

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HALÎL SİDKÎ'NİN MİR'ÂTÜ'S-SÂLİKÎN'İ
(İNCELEME-METİN-SADELEŞTİRME)

ÜMMÜHAN KEVSER KIPRAMAZ

2501170115

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ ESRA EGÜZ

İSTANBUL – 2020

ÖZ

HALİL SİDKÎ'NİN MİR'ÂTÜ'S-SÂLİKÎN'İ

(İNCELEME-METİN-SADELEŞTİRME)

ÜMMÜHAN KEVSER KIPRAMAZ

Şeyh Halîl Sıdkî, XIX. yüzyılda yaşamış bir nâsir ve şairdir. Aslen Romanya doğumlu olan ve ömrünün bir kısmını İstanbul ve Çankırı'da geçiren Sıdkî'nin hayatı hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Divanı olduğu söyleniyorsa da henüz ele geçmemiştir. Şu an için onun sadece Mir'âtü's-Sâlikîn ve Muhtâriyye Şerhü Kasîdeti'l-Mudariyye eserlerinin nüshalarına kütüphanelerde rastlamaktayız. Bu çalışmada, onun tercüme ve yorum yoluyla kaleme almış olduğu, Mir'âtü's-Sâlikîn adlı akâid-âdâb risalesi incelenmiştir. Bunu yaparken, önce Sıdkî'nin hayatı ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi verilmiş, ardından Mir'âtü's-Sâlikîn, nüsha, kaynak, dil ve üslûp özellikleri bakımından incelenmiştir. Daha sonra eser şekil ve muhteva bakımından incelemeye tabi tutulmuş ve son olarak transkribe edilip günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

Bu çalışma ile şimdiye kadar ne kendi ne de eseri ile ilgili ilmî bir çalışma kaleme alınan Halîl Sıdkî'nin Mir'âtü's-Sâlikîn adlı eseri hakkında bilgi vermek amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Halîl Sıdkî, Mir'âtü's-Sâlikîn, XIX. yüzyıl, Romanya, âdâb, tasavvuf.

ABSTRACT

HALÎL SİDKÎ'S MİR'ÂTU'S-SÂLIKÎN

(ANALYSIS-TEXT- SIMPLIFYİNG)

ÜMMÜHAN KEVSER KIPRAMAZ

Sheikh Halîl Sıdkî is a writer and a poet who lived in XIXth century. Sıdkî about whom there is not much information regarding his life, is originally from Romania and has lived in Istanbul and Çankırı for some period of his life. Although he is believed to have a Diwan, it hasn't been found yet. For the time being, we find copies of his two works called Mir'âtü's-Sâlikîn and Muhtâriyye Şerhü Kasîdeti'l-Mudariyye in the libraries. In this study, his partially translated risalah, which is about the doctrines of Islam and sufi rules, called Mir'âtü's-Sâlikîn, has been reviewed. By doing this, firstly information about his life and literary personality is reviewed, then Mir'âtü's-Sâlikîn is examined in terms of the sources, style and language features of the work. Later the work is analyzed for its form and content, subsequently the risalah is transcribed and transferred to contemporary Turkish language.

With this dissertation, it is aimed to give information about Halîl Sıdkî's Mir'âtü's-Sâlikîn that there is no scientific study about him and his risalah until now.

Keywords: Halîl Sıdkî, Mir'âtü's-Sâlikîn, XIXth century, Romania, Sufi rules, Sufism.

ÖNSÖZ

Tezkirelerde ve edebiyat tarihlerinde hakkında bilgi bulunmayan, yalnızca kütüphane katalogunda risalesinden söz edilen Şeyh Halîl Sıdkî Efendi, kendini çeşitli ilim alanlarında yetiştirmiş ve şeyhlik makamına kadar yükselmiş bir zâttır. Elimizde onun tahsil hayatıyla ilgili yeterli bilgi bulunmamakla birlikte eserlerine bakıldığında, İslamî ilimlere ve tasavvufun temel kâidelerine vâkıf olduğu görülmektedir. Ona göre cehalet karanlığının körlüğünü giderene ve sırât-ı müstakîmi bulana kadar ilim tahsil etmek her sâlike, hatta her kula vaciptir. Onun *Mir'âtü's-Sâlikîn* risalesini kaleme alma sebebi de budur.

Metin, eserin giriş kısmında belirtildiği üzere Allah dostlarının çeşitli konulardaki düşüncelerinin tercüme edilerek aktarılması usûlüne dayanmaktadır. Fakat o, bunu yaparken birebir bir tercüme yoluna gitmemiş, bunun yerine naklettiği rivayetlerdeki ihtimalleri kaldırarak ve ibarelerdeki kapalı anlamları açarak eserini kaleme almıştır. Bu doğrultuda risalede, sâlikin bilmesi gereken temel nitelikte dinî konular, bu yolculukta uyması gereken âdâb ve usûller ile kaçınması gereken vaziyetler hakkında bilgiler verilmiştir. Akâid ve âdâb kitapları türü altında değerlendirebileceğimiz bu mensur eserde ayrıca manzum parçalar da bulunmaktadır.

Dört bölümden oluşan çalışma, tezin kapsamını belirten ve akâid ve âdâbın tanımı ve bu türde yazılmış kitapları kısaca ele alan giriş bölümüyle başlamaktadır. Birinci bölümde müellifin hayatı, edebî kişiliği ve eserleri incelenmiştir. İkinci bölümde, eserin nüsha özelliklerine, yazılış sebebine, dil-üslûp ve imlâ özelliklerine, eserde müellifin faydalandığı kaynaklara ve metnin kurulumunda izlenen yola yer verilmiştir. Üçüncü bölümde eser, şekil ve muhteva bakımından ele alınmıştır. Şekil bölümünde, eserde yer alan müstakil ve alıntı Türkçe manzumeler, nazım şekilleri, vezin ve kafiye bakımından incelenmiştir. Muhteva bölümünde, din, tasavvuf ve şahıslar başlıkları altında eserdeki konular incelenmiştir. Dördüncü bölümde ise eserin transkripsiyonlu hali ile günümüz Türkçesine çevrilmiş metni yer almaktadır. Çalışmamız, sonuç, indeks ve kaynakça bölümleri ile sona erdirilmiştir.

Tez danışmanım olan Dr. Öğr. Üyesi Esra Egüz başta olmak üzere üstümde emeği olan tüm hocalarıma teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimim boyunca ders

aldığım bilgisi ve kişiliğiyle tüm hayatımda bana örnek olacak rahmetli Doç. Dr. Cemal Aksu hocama Allah'tan rahmet dilerim. Her koşulda yanımda olan ve bana bu zorlu süreçte anlayışlı tavırlarıyla destek olan aileme çok teşekkür ederim.

Ayrıca bu tez çalışması TÜBİTAK Bideb 2210/A Genel Yurtiçi Yüksek Lisans Burs Programı 2017/2 tarafından desteklenmiş olduğundan TÜBİTAK'a da teşekkürlerimi arz ederim.

Ümmühan Kevser KIPRAMAZ

İSTANBUL, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER	vi
TABLolar LİSTESİ	xii
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HALÎL SİDKÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. Hayatı	6
1.2. Kişiliği ve Edebî Yönü	12
1.3. Eserleri	15
1.3.1. Definetü'l-Ulûm	15
1.3.2. Mahzenü'l-Ulûm	18
1.3.3. Muhtâriyye Şerhü Kasîdeti'l-Mudariyye	18
1.3.4. Divan	19
1.3.5. Mir'âtü's-Sâlikîn	20

İKİNCİ BÖLÜM

MİR'ÂTÜ'S-SÂLİKÎN

2.1. Nüsha Özellikleri	21
------------------------------	----

2.2. Eserin Adı	22
2.3. Yazılış Tarihi ve Sebebi	22
2.4. Kaynakları	23
2.5. Dil ve Üslûp Özellikleri	29
2.6. İmlâ Özellikleri	40
2.7. Metin Kurulumunda Takip Edilen Usûl	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESERİN ŞEKİL VE MUHTEVA İNCELEMESİ

3.1. Eserdeki Türkçe Şiirlerin Şekil Yönünden İncelenmesi	46
3.2. Eserin Muhteva Yönünden İncelenmesi	54
3.2.1. Din	57
3.2.1.1. Allah	57
3.2.1.2. Melekler	59
3.2.1.3. Kutsal Kitaplar	60
3.2.1.3.1. Tevrat	60
3.2.1.3.2. Kur'ân-ı Kerîm	61
3.2.1.4. Dinî Eserler	62
3.2.1.4.1. Tefsîr-i Kebîr	62
3.2.1.4.2. Şerh-i İşârât	62
3.2.1.5. Âyetler ve Hadisler	63
3.2.1.5.1. Âyetler	63
3.2.1.5.2. Hadisler	68
3.2.1.6. Eserde Geçen Dinî Mefhûmlar	71

3.2.1.6.1. İman	71
3.2.1.6.2. İslam	72
3.2.1.6.3. Namaz	73
3.2.1.6.4. Oruç	74
3.2.1.6.5. Abdest	74
3.2.1.6.6. Günah (Mâsiyet)	75
3.2.1.6.7. Tövbe	75
3.2.1.6.8. Dua	76
3.2.1.6.9. Ruh	77
3.2.1.6.10. Cin	78
3.2.2. Tasavvuf	79
3.2.2.1. Tarikatler	79
3.2.2.2. Şeyh, Mürşid	80
3.2.2.3. Sâlik, Mürid	82
3.2.2.4. Âlem	83
3.2.2.5. Nefs	84
3.2.2.6. Halvet	85
3.2.2.7. Şükür, Hamd	86
3.2.2.8. Havf ve Reca	86
3.2.2.9. Keşf	87
3.2.2.10. Kerâmet	88
3.2.2.11. Zikir	88
3.2.2.12. Şeriat, Tarikat, Hakikat	89

3.2.3. Şahıslar	90
3.2.3.1. Peygamberler	90
3.2.3.1.1. Hz. Âdem	90
3.2.3.1.2. Hz. Şît	91
3.2.3.1.3. Hz. İdrîs	91
3.2.3.1.4. Hz. Nûh	92
3.2.3.1.5. Hz. Hûd	92
3.2.3.1.6. Hz. İbrâhim	93
3.2.3.1.7. Hz. Lût	93
3.2.3.1.8. Hz. İsmâil	94
3.2.3.1.9. Hz. İshâk	94
3.2.3.1.10. Hz. Ya’kûb	94
3.2.3.1.11. Hz. Yûsuf	95
3.2.3.1.12. Hz. Eyyûb	95
3.2.3.1.13. Hz. Şuayb	96
3.2.3.1.14. Hz. Mûsâ	96
3.2.3.1.15. Hz. Yûşa	97
3.2.3.1.16. Hz. Dâvûd	98
3.2.3.1.17. Hz. Dânyâl	99
3.2.3.1.18. Hz. Süleymân	99
3.2.3.1.19. Hz. Yûnus	100
3.2.3.1.20. Hz. İlyâs	100
3.2.3.1.21. Hz. Zekerıyyâ	101

3.2.3.1.22. Hz. Yahyâ	101
3.2.3.1.23. Hz. İsâ	101
3.2.3.1.24. Hz. Muhammed	102
3.2.3.2. Peygamber Yahut Veli Oldukları İhtilafı Olan Zâtlar	104
3.2.3.2.1. Zülkarneyn	104
3.2.3.2.2. Hızır	105
3.2.3.2.3. Üzeyir	106
3.2.3.2.4. Lokman Hekim	106
3.2.3.2.5. Cercîs	106
3.2.3.2.6. Habîb en-Neccâr	107
3.2.3.2.7. Hanzale b. Safvân	107
3.2.3.3. Dört Halife	107
3.2.3.3.1. Hz. Ali	107
3.2.3.4. Mezhep İmamları	108
3.2.3.4.1. Ebû Hanîfe	108
3.2.3.4.2. İmam Şâfiî	109
3.2.3.4.3. Ebû Mansûr el-Mâturîdî	109
3.2.3.4.4. İmam Mâlik	110
3.2.3.5. Ashâb-ı Tefsîr	110
3.2.3.5.1. Abdullâh b. Mesûd	110
3.2.3.5.2. Abdullâh b. Abbâs	111
3.2.3.5.3. Zeyd b. Sâbit	111
3.2.3.5.4. Übeyy b. Ka'b	112

3.2.3.6. Âlimler	112
3.2.3.6.1. Gazzâli	112
3.2.3.6.2. Ebû Saîd Ebu'l-Hayr	113
3.2.3.6.3. Hârezmî Tâhir b. İslâm	113
3.2.3.6.4. Mevlanâ Taceddîn en-Nakşibendî	114
3.2.3.6.5. Kemalpaşazâde	114
3.2.3.6.6. Vânî Efendi	115
3.2.3.7. Şairler	115
3.2.3.7.1. Ferezdak	115
3.2.3.7.2. Mütenebbî	116
3.2.3.7.3. Ebû'l-Feth el-Büstî	116
3.2.3.8. Diğer Şahıslar	117
3.2.3.8.1. Kayyımzâde Abdullah Efendi	117
3.2.3.8.2. Seyyid Mehmed Saîd Gâlib	117
3.2.3.8.3. İsmâil Sâdık Kemâl	118

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİN VE SADELEŞTİRME

4.1. Metin	119
4.2. Sadelleştirme	193
SONUÇ	245
KAYNAKÇA	248
İNDEKS	256

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Manzumelerin Özellikleri	47
Tablo 2: Türkçe Şiirlerde Kullanılan Aruz Kalıpları	49

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	:	Aynı eser
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.t.	:	Adı geçen tez
A.Ü.	:	Atatürk Üniversitesi
b.	:	Bin, ibn
bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
H.	:	Hicrî
Haz.	:	Hazırlayan
Hz.	:	Hazret-i
M.	:	Miladî
MSGSÜ	:	Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi
ö.	:	Ölüm tarihi
s.	:	Sayfa
S.	:	Sayı
SBE	:	Sosyal Bilimler Enstitüsü
vr.	:	Varak
y.y.	:	Yayın yeri yok
yy.	:	Yüzyıl

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

آ	A, Ā, ā, a	ض	Ẓ, ẓ, ḏ, Ḑ
ب	B, b	ط	Ṭ, ṭ
پ	P, p	ظ	Ẓ, ẓ
ت	T, t	ع	‘
ث	Ṭ, ṭ	غ	Ġ, ġ
ج	C, c	ف	F, f
چ	Ç, ç	ق	Q, q
ح	Ḥ, ḥ	ك	K, k, Ñ, ñ, G, g
خ	Ḥ, ḥ	ل	L, l
د	D, d	م	M, m
ذ	Ẓ, ẓ	ن	N, n
ر	R, r	و	V, v, vu, vü, ū, ü, o, ö
ز	Z, z	ه	H, h, a, e
س	S, s	ی	Y, y, I, i, Ī, ī
ش	Ş, ş	ء	’
ص	Ş, ş		

GİRİŞ

Bu tezin konusu, XIX. yüzyılda yaşamış Romanyalı bir nasir ve şair olan Halîl Sıdkî'nin *Mir'âtü's-Sâlikîn*'idir. Bu çalışmanın temel amacı, Sıdkî'nin hayatı, eserleri ve edebî kişiliği hakkında bilgi vermek ve bir akâid-âdâb kitabı olan *Mir'âtü's-Sâlikîn*'i şekil ve muhteva bakımından inceleyip transkripsiyonlu ve günümüz Türkçesine sadeleştirilmiş metnini ortaya koymaktır. Bu konunun seçilmesiyle, eserleri hakkında ilmî neşir yapılmamış Sıdkî'nin tanıtılması ve akâid-âdâb risalesinin bu alanda başka çalışmalara kapı açıp kolaylık sağlaması amaçlanmıştır.

Benzer konularda yazılmış akâid ve âdâb kitapları üzerine yapılan çalışmaları detaylıca incelemek bu tezin sınırını aşacağından, bu türler hakkında genel bir bilgi verildikten sonra Halîl Sıdkî'nin *Mir'âtü's-Sâlikîn* eseri üzerine yoğunlaşmıştır. Bu doğrultuda, müellifin hayatı, edebî kişiliği ve eserlerini tanıttıktan sonra metnin kaynak, dil ve imla özellikleri ile şekil ve muhteva özellikleri detaylı olarak incelenmiş ve transkripsiyonlu metin verildikten sonra günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

Akd kökünden türetilen akâide kelimesinin çoğulu akâid, düğümlmek manasına gelir. Aynı kökten türetilen ve iman ile eş anlamlı olarak kullanılan itikad kelimesi ise “düşüm atılmışçasına bağlanmak, bir şeye gönülden inanmak” anlamlarına gelir. Bir terim olarak akâid, inanılması zarurî olan ilkelerle yani iman esaslarıyla ilgilenen ilim olarak tanımlanır. Akâid risaleleri muhteva açısından ilk dönemlerde sınırlı konuları içerirken, sonraki dönemlerde iman esasları üzerine tartışılan konuların artması ile hacim olarak genişlemiştir. Daha sonra bu konular, temel olarak uluhiyet (Allah'a, kaza ve kadere iman), nübüvvet (peygamberlere ve kitaplara iman) ve semiyat (meleklerle ve ahirete iman) olmak üzere üç ana bölüm (usûl-i selâse) altında sistemleştirilmiştir. Böylece tevhid inancı başta olmak üzere “amentü” ile özetlenen imanın altı esası akâid kitaplarında konu edinilmiştir. Akâid ilmi, dinin aslî hükümlerinden bahsettiği için “usûlü'd-dîn”, en önemli konusunu Allah'ın birliği ve sıfatları teşkil ettiği için “ilmü't-tevhîd ve's-sıfât”, “el-Fıkhü'l-ekber”, “Kitâbü'l-asl” adlarıyla da anılmıştır.¹

¹ Ahmet Saim Kılavuz, “Akaid”, *DİA*, C. 2, İstanbul, TDV, 1989, s. 212-214.

Akâid ilminin gayesi, iman esaslarının felsefesini yaparak kişilerin imanını taklitten kurtarmak, doğru yolu arayanları irşad etmek, bâtıl ve bidat ehlinin görüş ve itirazlarını aklî ve ilmî delillerle çürütmek suretiyle iman esaslarını savunmaktır. Bu sebepten akâid hükümleri, zamana, mekâna, fert ve toplumlara göre değişiklik göstermez, bir bütün olarak bölünme kabul etmez ve akîde esaslarının bir kısmına inanıp bir kısmına inanmamak söz konusu olamaz.²

Hız. Peygamber döneminde akâidin kaynağı olan vahyin gelişı devam ettiğı ve ihtiyaç duyulan konularda Hız. Peygamber'e başvurulduğı için İslamî ilimlerin ortaya çıkışı henüz teşekkül etmemiştii. Hız. Muhammed'in vefatıyla ortaya çıkan çeşitli konularda nasıl hüküm verilmesi gerektiğı bilinmemiş ve bu gibi durumlar üzerine farklı yorumlar yapılmıştır. Bu farklı yorumlar bidat sayılan itikad mezheplerinin doğmasına sebep olmuş ve insanların itikadî problemlerden uzak tutulması için akâid eserleri telif edilmeye başlanmıştır. Bundan dolayı ilk yüzyıllardaki çalışmalar, genellikle bu mezheplere cevap ve onları reddetmek amacı taşımaktadır. Bu şekilde akaide dair ilk eser Ebû Hanîfe tarafından verilmiştir. Onun *el-Fıkhu'l-Ekber*, *el-Fıkhu'l-Ebsât*, *er-Risâle*, *el-Âlim* ve *l-müteallim* ve *el-Vasıyye* adlarıyla tanınan beş eseri, akâid meselelerinin çoğunu ihtiva eder. Ebû Hanîfe'nin yanısıra İmam Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Taberî, Tahavî gibi âlimlerle Buhârî, Dârimî, Ebû Dâvûd, İbn Mende gibi muhaddisler de bidat ehline karşı duran, sünnet akîdesini ortaya koyan eserler telif etmişlerdir.³

Akâid konulu eserler, tasavvuf muhitinde de telif edilmiştir. Bu gibi eserlerde ya akîde konuları topluca işlenmiş ya da marifet, keramet, keşf gibi konular ele alınırken bazı sufilerin itikadî görüşlerine yer verilmiştir. Bu eserlere Kelâbâzî'nin *et-Ta'arruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf*'u, Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'si, Gazzâlî'nin *İhyâ'u ulûmi'd-dîn*'i, İbnü'l-Arabî'nin *Füsûsu'l-hikem*'i, İmam Rabbânî'nin *Mektûbât*'ı örnek verilebilir.

Bu çalışmanın konusu olan *Mir'âtü's-Sâlikîn*'in giriş bölümünde eserin sâliklerin âdâbı üzerine bir risale⁴ olduğu söylenmesine rağmen, üç bölüme ayrılmış

² Kılavuz, **a.g.m.**, s. 213-214.

³ Kılavuz, **a.g.m.**, s. 214.

⁴ Halil Sıdkî, **Mir'âtü's-Sâlikîn**, İstanbul, Dügümlü Baba Matbaası, vr. 3b.

bâblardan ilki, muhatabının inanç esaslarını yansıtan Allah'ın ispatı, vahdaniyeti, kitapları peygamberleri ve bunlara iman başlığını taşır. Yine ikinci bâbın bir kısmı da akâid konularına ayrılmıştır. Böylece risalede, önce akâid ilmini genel bir çerçevede anlatmak, öğretmek gayesi güdülmüş, ardından bu temel bilgilerden yola çıkarak tasavvuf yolunda nasıl bir yol izlenmesi gerektiği, bu yolun âdâbı açıklanmıştır.

Âdâb kelimesi ise, edebın çoğuludur. “Ziyafete davet etmek” ya da “zarif ve edepli olmak” anlamındaki edeb kökünden türetilen kelimenin sözlüklerde “davet, çağrı, iyi tutum, incelik, kibarlık ve takdir” anlamlarıyla karşılanmıştır.⁵ Tasavvufî ıstılah olarak ise, edeb kişiyi kötü hal ve hareketlerden vazgeçiren bir melekedir. Âdâb ise sufilerin uymaları ve uygulamaları gereken kurallar bütünü olarak tanımlanır. Bu sebeple, tarikata giren kişilerin uymaları gereken âdâb ve erkândan, seyr ü sülûk sırasında dikkat edilmesi gereken kurallardan, şeyh ve ihvana karşı takınılması gereken tavırdan bahseden ve mürid ve dervişlere yol gösteren eserlere âdâbü'l-mürîdîn, edebü'l-mürîd, âdâbü'l-mutasavvıfe, âdâb-ı tarîkat, miyâr-ı tarîkat, tarîkatnâme gibi isimler verilmiştir.⁶

Tarikatte usûl türü eserlerin yazılma sebepleri, müride ilk olarak edebi öğretmek, daha sonra tevhit düşüncesi ile irfan kazandırmaktır. Kâmil insanlar, mana yolcusunun yolda ilerlemesini, usûle riayet etmek şartına bağlamışlardır. Sufilerin “Usûlsuz vüsûl olmaz” sözü bundan dolayıdır.⁷ İlk defa müridlerle ilgili hususların ayrıntılı bir şekilde ele alındığı Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî'nin (ö. 563/1168) *Âdâbü'l-Mürîdîn* adlı eserinde tasavvuf yolunun esası ve sufilerin en belirgin özelliklerinin, onların edeb ve ahlakları olduğunu söylemiştir. Tasavvuf, bir edepler bütünü olarak görülür. Her halin, her vaktin, her makamın bir edebi vardır. Kim edebe yapışırsa erlerin ulaştığı mevkiye ulaşır ve kim edepten mahrum kalırsa yakınlaşmayı umduğu yerden uzaklaşır, kabul edilmeyi beklediği yerden de reddedilir.⁸

⁵ Mustafa Çağrı, “Edeb”, *DİA*, C. 10, İstanbul, TDV, 1994, s. 412.

⁶ Süleyman Uludağ, “Âdâbü'l-Mürîd”, *DİA*, C. I, İstanbul, TDV, 1988, s. 336; Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 22.

⁷ Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı, Halil Çeltik, “Türk Edebiyatında Mi'yar Geleneği İçinde Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî'nin Hurde-i Tarikat'ı”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 2000, s. 46.

⁸ Ebu'n-Necîb Sühreverdî, *Âdâbü'l-Mürîdîn (Yol Ahlâkı)*, çev. Süleyman Gökbulut, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014, s. 20-21.

VIII. yüzyıldan itibaren yazılan edeb kitaplarında bu terimin iyi bir eğitimle kazanılmış karakter disiplini, takdire değer hareketler, toplum içinde çeşitli kesimlerin birbirlerine karşı takınmaları gereken tutum, sonraları “âdâb-ı muaşeret” olarak adlandırılacak olan medenî ve ahlakî davranış şekilleri ve bu hususlarda gerekli olan pratik bilgiler anlamında kullanıldığı görülmektedir. Bu şekilde edeb, şer’î ilimlerden ve ibadet yahut muamelât gibi uygulamalardan farklı olarak ahlakî ve sosyal konuları ihtiva eden bir kavram haline gelmiştir.⁹ Tasavvuf tarihinde, klasik dönemlerden itibaren yazılan ilk kaynaklarda sufilerin âdâbı bölümünün yer aldığını görürüz. Örneğin Es-Serrâc, *el-Lûmâ*’ adlı eserinde bu konuya geniş yer ayırır. Bu da sufilerin ibadet konularında edebe öncelik verdiklerini gösterir.¹⁰

Tekkeler yaygınlaşıp tarikat nizamı ortaya çıkınca müridlerin âdâbıyla ilgili hususlar yeniden şekillenmiştir. Böylelikle mürid-mürşid âdâbı, sohbet, sefer, sofra, evlenme, fakirlik ve zenginlik âdâbı, tarikata girme, hırka giyme, tekke, semâ, devran ve zikir âdâbı, inzivâ ve çile âdâbı, uyku âdâbı, kabir ve türbe ziyaretinin âdâbı gibi konular eserlere konu olmaya başlamıştır.¹¹

Bazı âdâb kitapları genel olarak tarikat âdâbından bahsederken, bazıları ise belirli bir tarikatin erkânını açıklamak üzere yazılmıştır. Mesela Ebu’n-Necîb Ziyâüddîn Sühreverdi’nin *Âdâbü’l-Mürîdîn*’i hem tasavvuf tarihinde müstakil olarak yazılmış bilinen ilk âdâb kitabı hem de bütünüyle tarikat âdâbını içeren genel bir kaynak iken Hazînî’nin *Cevâhirü’l-Ebrâr min Emvâc-ı Bihâr* eseri Yesevî tarikatının âdâbını açıklayan bir eserdir.

Tasavvufi literatürde âdâb konularını işleyen eserler ya müstakil bir eser olarak ya da tasavvufi konuların anlatıldığı eserlerde eserin bir bölümü olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela Serrâc (ö. 378/988) *el-Lûmâ*’ adlı eserinde, Kelabâzî (ö. 380/990) *et-Taaruf*’da, Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996) *Kûtü’l-Kulûb*’da, Kuşeyrî (ö.

⁹ Rifat Okudan, “Bir Hadisin Işığında “Edeb” Kavramının Tasavvufta Kazandığı Anlam”, **SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 9, 2002, s. 88-89.

¹⁰ Mustafa Aşkar, **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 142.

¹¹ Süleyman Uludağ, “Edeb”, **DİA**, C. 10, İstanbul, TDV, 1994, s. 415.

465/1072) *er-Risâle*'de, Hücviî (ö. 465/1072) *Keşfü'l-Mahcûb*'da ve Gazzâlî *İhya'ü Ulûmi'd-dîn*'de zaman zaman âdâb konularına yer vermişlerdir.¹²

Hemen hemen tüm tarikatler için bir tarikat ilmihali konumundaki Şihâbeddîn Ebû Hafs Ömer bin Abdullah Sühreverdî'nin (ö. 632/1234) *Avârifü'l-Maârif* adlı eseri, tasavvufun pratik yönünü ele almasıyla türünün diğer örneklerinden ayrılır. Tarikatler döneminde yazılan bu eser, teorik yönü ön planda olan *Kûtu'l-Kulûb* ve *er-Risâle*'ye içerdiği konular ve yazım tekniği açısından benzemekle birlikte, tarikatin işlevsel yönünü ele aldığı için dergahlarda ders kitabı olarak okutulmuş ve günümüze kadar önemini korumuştur.¹³

28 varaklık ilk bölümü akâid konularını işleyen *Mir'âtü's-Sâlikîn*'in, ikinci ve üçüncü bâbları ise, tarikat ehlinin âdâbı ve tarikat ehlinin matlûblarına hangi yollarla ulaştıkları ve onların matlûba ulaşmasına engel olan halleri işlenmiştir. Bu da 43 varakla eserin yaklaşık üçte ikisini teşkil eder. Ayrıca müellifin eserini uzatmamak için konuları genel bir çerçevede anlatması, bu eseri muhtasar bir âdâb risalesi olarak değerlendirilebilmeye de fırsat tanır.

Sıdkî Efendi, eserlerinde herhangi bir tarikate bağlı olduğunu belirtmediği halde, eserinde Nakşibendî tarikatinin ism-i zât ve nefy ü isbât zikri ve azîmet ve ruhsatla amel konularında bazı âyin ve erkânı konu edinmiştir. Bu açıdan, bu eseri hem tarikatlerin geneline hitap eden hem de özel olarak Nakşibendî tarikatinin usûlüne değinen bir âdâb eseri olarak kabul etmek mümkündür.

Sonuç olarak, *Mir'âtü's-Sâlikîn* hem İslam dininin temel kaidelerinin anlatıldığı bir akâid bölümü barındıran hem de tasavvufun esası, edep ve erkân bahislerini işleyen bir risaledir. Tasavvufta gidilen yol kadar o yola nasıl varılacağı da önemlidir. Bu sebeple, risalenin hacminin yarıdan fazlası âdâb konularına ayrılmıştır. Bu amaçla yazılan kitaplar, önceleri genel konulardaki edep kitapları şeklindeyken, tarikatlerin sistemleşmesiyle tarikatteki usûlün anlatıldığı eserlere dönüşmüştür. Bu tür eserler, tarikatlerin geneline veya özeline hitap eden ve kitap bölümü ya da müstakil eser olarak yüzyıllar boyunca kaleme alınmıştır.

¹² Uludağ, “Âdâbü'l-Mürîd”, *DİA*, C. 1, İstanbul, TDV, 1988, s. 336-337.

¹³ Aşkar, *a.g.e.*, s. 85.

BİRİNCİ BÖLÜM

HALİL SİDKÎ'NİN HAYATI, EDEBÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Yazarın biyografisini oluşturmak amacıyla edebiyatımızda Halil Sıdkî adlı yazarları tararken karşımıza aynı adla iki müellif çıkmıştır. Biz de herhangi bir karışıklığa mahal vermemek adına, diğer yazar hakkında ulaşabildiğimiz malumatı verdikten sonra üzerinde çalıştığımız metnin müellifini tanıtmaya çalışacağız.

Bu yazarlardan ilki kütüphane kataloglarında Halil Sıdkî el-Halvetî adıyla kayıtlıdır. Nevrekop Bulgaristan'daki tekkesinde irşat faaliyetleri sürdüren Halvetî-Şabanî şeyhi Ahmed Rifat Efendi'den (ö. 1894) hilâfet almıştır. Aldığı hilâfet vasıtasıyla kendi de Halvetî-Şabanî silsilesine dâhil olmuştur. Abdurrahman Câmî'nin mesnevi külliyyatı olan *Heft Evrenğ*'in ilk mesnevisi olan *Silsiletü 'z-Zeheb*'de yer alan bir beyitin Türkçe şerhini yaptığı *Şerh-i Beyt-i Hemesârî Heme 'Ârî* adlı bir risalesi vardır. Bilinen tek nüshası Milli Kütüphane, Yazmalar Koleksiyonu, 3408/2 numara, 27b-32a varakları arasında kayıtlı olan eserin istinsah tarihi H. 1315/ M. 1897'dir. Bu zat ile ilgili olarak Osman Sacid Arı'nın bir makalesi bulunmaktadır.¹⁴

Diğer yazar Halil Sıdkî b. Mehmed Rıfkı b. Rıfkı b. Yakûb b. Zeynelabidin Bosnavî'dir. H. 1254/ M. 1838'de Bosna'da doğmuştur. Fatih medresesinde Arapça ve Farsça okumuş, Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne'de tahsil görmüştür. Halep, Kastamonu, Ankara, Selanik, Kütahya, Bitlis ve Sinop illerinde kaymakamlık vazifesinde bulunmuştur. 1870 yılında İbn-i Haldun, Gelibolulu Mustafa Âlî ve Cevdet Paşa'dan istifade ederek tarih alanında *Risâle-i Usûl-i Târih* adlı bir eser telif etmiştir.¹⁵

Bu tezin konusu olan *Mir'âtü's-Sâlikîn*'in müellifi Hâil Sıdkî Efendi'nin hayatı hakkında ise kaynaklarda ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca Ahmet Talat

¹⁴ Osman Sacid Arı, "Halil Sıdkî el-Halvetî'nin Abdurrahman Câmî'ye Ait Bir Beyit Üzerine Yazdığı Şerh: Şerh-i Beyt-i Heme Sârî Heme Ârî", *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi*, S. 32, 2013, s. 245-255.

¹⁵ Halil İbrahim Saraç, *Halil Sıdkî Bin Mehmed Rıfkı'nın Risâle-i Usûl-i Târih'i ve Değerlendirilmesi*, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992.

Onay'ın 1930 senesinde yazdığı *Çankırı Şairleri*¹⁶ adlı eserinde ve Ahmet Talat Onay ile Tahsin Nahit Uygur'un 1923 senesinde Çankırı'da çıkan Halk Yolu Mecmuası'nın 11. ve 13. sayılarına yazdıkları değerlendirme yazılarında¹⁷ onunla ilgili bazı bilgilere ulaşırız.

Ahmet Talat Onay, *Çankırı Şairleri*'nde faydalandığı biyografik kaynakları belirtmemiş ve verdiği şiir örneklerinde “Tapu memuru Feyzi Efendi'nin pederine ait 1 adet mecmua, sahibi meçhul Maarif sandığına ait 1 adet mecmua, Bolu'da elde ettiğim 2 adet mecmua, Çuhadarzâde Hâfız Efendi'den yazdıklarım, on senedir topladıklarım”¹⁸ gibi hususî kaynaklar kullanmıştır. Benzer şekilde Halk Yolu Mecmuası'ndaki tetkik yazısında Tahsin Nahit “merhûmun hafidleri Kengiri istinâf azâsından Sedefzâde Ahmed Cevdet Bey Efendi ile müderris Müftüzâde Hilmi Efendi ve Müftü Atâ'î Efendi”¹⁹ diyerek sözlü kaynaklardan istifade ettiğini belirtmiştir.

Yukarıda sözü geçen kaynaklardan ve kendi eserinden yola çıkarak, müellifin künyesinin Halîl es-Sıdkî b. Alî b. Alî b. Ahmed el-İsmâ'îlî olduğunu ve bugünkü Romanya sınırlarında bulunan Izmail ya da, eski adıyla İsmail şehrinde doğduğunu söyleyebiliriz.²⁰ Memleketinin Tuna Nehri kıyısındaki İsmail şehri olduğu Onay'ın aktardığı şu beyitten anlaşılmaktadır:

Gidip ol İsmâ'îl elden geçerken ol Tuna'dan ben

Temevvüç eyleyip tâ kim bana nehr-i Tuna ağlar²¹

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, kendisi *Defînetü'l-Ulûm* adlı eserinin yazıldığı tarihte (H. 1260/ M. 1844-45) 57 yaşında olduğunu bildirdiği için H. 1203/ M. 1788-89 senesinde doğmuş olmalıdır.²² Hayatının bir kısmını İstanbul'da geçirmiştir. Bunda tarihî hadiselerin de tesiri vardır. Zira H. 1243/ M. 1827 yılında

¹⁶ Ahmet Talat Onay, *Çankırı Şairleri*, Çankırı, Çankırı Matbaası, 1930.

¹⁷ Demet Cansız, *Halk Yolu Mecmuası (1923-1927)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

¹⁸ Onay, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁹ Cansız, *a.g.t.*, s. 355.

²⁰ Onay, *a.g.e.*, s. 306; Cansız, *a.g.t.*, s. 352.

²¹ Onay, *a.g.e.*, s. 309.

²² Onay, *a.g.e.*, s. 306; Cansız, *a.g.t.*, s. 352.

Yunanistan'ın Navarin Limanı'nda demirli Osmanlı-Mısır donanması, müttefik İngiliz, Fransız ve Rus donanmaları tarafından ani bir saldırıya uğramış ve limandaki Osmanlı gemilerinin tamamına yakını yakılarak çok büyük bir darbe almıştır. Tarihe Navarin Faciası olarak geçen bu deniz savaşı sonrasında Rus ordusu Romanya'yı istila etmiştir. Halîl Sıdkî da bu istiladan kaçarak İstanbul'a gelmiştir.²³

Yazar, İstanbul'da bir süre gezip dolaşmış, serseri ve taşkın bir hayat geçirmişse de daha sonra burada kendisine bir mürşid-i kâmil arayışına girmiştir. Bu amaçla pek çok zâtla görüşmüş; fakat hiçbirinde aradığı manevî huzuru bulamamıştır.²⁴ Nihayet bir gün seyyah kıyafetli bir zâta rastlamış ve bu zâtın, o henüz kendini tanıtmadan “Ne var Halîl Efendi oğlum” şeklinde hitap etmesinden çok etkilenererek ondan, kendisini irşat etmesini istemiştir.²⁵ Fakat bu zât, müellifin talebini kabul etmeyerek, ona “Kangırı'ya git. Orada Balcızâde Mehmet Efendi vardır. Hâkim-i manevîdir, kutuptur, onunla görüş” demiştir. Bunun üzerine Halîl Sıdkî, Galata Yeraltı Câmî yakınlarında câmiye ait bir odada kalan ahababı başka bir şeyhe de bu durumu anlatmış ve ardından söylenen zâtı bulmak üzere İnebolu'dan Kastamonu'ya, oradan da Tosya üzerinden Çankırı'ya gelmiştir.²⁶ O, vatanından ayrılıp Çankırı'ya yerleşmesini bir beyitinde şöyle ifade eder:

“Benim terk-i diyâr etmiş vatandır Kengiri şimdi

O cümle milk-i mâlımdan cüdâ yok ta ne vardır yâ”²⁷

Bu ani ayrılık Sıdkî'ye ağır gelmiştir. O, sefere çıkmanın insanın gelişimi için bir hazırlık süreci olduğunu bilmesine rağmen, bu yolculuk onun isteği ve iradesi

²³ Onay, **a.g.e.**, s. 306; Cansız, **a.g.t.**, s. 352.

²⁴ Cansız, **a.g.t.**, s. 352.

²⁵ Halîl Sıdkî ile bu zâtın karşılaşma vaktini Tahsin Nihat “Galata Köprüsü'nün yeni yapıldığı zaman”, Ahmet Talat Onay ise “yeni yapılan köprü üzerinde” olarak aktarmaktadır (Onay, **a.g.e.**, s. 306; Cansız, **a.g.t.**, s. 352). II. Mahmud tarafından Unkapanı-Azapkapı arasında İstanbul'da yaptırılan ilk köprü 1836'da yapımı tamamlanan Hayratiye Köprüsü'dür. Eminönü-Karaköy arasındaki Galata Köprüsü (Cisr-i Cedid) ise 1845 yılında Sultan Abdülmecid tarafından inşa ettirilmiştir. Halîl Efendi'nin, 1827 Navarin Olayı'ndan sonra İstanbul'a geldiğini bilmekteyiz. Bu konuda elimizde başka bir bilgi kaynağı olmadığından her iki tarih bilgisi de doğru olabilir. Fakat 1848 senesinde 61 yaşında vefat ettiği ve vefatından önce kızlarını evlendirdiği bilgisinden hareketle, bu tarihlerin doğruluğundan, dolayısıyla İstanbul'dan Çankırı'ya gidiş tarihinden kesin emin olamıyoruz.

²⁶ Cansız, **a.g.e.**, s. 352.

²⁷ Onay, **a.g.e.**, s. 309.

dışında gerçekleşmiştir: “İnsanın dibâgatı gurbet ile seferdir. İmdi bu fakîrin seferi kendi irâdemiz ile olmayup belki muktezâ-yı hikmetdir”²⁸ Hatta o, doğduğu şehirden zorunlu ayrılışını mancınıkla atılmaya benzetmiştir: “Gurbet diyarı beni mancınıkla Tuna Nehri sahilinden Çankırı isimli bir beldeye atınca sıkıntı ve şiddet yorgunluğunun zorluğuyla orayı vatan edindim”²⁹. Çankırı’daki insanlarla ilişkisi günden güne geliştikçe orada kalmaya karar verişini ise “Oranın âlimlerine ve halkına güvendim, doğduğum beldeye olduğu gibi orada da dost ve ahabbım çoğaldı”³⁰ sözleriyle anlatır.

İrşat olmak üzere geldiği Mehmet Efendi’nin iyi halli, ermiş bir zât olduğu söylenir. Bu zât, daima tarlasında çalışır, yoruldukça bir çordük ağacı altında dinlenir ve ibadet edermiş.³¹ Böylece Halîl Efendi, Balcızâde’ye mürit olmuş ve zamanla onun manevî fazîletlerini tavsif ve tasvir eden pek çok şiir yazmıştır.³²

Halîl Sıdkî Efendi, ulema sınıfından olduğu için kendisine Nusret Paşa evkâfından eski müftü dairesinden bir medrese tahsis olunmuş ve orada ikamet etmeye başlamıştır. Burada uzun bir süre tedrisatla meşgul olur. İcâzet verdiği öğrencileri arasında Âşık Zahmî, Ağacık köylü Mustafa, Akdağlı Mustafa, Aktaşlı Mustafa, Sarısofu Mehmed, Dipsofu namı ile bilinen Ömer Efendiler bulunmaktadır.³³

Halîl Sıdkî, şehrin âlimleriyle hemhâl olup onların huzurunda bulunmaktan memnundur. Lakin bu yeni şehirde derin yalnızlık çekmektedir:

“Mancınığın tahribâtı bazı kemiklerimi kıracak kadar zayıf vücuduma tesir etti ve ızdırâbına dayanamıyorum. Bu beldenin âlimleriyle ne zaman otursam ızdırâbım biraz sakinleşiyor. Çünkü onların bazı kelâmları bana teselli oluyor. Ne zaman yalnız kalsam ölümle hayat arasında kalmış gibi ızdırâbım tekrar başlıyor.”³⁴

²⁸ Halîl Sıdkî, **a.g.e.**, vr. 56a

²⁹ Halîl Sıdkî, **a.e.**, vr. 2b.

³⁰ Halîl Sıdkî, **a.e.**, vr. 2b.

³¹ Onay, **a.g.e.**, s. 306.

³² Cansız, **a.g.t.**, s. 354.

³³ Cansız, **a.g.t.**, s. 354; Onay, **a.g.e.**, s. 307.

³⁴ Halîl Sıdkî, **a.g.e.**, vr. 2b

O, yalnızlığına derman bulmak için şehrin mütesellimi Hayvarzâde Hacı Mehmed Ağa'nın H. 1240/ M. 1825-26 senesinde Kadıkıran eşkiyası tarafından Uluyazı'da katledilmesi üzerine dul kalan eşi Emine Hanım ile evlenmiştir. Bu evliliğin gerçekleşmesinde Hacı Mehmed Ağa'nın oğlu Hacı Memiş Ağa ile mürşidi Balcızâde'nin tavsiye ve yardımları olmuştur.³⁵ Hacı Mehmed Ağa, hayattayken vergi tahsildarlığı yaptığından varlıklı biridir, ölümünün ardından eşine iki yüze yakın dükkân, han, hamâm, hademe ve katırcı odaları kalmıştır. Emine Hanım ile izdivacı sonrası, bunlar Halîl Sıdkî Efendi'ye kalmıştır. Evliliklerinden iki kız çocukları olmuştur. Halîl Efendi, onları da Sedefzâde Hacı Abdullah Efendi ve Müftüzâde Osman Efendi ile evlendirerek Çankırı eşrâfiyla bağını iyice kuvvetlendirmiştir.³⁶ Ahmet Talat Onay, Sıdkî'yi Çankırı şairlerinden biri kabul etmesinde onun Çankırı'da edebiyat cereyanlarına karışmış, evlat, ahfâd, ilim, edebiyat vadisinde bir iz bırakmış olmasını gösterir.³⁷

Halîl Sıdkî'nin Çankırı'ya geldikten sonra güvenip görüşlerine önem verdiği devlet adamı Mehmed Said Gâlib Paşa ile bizzat bir araya geldiğini *Mir'âtü's-Sâlikîn* eserinin girişinde anlatmaktadır. Hatta bu risalesine başlamadan önce hangi kitabı tercüme edeceği konusunda Gâlib Paşa'ya danışmış ve kararını daha sonra vermiştir:

“... hangi kitabı tercüme edeceğim konusundaki düşüncem uzadı. Ankara ve Çankırı vilayetlerinde fakirleri gözeten, bakışlarında incelik olan, delici düşünceleri ile vezirler arasında, özellikle sultanın seferinde uygun tedbirleri ile mümtaz olan, Osmanlı hanedânının seçkini, vezir Seyyid Mehmed Saîd Gâlib Paşa'ya gittim. Allah onun dilediklerini kolay etsin. Onu âlimleri, özellikle tasavvuf erbâbı ve fakirleri seven biri olarak gördüm. Onun huzuruna hediye ve teberrük ederek sâliklerin edepleri hakkında Türkçe bir risale toplamaya karar ver[dim]” (vr. 3a-3b)

Halîl Efendi'nin şeyhi Balcızâde Mehmed dışında görüşüp fikirlerini aldığı bildiğimiz diğer ilim adamı Çankırlı Kayyımzâde ailesinden Abdullah Efendi'dir.

³⁵ Onay, **a.g.e.**, s. 307; Cansız, **a.g.t.**, 353.

³⁶ Onay, **a.g.e.**, s. 307; Cansız, **a.g.t.**, s. 354.

³⁷ Onay, **a.g.e.**, s. 308.

Kayyımzâde ailesi, 18. yüzyılın ortalarından Cumhuriyete dek uzanan zaman diliminde pek çok ilim adamı yetiştirmiş meşhûr bir ailedir. Halîl Sıdkî, *Mir'âtü's-Sâlikîn* risalesini yazarken nakil ve rivâyet ettiği görüşleri açıklamada Abdullah Efendi'ye başvurmuştur. Zaten kendisi de: “Ancak bu risale benim kendi düşüncem olmayıp Allah dostlarının rivâyetlerini naklederek ihtimalleri def edip kelâmlarının ve ibârelerindeki kapalı manaları üstâd, muhakkık, faziletli, Çankırılı meşhur Kayyımzâde'nin işâretiyle açarak onların farklı farklı muratlarını açıkça yazdım. Çünkü Kayyımzâde güvenilirlerdendir. Hatta onun kelâmı zamanımızda delildir.”³⁸ sözleriyle bunu ifade eder.

Halîl Efendi, H. 1263/ M. 1847-48 senesinde, Balcızâde Mehmed Efendi'ye bir hediye göndermiştir. Mehmed Efendi, hediye getiren kişiye: “Halîl Efendi'ye benden selâm et. Üç güne kadar ben göçeceğim, o da uzatmasın” vasiyetinde bulunmuştur. Bu olaydan üç gün sonra Mehmed Efendi, otuz beş gün sonra da Halîl Efendi bu dünyadan göçmüştür.³⁹ Mürşidi Balcızâde Mehmed Efendi'nin vefâtı üzerine mersiyeler yazdığı aktarılır. Aşağıdaki beytin o mersiyelerden olduğu düşünülmektedir.⁴⁰

Var bulun bir böyle zâtı ey ahâlî-i Kangırı

Bilmedik elden çıkardık kâmil-i insân idi

Halîl Sıdkî Efendi, vasiyeti üzerine Taşmescid yakınında Hoca Azîz (Hocagaz) ismiyle bilinen bir mahalleye defnolunmuştur.⁴¹

Görüldüğü gibi, Sıdkî Efendi, 18. yüzyılın son çeyreğinden 19. yüzyılın ortasına dek yaşamış mutasavvıf bir şeyhtir. Kendisi hakkında erişilen sınırlı bilgilerden müellifin Romanya doğumlu olduğunu, fakat savaş sebebiyle İstanbul'a, oradan da Çankırı'ya geldiğini ve ömrünün burada nihayete erdiğini bilmekteyiz. Ulema

³⁸ Halîl Sıdkî, *Mir'âtü's-Sâlikîn*, vr. 4a-4b.

³⁹ Onay, *a.g.e.*, s. 307; Cansız, *a.g.t.*, s. 354-355.

⁴⁰ Onay, *a.e.*, s. 307-308.

⁴¹ Cansız, *a.g.t.*, s. 355.

sınıfından olduğu için medresede ders vermiş ve bir yandan da şehrin ahalisiyle yakınlaşmıştır.

1.2. Kişiliği ve Edebî Yönü

Şeyh Halîl Efendi, 19. yüzyılın âlim ve yazarlarındanıdır. Tahsin Nahid, Halîl Efendi'nin kişiliğini şu sözlerle açıklamaktadır: “zâhid, müttakî bir zât idi. Dünyânın germ ü serdîni her türlü âlâm ve eşvâkını, ekdâr ve ezvâkını itidâl ve soğukkanlılıkla karşılar ve dâimâ tettebbuâtla meşgul olurdu. Geceleri kendisinden olarak pek az uyur, riyâzet-i bendiyeye son derece de riâyet ederdi.”⁴² Onay da onun hakkında benzer ifadelerde bulunmuştur: “Hoca Halîl Sıdkî Efendi çok okumuş bir mütetebbi, nâfiz nazarlı bir müdakkik, taassub ve riyâdan müctenib”⁴³, “taassubu kırmaya çalışan bir âlim, her tarzda şiir yazmış tarikat mensubu bir şair[dir].”⁴⁴ Anlaşıldığı üzere Sıdkî, dünyaya meyletmeme, vaktini okumakla geçirme ve nefsini terbiye etme gibi yönlerden geleneksel anlamdaki şeyh tanımına uymaktadır.

Halîl Efendi, *Defînetü'l-Ulûm* eserinin girişinde, naklî ve aklî ilimleri bir miktar öğrendiğini, nasihat içerikli risale ve gazeller yazdığını haber verir:

“Bir müddet tahsîl-i ‘ulûm-ı nakliyye ve ‘ulûm-ı akliyye ile meşgûl olup hadâset-i sinn mülâbesesiyle bu heykel-i mahsûsu zebân-dırâzlık meydânına ilka birle hoş ve nâ-hoş hâl ile âvân-güzâr olup bazan nush ve pend mazmûmunu müstemil olarak nice risale terkîb ve nice gazeliyât tertîb et[tim].”⁴⁵

Halîl Efendi, kendisini çeşitli alanlarda yetiştirmiş bir âlimdir. Cehaleti ortadan kaldırmak için ilim öğrenmenin her mükellef kişiye gerekli olduğunu düşünmektedir. “Her âkil ve bâliğ olanın, cehâlet karanlığının körlüğü gidene ve sırât-ı müstakîmi

⁴² Cansız, **a.g.t.**, s. 354.

⁴³ Cansız, **a.g.t.**, s. 352.

⁴⁴ Onay, **a.g.e.**, s. 308.

⁴⁵ Cansız, **a.g.t.**, s. 278.

görene kadar basîretini illâ gerekli olan ilimle sürmelemesi gereklidir.”⁴⁶ fikriyle hayatını ilim öğrenmeye adanmıştır.

Onun nasıl bir eğitim aldığını bilmesek de *Mir’âtü’s-Sâlikîn* eserinde dört mezhep kurucularından Ebû Hanîfe ve İmam Maturidî’nin görüşlerine yer vermesi, Nev’î Efendi ve Şeyh Sâdık Üsküdârî Efendi’den nakil yapması ve bir tasavvuf klasığı olan *Mirsâdü’l-İbâd*’ın tercümesinden bölümler aktarması onun hem dinî hem de tasavvufî alanda bilgisi olduğunu gösterir.

Ayrıca o, “Cemî-i ulûm-ı akliyyenin gayeti Vâcib-i Teâlâ hazretlerinin kemâl-i kudretine dâirdir.”⁴⁷ düşüncesiyle sihirden uykuya, marifetullâhtan kimyaya, tıptan simyaya uzanan çeşitli konular hakkında yazmıştır. Onun *Defînetü’l-Ulûm* eserini okuyan Tahsin Nahid, Sıdkî Efendi’nin kişiliği ve edebî bilgisi hakkında şunları söyler:

“Müellif-i merhûm, kudemâdan çok eser okumuş iskolastik âsâra ziyâde merbût kalmış, sarsılmaz bir itikad ve îmâna sâhib, itikadât-ı bâtilaya, bidat-i menfûreye düşman bir zâttır. Zamânın bütün ulûm ve fennine vâkıf olduğunu göstermek maksadıyla bir külliyyât vücûda getirmek, eslâfın matmah-ı nazarı olduğu içindir ki, Halil Sıdkî Efendi de bu arzudan kendini kurtaramamış, Erzurumlu İbrahim Hakkı Efendi merhûmun Ma’rifetnâme’si tarzında bir eser vücûda getirmek istemiş ve hatta Ma’rifetnâme’den istifâde de etmiş ise de Hakkî merhûm kadar fûnûn-ı mütenevvi’ada sâhib-i salâhiyet olamadığını göstermiştir.”⁴⁸

Görüldüğü üzere Halil Sıdkî ilmin çeşitli dallarıyla kendini geliştirmiş, ardından bu bilgisini gösteren bir eser kaleme almıştır. Fakat bu güç bir iş olduğundan, kendinden önce böyle bir eser yazan İbrahim Hakkı kadar başarılı olamamıştır.

Sıdkî, Arapça hâkim bir müelliftir. Bu, Arapça yazılmış meşhur bir kasideyi Türkçe şerh etmesinden, Arapça eserlerden yaptığı alıntılardan ve kullandığı kelimelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca o, *Şerh* ve *Mir’âtü’s-Sâlikîn* eserlerinin

⁴⁶ Halil Sıdkî, **a.g.e**, vr. 1b.

⁴⁷ Cansız, **a.g.t.**, s. 282.

⁴⁸ Cansız, **a.g.t.**, s. 280.

mukaddimelerini de Arapça kaleme almıştır. Farsça hakkında ne kadar bilgi sahibi olup olmadığını söylemek güç olsa da eserinde iki ayrı yazardan toplam altı beyitlik Farsça şiir alıntısı yapmasından yola çıkarak, bu dile en azından aşina olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

O, sadece nesirle değil, nazımla da eserler kaleme almıştır. Mensur bir eser olan *Mir'âtü's-Sâlikîn*'de Türkçe, Arapça ve Farsçadan alıntı şiir örnekleri vererek anlatımını zenginleştirmiştir. Hatta bir gün öğrencileriyle dersteyken okudukları bir âyet-i kerîme sonrasında, zihnine bir takım “sehletü'l-ibâret” beyitlerin doğduğunu söyleyip 27 beyitlik bir kaside söylemiş ve bunu risalesine eklemiştir.⁴⁹ Bu kaside, onun şairliğini doğrudan bize gösteren eserdeki tek şiirdir. Dinî ve ahlakî konuları içeren bu kaside, Allah'a hamd ile başlar ve günahlarının affedilmesini uman bir dua bölümüyle sona erer:

Bihamdillâh te'âlallah getürdi şekl-i insâna
'İbâdetdir saña lâyıķ uyuban ķavl-i Raḥmân'a (vr. 56b)

Bu Şıdkî bendeñi 'afv it geçüp cürm [ü] günâhından
Muşâhib eyle cennetde anı hem ḥür u ğılmâna (vr. 58b)

Şiir boyunca hikemî bir üslûpla okuyucusuna seslenmiş ve onlara çeşitli öğütler vermiştir:

Bilüben 'acziñi sen de olagör Tañrı'ya bende
Gider bu māl ile emlāk girersin ķabr[e] 'üryâne

Bu dünyâ mülkini gözden çıkar olma aña mağrūr
Ecel geldikde ey ğāfil bulunmaz çäre dermāna (vr. 57b)

⁴⁹ Halîl Sıdkî, **a.g.e.**, vr. 56b-58b.

Şiirlerinde Sıdkî mahlasını kullanmaktadır. Fakat bu mahlası kimden aldığını veya bu isme nasıl karar verdiğini açıklamamaktadır. Sıdkî'nin, etkilendiği ve beğendiği şairlerin kim olduklarını, bizzat o şairlerden iktibas yaptığı beyitlerden anlarız. Eserde, İmam Şâfiî, Ferezdak, Mütenebbî ve el-Büstî'nin kasidelerinden ve Vâî Efendi'nin manzum *Hilye*'sinden Arapça; Taşlıcalı Yahya'nın *Şâh u Gedâ* mesnevisinden ise Türkçe beyitler nakledilmiştir.

Ayrıca Tahsin Nahid de, “Çankırı Kitâbeleri” başlıklı bir yazısında Ali Bey Câmîi avlusundaki şadırvana düşürülen şu tarih beyitinin Halîl Sıdkî Efendi'ye ait olabileceğini aktarmıştır. Fakat bu tarihte Sıdkî Efendi ancak dokuz on yaşlarında olacağından tarihin ona ait olması mümkün değildir.

Lüle-i Hak sıla-i tekmîl Sıdkîyâ târîh-i tâm

Fi-sebîlillâh akıtdı şimdi âb-ı zemzemi 1214 (M. 1800)⁵⁰

Sonuç olarak, Halîl Sıdkî Efendi, cehaleti ortadan kaldırmak ve doğru yolu bulabilmek için ilim öğrenmenin önemine vurgu yapar. İlmi aklî, dinî veya batınî, zahirî gibi ayrı kefelere tutmadan, bir bütün olarak ele alır ve değerlendirir. O, ayrıca Arapçaya da vâkıftır. Eserlerinde bu bilgisini ispat eder. Ayrıca mensur olarak kaleme aldığı eserini şiirlerle süsleyerek hem şiire değer verdiğini göstermiş hem de eserinin akıcılığını ve okunuşunu kolaylaştırmıştır

1.3. Eserleri

1.3.1. Defînetü'l-Ulûm

Ahmet Talat Onay'ın tetkik yazılarında ayrıntılı bir şekilde inceleyip tahlilini yaptığı *Defînetü'l-Ulûm*'un hiçbir kütüphanede kaydı bulunamadı. Bu yüzden, bu eser

⁵⁰ Cansız, a.g.t., s. 1070-1071.

hakkında sadece Ahmet Talat Onay'ın eser üzerine yazdığı bilgileri aktarılmıştır.⁵¹ Buna göre, Halîl Sıdkî, 57 yaşında, vefatından 1-2 yıl önce bu eseri kaleme almıştır. İlimlerin definesi adını verdiği eserini şu şekilde tanıtmaktadır:

“sinnimiz elli yedi hudûduna bâliğ oldukda nush ve pendî hâvî ve bazı ulûm-ı garîbe dahi serd olunarak ve her fenden birer mikdâr bulundurarak ve cümlesi ile marifetullah-ı teâlâ te'yd kılınarak 16 bâb 42 fasl ve bir hâtimeyi müstemil bir kitâb-ı müstetâb terkîb ve telîf olunup nâmına “Defînetü'l-Ulûm” deyü, tesmiyesine sebep olarak da zirâ bu kitâbda derc olunan mebâhis çok kimsenin gûş ü hûşuna vâsıl olmayıp her biri bir mahalde pesmânde kalmış olduğundan defîneye mümâsildir. Zirâ define dedikleri eyyedî-i nâsa vâsıl olmayan yer altında medfûn atik akçeye derler. Bir kimse rast gelib istihracına kâdir olur ise dünyası mamûr olur.”⁵²

Mukaddime, 16 bâb, 42 fasıl ve bir hatimeden oluşan bu ilimler külliyatı 19 satır ve 260 sayfadır. Mensur mukaddimede, Sıdkî işlediği günahları itiraf eden ve Hak'tan affedilmeyi dileyen üç şiir söyler ardından nefsin tarifini yaparak sebep-i telifi açıklar.

Eserdeki bâblar ve fasıllar şu şekildedir:

1. Bâb: Bâbü'l-ilm (İlm-i Mefkûd, İlm-i Mevcûd, İlm-i Mesmû, İlm-i Mantık, İlm-i Ma'kûl)
2. Bâb: Tarîk-i Abdü's-Sâlik (Tarîk-i Erbâb-ı Mu'âmele, Tarîk-i Erbâb-ı Mücâhede ve Tarîk-i Sâirîn)
3. Bâb: Mevtûn Bi'l-İrâde (Tevbe, Zühd, Tevekkül, Kanâ'at, Uzlet, Zikir, Teveccüh, Basar, Murâkabe, Rıza)
4. Bâb: Rûh (Rûhü'l-Emr, Rûhü'l-Hayât, Akıl ve Nefs)
5. Bâb: Nevm (İnsifâs, Ahlâm ve İhtilâm)
6. Bâb: Avâriz-ı Nefsâniyye (Hemm ve Gam)

⁵¹ Cansız, a.g.t., s. 277-283, 349-352.

⁵² Cansız, a.g.t., s. 278.

7. Bâb: Marifetullah
8. Bâb: Ruyetullah
9. Bâb: Ecel (Ecel-i Kaza, Ecel-i Müsemmâ)
10. Bâb: İlm-i Teşrîh
11. Bâb: Keyfiyyet-i Tekevvün-i Cihân (Aksâm-ı Ulviyye ve Süfliyye)
12. Bâb: İlim-i Tıb (Tabî'at-ı Luhûm-ı Hayvânât, Tabî'at-ı Nebâtât, Tabî'ât-ı Ahcâr, Tabîât-ı Elbise ve Hayvanât Derileri, Ecnâs-ı Pâd-zehir, Safranın Galebesi-Emrâz ve Devâsı-, Demin Galebesi-Emrâz ve Devâsı-, Balgamin Galebesi-Emrâz ve Devâsı-, Sevdânın Galebesi-Emrâz ve Devâsı-)
13. Bâb: Emrâz-ı Müferride ve Devâsı
14. Bâb: Berzah (Ervâh-ı Müminîn ve Kâfirîn ve Etfâlin Kıyâmetteki Hâli)
15. Bâb: Ziyâret-i Kubûr (Ziyâret-i kubûrda ümem-i sâlifinin âdetleri, Ziyâret-i kubûr hakkında evâmîr ve nevâhi, Ehl-i kubûrdan istimdâd, Kubûrda duânın faydası)
16. Bâb: Kimya (Kimyâ-yı suğrâ ve Kimyâ-yı kübrâ)

Hatime: Üç matlûbu hâvidir ki, birinci matlûb ilm-i sihir, tılsımlar, simyâ ve buna benzeyen isâbet-i ayn. İkinci matlûb takvim ve gurrenâme, üçüncü matlûb ilm-i fâl.⁵³

Bu eserin en önemli özelliği kudemânın çeşitli eserlerinden faydalanılarak, ayrıntılı bir araştırma sonucu meydana getirilmiş olmasıdır. Eserde mürâcaat edilen kaynaklar şu şekilde verilmiştir: “ilm-i ledünnî” bahsinde İsmâil Hakkı Ankaravî'nin *Şerh-i Muhammediye*'si, “Ulemâ” bahsinde Necmeddîn Dâye er-Râzî'nin *Mirsâdü'l-İbâd*'ı ve İmam Gazalî'nin *Usûl-ı Erba'în*'i, “Tarikat-ı Erbâb-ı Micâhede” bahsinde Abdullah el-Herevî'nin *Menâzil-i Sâ'irin*'i, “mevtün bi'l-irâde” bahsinde Seyyid Ali Hemedânî'nin *Fütûhü'l-Mücâhidîn*'i, “Rüya” bahsinde *Risâle-i Sülûkiyye*'si, “tevbe” bahsinde el-Yâfiî et-Temîmî'nin *Neşrü'l-Mehâsin*'i, “nur, akıl ve nûr-ı Muhammedî” bahsinde Muhyiddîn Arabî'nin *Fütûhât*'ı, “ecel bahsinde” Ali el-Karî'nin *Şifâ-ı Şerif*

⁵³ Cansız, a.g.t., s. 278-279.

ve *Tefsîr-i Kaşânî*'si, “teşrîh” bahsinde Erzurumlu İbrahim Hakkî'nin *Ma'rifetnâme*'si ve birçok yerde Şeyh Muhammed el-Endülüî'nin *Kenzü'l-Ulûm*'una başvurmuştur.⁵⁴

Halîl Sıdkî'nin vefatından birkaç sene önce, olgunluk döneminde yazdığı bu eseri, akıldan taşların ilmine, uykudan marifetullaha, anatomiden kabir ziyaretine, simyadan zikre pek çok farklı konuyu ihtiva eder. Nasıl ki bir define insanların bilmediği yerlerde gizliyse ve bulanın maddî hayatını mamur ederse, ilimlerin definesi de kenarda köşede kalmış ilimleri bir araya toplayan ve okuyanın ilmî dünyasını aydınlatacak bir hazine addedilmiştir. Eserin kendinden önce yazılmış eserlerden nakiller yapılarak bir araya getirilmesi dikkat çekici bir diğer özelliğidir.

Definetü'l-Ulûm'un mensur mukaddimesinin içeriği, marifetullah, sâliklerin yolu, tevbe, uzlet, zikir, akıl ve nefes gibi konuları içeriyor olması ve pek çok eserden nakiller yapılarak kaleme alınması *Mir'âtü's-Sâlikîn* ile ne kadar benzeştiğini gözler önüne serer. Bu açıdan *Mir'âtü's-Sâlikîn*, müellifin bu eserine ulaşmadan önce, daha az hacimle kaleme aldığı bir hazırlık eseri gibidir.

1.3.2. Mahzenü'l-Ulûm

Halîl Efendi'nin *Mahzenü'l-Ulûm* namında bir kitabı olduğu da söylenir. Tahsin Nahit, böyle bir eserin varlığından bahsetse de, bu eserin henüz elde edilemediğini bildirir.⁵⁵ Biz de yaptığımız araştırmalar sonucunda, kütüphanelerde bu esere dair hiçbir kayda rastlayamadık.

1.3.3. Muhtâriyye Şerhü Kasîdeti'l-Mudariyye

Şeyh Şerafeddîn Muhammed b. Said, Ebû Abdullâh el-Busîrî'nin (ö. 1296) Hz. Muhammed'e salât ve selâm okumanın faziletine dair otuz dokuz beyitlik *el-Kasîdetü'l-Mudariyye fî's-Salâti 'alâ Hayri'l-Beriyye* adlı meşhur eserinin Türkçe şerhidir. Eserin tespit edilen tek nüshası *Şerhü Kasîdeti Mudariye* adıyla Kastamonu

⁵⁴ Cansız, a.g.t., s. 280.

⁵⁵ Cansız, a.g.t., s. 354.

İl Halk Kütüphanesi 1464 numarada kayıtlıdır. Kıрма talik hattıyla yazılan eser, 37 yaprak ve 19 satırdan oluşmaktadır. 1. yaprağın sağ yüzünde künyesi Halîl Sıdkî bin ‘Ali bin ‘Alî el-İsmâ’îlî olarak geçmektedir. Eserin istinsah tarih bilgisine rastlanmamıştır, hicrî 1252 senesinde satın alındığına dair bir temellük kaydı bulunmaktadır. Ahmet Talat Onay ve Tahsin Nahit, Halîl Efendi’nin eserlerini sayarken bu kaside şerhini zikretmemişlerdir. Eser üzerine yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır. Sadık Yazar, eseri şu şekilde tanıtmıştır:

“Arapça olan bu girişte şârih eserini bazı dostlarının isteği üzerine yazdığını ifade etmektedir. Daha sonra Türkçe devam eden Halîl Sıdkî, önce kaynak metnin nâzımı Bûsîrî hakkında kısaca bilgi verip onun birkaç eserini sayar daha sonra da şerh edeceği kasidenin faziletlerini saymaya başlar. Bunlardan sonra şerhine başlayan şârih, önce kaynak metni harekeli olarak yazar daha sonra da onu açıklamaya başlar. İlk beytin şerhinde bahsi geçen kasidenin vezni hakkında uzunca bilgiler veren Halîl Sıdkî daha sonra ele aldığı beyitte geçen kelimeleri gramer bakımından tahlil ettikten sonra onun anlamını açıklamaya çalışır.”⁵⁶

Şerh-i Mudariyye, Sıdkî Efendi’nin ileri seviyedeki Arapça bilgisini bize gösteren eseridir. Hemen hemen bütün zikir mecmualarında bulunan bir kasideyi mensur bir şekilde şerh etmesi nesrin, ifadeleri belirli bir kalıba sokmadan uzunca anlatma imkanı sunmasından olmalıdır. Ayrıca eserde ana konu başlıklarının “pes malûm ola ki” şeklinde sıralanması, *Mir’âtü’s-Sâlikîn* ile kuruluş yapıları bakımından benzerliklerini gösterir.

1.3.4. Divan

Ahmet Talat Onay, Halîl Sıdkî’nin gazel, kalenderî, semaî ve murabba nazım biçimlerinde yazdığı şiirlerden örneklerden verir ve kafiye düzenlerine bakarak onun

⁵⁶ Sadık Yazar, *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2011, s. 624-625.

divan tertip etmeye çalıştığını söyler.⁵⁷ Ayrıca Tahsin Nahid de onun müretteb bir Divan'ının bulunduğunu fakat henüz ele geçmediğini haber verir.⁵⁸ Bununla birlikte, biz yaptığımız kütüphane araştırmasında bu şiirlere ve dolayısıyla Divan'ın varlığına ait herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

1.3.5. Mir'âtü's-Sâlikîn

Dinî-tasavvufî bir eserdir. Sâliklerin edebini konu alır. Mukaddime ve 3 bâbdan oluşmaktadır. Birinci bölüm yaratıcının ispatı, tekliğı, kitapları ve resûlleri ve onlara iman; ikinci bölüm sâliklerin edepleri ve matlûblarına ulaşmaları; üçüncü bölüm ise matlûba ulaşmaya engel olan şeyler hakkındadır. Çalışma konumuzu oluşturan bu eser, daha sonraki bölümde detaylı olarak incelenecektir.

⁵⁷ Onay, **a.g.e.**, s. 250-254.

⁵⁸ Cansı, **a.g.t.**, s. 354.

İKİNCİ BÖLÜM

MİR'ÂTÜ'S-SÂLİKÎN

2.1. Nüsha Özellikleri

Mir'âtü's-Salîkîn'in tespit edilebilen tek nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Düğümlü Baba Koleksiyonu'nda yer alır. Eser, 1310 senesinde basılan “Defter-i Kütüphane-i Düğümlü Baba” eserinin fihristinde 359 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır.⁵⁹

Eserin cildi yeşil ve kahverengi ebruyla süslenmiş olup küçük ayrılmalar dışında sağlam bir kondisyondadır. 203x138, 128x67 mm çapında müstakil bir eserdir. Varakları iyi durumdadır, belirgin bir leke yoktur. Sayfalar nohudî renkte olup, metinde cetvel bulunmamaktadır. 16 satırdan oluşan 19. varâğın b yüzü ve 14 satırdan oluşan 38. varâğın a yüzü hariç eser 15 satırla yazılmıştır. Rik'a yazısıyla yazılan 1a'daki vakıf kaydı ve derkenârlar hariç eserin tamamı harekesiz ve okunaklı nesih hattıyla kaleme alınmıştır.

Kapağın iç yüzünde “Mir'âtü's-Salîkîn–Li'l-Şeyh Halîl Sıdkî bin Alî bin İsmâîl” ve “15 satır – 75 varak” yazmaktadır. Hatime bölümünde ise, eserin müellifi veya istinsah tarihi ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Eserde ayrıca (vr. 1a) Es-Seyyid İsmâîl Sâdık Kemâl b. Vecihî Paşa'nın (ö. 1892), H. 1292/ M. 1875 senesinde yazdığı bir vakıf kaydı mevcuttur.

Eser, Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Bununla birlikte, giriş bölümü (vr. 1b-4b), âyet-i kerîme, hadis, duâ ve bazı manzumeler Arapça; bazı manzumeler ise Farsça yazılmıştır. Rik'a ile yazılan 1a'daki vakıf kaydı ve derkenârlar hariç eserin tamamı harekesiz ve okunaklı nesih hattıyla kaleme alınmıştır.

Konu başlıkları (el-Kur'ân, el-İmân vs.), yeni konuya geçiş cümleleri (Pes malum ola ki, imdi vs.), âyet, hadis ve şiir başlıkları bazen kırmızı mürekkeple yazılmış, bazen de bu ibarelerin üstüne kırmızı mürekkeple keşide çekilmiştir. Metnin kalanı ise, siyah mürekkeple yazılmıştır. Hem varak numaraları hem de takip

⁵⁹ **Defter-i Kütüphâne-i Düğümlü Baba**, Dersaadet (İstanbul), 1310, 63 numaralı matbaa, s. 27.

kelimeleri (rakabe) vardır. Her varağın a (sol) yüzünde 37 x 24 milimetrelik bir vakıf mührü bulunmaktadır. Bu mührde “Vakıfdur. Der-sa’âdetde Düğümlü Baba kuddise sırruhu’l-a’lâ hazretlerinin medfûn olduğu tekyeden çıkarılmayacaktır. 1291 (m. 1874)”⁶⁰ yazmaktadır.

2.2. Eserin Adı

Eserin adı, hem kapağın iç yüzünde hem de mukaddime kısmında “Mir’âtü’s-Salîkîn” olarak geçmektedir. “Sâliklerin aynası” anlamına gelen bu eserde, tarikate yeni girmiş sâliklerin bilgi sahibi olmaları gereken itikâdî konular ve izlemeleri gereken yol hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır. Halîl Efendi, Allah’ın affına mazhar olmak için, eserine bu ismi verdiğini Arapça giriş kısmında şu şekilde açıklamaktadır:

“Risaleye bakan helâk olanlardan olmasın, kişi (matlûbunu) kaybetmekten ancak onun desteklemesi ve muvaffak etmesiyle korunduğu Allah’tan rahmeti ve fazlıyla benim ve bu risaleye bakanın günahlarını affetmesini dileyerek, risaleyi Mir’âtü’s-Sâlikîn diye isimlendirdim.”⁶¹

2.3. Yazılış Tarihi ve Sebebi

Eserde, telif ya da istinsah tarihi belirtilmemiştir. Bununla birlikte müellif, eserin giriş kısmında ve metnin ikinci bâbında (vr. 56a) kendi iradesi dışında vatanından ayrılıp Çankırı’ya geldikten kısa bir süre sonra yol yorgunluğu henüz devam ederken bu eseri kaleme aldığını haber verir. Dolayısıyla eserin yazılış tarihi, kesin olmamakla birlikte Halîl Efendi’nin 1836 veya 1845 senesinde Çankırı’ya gelişinden sonra olmalıdır.

⁶⁰ Vakıf mührüne, Düğümlü Baba Tekkesi’nin “Vakfı belli olmayan vakıf mührleri” bölümü altında yer verilmiştir. Bkz.: Günay Kut ve Nimet Bayraktar, **Yazma Eserlerde Vakıf Mührleri**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984, s. 209.

⁶¹ Halîl Sıdkî, **a.g.e.**, vr. 4a.

Sıdkî, yeni geldiği bu şehirde ne zaman yalnız kalsa, yaşamla ölüm arasında kalmış gibi derin bir yalnızlık ve ızdırap hissettiğini dile getirmiştir.⁶² Hem bu histen kurtulabilmek hem de öldükten sonra bir isim bırakabilmek için, sâliklerin edepleri hakkında Türkçe bir risale toplamaya karar vermiştir. Kendisi bu durumu şu sözleriyle dile getirir:

“Bu şekilde hayatım geçerken aklıma, Türkçe din meselelerini içeren, sevdiklerimize kan, benden bir eser, dünyada onunla meşgul olarak ızdırâbıma bir ilaç, ahirette cennete bir vesile olan bir risale yazmak istedim. Bu risalem gibi ismim kaybolmasın diye hangi kitabı tercüme edeceğim konusundaki düşüncem uzadı.”⁶³

19. yüzyılın ortalarına doğru kaleme alınan bu eserin yazılma sebebi, siyasî bir olayın Sıdkî Efendi üzerinde bıraktığı etkilerin sonucudur. O, savaştan kaçarak gelip yerleştiği Çankırı’da yapayalnız hissedince, dinî konularda bir eser yazarak hem kendini meşgul etmek hem de okuyucuya bir eser bırakarak sevap kazanmayı ümit etmiştir.

2.4. Kaynakları

Halîl Sıdkî, her sûfî müellif gibi eserini, içinde bulunduğu dinî-tasavvufî muhiti besleyen temel kaynaklardan yararlanarak meydana getirmiştir. *Mir’âtü’s-Sâlikîn* risalesi oluşturulurken birçok kaynaktan nakil ve tercüme yapılmış olmasına rağmen kaynakların adı metinde zikredilmemiştir. Üstelik “menkûldur ki, mervîdir ki, dimişlerdir ki” benzeri ifadelerle yapılan nakillerde ve muhtasar bir şekilde anlatılan genel kabul görmüş dinî-tasavvufî konularda hangi kaynağın işaret edildiğini mutlak surette söylemek oldukça zordur. Bu sebepten, müellifin kendi düşüncelerini ifade ettiği bölümlerle yapılan alıntılarının sınırını kesin hatlarla çizmek her zaman mümkün olmamıştır. Biz de bundan ötürü bu bölümde sadece, risalede faydalandığı kesin

⁶² Halîl Sıdkî, **a.g.e.**, vr. 2a.

⁶³ Halîl Sıdkî, **a.g.e.**, vr. 3a.

olarak belli olan eserleri aşağıda sıralayacağız. Bu kısımlar ayrıca metnin içinde, ilgili kısmın dipnotlarında da gösterilmiştir.

İmam Şâfiî'nin *Divân*'ı: 2a-2b varakları arasında şairin adı verilmeden yazılan yedi beyitlik Arapça şiir, İmam Şâfiî'nin *Divanı*'nda Hz. Muhammed'i öven naat türündeki bir kasidesinden alınmıştır. Müellif, şiiri söylemeden önce “Günahını ve eksikliğini itiraf eden, vatanından ayrı, iyiliğin peşinde olan Halîl Es-Sıdkî bin Ali bin Ali İsmail. Allah onların günahlarını bağışlasın, ayıplarını kıyamet günü örtsün, der ki”⁶⁴ diyerek şiiri, günahlarının bağışlanıp ayıplarının örtülmesi için söylediğini haber verir.

El-Ferezdâk'ın *Kaside*'si: 3a-3b varakları arasında şairin adı verilmeden yazılan Arapça üç beyit ve bir mısranın yanında, derkenârda “Bu ebyât-ı şelâse şâ'ir-i mâhiriñ, Zeyne'l-Âbidîn 'Alî bin Hüseyn rağiyallâhu 'anhümâ hazretleriniñ medhi için Mekke-i Mükerreme'de inşâ' eylediği ebyât-ı celîleden. Vezîr müşârü'n-ileyhiñ hüsn-i hulkına münâsib intihâb ve iktibâs olunmuşdur”⁶⁵ notu bulunmaktadır. Anlaşıldığı üzere bu beyitler, Sıdkî'nin risaleyi kaleme almadan önce danıştığı Vezir Mehmed Saîd Gâlib Paşa'yı övmek için Ferezdak'ın İmam Zeynelabidin'i övdüğü methiyesinden iktibas edilmiştir.

Taşlıcalı Yahyâ Bey'in *Şâh u Gedâ*'sı: Türkçe manzumelerden 29 beyit, kaynağı belirtilmeden Taşlıcalı Yahya'nın (ö. 1582) *Şâh u Gedâ* mesnevisinden alınmıştır. Diğer çift kahramanlı aşk mesnevilerinin aksine bu mesnevide Gedâ adlı âlim bir dervişin Şâh'a duyduğu aşk anlatılmaktadır. Konusu bakımından dikkat çekici bu mesneviden alıntılanan beyitler, eserin hikaye kısmından olmayıp tevhid bölümündendir. Halîl Sıdkî, niçin bu eserden faydalandığını açıklamasa da mesnevinin kısa vezinli, sade ve anlaşılır bir dille yazılmış olması şüphesiz kendi eserinin de anlaşılır olmasını kolaylaştırmıştır.

9b-10a varaklarından 5, 11a-12a varaklarından 15, 12b varağından 4, 19b varağından 1, 36b-37a varakları arasından ise 4 beyit bu eserden alınmıştır.

⁶⁴ Halîl Sıdkî, **a.g.e.**, vr. 3a.

⁶⁵ Halîl Sıdkî, **a.g.e.**, vr. 3a.

İmam Âzam Ebû Hanîfe'nin Fıkh-ı Ekber'i: Mir'âtü's-Sâlikîn'in birinci bâbı, yaratıcının ispatı, birliği, kitapları, peygamberleri ve onlara iman konusunu işler. Burada anlatılan konuların bir kısmı Ebû Hanîfe'nin akâid konularını ele aldığı risalesinden alınmıştır. Alınan konular şöyledir: 8b-9a varakları arasında anlatılan “Temânü” konusu, 13b-14a arasında “Kur’ân âyetlerinin derece ve fazilette eşit olup kimisinde zikir, kimisinde de mezkûr fazileti olduğu”, 21b’de “Firavun ve Deccâl gibi kâfirlerde harikulade zuhur eden işlerin istidraç olduğu”, 24a-24b’de “Mukallidin imanının sahih olup olmadığı ve dört imamın görüşü”, 30a’da “Meleklerin insanlardan üstünlüğü”.

El-Mütenebbî'nin Divân'ı: Mir'âtü's-Sâlikîn'in 18. varağının a yüzünde “şâ‘ir-i mâhir mihter-i ‘âlem şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem hâzretleriniñ hakkında bu beyti inşa eylemiştir” bilgisi verilen şiir, Mütenebbî'nin *Divan*'ındaki Hz. Muhammed'i meth eden kasidesinden alıntılanan bir beyittir.

Vânî Mehmed Efendi'nin El-Hilyetü'l-Manzûme'si: 18b-19b varaklarında yazılan 14 beyitlik Arapça hilye, Vâni Efendi'ye aittir. Bu durum metinde açıkça belirtilmiştir: “Vânî Efendi rahmetullâhi ‘aleyhiñ, şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem hâzretleriniñ evşâfı huşûşunda bir zihî müretteb hilye-i şerîfi vardır ve varağamızı tezyîn için bu mağalde taḥrîri münâsib görüldi.”⁶⁶

İmam Mâturîdî'nin Akîde Risâlesi: 25b-26a varaklarında “İmâm el-Manşûr el-Mâturîdî rahmetullâhi te‘âlâ ‘aleyh hâzretleriniñ ḳavl-i şerîfine göre” denilip açıklanan “mahall-i iman, İslam ve marifet” konuları, onun akâid konularını kaleme aldığı *Akîde Risâlesi*'nden doğrudan alıntılanmıştır.

Kasım b. Mahmud Karahisarî'nin İrşâdü'l-Mürîd İle'l-Murâd Fi Tercemeti Mirsâdi'l-İbâd¹: Kasım b. Mahmud Karahisarî (ö. 1486), Necmüddin Dâye'nin *Mirsâdü'l-İbâd Mile'l-Mebde İle'l-Me'âd* adlı Farsça tasavvuf klasiği eserini meal-çeviri tarzında Türkçeye tercüme etmiştir. Afyon Karahisarlı Karahisarî, eserini Sultan II. Murad'a (slt. 1421-1444) sunmuştur.

⁶⁶ Halîl Sıdkî, **a.g.e.**, vr. 18b.

39b-42b varakları arasında anlatılan “sâlikin seyr ü sülûkte mürşide ihtiyaç duyması”, 46a-46b arasında “Açlıkla riyazet etmenin faydası”, 48b-50a varakları arasında anlatılan “halvet ve erbainin sekiz şartı”, 51a-54a varakları arasında “şeyhlik makamının şartları”, 59b-60a arasında “Ebû Saîd’in müridiyle arasında geçen hâdise ve envârın” açıklandığı bölüm, 60b-61b arasındaki “nurların renkleri ve 7 beyit”, 61b-64b varakları arasında “âlemlerin sayısı, adları ve keşif türlerinin” anlatıldığı kısım, 64b’deki Necmeddin Daye’nin Farsça iki beyitinin iki türkçe tercümesi Karahisarî’nin tercümesinden alınmıştır. Alıntılar genelde özet mahiyetindedir. Bu kısımlardan alınan parçalarda Eski Anadolu Türkçesi unsurlarından bolca faydalandığını ve cümlelerin kısalatıldığını görmekteyiz. Aşağıda, eserden alıntılanan bölüm ile metnimizde geçen bölümün benzerliğini göstermek için iki örnek paragraf verilmiştir. Aşağıdaki paragraf, *İrşâdü’l-Mürîd İle’l-Murâd Fi Tercemeti Mirsâdi’l-İbâd* adlı eserden alınmıştır:

“Şeyh Ebû Sa’îd’ün (Raḥmetullah ‘aleyhisselām) mürîdlerinden birisi bir vakt abdest almış idi. Çünkü halvetine girdi. Bir nûr zâhir oldu. Na’re urub taşra çıktı. Ve segirdib aydur idi. “Ben Hakk Ta’âlâ müşâhede itdüm.” Şeyh anuñ ahvâlini bildi. Çağırıp ayıtdı ki “İy iş görmedük miskîn ol nûr senüñ abdestün nûrudur. Sen kandan, henüz ḥazret kandan.” didi. Ammâ levâiyî şüretinde zâhir olan nûr, namâz nûrından ya Qur’ân ya imân İslâm menşe’inden zâhir olur. Pes bürûk ile ve levâmi’ ve levâiyî arasında fark oldur ki bürûk yıldırım şıfatında şakır tiz gider. Kesilür ve levâmi’ ıldırmağdur ki müte’âkıb olur. Bir pâre eglenür ve levâiyî ol güneş nûrî gibidür ki su ‘aksinden yâhûd âyine ‘aksinden bir yire doḳınur. Ve bir miḳdâr tevaḳḳuf idib eglenür. Andan zîyâde girü hicâba girür. Lâ-cirem namâz nûrından ya Qur’ân ya İslâm ya imân nûrından bir ‘aks gönül âyinesine doḳınur, levâiyî zâhir olur. Ve niyyeti ihlâşî miḳdârı ve hem gönül âyinesi şafâ bulduğı miḳdârı levâiyîhün nûrâniyyeti ve zevki artar ve eglenür. Ve ammâ ol nûr ki cırâğ ve şem’ ve şu’le şüretinde görse ol bir nûrdur ki şeyḫ vilâyetinden ḥazret-i nübüvvetden zâhir olur”⁶⁷

Bu paragraf ise *Mirâtü’s-Sâlikîn*’den alınmıştır:

“Şeyh Ebû Sa [î]d raḥmetullâhi ‘aleyh mürîdlerinden birisi âb-dest alup ḥalvete girdi. Ol vakt bir nûr zâhir oldu. Pes ol mürîd na’re urup taşra çıktı ve segirdüp eydirdi ki: “Ben Hakk

⁶⁷ Ahmet Çal, **Kasım b. Mahmud Karahisarî’nin İrşâdü’l-Mürîd İle’l-Murâd Fi Tercemeti Mirsâdi’l-İbâd**, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 2008, s. 261-262.

Te‘ālā’yı müşâhede kıldım.” Pes şeyh anıñ ahvâlin bilüp ve yanına çağırıp “Ol nūr seniñ âb-destiñ nûrıdır henüz sen kanda ve Cenâb-ı ‘İzzet kanda?” didi. İmdi mürîd-i hâkîkî bu şûre[t] ile envâr-ı muhtelif müşâhede ider. “İmdi envâr ba‘zı kerre berķ mişâli zâhir olur, ba‘zı kerre levâyiḥ mişâli zâhir olur. İmdi ol berķ mişâli olan nūr yâ zıkr yâ âb-dest nûrındandır. Yıldırım şifâtında lemeân idüp tîz gider. Ammâ ol levâyiḥ mişâli olan nūr yâ namâz yâ kurbân veyâ ĩmân veyâ İslâm nûrlarındandır. Güneş nûrı gibidir meşelâ şems şu ‘aksinden veyâḥûd âyîne ‘aksinden bir yere tókunup ve bir miqdâr anda tevaḥḥuf itdigi gibidir. Ba‘zı kerre meş‘ale gibi zâhir olur. İmdi meş‘ale gibi zâhir olan nūr bir nûrdur ki şeyḥ-i velâyetden veyâḥûd ḥazret-i nübüvvetden olur”⁶⁸

Ebu’l-Feth el-Büstî’nin Kasîde-i Nûniyye’si: Bu kaside, *Unvânü’l-Hikem* ve *Unvânu’l-Hilm* isimleriyle bilindiğı gibi nûn harfiyle kafiyeleendiğı için *Nûniyye* olarak da adlandırılmıştır. 63 beyitten oluşan kaside, ahlak ve tasavvuf konuları üzerine yazılmıştır. Bu eserin 44b varâğında, kaynak bilgisi gösterilmeden, konuyu özetleyici mahiyetteki içeriğı sebebiyle yazılan Arapça bir beyit, el-Büstî’nin kasidesinden alınmıştır.⁶⁹

Mevlânâ Halîd Bağdadî’nin Mektûbât-ı Mevlânâ Halid’i: Mevlânâ Hâlid Şehrezûrî Bağdâdî (ö. 1827), Nakşibendiliğın Halidîyye kolunun kurucusudur. Onun *Divan* ve risaleleri dışında, mürîd ve halifelerine hitaben yazdığı Arapça ve Farsça mektupların oluşan bir Mektûbat’ı vardır. 70a-70b varaklarında anlatılan nefy ü isbât zikrinin icrâsı, onun *Mektubât*’ta zikrettiğı şekliyle anlatmıştır.⁷⁰

Şeyh Sâdık Üsküdârî Efendi’nin Risâle’si: 70b-71b varakları arasında anlatılan “21 kez çekilen kelime-i tevhîdin sonunda meydana gelen haller”ın anlatıldığı kısmı, Mustafa Rasim Efendi’nin 1824’te tamamladığı *Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil* adlı sözlüğünde tespit ettik. Tezimizde anlatılan bölüm, bu eserde “Netîce-i inâbet zuhûru” teriminin içinde, “Nukile min Risâle-i Üsküdârî Sâdık Efendi” alıntısıyla bir takım

⁶⁸ Halîl Sıdkî, **a.g.e.**, vr. 59b-60a.

⁶⁹ Mehmet Atalay, “Ebu’l-Feth el-Bustî’nin Kasîde-i Nûniyye’sinin, Diyarbakırlı Saîd Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 27, Erzurum 2005, s. 148-151.

⁷⁰ Mevlânâ Halid Bağdadî, **Mektûbât-ı Mevlâna Halid**, mlf., Esad Sahib, Haz. Dilaver Selvi, Kemal Yıldız, İstanbul, Sey-Tac Yayınları, 2000. s. 183 (32.Mektup).

değişiklikler dışında *Mir'âtü's-Sâlikîn* ile aynı anlatılmıştır.⁷¹ Sözlükte bu risaleye kaynak olarak ise, Üsküdar Özbekler Tekkesi'nde şeyhlik yapmış olan Sâdık Efendi'nin (ö. 1846) *Ma'rifetü'n-Nefs* adlı eseri verilmiştir.⁷² Fakat hem bu sözlüğü doktora tezi olarak çalışan İhsan Kara hem de biz, Sâdık Efendi'nin böyle bir eseriyle karşılaşmadık. Sâdık Efendi ile adaş Üsküdar Alaca Minare Tekkesi şeyhliğini yapmış Erzincanlı Muhammed Sâdık Efendi'nin (ö. 1794) aynı adla bir risalesi vardır.⁷³ Bu eser incelendiğinde tezimizdeki ilgili kısma bu eserde de rastlayamadık.

Nev'î Efendi'nin Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn 1: Malkaralı Nev'î'nin (ö. 1599) III. Murad'a takdim ettiği ve hemen her kütüphanede nüshası bulunan tarih, hikmet ve heyet, kelâm, usûl-i fıkıh ve hilâf, tefsir, tasavvuf, tabir-i rüya, rukye-efsun, tıp, felâhat, ilm-i nücûm, fal ve zecr gibi on iki fenni içine alan küçük hacimli ansiklopedik bir eseridir.

13a-13b varaklarında anlatılan Kur'ân'ın sıfatları ve ashâb-ı tefsir, 14b-17a arasında anlatılan peygamberlere ihtiyaç, gönderilen peygamberler ve Hz. Muhammed, 27a-29a arasında Tefsir-i Kebir'e göre nefis-i insan tanımı, akıl türleri ve Şerh-i İşârat'taki Nûr sûresinin tefsiri, 36a'da ilm-i zahir ve ilm-i batının farkı konusu, 43a-43b arasında insanoğlunun eşyayı arzulama sebepleri ve 54b-55a varaklarında anlatılan ibnü'l-vakt ifadesinin tanımı Nev'î Efendi'nin eserinden naklolanmıştır.⁷⁴

Mustafa Rasim Efendi'nin Istilâhât-ı İnsân-ı Kâmil 1: 36a varagında anlatılan ilm-i zâhir ile ilm-i bâtının ne anlama geldikleri ve farkları konusu Mustafa Rasim Efendi'nin sözlüğünde birkaç kelime dışında aynı anlatılmaktadır. Sözlükten alınan yukarıdaki kaynakların aksine bu bu kısım, "Tasavvuf" teriminin altında kaynak gösterilmeden alıntılandığı için biz de kaynak olarak sözlüğü göstermeyi uygun gördük.⁷⁵

⁷¹ İhsan Kara, *Tasavvuf Istilâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin Istilâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i II*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, 2003, s. 671.

⁷² İhsan Kara, *Tasavvuf Istilâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin Istilâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i I*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, 2003, s. 128.

⁷³ Muhammed Sâdık, *Risâle-i Ma'rifetü'n-Nefs*, Haz. Aytekin Yıldız, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014.

⁷⁴ Nadir İlhan, Nev'î Efendi: *Netâyicü'l-Fünûn ve Mehâsinü'l-Mütûn (Giriş-Metin-Dizinler)*, Fırat Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ, 1992.

⁷⁵ Kara, *a.g.t.*, s. 151-152.

Görüldüğü üzere, *Mir'âtü's-Sâlikîn* çeşitli dinî-tasavvufî ve manzum-mensur eserlerden yapılan nakiller ve bunların yorumu üzerine oluşturulmuştur. Bu nakiller, müellifin beslendiği ve etkilendiği kişi ve eserleri göstermesi açısından önemlidir. Fakat eserde kaynak adı belirtilmediğinden, alıntılarının tamamını tespit etmek mümkün olmamıştır. Bu alıntılarda manzumeler doğrudan metne dahil edilmiş; mensur eserlerde ise konu bazında alıntı yapıldığından genelde kısaltma ve özet yoluna gidilmiştir.

2.5. Dil ve Üslûp Özellikleri

Mir'âtü's-Sâlikîn, dinî-tasavvufî türde yazılmış nesir ağırlıklı bir risaledir. Türkçe yazılmış olmakla birlikte eser boyunca pek çok Arapça kelime ve terkiplere yer verilmiştir. Bununla birlikte üçlü terkipler oldukça az sayıdadır. Bu sözcüklerden bazıları Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılmadığından zaman zaman metnin anlaşılabilirliğini güçleştirmektedir. Yer yer Arapça kelimelerin ve ibarelerin yoğunlaştığı ve dilin ağırlaştığı da gözlemlenir. Örneğin aşağıdaki kısımda “ve, bu, yol, imdi, eriştirmek, bir, kimesne, et-, ise, ol, ile, ol-, dahi, için” kelimeleri haricinde Türkçe kelime yoktur:

“Zirâ nefis ü hevâ ve şeyâfîn bu yoluñ haramîleridir, imdi mürîdi menzile irişdirmez. Meşelâ bir kimesne berâye-i meslek-i ehl-i tarîkına bilâ-ta'lim-i şeyh sülûk ider ise lâ-muḥâle uşûl-i şehvâniyye ve 'akârib-i ahlâk-ı behâimiyye ve zulmet-i kalbden ḥalâş ve 'ubûr idemeyüp ol nefis-i emmâre ki şekl-i 'acîbe ile teşekkül idüp ḥavâss-ı zâhireye maḥsûs ve mer'î olmakdan nâşî cünûniyyet dahı muḥarrerdir. Anıñ için ol maḥall-i müḥlikelerden ḥalâş, 'ubûra i'ânet idecek bir refîk lâzımdır” (vr. 40a)

Risalede Karahisarî'nin *İrşâdü'l-Mürîd İle'l-Murâd Fi Tercemeti Mirsâdi'l-İbâd* adlı eserinden alıntılanan kısımlarda ise cümlelerin kısaldığı ve eski Anadolu Türkçesi dil unsurlarından faydalandığı görülmektedir:

“Bu sekiz şartdan biri noḫşân olur ise ḥalvetden maḫşûd küllî âsânlıḡla ḥâşıl olmaz. İmdi evvelki şartı budur ki kendini meyyit gûsl ider gibi gûsl

idüp h anesinde oturmaqdır. Oturduğı ma alli lahd far  itmekdir ve andan taşra çıkmaya meger  b-dest ve nam z ve kaça' -i h cet içün çıka. Ve şöyle gerek ki halvet-h nesi  ara u ve küçürek ola ve da ı    ne perde a a t  ki h   ydınlık girmeye ve hem gerek ki  v z i idilmeye t  ki hav ss-ı z hire i iden  ıla” (vr. 48b).

Mensur eserlerde, ahengi sağlamak ve metnin akıcılığından taviz vermemek amacıyla bir yazım tekniği olarak seci kullanılır. Seci, fasıla denen cümle ya da birbirine edatlarla bağlanmış tamlama, ibare ya da paragrafların sonlarında aynı harfin bulunmasıdır. *Mir' t 's-S lik n*'de secili kullanımlara genellikle Hz. Muhammed, onun mucizeleri ve Kur' n vb. din  konuların işlendiği bölümlerde rastlanır.

M tev   seci, fasılalarda yer alan kelimelerin hem revî harflerinin hem de vezinlerinin aynı olduğu seci türüdür. Secinin bulunduğu lafızlarda revî harfinden önceki harflerin de aynı olmasına ise iltiz m denir.  ltiz m ile m tev   seci arasında benzerlik vardır. Ancak m tev   secide aynı vezinde olma şartı varken iltizamda bu şart aranmaz.⁷⁶

Mükellef bir kulun uyması gereken şartların anlatıldığı bölümden alınan bu cümlede fasılayı oluşturan “ alik” ve “m lik” kelimelerinin asıl harfi olan k harfinin tekrarı ve aynı vezinde olmaları dolayısıyla m tev   seci; reviden önceki harfin de ( l) aynı olması dolayısıyla iltiz m yer almaktadır:

“‘abd-i mükellef ‘ilm-i tev  d ve ‘ilm-i ‘ib det h  ıl olup r h-ı Yezd n’a **s lik** ve ma l b-ı ehl-i  ar kata **m lik** olmak ir de ider ise evvel  ma'   den teberr  ve tevbe itmek  artdır.”

Hz. Peygamber'in yaşamının anlatıldığı bu kısımda “del l” ve “seb l” lafızlarının revî harfinin “l” olması ve aynı vezinde olmaları dolayısıyla m tev   seci bulunmaktadır:

⁷⁶ Eserdeki secilerin tespitinde Yekta Saraç'ın *Kl sik Edebiyat Bilgisi: Bel gat* kitabına ba vurulmu tur. Bkz.: Yekta Saraç, **Kl sik Edebiyat Bilgisi: Bel gat**, İstanbul, 3F Yayınevi, 2007.

“Benî Sa‘d’dan olduğu sa‘âdetlerine **delîl** ve ismi Hâlîme olduğu hulk-ı ‘azîm üzere olduklarına **sebîl** olduğu ehl-i hikmet katında vech-i cemîldir.”

Hiz. Muhammed’in mucizelerin anlatıldığı bu kısımda “kamer” ve “hacer” kelimelerinin vezinleri ve son harfleri aynı olduğundan mütevâzî seci vardır.

“Meşelâ inşikâk-ı kamer **gibi** ve selâmü’l-hacer **gibi**”

Murassa seci, fasıla olduğu gibi onlardan önceki kelimelerin de karşılıkları olan kelimeler ile secili ve aynı vezinde olduğu seci türüdür. Matlûba ulaşma yollarının anlatıldığı bu cümlede “tarîkat” ve “hakîkat” kelimeleri revî harfinde ve vezinde ortaktır. Aynı şekilde “âsâr” ve “esrâr” kelimeleri de revî harfinde (r) ve vezinde ortaktır. Bu sebeple bu ibareler öncelikle kendi içinde mütevâzî seci oluşturup birlikte de murassa seci örneği olmaktadır. Ayrıca reviden önceki harflerin de (îk / â) ortak oluşu dolayısıyla bu kelimeler arasında iltizam sanatı oluşmaktadır. Ve “şeriât” ve “tarîkat”ın revî harfinin benzerliğiden ve vezin birliğinden dolayı mütevâzî seci bulunmaktadır:

“İmdi bir kimesne bâb-ı şerî‘atden duhûl ider ise ol kimesneye âşâr-ı **tarîkat** zâhir olur, bâb-ı tarîkatden duhûl ider ise ol kimesneye esrâr-ı **hakîkat** zâhir olur.”

Mütevâzin seci, fasıla kabul edilen kelimelerde revî harfî tekrarı olmadan sadece aynı vezin benzeşmesine dayalı bir seci türüdür ve “müvâzene” olarak da adlandırılmaktadır. Allah’ın sıfatlarının özetlendiği bu cümlede fasıla sonlarında yer alan “şerîk” ve “şebîh” kelimelerinin son harfleri aynı değildir; ancak lafızlar aynı vezindedirler. Dolayısıyla burada müvâzene sanatı yer almaktadır. Ayrıca “ibtidâ” ve “intihâ” kelimelerinde kelimelerinin asıl harfî olan (â) harflerinin tekrarı ve aynı vezinde olmaları dolayısıyla mütevâzî seci vardır:

“vâcibü’l-vücûd birdir ve **şerîki** yokdur ve **şebîhi** yokdur ve **ibtidâsı** yok
kadîmdir ve **intihâsı** yok dâ’imdir ve ihtiyâcsız hâlikdir ve meşakkâtsiz
râzıktır”

Hiz. Peygamber’in vasıflarının anlatıldığı bölümden alınan bu parçada, fasılayı
oluşturan “mîlel” ve “ümem” lafızlarının revileri aynı değildir; fakat aynı vezinde
olduklarından müvâzene sanatını barındırmaktadır:

“milleti eşrefü’l-**mîlel**dir ve ümmeti hayrû’l-**ümem**dir ve halkı halk-ı
‘azîmdir ve ‘aklı ‘akl-ı kâmil”

İnsanın kendini bilmesinin öğütlendiği bu parçada da yine “zaf” ve “acz”
kelimelerinde ve “mahlûk” ve “mevcûd” lafızlarında mütevâzin seci vardır:

“nefsini **za’f** u ‘**acz** ile muttaşif bilince sâ’ir **mahlûkât** u **mevcûdât**ın
cümlesi ‘acz ile muttaşif oldığına ‘ilm hâşıl olup”

Mir’âtü’s-Sâlikîn’in diğer dil unsurlarına bakacak olursak, risalede az sayıda
atasözü, veciz söz ve deyme yer verildiğini görürüz.⁷⁷ Örneğin aşağıdaki beyitlerde
söz, altına benzetilmiştir:

Kelâmın fıddâ ise sükûtuñ olsun zehab

Kemâl ehli kemâli sükût ile buldı hep (vr. 47a)

Bu söz altundur gönül içinde derc it

Hayâl-i terâzüya ügre andan şöñra harc it (vr. 47a)

⁷⁷ Deyim ve atasözlerinin tespitinde kullanılan kaynaklar şunlardır: Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I: Atasözleri Sözlüğü**, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1988; Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II: Deyimler Sözlüğü**, İstanbul, İnkılâp Yayınevi, 1988; Şükrü Halûk Akalın, Recep Toparlı, Belgin Tezcan Aksu, **TDK Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, (Çevrimiçi) <https://sozluk.gov.tr>, 3 Temmuz 2020.

Eserde, kimi zaman Arapça atasözlerine de yer verilmiştir. Bunların bir kısmı aşağıda verilmiştir:

Min kalbî ilâ kalbi sebîla: Kalpten kalbe yol vardır (vr. 49b),

Hıfzu 'l-lisân selâmetü 'l-insân: İnsanın selameti dilini tutmasıdır (vr. 46b),

Alâmetü 'l-iflâs el-istînâs-ı bi-nâs: İnsanlarla ünsiyet, iflas alâmetidir (vr. 50b)

Eserde yer alan deyimler ise şunlardır:

ahkâm etmek (kesmek): bir işin kendine özgü bir düşünce ve tutuma göre yürütülmesini istemek (57b),

can kulağıyla tutmak (dinlemek): büyük bir dikkatle dinlemek (58a),

cilâ vermek: aydınlatmak (46b),

dem (v)urmak: olmayacak bir konu üzerinde konuşmak (57b),

el bağlamak: saygı için ellerini göbeğinin üstüne kavuşturup durmak (58b),

fırsatı fevt etmek: fırsatı kaçırmak (68b),

gözden çıkarmak: bir malın elinden gitmesine razı olmak, yokluğuna katlanmak (57b),

kadem basmak: bir yere varmak, ulaşmak, gelmek (16b, 22a, 22b),

nefsine uymak: bedenin isteklerine uymak, günah işlemek: (57b),

nare urmak: yüksek sesle uzun uzun haykırmak (59b),

şeytana uymak: doğru yoldan ayrılarak kötü bir iş yapmak (57b),

şüpheye düşmek: kuşkulananmak (52a).

Halîl Sıdkî Efendi, risalede birçok konuyu ele almış ve uygun gördüğü miktarca izah etmiştir. Konu ve kavramları açıklarken sûflerin konuyla ilgili sözlerine de başvurmuştur. Fakat bunu yaparken sûfî isimlerini veya bahsettiği kaynağın adını zikretmemiş, “hükemâ dimişlerdir ki”, “ehl-i riyâzet dimişlerdir ki”, “meşâyih-i izâm kuddise sırrihumdan menkûldur”, “vassâf-ı dervîş dervîşi bu kelâm ile vasf eylemişlerdir”, “fukahâ dirler”, “sûfiyye dimişlerdir ki” gibi ifadelerle doğrudan konu ile ilişkili sözlerle yer vermiştir. Zikredilen bu sözlerin, sadece “Tarikatte sâliklerin âdâbı ve matlûblarına vâsıl olmaları” adlı ikinci bölümden alındığı görülmektedir. Müellif bilinçli olarak dinî-itikadî konuların yer aldığı “Yaratıcının ispatı, birliği, kitapları, peygamberleri ve onlara iman” bâbında sufi sözlerini nakletmemiştir. Zikredilme sıralarına göre bu sözleri şöyle sıralayabiliriz:

Tatmayan bilmez, ulaşmayan idrak edemez (vr. 35a)

Karınlar acıktığı zaman bedenler ruhlaşır. Karın doyduğu zaman ruhlar bedenleşir (vr. 45b)

Tokluk sâlik için keşif kapısını kapatır, açlık ve susuzluk ise keşfi açar (vr. 45b)

Tasavvuf ilmi söylentilerden öğrenilmez; ancak aç kalmakla, dünya nimetlerinden vazgeçmekle öğrenilir (vr. 45b)

Dervişlerin hepsi yoksuldur, uykuları ise zarûrîdir (vr. 47a)

Abdest müminin silahıdır (vr. 49a)

Geçmiş anılmaz, gelecek görünmez, şimdiki zamanda da yaşanır (vr. 54b)

Allah’ın ahlakı ile ahlâklanınız (vr. 63b)

Celvette iken halvette, hiltatta (toplum içinde) iken uzlette (vr. 66a)

Teheccüd ehli, uyuyanlar (uyuyup sonra uyananlardır)’dır (vr. 68b)

Mir’âtü’s-Sâlikîn’de alt bölümlerin sınıflandırılması düzenli bir çerçevede işlenmiştir. Sözlü geleneğin bir devamı olarak, konu başlarında “pes ma’lûm ola ki” kalıp ifadesinin ardından yeni konuya geçilir. Konuyla ilgili genel bir bilgilendirme ya

da tanımdan sonra “imdi, pes imdi” ifadeleriyle konu farklı açılardan daha detaylı olarak açıklanır. Bazen de konunun sonunda “bundan ma‘lûm ola/oldı ki” cümlesiyle, anlatılan konu özetlenir. Bu açıdan eser oldukça sistematik bir düzen takip etmektedir:

“**Pes ma‘lûm ola ki** imdi mu‘cize ile kerâmet beyninde fark vardır. Mu‘cize enbiyâya mahşûşdur ve kerâmet evliyâyâ mahşûşdur. **İmdi** risâlet da‘vâsının ‘aķtbinde ħârîķu-l-‘âde zuhûr iden ef‘âle mu‘cize dirler ve resûl mu‘cizeniñ izhârı ile mecbûrdur ve ketmi câ‘iz degildir. **İmdi** velî bunuñ ħilâfinadır zîrâ velî izhâr-ı kerâmet ile mecbûr degildir belki ketmi ile mecbûrdur... **İmdi** ba‘zı küffârda ħârîķu-l-‘âde zuhûr iden ef‘âl...” (vr. 21a-21b)

“**Pes bundan ma‘lûm ola ki** bir kimesne kendi nefsinı za‘f u ‘aciz ile muttaşif bilince sâ‘ir maĥlûķât u mevcûdâtıñ cümlesi ‘aciz ile muttaşif olduĥına ‘ilm ħâşıl olup def‘aten vâcibü-l-vücûda enbâz u şerik olmadıĥına ‘ilm ħâşıl olur. Def‘a-i sâniyede vâcibü-l-vücûduñ vaĥdâniyyetine ‘aklı şehâdet idüp şehâdet ‘ilm-i yakîn ile “وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ” nazmının mâşadakına vâķıf olur” (vr. 5b)

Bölümlerinin oluşumundaki diĥer unsur bağlaçların kullanımındır. “Zira” açıklama ve örnekleme bölümlerinde, “nitekim” âyet, hadis alıntılarında, “yani” bağlacı ise kavramların izâhında kullanılmıştır. Örneĥin:

Zîrâ şavm ta‘allukât-ı beşerî mâddesin ķat‘ idüp ve şıfât-ı ĥayvâniyyeye ķahr ider. **Nitekim** ĥadîs-i İlâhî’de vârid olmuşdur ki “الصَّوْمُ لِيْ وَ اَنَا اَجْزِئُ بِهِ” (vr. 49b)

Zîrâ ma‘dûmdan fi‘liñ şudûrı mümkün olmaz. **İmdi** bundan ma‘lûm oldu ki ‘âleme bir muĥdiş neden lâzımdır. **Zîrâ** bânîsiz binâ’ şâbit olmaz (vr. 8a-8b)

Nitekim Resûlullâĥ şallallâhu te‘alâ ‘aleyhi vesellem buyurmuşdur: “مَنْ عَرَفَ نَفْسَهُ فَقَدْ عَرَفَ رَبَّهُ” **Ya‘nî** bir kimesne kendi nefsinı bilür ise ĥâliķını ‘ale’t-taĥķķ bilür dimekdir (vr. 5a)

umūr-ı erba‘anîñ **ya‘nî** tevḥîd ve ma‘rifet ve îmân ve İslâm bunlarıñ
mecmū‘na dîn ta‘bîr olunur (vr. 26b)

Risalenin üslûbuna bakacak olursak müellif, “Yâ eyyühe’s-sâlik”, “ey sâlik” ve “îmdi sâlik olan ... emr-i lâzımdır”, “sâlik ... gerekdir” gibi hitap biçimleriyle, doğrudan sâliklere seslenmiştir. Eserin yazılış amacı gereği, özellikle yeni konuların açıklandığı kısımlarda kısa, açık ifadelerin ve bildirme kiplerinin kullanıldığı öğretici bir üslûp hâkimdir:

“Pes ma‘lûm ola ki imdi ‘ilm iki kısım üzerine münkasımdır: Birine ‘ilm-i zâhir dirler ve birine ‘ilm-i bâtın dirler. Ve bu ‘ilm-i bâtına meşâyih-i ‘izâm quddise sırhum lisânlarında ‘ilm-i kalb ile ta‘bîr olunur. İmdi ‘ilm-i kalb bir ‘ilm-i rûhiyyedir “من لم يذق لم يعرف” fehvâsınca lezzeti ehline ma‘lûmdur ve ehinden ğayrıya tefhîm mümkün degildir” (vr. 35a)

Bununla birlikte, eser tasavvufa giriş niteliğinde bir risaledir. Bu yüzden ele alınan konular, genel itibarıyla açıklanmış ve takip edilmesi gereken kurallar, şartlar sıralanmıştır. Bir başka deyişle, konular hakkında derinlemesine bilgi verilmek yerine, muhtelif konular hakkında muhtasar bilgi verilme yoluna gidilmiştir. Müellif bunu yaparken bazı konulara zaten “malumdur” diyerek, bazılarına da eser bir risale olduğu için konuların “zübdesi”nin yeterli olacağını bildirerek kısaltma yoluna gitmiştir. Aşağıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere, müellifin amacı okuyucuya kâfi miktarda bilgi vermektir:

“ey sâlik, îmân bahşinde kıyl u kâl çokdur velâkin bu varağanıñ taḥammüli miqdârı ve ebḥâşıñ zübdesini naql ü beyân idelüm” (vr. 23a)

“nefs-i insâniyyede bu miqdâr taṣarruf kâfidir bundan ziyâde maḳbûl degildir ve bundan ziyâde ehline ma‘lûmdur” (vr. 29b)

“İmdi bu bahşde kıyl u kâl çokdur, ihtilâfâtı tahrîre bu varaḳamızıñ taḥammüli yokdur, bu miqdâr ifâde kâfidir” (vr. 31b)

“varaķamız dağı mcib-i mell olmasun içün muhtaşar kılınmışdır” (vr. 75a)

Eserin didaktik havası gereği, nasihatlere de sıkça başvurulmuştur. Müellif, bunu yaparken “sen” hitabını kullanarak, doğrudan okuyucuya seslenir:

Bu dny mülkini gözden çıkar olma aña mağrr
Ecel geldikde ey gfl bulunmaz re dermna

Bilüben ‘acziñi sen de olağr Tañrı’ya bende
Gider bu ml ile emlk girersin abr[e] ‘ryne (vr. 57b)

Seniñçündür amu ni‘met teşekkür ıl aña d‘im
Geçüp nefis [] hevdan sen inbet eyle Yezdn’a (vr. 58a)

Ttuban cn ulağını tammen sözümi aña
Eger ttmaz iseñ pendim girersin şnra zindna (vr. 58b)

Risale, belirli bir dinleyici kitlesine hitap ettiği için, eserde konuşma havasında örnekler de mevcuttur:

“muķallidiñ mn c‘iz midir yoğsa c‘iz degil midir inşllhu te‘l ‘an-ķarb mn bağşinde cevb gelür” (vr. 6b), “Lkin bu Rm vilyetinde m‘edd ve mer‘iyye olmadığına binen beyn eylemedik” (vr. 59a), “f-zamnin let-i mezbr dervşn maķlesiniñ yed-i ‘ciznelerinde kesb-i let olup celb-i derhim içün s‘at-i vhidde seksen demiñ hzrına ttup let-i ez olduğı şehdet-i vicdn ile müşbetdir” (vr. 74a)

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, matlûba ulaşmada karşılaşılan engeller bölümünde bir takım kötü huylar sıralanmıştır. İyi huyların aksine kötü huylardan bahsedilmesi, matlûba ulaşmada neyi yapmak gerektiği kadar neyi yapmamayı da gösterdiği için önemlidir. Eserde sıralanan engeller şöyledir: bâtil itikat, kul hakkı yemek, haram yemek, kin ve haset, yalan söylemek, dilenmek, kınamak ve gıybet etmek, oyun, eğlence, tütün ve diğer keyif verici maddeleri kullanmak (vr. 71b-74b). Bu huylar, sâliklerin günlük hayatlarını ve yaşayışlarını şekillendiren, terbiyelerine tesir eden, onları yetiştirip eğiten davranışlardır. Örneğin bu şartlardan yalan söylemenin, şaka yollu bile olsa kaçınılması gereken bir davranış olduğu söylenmiştir:

“laṭīfe ṭarīkıyla olan kızbden daḥı ḥazer lâzımdır. Zîrâ şıdkıyet re's-i dîndir ve kızb re's-i dîni kâṭ'dır. Ve kızb ile zıkr-i celîlde şemere zuhûr itmez ve zıkr itmek daḥı lâyıḳ degildir” (vr. 72a)

Benzer bir şekilde, dilenmek kişinin para kazanmayı Allah'ın bir vesilesi olarak değil de kendi kazancı olarak gösterebileceğinden bir engel sayılmıştır:

“zarûreti olmayarak su'âl ḥubb-ı dünyâyı müş'ir olur lâkin ehl-i ṭarīkatîñ aḥvâli dünyâdan 'uzlet olur... Eger bir kimesne ma'îşeti kesbinden bilüp i'tikâdı daḥı ol vech üzere olur ise ma'âzallâhi te'âlâ kâfir olur” (vr. 72b-73a)

Bu olumsuz davranışları, edebiyatımızda yüzyıllardır anlatılan kötü huylar silsilesi olarak görebiliriz. Örneğin ahilikte eğitim sırasında muallimler, tarikat mensuplarına “tükürmek, sümkürmek, hırsızlık, gıybet, iftira, cimrilik, şehvetle bakmak, emanete hıyanet etmek, yalan söylemek, sözünde durmamak, haset, kin, büyüklenmek, ikiyüzlülük, zina, içki, kumar ve haram yemek”⁷⁸ gibi olumsuz davranışlardan uzak durmanın yollarını öğretmişlerdir. Benzer bir şekilde Yunus Emre, hem *Divan*'ında hem de *Risaletün-Nushiyye* mesnevisinde ahiliğin ilkelerinden kibir, kin ve yalandan kaçınmayı, kibirli olmamayı, gazabı, sabrı, hased etmemeyi,

⁷⁸ Kadir Özköse, “Ahilikte Ahlak ve Meslek Eğitimi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. XV, S. 2, 2011, s. 13.

dedikodu yapmamayı öğütlemiştir.⁷⁹ Yine Âşık Paşa da, kibir, kin, günah işleme, inkâr, iki yüzlülük, cimrilik, hile, öfke, cehalet, hasetlik, küfür, aldatma, hile, gazab, hevâ, fitne, nifak gibi kötü hasletlerin nefsin askerleri olduğunu ve bunlardan uzak durup nefse esir olunmaması gibi konulara yer vermiştir.⁸⁰

Mir'âtü's-Sâlikîn'in tarikattaki sâliklerin âdâbı ile ilgili olması, ona toplumsal bir hüviyet de kazandırır. Nitekim Sıdkî de eserin yazıldığı dönemin toplum yapısı hakkında değerlendirmelerde bulunur. O, bazı konularda ruhsat hükmünün gerekli olduğunu, aksi halde işimizin zor olacağını belirtmek için devrin insanların çoğunun mukallit olduğunu söyler. Ayrıca o devirdeki şeyhlerin gerekli vasıflara hâiz olmadığını ve seyyahların çoğunun dünya kazancı elde etmek istediğini düşünür:

“Lâkin elhamdülillâhi te'âlâ mezhebimizde bu mes'elede ruḥṣat vardır.

Eger ehl-i İ'tizâl'in didikleri gibi olmuş olaydı fî-zamāninā maṣlaḥat eṣ'ab olur idi zîrâ fî-zamāninā ekṣeru'n-nâs muḳalliddir” (vr. 24b)

“İmdi fî-zamāninā olan ḥanḳâhlarda post-niṣîn olan şeyḫleriñ ekşerinde bâlâda zıkr olan evṣâf mevcûd degildir” (vr. 55b-56a)

“Ekşer seyyâhînleriñ murâdları ḥaşlet-i selâse degildir, belki bir miḳdâr celb-i dünyâdır. İmdi bu faḳîre ṭa'n olunmasun degil bi'l-cümlesine degildir fî'l-cümlesinedir” (vr. 56a)

Sıdkî, yaptığı alıntılarda adı geçen felsefecilere, materyalist kimselere, hükemaya, teşbih, heva ve bidat ehline karşı yapılan eleştirilere katılır. Bu da o dönemde İslam âlimleri ve tasavvuf ehli arasındaki çatışmanın devam ettiğini göstermesi açısından önem arz eder. Örneğin aşağıya alınan kısımlarda, filozofların, bir başlarına, rehbersiz bir şekilde tarikat yoluna girmeleriyle şüpheyi düşecekleri söylenir. Onlar için nihaî makam, akılla bilinebilir manalardır. Halbuki aynı yola sâlik tarikattaki bir şeyhin yardımıyla girerse ve aklın dışında keşfedilebilecek manaların olduğunu bilirse, bu yolu aşabilecektir:

⁷⁹ Fatma Aslı Şeker, “Âşık Paşa'nın Garibnâmesi'nde Kutadgu Bilig İle Yunus Emre, Ahî Evren Ve Hacı Bektaşî Velî İzleri”, C. 3, 38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Ankara, 2008, s. 1474.

⁸⁰ Fatma Aslı Şeker, *Âşık Paşa'nın Garib-nâme'sinde Devrin Toplum Hayatı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2006, s. 81.

“Felâsife [vü] hükemâ’ delîlsiz bu yola kâdem başup helâk oldılar. İmdi bunca dehrî ve ehl-i teşbîh ve ehl-i hevâ’ ve ehl-i bid’at cümlesi kendi re’yleri ile bu yola şürû’ eylediler. Âkıbetü’l-emr ‘akâbelerden ‘ubur idemeyüp her biri bir âfet ve şübheye giriftâr oldılar.” (vr. 41a)

“bu keşfe “ keşf-i nazârî ” dirler. Buña i’timâd olunmaz zîrâ her bir şey ki nazarda olup aña kâdem ırmeyüp ve ele girmez ise bu maķûle eşyâya i’timâd lâyıķ degildir. İmdi ekşer-i hükemâ’ vü felâsife bu maķâmda kâldılar ve himmetlerin tecrübe-i ‘aķlda ma’ķûlâtın idrâkına şarf itdiler.” (vr. 63a)

Sonuç olarak, örneklerden de görüldüğü gibi Halîl Sıdkî, *Mir’âtü’s-Sâlikîn*’de hem Arapça kelimelerden hem de eski Anadolu Türkçesine ait kelimelerden beslenen bir dil kullanır. Bilgi verme amacı güdülen kısımlarda didaktik, öğütleyici ve samimi bir üslûbu tercih eder. Bununla beraber, eserin sadece öğretici tarafı yoktur, yazarın zaman zaman edebî kaygı taşıdığı da görülür. Eserde karşımıza çıkan secili kullanımlar ve manzum parçalar bunun bir göstergesidir. Risalede secinin mütevâzî, musarra ve mütevâzin türleri de görülmekle birlikte, en çok mütevâzin secinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Eserde, atasözü, deyim ve sufi sözlerine de yer verilmiştir. Ayrıca yer yer müellifin kendi içinde yaşadığı döneme dair sosyal tenlitlerde bulunduğu da görülür.

2.6. İmlâ Özellikleri

Mir’âtü’s-Sâlikîn, 19. yüzyılın ilk yarısında kaleme alınmıştır. Bu devirde standartlaşmış imlâ kâideleri olmadığından, eserde tespit edilen eğilimler örnekler ile gösterilecektir. Metinde bazı kelime gövdeleri ve ekler tutarlı olarak aynı şekilde yazılmış, bazıları ise ikili şekilde kullanılmıştır. Aşağıda, imlâsı standart ek ve gövdelerin örnekleri verilmiştir:

Geniş zaman eki, -r, -Ar, -Ur şeklinde yazılmıştır. “bağlar” (58b), “virir” (46a, 46b, 61b), “döndirir” (48b), “görürsin” (58a), “gösterir” (62b) -r ekiyle; “çıkar” (57b, 58a), “tutar” (61a, 61b) -Ar ekiyle yazılmıştır.

Zarf fiil eki -Up, uyum gözetmeksizin daima yuvarlak ünlüyle yazılmıştır.

Soru eki mI لايق مدر (lāyık mıdır/57b) örneği dışında hep bitişik ve düz ünlüyle birlikte yazılmıştır: “farz mıdır” (32b), “vācib midir” (32b), “şahīh midir” (24a) gibi.

Yükleme durumu eki -I daima düz ünlü ile yazılmıştır: “tekāddümi” (30b), “sözümü” (58a), “ahvāllerini” (61b).

III. şahıs iyelik eki -I daima düz ünlü ile yazılmıştır: “küşürü” (44a) “nuşhı” (54a), “vücūdı” (35b).

Görülen geçmiş zaman III. şahıs eki -dI daima düz ünlüyle yazılmıştır: “buldı” (47a, 57a), “getürdi” (56b), “oldı”, “oldılar”, “didi” gibi.

Zarf-fiil eki -IncA “olununca” (55b) örneğindeki yuvarlak ünlü haricinde hep vokalsiz yazılmıştır: “varınca” (16b, 26a, 69b), “olmayınca” (23a, 49a), “bilince” (5b).

Bugünkü yazı dilinde ilk hecesi “e” ünlüsüyle yazılan bazı kelimeler metinde “i” ünlüsü ile yazılmıştır: “gice”, “vir-”, “it-”, “ir-”, “iriş-”, “di-.”

İmlâ ve çift kullanım hususunda, ek ve gövdelerin yazımında tespit ettiğimiz yanlışlıklar ve tutarsızlıklar aşağıda belirtilmiştir:

Bildirme ekinin yazılışında ikilikler mevcuttur. Bu ek, metnin genelinde “در” şeklinde yazılmakla birlikte “دیر” şeklinde yazıldığı da görülür. Örneğin, “birdir” (6b, 8b, 9a), “zıddırlar” (9a), “mevcūddır” (9b, 10b), “hılāfinadır” (21a), “muḳalliddir” (24b), “mücerreddir” (27b, 29a), “ibāddır” (30a), “vācibü’l-vücūddır” (30a), “dirler” kelimelerinde arada ye harfi kullanılmıştır. Bununla birlikte, bu ekin bazen de arada ye harfi olmadan, sadece dal ve rı harfi ile imlâ edildiği de görülür. Örneğin, “birdir” (12b, 32b), “mevcūddur” (24b, 61b), “zıddır” (36a), “ḳadīmdir” (9b, 10b), “māni’dir” (71b), “budur” gibi örneklerde arada sesli harf gösterilmemiştir.

Metinde ekleşmiş bildirme ekinin yanı sıra ayrı yazılan -durur eki de varlığını devam ettirir. Örneğin “yok-durur” (37a), “Rabb-durur” (58b), “cinnī-durur” (57b) kelimelerinde böyle bir kullanım karşımıza çıkmaktadır.

Geçmiş zaman sıfat-fiil eki -dIk hem düz hem yuvarlak vokalle kullanılmıştır. “ديغ” ekiyle ekin düzleştiğini “oldığına, olmadığına, olduğu, olduğunda, bulunduğu, oturduğu, aldığı”; “ديك” eki kullanımıyla ekin düzlük uyumuna uyduğunu “işlediği,

eylediği, didiği, gelmediği, itdiği, çektiği” görmekteyiz. Bunların dışında “دك”le yazılan “eylediklerinden, didikleri, itdikden, geldikde” kullanımları da vardır. Ayrıca “دوك”le yazılan “itdiği” (35b) ve “bildükden” (7a) örneklerinin yanında “دق”la yazılan “olduklarına” şeklinde bir kullanıma da rastlanır.

Birinci tekil şahıs iyelik ekinin imlâsı bazen düz vokal harfle gösterilmiştir: “bizim” (13b, 14b), “pendim” (58b), “sözümü” (61b) örnekleri “يم” ekiyle yazılmıştır. Fakat bunların dışındaki örneklerin tümü vokalsiz yazılmıştır: “nefsimi” (5a), “tekaddüsümü” (5b), “sözümü” (58a) gibi.

Arapça kelimelerin sonunda “elif” harfinden sonra “hemze” varsa, bu hemzeler bazı durumlarda düşürülmüştür. Bu durumlarda Farsça tamlama gibi okunmuştur: احيائي ايبن محمدي (ihyā-yı āyīn-i Muḥammedī/22a), اثناي مذاكره (eṣnā-yı müzākere/56b). Ancak metinde bu tür kelimelerin hemzeli Arapça yazılımları da görülmektedir: شفاء (šifā’-i nāfi’/13a), ضياء لامع (ziyā’-i lāmi’/13a), انبياء مرسلين (enbiyā’-i mürselīn/15b), احياء دين (ihyā’-i dīn/22b), بلاء غربت (belā’-i ğurbet/56b), اعلاء عليته (a’lā’-i ‘illiyyīnine/62b), معاني معقولات (ma‘ānī-i ma‘kūlāt/62b) gibi. Aynı şekilde bu kelimeler tamlamaya girmediği durumlarda da hem hemzeli hem de hemzesiz şekilde yazılmışlardır: انبياء (enbiyā’/47b) - انبيا (enbiyā/42b), اولياء (evliyā’/47b) - اوليا (evliyā/42b).

İstek kipi 1. çokluk şahıs eki -AlUm ekinin ünlüsü iki örnekte vav harfiyle, diğer örnekte ise vokalsiz yazılmıştır: idelüm (23a, 61b); idelim (64b).

Emir kipi 2. tekil şahısta -gIl formunu devam ettirmektedir: “istegil” (58a), “tutgil” (58b), “kesmegil, eylegil” (58b). 3. tekil şahısta ise -sUn eki uyuma girmeyerek daima vav harfi ile yazılmaktadır: “gelmesün” (45a), “itsün” (57a, 58b), “olsun” (19b, 21a, 47a, 53a), “olunmasun” (56a), “kılısun” (57a), “olmasun” (56a, 75a).

1. teklik şahıs eki, iki örnekte düz vokalle yazılarak uyuma sokulmuştur: “aıldadım” (57a), “kıldım” (59b). Bunun yanında vokalsiz şekilde “eyleyim” (61a) kullanımı da vardır.

Ettirgen/oldurganlık eki -dİr arada ye harfiyle yazıldığı bazı durumlarda uyuma girmiştir: “kaldırup” (38b), “itdirüp” (42b), “irişdire” (63b); “döndirüp” (48b) örneği ise uyuma uymamaktadır. Ekin, araya vokal harf eklenmeden yazıldığı kullanımları da vardır: “irişdirmez” (40a), “eydirdi” (59b).

-mA olumsuzluk ekinin yazımında da ikili bir kullanım vardır. -mA eki elif vokaliyle birlikte yazıldığı şu üç örnek hariç hep vokalsiz yazılmıştır: “olmamışdır” (32b, 42b), “olmamak” (71a). Düz ünlülerle kullanılan -me ise şu örneklerde elif vokaliyle yazılmıştır: “itmek” (31b, 65b, 67a, 70b), “işlememeye” (37b), “görünmemek” (38b), “getürmemek” (54b), “görmemiş” (58a). İtmek sözcüğünde olumsuzluk ekinin vokalsiz yazıldığı bir örnek (12b) de mevcuttur.

Edilgen yapma eki -In, -Un/-Il, -Ul, ye ünlüsüyle yazılan şu örnekler haricinde vokalsiz yazılmıştır: “görünür” (25a, 61a), “görünen” (27a, 44a, 44b), “toğrulup” (62b)

Bilmek fiilinin yazımında ikilikler mevcuttur. Ye harfi bazen yazılmış; “bilüp” (7b, 11a, 73a), “bilür” (5a, 5b, 11b, 43a); bazen yazılmamıştır “bilüp” (25b, 60a), “bilür” (5a, 6a, 29a).

Gitmek fiilinin vokal harfinin yazımında da ikilikler vardır. “gider” (21b, 56b, 57b, 60a), “gidemez” (11b), “gidüp” (17a), “gitdi” (17a) örneklerinde yazılan düz ünlü; “gitdi” (17a, 41b), “gitmesi” (53a), “gidicek” (45a) örneklerinde yazılmamıştır.

Girmek fiilinde de “girmez” (63a) örneğinde düz ünlü yazılmış olup “girersin” (57b, 58a, 58b, 59b) örneklerinde yazılmamıştır.

İki sayısının sayımında da ikinci ye vokali bazen gösterilmiş: “ikisiniñ” (8b); bazen gösterilmemiştir: “ikisiniñ” (8b, 9a).

Bazı kelime kök ve gövdelerinin yazımında ikili kullanımlar vardır: Kendi-kendü, kimse-kimesne, ol-o, olar-anlar, birle-ile, geçmek-giçmek, dünyevî-dünyāvî, pāzār-bāzār, kalb-kalp.

Ayrıca, kelime sessiz harf ile bittiği halde, o kelimenin izafetinin “ye” ile gösterildiği bir örnek de bulunmaktadır: kuvvet-i bedeniyyesini (16a).

Bunlar dışında metindeki “döymez” (12a), “olupdur” (64b), “gidicek” (45a), “göricek” (61a), “olıcak” (32b), “ügre-” (47a), “aydırdı” (59b), “olar” (57a), “turup” (57b), “urmak” (57b), “irüben” (57a), “uyuban” (56b), “bilüben” (57b), “varuban” (58b), “tutuban” (58a), “karañu” (8), “küçürek” (48b), “asānlıgla” (48b), “segirdüp” (59b), “kanda” (60a), “iyüce” (51a), “adlu” (16b), “gizlü” (46a), “bellü” (6b), “yürekli heybetlü, şefkatlü” (52a), “kañı” (24a, 51a, 61b), “altun” (47a), “terāzū” (47a), “diyü”, “kapu” (58b), “karşu” (65b) Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait ek ve sözcükler metinde görüldüğü şekliyle yazılmıştır.

Yukarıdaki örneklerden anlaşılacağı üzere *Mir’âtü’s-Sâlikîn*’de, ek ve kelime köklerinin yazımında düzenli bir imlâ olduğu gibi çift imlâlı kullanımlar da söz konusudur. Metnimizin orijinal yazımını bozmamak için tespit edilen farklılıklar yukarıda gösterilmiştir. Fakat metnimiz geç dönem Osmanlı metinlerinden olduğu için, belirtilen kullanımlar haricinde vokalsiz yazılan eklerin yazımında ünlü uyumuna riayet edilmiştir.

2.7. Metin Kurulumunda Takip Edilen Usûl

Metnin daha iyi anlaşılabilmesi için noktalama işaretleri eklenmiş, cümle başı ve özel isimler büyük harfle yazılmıştır.

Metinde geçen âyetlerin sûreleri ve numaraları, hadislerin kaynağı ve kime ait oldukları gösterilmeye çalışılmıştır. Âyetlerin mealleri Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı’nın resmî web sitesindeki Tefsir bölümünden faydalanılarak hazırlanmıştır: <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir>

Bazı Arapça kelimelerin iç sesindeki hemze yazılmadan sadece hemzenin kürsüsü durumundaki “ye” nin yazıldığını görürüz: بهایم (behāyim/12a, 40a, 41a, 55a, 58b), عَلاَیْک (‘alāyık/47b), خَلاَیْک (ḥalāyık/46a), حَاقَیْک (ḥaḳāyık/24a). Bununla birlikte, hemzenin yazıldığı kelimeler de bulunmaktadır. Çevriyazıda bu farklılık gösterilmiştir: دَائِم (dā’im), قَائِم (kā’im/10a, 13b, 51a). Bu iki kelimenin ise hem hemze hem de ye harfiyle yazıldığı görülür: دَلَائِل (delā’ıl/19b) ve فَوَائِیت (fevā’īt/38a).

Metinde bazen pek çok anlamına gelen “niçe” yerine nasıl, her nasılsa anlamlarına gelen “nice” kullanılmıştır. Anlamlarına göre yanlış olan bu kullanımlar transkripsiyonda düzeltilmiştir.

Metinde bazı harfler birbiriyle karıştırılıp yerleri şaşırılmış, yanlış, fazla ya da eksik yazılmıştır. Aşağıda yanlış yazılan harf ve sözcüklerin metindeki yazım şekilleri gösterilmiştir. Transkripsiyonda doğru şekli yazılan hatalı yazımlar şöyledir: اولوھیت (ulūhiyyet/8b-9a), نقيين (naḳīẓeyn/9a), احتراع (iḥtirā'/10b), حفايد ('aḳā'id/13b), اليف (elf/15a), درده (devrde/15b, 16a), دردك (devriñ/15b, 16a), حضر (Ḥızır/15b, 40a), يدينه (bedeniyyesini/16a), خلقه (ḥalḳa/17a), وعود (vücūd/22a), شخص (šaḥṣ/22a), كلان (gelen/22a), مايه (mi'e/22a, 22b), احنام (aṣnām/26a), مكاشيفنك (mükāşifiniñ/26b), همير (zamīr/27a), ذھول (duḥūl/28b), دينلور (dinilür/33a), شبه (şübhe/33a), احواط (aḥvaṭ/33b), حقتقيسر (cür'et/35b), جزاه (Ḥa'ezmī/34b), ايتميان (itmeyen/34a), ايلدنلق (olmanıñ/47b), اولميه نك (felāḥ/40b), فلح (ibtiḥāl/38a), انتھال (ḥaḳīḳatsız/36a), اعطا (a'zā/49a), نفخات (nefeḥāt/49b), شيخلق (şeyḥlik/51b), ظوھر (zəvāhir/62a), عليتنه ('illiyyīnine/62b), فاجر ('āciz/64a), معاشت (ma'āşāt/68a), عدا ('add/68b), جلال له يي (celāleyi/70a), جزيات (cezebāt/70b, 71a), نوم (Nūḥ/73b).

Metinde ek ve sözcüklerin yazımında karışık bir kullanım söz konusudur. Metnimizin orijinal yazımını bozmamak için tespit edilen farklılıklar yukarıda gösterilmiştir. Fakat metnimizin yazım tarihi XIX. yüzyılın ilk yarısı olduğu için belirtilen kullanımlar haricinde vokalsiz yazılan eklerin yazımında ünlü uyumu gözetilmiştir.

Metinde kırmızı renkle yazılmış olan başlıklar ve yeni konuya giriş mahiyetindeki ifadeler **koyu** yazılmıştır.

Arapça ve Farsça edat ve ön ekleri eklendikleri kelimelerden kısa çizgi (-) ile ayrı yazılmıştır: “bî-nişân, bilâ-meşakkât, bâ-kemâl, lâ-misâl” gibi. Birleşik isim ve sıfatlar arasına tire (-) işareti konmuştur: “ber-murâd, günâh-kâr, haber-dâr, sergerdân” gibi.

Metinde yer alan derkenârlar, ilgili kısımda parantez () içerisinde gösterilmiştir. Transkripsiyonlu metne yapılan ilâve ve düzeltmeler köşeli parantez [] içinde gösterilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ESERİN ŞEKİL VE MUHTEVA İNCELEMESİ

3.1. Eserdeki Türkçe Şiirlerin Şekil Yönünden İncelenmesi

Mir'âtü's-Sâlikîn, genel olarak nesir biçiminde yazılmış bir eserdir. Fakat eserin akıcılığı sağlamak ve tekdüzeliğini kırmak için, metin boyunca anlatılan konuyu destekleyici şiirler serpiştirilmiştir. Risalede, beş farklı nazım şekli ile yazılmış 99 beyitten oluşan çeşitli manzumeler bulunmaktadır. Bunların 68'i Türkçe, 28'i Arapça ve 3'ü Farsçadır (bkz.: Tablo 1). Şekil incelemesi bölümünde sadece risaledeki Türkçe şiirler incelenmiştir.

Eserde, müellifin yazdığı bir kasidenin dışında alıntılanmış müstakil şiirler ve beyitler vardır. Bu müstakil şiirlerde en çok kullanılan nazım şekli mesnevidir. Risalede mesnevi nazım şekliyle yazılmış toplamda 29 beyit vardır. “Nazm” başlığı altında verilen bu mesnevilerin tamamı Taşlıcalı Yahya'nın *Şâh u Gedâ* mesnevisinin tevhid bölümünden alınmıştır. Bu beyitler metinde, bir düzen içinde arka arkaya yer almaz. Metnin çeşitli kısımlarına serpiştirilmiş olarak karşımıza çıkar. Bunlar aruzun, Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün (Fâ'ilâtün / Mefâ'ilün / Fâ'lün) kalıbı ile yazılmışlardır.

Risaledeki Türkçe müstakil şiirlerden bir diğeri, Sıdkî'nin kendisinin yazdığını tespit ettiğimiz tek şiir olan kasidedir. 27 beyitlik bu kasidenin makta beyitinde “Sıdkî” mahlası vardır. Aruzun Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün kalıbı ile yazılmıştır. “Ebyât-ı matlû'a fî zihni'l-âciz” başlıklı kaside, hikemî ve ahlakî içeriktedir. Allah'a hamd ile başlar, insanın neden ve nasıl yaratıldığından bahseder ve çeşitli ahlakî öğütler ve dua ile son bulur.

Eserdeki son müstakil şiir ise, Karahisarî'nin *Mirsâdü'l-İbâd* tercümesinden alınan ve gazel nazım tarzında yazılmış olan 5 beyitlik Türkçe şiiridir. “Nazm” başlıklı ve içinde mahlas barındırmayan bu gazelin vezni, Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ülün kalıbındadır.

Bu nazım şekillerinin yanında eserde, dübeyt nazım şekli de bulunmaktadır. Bu şiirler, dübeyt olduklarına dair başlık içermeseler de, kafiye örgüleri aaxa şeklindedir

ve iki beyit şeklinde verilmişlerdir.⁸¹ Dübeyt nazım şekli, iki şiirde kullanılmıştır ve bunlar, Karahisarî'nin tercümesinden alınmıştır. Bununla birlikte bu şiirleri iki beyitlik nazımlar olarak kabul etmek de mümkündür zira, risalede “Nazm” başlığı altında verilmişlerdir. Bunlar, Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün ve Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün vezinleriyle yazılmıştır.

Ayrıca risalede müfred nazım şeklinde yazılmış üç şiire de yer verilmiştir. Bunların üçünün kaynağı, ikisinin de vezni tespit edilememiştir. Vezni tespit edilen ise Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün aruz kalıbında yazılmıştır. Ayrıca üç müfred de kendi içinde kafiyeledir.

Aşağıdaki tabloda, eserde geçen tüm şiirlerin eserdeki varak numarası, şairleri, beyit sayıları, dili ve nazım şekli gösterilmiştir.

Tablo 1: Manzumelerin Özellikleri

Varak No	Kaynak	Beyit Sayısı	Türkçe	Nazım Şekli
2a-2b	İmam Şâfiî	7	Arapça	Kaside
3a-3b	Ferezdak	3 beyit, 1 mısra	Arapça	Kaside
9b-10a 11a-12a 12b 19b 36b-37a	Taşlıcalı Yahya – Şâh u Gedâ	5 15 4 1 4	Türkçe	Mesnevi
18a	Mütenebbî	1	Arapça	Kaside
18b-19b	Vânî Efendi – Hilye	14	Arapça	Gazel
21b	Tespit edilemedi	1	Türkçe	Müfred

⁸¹ Sebahat Deniz, “Dübeyt (Dübeytî) Hakkında”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S. 14, 2006, s. 83.

22b	Tespit edilemedi	1	Arapça	Müfred
22b	Tespit edilemedi	1	Arapça	Müfred
44b	El-Büstî	1	Arapça	Kaside
47a	Tespit edilemedi	1	Türkçe	Müfred
47a	Tespit edilemedi	1	Türkçe	Müfred
56b-58b	Sıdkî	27	Türkçe	Kaside
61a	Karahisarî - Tercüme	2	Türkçe	Dübeyt
61a-61b	Karahisarî – Tercüme	5	Türkçe	Gazel
64b	Karahisarî - Tercüme	2	Farsça	Dübeyt
64b	Karahisarî - Tercüme	2	Türkçe	Dübeyt
71b	Risâle-i Üsküdârî Sâdık Efendi	1	Farsça	Müfred

Tabloda görüldüğü gibi, eserin başından sonuna çeşitli şiirler vardır. Ve bu verilen şiirlerin 68 beyiti Türkçe, 28 beyiti Arapça ve 3 beyiti Farsça olup toplamda beş nazım şekliyle yazılmışlardır.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de yer alan Türkçe şiirlerde tespit edebildiğimiz altı farklı aruz kalıbı kullanılmıştır. Müellif tarafından kaleme alınmış kasidede Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün vezni kullanılmıştır. Diğer müstakil şiirlerde Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün (Fâ'ilâtün / Mefâ'ilün / Fâ'ilün) ve Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ülün / Fe'ül kalıpları kullanılmıştır. Alıntı şiirlerde ise Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün ve Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün vezinleri dübeytlerde, Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün aruz kalıbı ise bir müfredde kullanılmıştır. Eserdeki Türkçe şiirlerin yazıldıkları aruz kalıpları aşağıda tablo olarak verilmiştir:

Tablo 2: Türkçe Şiirlerde Kullanılan Aruz Kalıpları

Müstakil Şiirler	Kaside	Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün
	Mesnevi	Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün (Fâ'ilâtün / Mefâ'ilün / Fâ'lün)
	Gazel	Fe'ûlün / Fe'ûlün / Fe'ûlün / Fe'ûl
Alıntı beyitler	Dübeyt	Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün
	Müfred	Mef'ûlü / Fâ'ilâtü / Mefâ'ilü / Fâ'ilün

Şiirin en önemli ahenk unsurlarından biri olan kafiye, mısra sonlarındaki ses uyumunun tekrarına denir.⁸² *Mir'âtü's-Sâlikîn*'deki Türkçe şiirlerde mücerred, mürdef, müesses ve mukayyed kafiyele rastlanır. Örneğin aşağıdaki beyitlerde sadece revî harfinin tekrarıyla yapılan mücerred kafiye örnekleri görülür:

Başar ki nûrîña hergiz idemez uş nazarı

Seni bi-'aynihi görmek gözün değil hüneri

'Aceb haber nice aldı gönül ki lûtfuñdan

Yakası gömlegüñ[ün] senden alamaz haberi (vr. 61a)

Mâ-hüve'l-Ḥaḫ kemâl-ile muṭlak

Zâtıdır zâtını bilen ancak (vr. 11b)

⁸² Eserdeki kafiye ve rediflerin tespitinde Yekta Saraç'ın *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Biçim, Ölçü, Kafiye* kitabına başvurulmuştur. Bkz.: Yekta Saraç, **Klâsik Edebiyat Bilgisi: Biçim, Ölçü, Kafiye**, İstanbul, Gökkuş Yayıncılık, 2015.

Revi harfinden önce sakın olan ridf harflerinden birinin tekrarlanmasıyla oluşan mürdef kafiye örnekleri de vardır. Risaledeki müstakil ve alıntı Türkçe şiirlerde en fazla bu kafiye çeşidi kullanılmıştır:

Niçe müddet  urup anda v c du  oldu   n tekm l

 ri di lu f-ı Rabb n   ı kardı hem bu devr na

Unutdu  a lı n  bir dem dem- -dem nefsi ne uydu 

An    n  ahr-ı maz ars n seni sev  itmez i   na (vr. 57b)

Bu yeter birliğine istidl l

Bulamaz a na kimse hiç mi  l (vr. 9b)

Fehm-i  ab -ı sel m-i murg -ı  ay l

A amaz evc-i rif ata per   b l (vr. 11b)

 ılmasaydı  ab bini ma   d

Yaradılmazdı cümle-i mevc d (vr. 19b)

Nice ben bu sırr  bey n eyleyim

Nice ben bu sözi diyim r yg n (vr. 61a)

İşidüp sözümi tutar kimse yok

Ḥudāyā amān el-amān el-amān (vr. 61b)

Te'sis harfinin yani revî harfî ile harekesiz elif harfî arasında harekeli başka bir harfin bulunmasıyla oluşan müesses kafiye örnekleri de vardır:

Şehā 'ışkıñ maḳāmında tūtalı cānımız menzil

Bu kevneyniñ hep esrārı olur göñlümüze nāzil

Bu muḳbil ḳalbimiz daḥı ḳadem-gāh ideli 'arşı

Olupdur bize maṭlūbı bu cümle 'ālemin ḥāşıl (vr. 64b)

Manzumelerde, kayd harfinin yani revî harfinden önce harekesiz harfin bulunmasıyla oluşan mukayyed kafiye örnekleri de vardır:

Bu söz altundur göñül içinde derc it

Ḥayāl-i terāzūya ügre andan şoñra ḥarc it (vr. 47a)

Şiirde ahenk unsurlarının diğerk bir öğesi olan redif, kafiye den sonra gelen, mısra sonlarında görevleri ve yazılışları aynı olan ek, kelime ve kelime gruplarından meydana gelir. Sıdkî Efendi'nin yazdığı kasidede mısra sonları datif eki (-e/a) olarak redif görevinde kullanılmıştır:

Yaratdı cümle ervāḥı ezelden ol te'ālallāh

Ḥiṭāb itdi elest diyü yazılmışdır bu Ḳur'ān'a

İki nev‘ oldı ol ervāḥ biri didi belā yā Rab

Olar ehl-i Hudā oldı irüben ḳurb-ı sulṭāna (vr. 57a)

Redifin anlam ve fonksiyon bakımından aynı olan ek ve kelimelerden oluşması gerekirken, aynı kasidenin ilerleyen beyitlerinde yönelme ekinin kullanımıyla birlikte, aslî son sesi (-e/a) olan iki sözcüğün ek olan -e/a ile kafiyelemesi redif örgüsünü bozmuştur:

İki nev‘ oldı ol ervāḥ biri didi *belā* yā Rāb

Olar ehl-i Hudā oldı irüben ḳurb-ı sulṭāna

Olar ehl-i beḳā oldı beḳā-yı lem-yezel buldı

Ki terk-i mā-sivā ḳıldı gezerdi bunda bī-ḥāne

Peder şulbünde ol Yezdān vücūd virdi saña evvel

Ananıñ rahmine düşdüñ şadef-mānend [ü] dördāne (vr. 57a)

Sıdkî’nin kafiye sıkıntısı çektiği bir örnek de Farsça çokluk eki -ân’ı Türkçe bir fiilin sonuna eklemesidir. Bu tuhaf kullanım şu beyitte görülür:

Şerī‘ at mülkini tutgil irüp deryā-yı vaḥdetden

Çıkar bir dürr-i yektâyı mişālin görmemiş-āna (vr. 58a)

Risalede, aruz vezninin uygulanmasında bazı güçlüklerle karşılaşmış ve bu güçlükleri aşmak için bazı yöntemlere başvurulduğu görülmüştür. Sadece Sıdkî

Efendi'nin kendi yazdığı kasidesini inceleyeceğimiz bu bölümde, aruzun çeşitli hususiyetlerine başvurulduğu gözlemlenmektedir. Şiirde vezin zaruriyetinden dolayı uzun hecenin kısa okunduğu zihaf örnekleri vardır:

Gel ey ğāfil olan insān nedendir aşılnı aıla

Seniñ aşıln ki bir nuḡfe liyākat oldı ceryāna (vr. 57a)

Niyāz eyle dā'im Ḥaḡḡ'a seni hem itmeye muḡtāḡ

Ki zīrā iḡtiyāḡ olmaḡ atar hem nār-ı sūzāna (vr. 58a)

Risalede vezne uygunluk açısından şiirlerde sıkça başvurulanan diğeri hususiyet imâledir. İmâlede kısa heceler vezne uymaları için uzun okunur. Aşağıdaki beyitlerde altı çizili hecelerde imâle mevcuttur:

Yaratdı cümle ervāḡı ezelden ol te'ālallāh

Ḥiṡāb itdi elest diyü yazılmışdır bu Ḳur'ān'a

İki nev' oldı ol ervāḡ biri didi belā yā Rab

Olar ehl-i Ḥudā oldı irüben ḡurb-ı sulṡāna (vr. 57a)

Seniñçündür ḡamu ni'met teşekkür ḡıl aña dā'im

Geçüp nefis [ü] hevādan sen inābet eyle Yezdān'a (vr. 58a)

Aruz vezni için yapılan bir diğeri işlem de vasldır. Vasl, bir aruz kusuru olarak görülmemekle birlikte hecede vasl yapılması sayesinde hem aruz doğru olarak uygulanmakta hem de söyleyişte akıcılık sağlanmaktadır.

Unutduñ aşlññ bir dem dem-â-dem nefsiñe uyduñ

Anıñcün qahr-ı mazharsın seni sevķ itmez ihsāna (vr. 57b)

Ayrıca Sıdkî, kendi yazdığı beyitlerin birinde art arda “ki”, “zirâ” ve “kim” bağlaçlarını kullanmıştır. Bu bağlaçlardan sadece birinin kullanımı, beyitte verilmek istenen anlamı ulaştırmasına rağmen o, vezni tamamlamak adına böyle bir yola başvurmuştur:

Öbür nev‘[i] icâbetde ne‘am didi **ki zîrâ kim**

Gelüp tevḥîdi bilmezler irişmez hem bu ‘îrfāna (vr. 57a)

Sonuç olarak, *Mir’âtü’s-Sâlikîn*’in mensur olarak kaleme alındığını; bununla birlikte risalede hem müellif tarafından hem de çeşitli şairler tarafından yazılan Türkçe beyitlere ve müstakil manzumelere yer verildiği tespit edilmiştir. Bu manzumelerde farklı nazım şekilleri bir arada kullanılmıştır. Müstakil şiirlerden biri kaside nazım şeklinde kaleme alınmış olup müellifin kendi yazdığı şiiridir. Kalan iki müstakil şiirden biri Taşlıcalı Yahya’nın mesnevisinden alınmıştır, diğeri ise Karahisarî’nin tercümesinden alınmış bir gazeldir. Alıntı beyitlere baktığımızda ise, bunların dübeyt ve müfred nazım şekilleriyle yazılmış şiirlerden alındığı görülür. Türkçe şiirlerde 5 farklı aruz kalıbı kullanıldığı görülmüştür. Manzumelerde mücerred, mürdef, müesses ve mukayyed kafiye ve redifler kullanılmış, fakat bunlar içinde en çok kullanılan mürdef kafiye ve rediflerdir. Son olarak, eserde imale, zihaf ve vasl gibi aruz hadiseleri tespit edilmiş ve bunlar içinde en çok imaleye başvurduğu görülmüştür.

3.2. Eserin Muhteva Yönünden İncelenmesi

Eser, mukaddime ve üç bâbdan oluşmaktadır. Mukaddime bölümü, besmele, hamdele ve salveyle başlar. Ardından iman ve ibadet etmenin önemi üzerinde durulur ve her aklı başında insanın cehaleti gidermek ve doğru yolu bulmak için ilimle hemhâl olması gerektiği vurgulanır. Sıdkî Efendi, vatanından ayrılıp Çankırı’ya

geldiği için yalnızlık çektiğini, ancak şehrin âlimleriyle bir araya geldiğinde ferahladığını belirtir. Daha sonra, Allah dostlarının rivayetlerini naklettiği bu risaleyi üç kısma ayırdığını ve *Mir'ât'üs-Sâlikîn* diye isimlendirdiğini haber verir (vr. 1b-4b).

Eserin birinci bölümü akâid konularına ayrılmıştır ve Allah'ın varlığının delili, vahdeti, Kur'ân, ve peygamberlere iman başlığını taşır. Bu bölümde, mükellef bir kula ilk vacip olan ilmin marifetullah olduğuna değinirken, marifetullah teriminin tanımına da yer verir. Ayrıca Allah'ı ispat etmenin akıl ve nakil yoluyla gerçekleştiğine, nakil yolunda sahih itikadın Allah'ı ispat ve tevhitte yeterli olacağına lakin naklî yolu bildikten sonra aklî yolla pekiştirmekte sevabın çok olduğuna, bu sebeple Kur'ân'da akıl ve firaseti olan kulların övüldüğünü anlatır (vr. 4b-8a).

Sonra, âlemin yani Allah'tan gayrı mahlukatın muhdes olduğu, muhdesin varlığının da yokluğunun da câiz olmasından dolayı, âleme bir yaratıcının gerekli olduğu üzerinde durur. Bu yaratıcı tek ve birdir, ortağı yoktur. Hadis değil, kadim ve mevcuttur. O'nun zâtî ve fiilî sıfatları da ezelîdir, fakat O, bu sıfatların ne aynısı ne de büsbütün başkasıdır (vr. 8a-13a).

Kur'ân bahsinde ise, Kur'ân-ı Kerîm'in ilminin bütün ilimleri topladığına, Kur'ân harflerin yaratılmış olup Kur'ân'ın kendisinin yaratılmamış olduğuna ve onun insan sözü olmadığına, kelâmullâhın harf ve ses cinsinden meydana gelmediğine, âyetlerin faziletleri bakımından denkliliğine, Kur'ân'ın günümüze kadar değiştirilmeden gelmiş olduğuna işaret edilir (vr. 13a-14b).

Peygamberler bahsinde, Allahu teâlânın yedi bin yıldır insanlara emir ve yasakları anlatmaları için dünyaya peygamberler gönderdiği söylenir ve Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gönderilen peygamberlerden kısaca bahsedilir. Hz. Muhammed'in hayatı ise, diğer peygamberlere nispeten daha detaylı bir şekilde anlatılır. Burada Peygamber'in vasıflarını anlatan bir hilye nakledilerek onun mucizeleri zikredilir. Ardından peygamberlerin derece bakımından üstünlükleri ve sayıları konusuna değinildikten sonra, mucize ve keramet arasındaki fark açıklanır. Ayrıca, İslam dinini ihyâ etmek için her yüz yılda âlimlerin gönderildiği söylenir ve bunlardan ikisinin isimleri zikredilir (vr. 15a-22b).

İman bahsinde ise, iman ne olduğu, iman hakikatinin ruhta mı bedende mi olduğu, mukallidin imanının sahih olup olmağı, İslam ile iman aynı olup olmadığı, iman insan vücudunda nerede bulunduğu, insan nefsinin ve nefs-i nâtıkanın ne olduğu, havf ve recânın gereğı, emn ve ye’sten sakınmak gerektiğı, meleklerle iman farz olduğu ve meleklerle cinler arasındaki farklar birer birer izâh edilmiştir (vr. 22b-32b).

İkinci bölüm, tarikatte sâliklerin âdâbı ve onların matlûblarına hangi yollarla ulaştıkları hakkındadır. Burada önce, matlûbun tanımı yapılır, ardından kulluğun tarikatların âyin ve erkânına göre farz olup olmadığı, kulun şer’î hükümlere uymasının farz olduğu, ehl-i hakikat, ehl-i tarikat ve ehl-i şeriat tanımları, ilm-i zâhir ve ilm-i bâtın farkı, masiyetin çeşitleri, tövbenin âdâb ve erkânı, sâlikin bir mürşid-i kâmilin talimine ihtiyaç duyması, insanın zâhir ve bâtın tarafları, nefsin zâtî sıfatları, umûr-ı erbaa, erbainin sekiz şartı ve şeyhlik makamının yirmi sıfatından bahsedilir. Bu bölümde ayrıca, sâlikin ibnü’l-vakt olması gerektiğı söylenir, şeyhin özünde irşat kabiliyetin olmadığı durumlar açıklanır, Son olarak, seferdeki üç haslet, taklîdî ve tahkîkî zikir, erbâb-ı keşfîn halleri, keşif türleri, Nakşibendî tarikatının âyin ve erkânı, ism-i zât ve nefy ü isbât zikirleri, azîmet ve ruhsatla amel etme ve teheccüd namazına dair konulara da yer verilir (vr. 32a-71b).

Üçüncü bölüm, matlûba ulaşmada karşılaşılan engeller hakkında olup batıl itikat, kul hakkı yeme, haram lokma yeme, kin-haset gütme, yalan söyleme, dilenme, kınama-gıybet etme, oyun-eğlence-tütün içme bu engeller arasında sayılmıştır (vr. 71b-75a).

Hatime bölümünde ise, Hz. Muhammed’in âl ve ashâbına salât ve selâm getirilerek eser tamamlanmıştır.

Bir sonraki bölümde risalede anlatılan konular din, tasavvuf ve şahıslar başlıkları altında detaylı şekilde incelenmiştir.

3.2.1. Din

3.2.1.1. Allah

Eserde Allah, “Hak, Hudâ, Rahmân, Vâcibü'l-Vücûd, Muhdis, Sâni', bî-çûn, şeh, Yezdân, Lem-yezel, Hayy, Kayyûm, Âlim, Allâm, Hâkim, Zülcelâl ve'l-İkrâm, Kâdir, Rab, Tanrı, İlâhî, Mu'in, Nâsır, bî-zevâl, Mevlâ, Te'âlallâh” gibi çok sayıda isim ve sıfatlarla zikredilmiştir.

Hayy [u] Kayyûm [u] 'Âlim u 'Allâm

Hâkim [u] Zü'l-celâl ve'l-ikrâm (vr. 12b)

Allah, birdir, ortağı yoktur, kadimdir, mevcuttur, vahittir. O, başlangıcın başlangıcıdır, sonu yoktur. O'nun rahmeti çoktur ve O'nun şahidi bu kâinattır:

Bu yeter birliğine istidlâl

Bulamaz aña kimse hiç mişâl

Şâhid ü vaḥdeti bu kevn [ü] mekân

Zıkr ider birliğini iki cihân (vr. 9b)

Evveliñ evvelidir âhiri yok

Muṣṭafâ ümmetine rahmeti çok (vr. 10a)

Her şey O'nun yaratmasıyla meydana gelir. Allah, ruhları ezelde yaratmıştır. Nutfeyi canlandıran, peder sulbüne hayat veren, insana şekil veren hep O'dur:

Yaratdı cümle ervāhı ezelden ol ta‘ālallāh

Ĥiṭāb itdi elest diyü yazılmışdır bu Qur‘ān’a

Gel ey ġāfil olan insān nedendir aşılnı añla

Seniñ aşıln ki bir nuṭfe liyāḳat oldı ceryāna

Peder şulbünde ol Yezdān vücūd virdi saña evvel

Ananıñ rahmine düşdüñ şadef-mānend [ü] dürdāne (vr. 57a)

Niçe müddet turup anda vücūduñ oldı çün tekmīl

İrişdi luṭf-ı Rabbānī çıkardı hem bu devrāna (vr. 57b)

Allah’ı bilmek için, akıl yeterli değildir. “Nefsini bilen Rabbini bilir” sözü gereğince, insanın önce kendisini tanıması gerekir ki Allah’ı bilebilsin. Allah’ın varlığının hakikatini akıl algılayamaz, akıl ve his O’nu bilmeye muktedir olamaz. Yaratılmış olan insan, kadīm olan Allah’ı idrāk edemez:

“kendi nefsiñi za’f ve ‘acz ve noḳşān ve fenā şıfatlar ile muttaşif bil ve zāt-ı tekaddüsümi kudret ve kuvvet ve hayāt ve beḳā şıfatlar ile muttaşif bil” (vr. 5b)

‘Āciz olur ‘uḳūl-ı nükte-şinās

İdemez zāt-ı Zü’l-celāl kıyās

Varamaz küh-i zāt-ı pākine rāh

‘Aḳl u his andan olamaz agāh

Hâdiş olan kâdîmi fehmi idemez

Peyk-i ‘aql ol vilâyete gidemez (vr. 11b)

Allah’ın ezeli zâtî ve fiilî sıfatları vardır:

“hayeât-ı ezeliyye ile hayydır ve ‘ilm-i ezeliyye ile ‘âlimdir ve kuvvet-i ezeliyye ile kavîdir ve kudret-i ezeliyye ile kâdîrdir ve irâde-i ezeliyye ile müridir ve âlet-i cismâniyye olmayarak sem‘idir ve başîrdir, kelâm-ı vâhid-i ezeli ile mütakellimdir, kelâm-ı şerîfleri kendi zâtıyla kâ’imdir, hürûf u aşvât cinsinden değildir ve ‘arâz ve cism ve cevher ma’kûlesinden değildir” (vr. 10a)

3.2.1.2. Melekler

Melekler, Allah tarafından nurdan yaratılmış latîf cisimlerdir. Allah’ın emirleriyle görevli olup her an ibadetle meşgul olurlar. Bazen iğne deliğinden geçecek kadar küçük, bazen bir dağ kadar büyük bir cisme bürünürler. Onların şehvet duygusu ve nefisleri yoktur:

“melâ’ike ecsâm-ı latîfedendir, zîyâde ve nokşânî kâbîldir. Ba’zı kerre şakf-ı mihyâtdan hürûc idüp ve ba’zı kerre küh-ı Kâf mişâli cism peydâ ider. Ve dahı şehvet ve nefis ve gâzâbdan ‘ârîlerdir. Ve o evâmîr-i İlâhiyye ile me’mûrlardır. Ve hudûdullâh’dan re’s-i mihyât hürûcları mümkün değildir. Ve me’mûr oldukları ‘ibâdet ile meşgûl olurlar” (vr. 31a).

Melekler, Allah’ın kuludur, onlara iman etmek farzdır. İnsanların havası olan peygamberler, meleklerin tümünden daha faziletlidir. İnsanların avamı, meleklerin avamından daha üstündür. Ve meleklerin havası insanların avamından üstündür:

“melâ’ike ‘ibâdullâhdır ve ekrem-i ‘ibâddır. İmdi benî Âdemiñ havâşî ya’nî enbiyâ’ ve rûsul ‘aleyhimü’s-selâm melâ’ikenîñ cümlesinden efdâldır ve benî Âdem de ‘avâmı melâ’ikenin ‘avâmından efdâldır ve melâ’ikenîñ havâşî benî Âdemiñ ‘avâmından efdâldır” (vr. 30a).

Eşârî mezhebi, meleklerin enbiyadan daha üstün olduğunu söyler ve delil olarak “O’nu, Ruh’ül-Emin (Cebrail) indirdi.” (Şuarâ 26/193) âyetini gösterir. Ayrıca meleklerin muallim, enbiyanın ise müteallim olduğunu söyler (vr. 31b). Mûtezile mezhebi ise, aynı görüşü, Kur’ân’da meleklerin zikrinin, enbiyanın zikrinden önce gelmesi ve meleklerin görünmez olması delilleriyle ispat etmeye çalışmıştır (vr. 30a).

Risalede, dört büyük melekten sadece Cebrâil’e de değinilmiştir. İsmi Cibrîl’dir ve âyette Rûhu’l-Emin olarak da geçer. İslamiyetin yanında Yahudilik ve Hristiyanlıkta da Gabriel olarak bilinir. O, peygamberlere vahiy getirmekle yükümlü melektir. O, Allah’tan duyduğu ilahî kelâmı Hz. Peygamber’e değiştirmeden getirmiştir. Bu sebeple, okuduğumuz Kur’ân, Cebrail’in Allah’tan harf ve sesle dinlediği Kur’ân’ın aynıdır:

“Hâzret-i Cibrîl kelāmullâhî hûrûf ile şavt ile istimâ’ eyledi. Hâzret-i Cibrîl dahî istimâ’ ı vech üzre bilâ-tebdîl Muḥammed ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm ḥâzretlerine kırâ’at eyledi... Hâzret-i Cibrîl ‘aleyhi’s-selâmın vâcibü’l-vücûddan istimâ’ eyledi[gi] kelâm-ı şerîf ile bizim muşḥafımızda tahrîr olunan kelâm-ı şerîf beyninde fark yokdur” (vr. 14a-14b).

3.2.1.3. Kutsal Kitaplar

3.2.1.3.1. Tevrat

Hız. Mûsâ’ya gönderilen Tevrat, dört kutsal kitaptan biridir. Yahudi kaynaklarına göre Tekvin, Huruç, Levililer, Sayılar ve Tesniye isimli beş kitaptan oluşan Tevrat, Hız. Mûsâ’ya Sînâ’da vahyedilmiştir. Yaratılıştan Hız. Mûsâ’nın vefatına kadar gerçekleşen olaylar kronolojik olarak anlatılmıştır. İslam inancına göre, Tevrat gönderildiği şekliyle kalmamış, tahrifata uğramıştır.

Eserde, beşinci yüzyılda bu dünyaya gönderilen Yahyâ b. Zekerıyyâ’nın Tevrat’ı üç yaşındayken okuduğu aktarılmıştır (vr. 16a)

3.2.1.3.2. Kur'ân-ı Kerîm

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Muhammed'e vahiy yoluyla Allah tarafından gönderilen kutsal kitaptır. Hirâ Dağı'nda Hz. Muhammed 40 yaşındayken kısım kısım indirilmeye başlayan Kur'ân'ın tamamlanması, 23 yıl sürmüştür. 114 sûre, 6666 âyet ve 30 cüzden oluşmaktadır.

Kur'ân, Allah kelimidir ve kitapların en yücesidir. Kur'ân, yaratılmamıştır, bizim onu okuyup yazmamız ise mahluktur:

“Kur'ân-ı Kerîm, kelāmullâhdır ve kitâbların ecell-i a'lâsıdır ve Kur'ân-ı Kerîm ğayr-ı maḥlûkdur ve kelâm-ı beşerden degildir ve kelâm-ı beşer diyenlere vâcibü'l-vücûd bu kavî-i şerîf ile va'd buyurmuşdur: “سَأُصَلِّيهِ سَقَرٌ وَمَا آدْرَاكَ مَا سَقَرٌ” Kur'ân-ı Kerîm'in ḥurûfı maḥlûkdur ve bizim kıra'atimiz ve kitâbetimiz maḥlûkdur” (vr. 13b)

Allah'ın kelâmı, harften ve sestem, cisim ve cevherden meydana gelmez. Kelāmullah, Allah'ın zâtıyla kâimdir:

“kelāmullâh ḥurûf u aşvât cinsinden degildir ve 'arâz ve cism ve cevher maḥûlesinden degildir hemân vâcibü'l-vücûduñ zât ile kâ'im bir kelâmdır aña 'ulemâ'-i fenn-i 'aḳâid lisânında “kelâm-ı nefsi” ta'bîr olunur” (vr. 13b)

Kur'ân'ın kitap haline getirilmesi Hz. Osman zamanında gerçekleşmiştir. Böyle ilk âyetten son âyete hiçbir deĝişikliğe uğramadan günümüze kadar gelmiştir:

“Ḥazret-i Cibrîl, kelāmullâhı ḥurûf ile şavt ile istimâ' eyledi. Ḥazret-i Cibrîl daḥı istimâ'ı vech üzre bilâ-tebdîl Muḥammed 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm ḥazretlerine kıra'at eyledi. Muḥammed şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem ḥazretleri aşhâb-ı kirâm rıdvânallâhu te'âlâ 'aleyhim ecma'in ḥazretlerine bilâ-tebdîl kıra'at eyledi ve aşhâb-ı kirâm ḥazretleri bilâ-tebdîl muşḥafa taḥrîr eylediler. **Pes imdi** Ḥazret-i Cibrîl 'aleyhi's-selâmın vâcibü'l-vücûddan istimâ' eyledi[gi] kelâm-ı şerîf ile bizim muşḥafımızda taḥrîr olunan kelâm-ı şerîf beyinde fark yokdur” (vr. 14a-b)

3.2.1.4. Dinî Eserler

3.2.1.4.1. Tefsîr-i Kebîr

Fahreddîn er-Râzî Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin'in eseridir. Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210), kelâm, felsefe, tefsir ve fıkıh alanlarına dair çalışmalarıyla tanınan meşhur Eşarî âlimidir. 200'ü aşkın eser yazdığı nakledilmektedir. Onun Kur'ân-ı Kerîm tefsirine dair en önemli eseri, *et-Tefsîrû'l-Kebîr* ve *Tefsîrû'r-Râzî* adlarıyla da bilinen *Mefâtîhu'l-Gayb* otuz iki cilt halinde yayımlanmıştır.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, "Tefsîr-i Kebîr sahibi kavlince" alıntısıyla nefsin ne olduğu, beden ve nefsin farklı şeyler olduğu, gül suyunun güle nüfûz etmesi gibi nefsin de bedene sirayet ettiği, beden artıp azalma gösterirken nefsin aynı kaldığı görüşü aktarılır:

"nefs-i insân Tefsîr-i Kebîr şâhibi kavlince "eczâ'-i cismâniyye-i nûrâniyyedir ki heykel-i maşşûs ya'nî görünen kâlib maşşûşa sirâyet itmişdir mâ'-ı verdiñ verde ve nârîñ fahme sirâyeti gibi. Her şahşîñ "انا فعلت كذا" didigi zamânında ene zamîri ile işâret eyledigi hâkîkat ol hâkîkatdır. Heykel-i maşşûsda ve kâlib maşşûş degildir. Zîrâ heykel-i maşşûs ve kâlib-ı maşşûş şahş-ı vâhid üzere bâkî kalmaz, eczâ'-i bedeniyyesi muttasıl 'ahd-i tufûliyyetden zamân-ı şeybedeñ ziyâde ve nokşân üzere olur" (vr. 27a)

3.2.1.3.2. Şerh-i İşârât

Şerh-i İşârât, İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) mantık, fizik ve metafiziğe dair görüşlerini içeren eseri *El-İşârât Ve't-Tenbîhât* üzerine yazılmış şerhlere denir. Bunların en meşhurları, Fahreddin Râzî'nin (ö. 1209) *Şerhu'l-İşârât ve't-Tenbihât* ve *Lübâbül-İşârât*'ı ve Nasîreddin Tûsî'nin (ö. 1273) *Şerhu'l-İşârât*'ı (*Hallu Müşkilâtı'l-İşârât*) adlı eserleridir.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de Nûr âyetinin 35. âyetindeki kandil, cam, sabah ve nur üstüne nur kavramlarının hangi akıl mertebesine paralel olduğu bilgisi bu esere dayanarak verilmiştir:

“Şerh-i İşārāt’da beyân olunmuşdur ki Âyet-i Nûr’da mişkâtdan murād, mertebe-i ûlâdır, zücâcdan murād mertebe-i şāniyedir, şabâh’dan murād mertebe-i şālisedir, ‘nûrun ‘alā nûr’dan murād mertebe-i rābi‘adır” (vr. 28b)

3.2.1.5. Âyetler ve Hadisler

3.2.1.5.1. Âyetler

Eserde, anlatılan konuya uygun olarak 46 âyet iktibas edilmiştir. Âyet iktibaslarının çoğu “Kalellâhu Te‘ālā ... el-âyet” şeklinde olup konunun içinde “kavlince” gibi ifadelerle verildiği de olmuştur. Manzumelerde ise, genellikle kısmî iktibâs yapıldığı görülmektedir. Aslında bu eser nakil ve yorum usûlüyle bir araya getirildiğinden, burada sıralanacak olan âyet iktibaslarının büyük bir kısmı tezin “Kaynakları” bölümünde yazılan eserlerde yer almaktadır.

Metnimizde geçen âyet-i kerîmeler, sûre adı ve numaraları aşağıda listelenmiştir:

1. وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ

En’âm 6/18: O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir (vr. 5b).

2. لَوْ كَانَ فِيهِمَا

Enbiyâ 21/22: Eğer ikisinde de (Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir) (vr. 6b).

3. إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ

Yâsin 36/14: Biz kendilerine iki kişi göndermiştik ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik. Onlar ‘Biz size gönderilmiş elçileriz’ dediler (vr. 7b).

4. شَهِدَ اللَّهُ

Âl-i İmrân 3/18: “Allah şahadet eder ki, Allah bildirdi (vr. 10a).

5. وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

Zâriyât 51/56: Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım (vr. 11a).

6. لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا

Bakara 2/286: Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz (vr. 11a).

7. لَنْ تَرِيَنِي

Â'râf 7/143: Sen beni asla göremezsın (vr. 11b).

8. وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَاسٍ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ

En'âm 6/59: (Gaybın anahtarları Allah'ın yanındadır; onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O'nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir.) Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır (vr. 13a).

9. نُؤَلِّجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ

Âl-i İmrân 3/27: Geceyi gündüze katarsın (vr. 12b).

10. سَأُصْلِيهِ سَقَرَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرٌ

Müddesir 74/26-27: Ben onu sekara (cehenneme) sokacağım. Sen bilir misin sekara nedir? (vr. 13b).

11. إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى

Nûh 71/4: Belirli bir vadeye kadar (vr. 14b).

12. قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ ۚ فَآمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

A'râf 7/158: De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O'ndan başka Tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür. Öyleyse Allah'a ve ümmî peygamber olan resûlüne -ki o Allah'a ve O'nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız (vr. 17b).

13. قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً

İsrâ 17/88: De ki: Yemin ederim, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar (vr. 20a).

14. تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ

Bakara 2/253: O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık (vr. 20b).

15. ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ

Fecr 89/28: Rabbine dön (vr. 22a).

16. أَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ

A'râf 7/172: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (vr. 23b).

17. وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِيناً

Âl-i İmrân 3/85: Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girirse (bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır) (vr. 25a).

18. أَفَمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَىٰ نُورٍ مِنْ رَبِّهِ

Zümer 39/22: Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbinden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı? (vr. 25b).

19. وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَّبَ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانَ وَزَيَّنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ

Hucurât 49/7: Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi. (vr. 25b).

20. مَثَلُ نُورِهِ كَمِشْكَاةٍ فِيهَا مِصْبَاحٌ الْمِصْبَاحُ فِي زُجَاجَةٍ الزُّجَاجَةُ كَأَنَّهَا كَوْكَبٌ دُرِّيٌّ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ لَا شَرْقِيَّةٍ وَلَا غَرْبِيَّةٍ يَكَادُ زَيْتُهَا يُضَيُّ وَلَوْ لَمْ تَمْسَسْهُ نَارٌ نُورٌ عَلَىٰ نُورٍ يَهْدِي اللَّهُ لِنُورِهِ مَنْ يَشَاءُ وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ لِلنَّاسِ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

Nûr 24/35: Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin

ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir (vr. 26a).

21. إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ

Hucurât 49/13: Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır (vr. 26b).

22. إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ

Âl-i İmrân 3/19: Kuşkusuz Allah katında din İslâm'dır (vr. 26b).

23. وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي

İsrâ 17/85: Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: "Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir" (vr. 29a).

24. فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ

A'râf 7/99: "Allah'ın azabından emin olamaz" (vr. 29b).

25. وَلَا تَأْيِسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ

Yusuf 12/87: "Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin" (vr. 29b).

26. نَزَّلَ بِهِ الرُّوحَ الْأَمِينُ

Şuarâ 26/193: "O'nu, Ruh'ül Emin (Cebrail) indirdi (vr. 30a).

27. لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

Tahrîm 66/6: Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredilene yerine getiren melekler vardır (vr. 31a).

28. سَنَقُرُّكُمْ أَتَىٰ النَّقْلَانِ

Rahmân 55/31: Sizin için de (hesap sorma) vaktimiz olacak, ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık! (vr. 31b).

29. قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ

Âl-i İmrân 3/31: De ki: "Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin (vr. 34a).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحًا. 30.

Tahrîm 66/8: Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tövbe edin (vr. 37b).

وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُورًا رَحِيمًا. 31.

Nisâ 4/110: Kim bir kötülük yapar veya nefesine zulmeder de sonra Allah’tan mağfiret dilerse, Allah’ı çok yarlıgayı ve esirgeyici bulacaktır (vr. 38a).

وَكَتَبْنَا لَهُ فِي الْأَلْوَا حِ 32.

A’râf 7/145: Ve onun için (Hz. Mûsâ) levhalarda yazdık (vr. 39b).

هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَ مِنَّمَا عَلَّمْتَ رَسُولًا 33.

Kehf 18/66: (Mûsâ ona) Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgiden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı? (dedi) (vr. 40a).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ. 34.

Mâide 5/35: Ey iman edenler! Allah’tan korkun, O’na yaklaşılmaya vesile arayın ve O’nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz (vr. 40b).

وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا. 35.

İsrâ 17/81: De ki: ‘Hak geldi, batıl gitti; zâten bâtil yok olup gitmeye mahkumdur (vr. 42a).

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ 36.

Hacc 22/78: “Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin (vr. 45b).

سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ. 37.

A’râf 7/182: [Âyetlerimizi yalanlayanları] hiç bilmedikleri yerden adım adım yıkıma götürürüz (vr. 46b).

وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً 38.

Bakara 2/51: Mûsâ’ya kırk gece için söz vermiştik (vr. 48a).

الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ 39.

Âl-i İmrân 3/191: Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar (vr. 49a).

40. نُخَفُّهُ يُحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ وَإِنْ تُبْذُوا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ

Bakara 2/284: İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker (vr. 49a).

41. لَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ

Yâsin 36/60: Ey Âdemoğulları! Size ‘Şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır demedim mi? (vr. 56b).

42. رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ

Nûr 24/37: Ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoyamadığı adamlar (vr. 68a).

43. تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ

Âl-i İmrân 3/26: Mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın (vr. 69a).

44. وَخَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ

Yâsin 36/42: Biz, onlar için o gemi gibi binecekleri nice şeyler yarattık (vr. 73b).

45. أَنْطَعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا فَنِي ضَالِّالٍ مُبِينٍ

Yâsîn 36/47: (İnkârcılar müminlere derler ki) Dilese Allah'ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz! Doğrusu siz açık bir yanılgı içindesiniz (vr. 74a).

46. وَيْلٌ لِكُلِّ هُمَزَةٍ لُمَزَةٍ

Hümeze 104/1: İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline! (vr. 74b).

3.2.1.5.2. Hadisler

Metinde iktibas edilen 17 hadis, sıhhat dereceleri farklılık göstermekle birlikte geneli tasavvuf ehlinin başvurduğu lafızlardandır. Hadislerin çoğu, rivayet eden

kişinin adı verilmeden doğrudan peygamberin ağzından “Nitekim Resûlullâh buyurmuştur ... el-hadis” ve “Kâle’n-nebî aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm” ifadeleriyle verilmiştir. Sadece üç yerde de Hz. Ali, İkrime ve Abdullâh b. Mes’ûd kaynak gösterilerek hadis nakledilmiştir. Kudsî hadisler için bazen “cenâb-ı Rabbü’l-âlemînden îhâ olındı” ve “hadîssü’l-Îlâhî’de vârid olunmuştur ki” ifadeleri kullanılmış, bazense hadisler metnin içine hadis başlığı verilmeden yerleştirilmiştir. Kudsî hadisler bu yönüyle diğer hadislerden temyiz edilmiştir.

Metinde nakledilen hadisler aşağıda listelenmiştir:

1. من عرف نفسه فقد عرف ربه

Nefsini bilen, Rabbini bilir (vr. 5a).

2. اعرف نفسك واعرفني

Nefsini bil ki beni bilesin (vr. 5a).

3. كلمتان حقيقتان على اللسان و ثقيلتان على الميزان

Dile kolay, mizana konduğunda ağır gelen iki cümle vardır (bu; Sübhânallahi ve bihamdihî Sübhânallahi’l-azîmdir (vr. 12b).

4. من اراد العلم فلينيتقش من القرآن فانه فيه علم الاولين والآخرين

Kim ilim isterse, Kur’ân-ı Kerîm’i incelesin. Çünkü öncekilerin ve sonrakilerin ilmi ondadır (vr. 13a).

5. المعرفة رأس مالي والعقل أصل ديني والحب أساسي والشوق مركبي وذكر الله أنيسي والثقة كنزي والحزن رفيقي والعلم سلاحي والصبر ردائي والرضا غنيمتي والعجز فخري والزهد حرفتي واليقين قوتي والصدق شفيعي والطاعة حسبي والجهاد خلقي وقرة عيني في الصلاة

Marifet sermayem, akıl dinimin aslı, sevgi temelim, iştihak merkebim, zikrullah yoldaşım, Allah’a güven bitmeyen hazinem, hüznün arkadaşım, ilim silâhım, sabır elbisem, Allah’ın rızası ganimetim, acz iftihârım, zühhd sanatım, yakîn gücüm, sadakat şefi’im, Allah’a itâat hasbim (yetindiğim şey), cihat ahlâkımdır. Göz aydınlığıma gelince (o da) şüphe yok ki namazdır (vr. 18a).

6. لولاك لولاك لما خلقت الافلاك

Sen olmasaydın, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım (vr. 19b).

7. من سلك برأيه فقد هلك

Kendi görüşüyle yürüyen helâk olur (vr. 41a).

8. موتو قبل أن تموتو

Ölmeden önce ölünüz (vr. 44b).

9. من اخلص الله اربعين صباحاً ظهرت ينابيع الحكمة من قلبه على لسانه

Kim ki Allah’a kırk sabah hülûs ile dua ederse o kişinin kalbinden diline hikmet pınarları akar (vr. 48a).

10. الصّوم لى و انا اجزئ به

Oruç benim içindir, onun mükâfâtını ben vereceğim (vr. 49b).

11. من صمت نجا

Kim diline sahip olursa kurtulur (vr. 49b).

12. انما مثل صاحب الدنيا كمثلى ماشى فى الماء هل يستطيع الذى يمشى فى الماء ان يبتلى قدماه؟

Dünyaya meyleden, suda yürüyen insan gibidir. Suda yürüyen kimse ayaklarını ıslatmadan suda yürüyebilir mi? (vr. 50b).

13. لى مع الله وقت لا يسعنى فيه ملك مقرب ولا نبي مرسل

Benim, Allâh ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek, ne de mürsel bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir (vr. 55a).

14. ان الله سبعين الف حجاب من نور وظلمة

Allâh Teâlâ’nın nurdan ve zulmetten yetmiş bin hicabı vardır (vr. 62a).

15. يا ايها الناس انى امامكم فلا تسبقونى بالركوع و بالسجود ولا ترفعوا رؤسكم فانى اراكم من امام و
خلف

Ey İnsanlar! Ben sizin imamınızdım. Öyleyse rüku, secde, kıyam ve namazdan ayrılırken erken davranıp beni geçmeyin. Çünkü ben sizi önümden de arkamdan da görmekteyim (vr. 63b).

من كذب ينجس فمه 16.

Kim yalan söylerse, ağzı casusluk eder (vr. 72a).

أستغفر الله العظيم الذي لا إله إلا هو الحي القيوم واتوب إليه 17.

Kendisinden başka ilah bulunmayan, her an daima diri olan herşeyin varlığı kendisine bağlı olup kainatı yöneten Allah'tan beni bağışlamasını diler ve günahlarıma töbve ederim (vr. 68b) .

3.2.1.6. Eserde Geçen Dinî Mefhûmlar

3.2.1.6.1. İman

İman, Allah'tan başka ilah olmadığına ve Hz. Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğunu kabul etmektir. İman lafzı, içinde yedi unsuru barındırır. Bunlar, Allah'ın varlığına ve birliğine, meleklerle, kutsal kitaplara, peygamberlere, ahiret gününe ve kadere iman etmektir. Bunları ilme'l- yakîn olarak bilip şüpheyeye düşmemek farzdır:

“elfāz-ı imānda yedi şey’ mundericdir, her birine ‘ilm-i yakîn ile itkân idüp aşlā şekk ü tereddüd itmemek farzdır. Zîrā bu imān berekâtıyla şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem hâzretlerine qarîn olup ol vâsıta ile kurb-ı ma‘nevî-i sultāniyyeye lâ-muḥāle nā’il olmaḵ muḵarrerdir” (vr. 31b-32a)

İman etmek için kalple tasdik edip dille ikrar etmek gereklidir. Bununla birlikte, imanın tanımının farklı şekillerde yapıldığı da görülür. İmam Ebû Mansûr el Mâturîdî'ye göre iman, sadece tasdikten ibarettir ve ikrar etmek ahkâmın icrası hükmündedir. İmam Şâfiî ise iman, dille ikrar, kalple tasdik ve rûkunla amel etmektir der (vr. 23a).

Mirâtü's-Sâlikîn'de, imanın hakikati bakımından eksilip çoğalması mümkün değildir. Fakat imanın sıfatları ve imandan ortaya çıkan nurların azalıp çoğalması mümkündür (vr. 23a).

İman, Allah'ın yüceliğini âyetlerle bilmektir. İmanın bulunduğu yer ise kalptir:

“İmān, vācibü’l-vücūduñ ulūhiyyetini āyet ile bilmekdir ve maḥall-i imān kalbdır. İmdi kalb şadriñ dāḥilinde olur. **Qālellāhu Te‘ālā:** “ وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبِيبٌ إِلَيْكُمْ الْإِيمَانُ وَزَيْنَهُ فِي قُلُوبِكُمْ ”⁸³ **el-āyet**” (vr. 25b).

İnsan ölünce imanının bedeninde mi yoksa ruhunda mı kalacağı iman bahsinde merak edilen bir konudur. Bu konunun cevabı, ruhların yaratıldıktan sonra bedene henüz girip girmediğine ve “Elestü bi-Rabbiküm” hitabının Hz. Adem’den vâki olmasına göre değişir:

“الْأَسْتُ بِرَبِّكُمْ” hitābı ervāhıñ ebdāndan tecerrüdi ḥālinde ise ḥaḳīḳat-i imān rūḥ cānibinde olur velākin bedene ta‘alluḳdan sonra imānıñ nūrı ve ziyāsı bedende bākī olur. Ke-ennēhū müşkūñ penbede eşeri oldığı gibi. Eger hitāb-ı mezkūr Ḥazret-i Ādem ‘aleyhi’s-şalātü ve’s-selāmıñ zahri şaḳḳ ve zürriyyet iḥrāc olunup her bir ervāḥ ebdānına ta‘alluḳdan sonra vāḳi‘oldı ise her bir rūḥ bedeninden mufāraḳat eyleyüp evvelā ervāhı vācibü’l-vücūd ḳaṅḳı maḥalde ḥıfz eyledi ise ol maḥalden rūy-ı arzda olan mevtālarıñ ḳabirlerine ḳudret-i Yezdān ile ḥaḳīḳat-ı imān bir ‘amūd mişālī olup bir tarafı rūḥda ve bir tarafı bedende iki taraf daḫı nūr-ı imān ile müntefi‘ olurlar” (vr. 23b-24a)

3.2.1.6.2. İslam

Mirātü’s-Sālikîn’de, İslam ve iman aynı şeydir ve eş anlamlı kelimelerdir. İmanın bulunduğu yerde İslam bulunur ve İslamın bulunduğu yerde iman bulunur (vr. 25a). Fakat iman ile İslamın arasında umûmî ve husûsî bazı farklar da vardır:

“İmānıñ ḥuşûsiyyeti ve İslām’ıñ ‘umûmiyyeti vardır. Zîrā imān i’tikādāt-ı ḥafiyyeden ‘ibāretdir ve İslām a‘māl-i şāliḥadan ‘ibāretdir. İmdi imān bulunduğu maḥalde İslām bulunur, İslām bulunduğu maḥalde ba‘zı kerre imān bulunmaz. Zîrā ma‘āzallāhi te‘ālā ba‘zı ferd zāhirü’l-İslām üzere görünür lākin i’tikādı bāḥıl olur” (vr. 25a).

⁸³ Hucurât 49/7: “Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi”

İslam, Allah'ı keyfiyeti bilinemeyecek bir şekilde vahdâniyet sıfatıyla tanıyıp kulun yükümlülüklerini bilmesidir:

“İslâm, vâcibü'l-vücûdı bilâ-keyf vahdâniyyet ile bilüp tekâlîfi bilmekdir ve maḥall-i İslâm şadrdır. **Ḳālellāhu Te'ālā:** “ أَقْمَنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ فَهُوَ عَلَى نُورٍ مِنْ رَبِّهِ”⁸⁴ (vr. 25b).

3.2.1.6.3. Namaz

İslamın şartlarından namaz, Miraç gecesinde Müslümanlara farz kılınmıştır. Mümin, ne işle meşgul olursa olsun beş vakit namazını aksatmamalıdır, aksi halde isyana girmiş kabul edilir:

Bu beş vaḳti edā itmek iderseñ de tamām itmek

Görürsin 'ayb-ı aḡyārı girersin cümle 'iṣyāna (vr. 58a)

Hz.Peygamber'in vasıflarının sıralandığı hadiste namaz, göz aydınlığı olarak tanımlanmıştır: “Göz aydınlığıma gelince (o da) şüphe yok ki namazdır” (vr. 17b). Tövbenin şartlarını yerine getirmede (vr. 38a, 38b, 43b), halvette (vr. 48b), mürşid-i kâmil arayışında (43b), sâlikin zikrine hâlel geldiğinde (vr. 66a), ruhsatla amel etmede (vr. 68a-69a) namazı bırakmamak, ne olursa olsun namazı edâ etmek tavsiye edilmiştir.

Vakit namazlarının yanında tecehhüt namazı kılmak da önemlidir. Teheccüt namazı bir fırsat hükmündedir ve onun sayesinde kişi hakikate mâlik olur:

“İmdi şalât-ı teheccüd bir fırsattır, ol fırsatı fevt itmeyüp bezl-i maḳderet itmek lâzımdır. Zîrâ o kimesne şalât-ı teheccüd sebebiyle mâlik-i ḥaḳḳiyye[ye] ve salṭanat-ı dâ'imiyye[ye] mâlik olur. **Ḳālellāhu Te'ālā:** “

⁸⁴ Zümer 39/22: “Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa o, Rabbinden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?”

⁸⁵”تَوَاتِي الْمُلْكُ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكُ مِمَّنْ تَشَاءُ” el-āyet. Bu āyet-i kerīmede ehlü’t-tahkîk mülkden murād şalât-ı teheccüdi dimişlerdir” (vr. 69a)

3.2.1.6.4. Oruç

İslamın şartlarından oruç, müminlere farz kılınmıştır. Güneşin doğuşundan batışına dek bir şey yememek, insanın maddî hislerini köreltir ve kendinde bulunan hayvanî sıfatları yok eder:

“şavm ta‘allukât-ı beşerî maddesin kat‘ idüp ve şifât-ı hayvāniyyeye kahr ider. Nitekim hadîs-i İlâhî’de vârid olmuştur ki “الصَّوْمُ لِي وَاَنَا اجْزِي بِهِ”⁸⁶ (vr. 49b).

3.2.1.6.5. Abdest

Abdest, başta namaz olmak üzere bazı ibadetleri eda etmeden önce yapılan dinî temizliktir. Daima abdestli olmak, halvete girmenin sekiz şartından biridir. Üzerine abdest suyu değen azalar nurlanır ve bu nur şeytana bir mızrak gibi zarar verir:

“âb-dest şeytânîñ yolın bağlar ve âb-dest a‘zâları münevver olup andan ol nûr şeytāna hârbe gibi tokunur bundan ötri buyurulmuştur ki “الوضوء سلاح المؤمن”⁸⁷ (vr. 49a).

Mürid, kalben manasını idrak ettiği tahkîkî zikri çekerken ruhu, perdeden kurtulup çeşitli nurları müşâhede eder. Abdest aldığı anda abdestin nurunu da müşâhede ettiği zamanlar da olur (vr. 59b).

3.2.1.6.6. Günah (Mâsiyet)

⁸⁵ Âl-i İmrân 3/26: “Mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden çekip alırsın.”

⁸⁶ “Oruç benim içindir, onun mükâfâtını ben vereceğim”

⁸⁷ Abdest müminin silahıdır.

Günah, Allah'ın emir ve yasaklarına aykırı fiil ve davranışlardır. Günah, bir ip gibi kişinin ibadet etme arzusuna set çeker ve kişiyi matlûbuna ulaşmaktan mahrûm eder:

“zünûb kayddır, meşîyyetden men' ider ve matlûbına nâ'il olmakdan mahrûm ider” (vr. 36b).

Mâsiyet ikiye ayrılmıştır. Bunlardan ilki şirk'tir. Şirke tövbe fayda etmez. Şirkten kurtulmak için, kişinin ancak iman etmeye geri dönmesi gereklidir. Eğer kişi, aklını kaybetmediği halde dinden çıkarsa, onun katli vacip olur. İkinci tür günah ise, kulun Allah ile kendi arasında ve kulun kendisiyle diğer insanlar arasında olur. Bu tür günahlar bağışlanabilir günahlardandır:

“ma'şîyet iki kısım üzerine münkasımdır. Bir kısmı “العیاذ بالله”⁸⁸ şirkdir. İmdi şirk-i mezbûra tevbe kâfi ve 'ilâç mu'kayyed olmaz. Meger tecdîd-i imân ile müşerref ola. “معاذ الله تعالى”⁸⁹ eger İslâm'dan şâdir olmuş olsa ve ısdâr üzere tecennün dahı zâhir degil ise katli vâcib olur. Pes imdi ikinci kısmı tevbe ile sâkıf olup 'afv olunmak mu'karrerdir lâkin bu ikinci kısım dahı iki kısım üzerine münkasımdır. Biri bir meşîyyetdir ki beyne-hû ve beynallâhi te'âlâ olur ve bir kısmı bir ma'şîyetdir ki beyne-hû ve beyne'l-'ibâd olur” (vr. 37a-b).

3.2.1.6.7. Tövbe

Tövbe, kişinin işlediği gûnahtan pişman olması ve bir daha o gûnahı işlemeyeceğine dair söz vermesidir. Tövbe sayesinde kişinin işlediği gûnahları affolur:

İrişür kullarına 'avn-ı İlâh

Pāk olur tevbe ile cümle gûnâh (vr. 36b)

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, kulun Allah'la kendi arasındaki masiyeti için tövbenin üç şartı olduğu söylenir. Bunlar; işlediği gûnahtan pişmanlık duymak, kendisini o

⁸⁸ “Allah korusun”

⁸⁹ “Allah esirgesin”

günahtan uzaklaştırmak ve gelecekte bir daha aynı günahı işlememeye kararlı olmaktır. Bu şekilde yapılan tövbeye, “tövbe-i nasûh” denir. Kur’ân-ı Kerîm’de yükümlü olduğumuz tövbe budur (Tahrîm 66/8). Kulun kendi ve başka insanlar arasındaki masiyetinden doğan tövbenin şartı ise dördtür. Üç şartı yukarıdaki şartlar, diğeri ise iyi amel işlemek suretiyle geçmişteki hatalarını telâfi etmektir. Bu şartlardan biri dahi eksik olursa kulun tövbesi makbûl olmaz (vr. 38b).

Makbûl bir tövbe yapmak için tövbenin âdâbına uymak gerekir. Tövbenin âdâbı şu sûrettedir:

“‘abd-i ‘âşî evvelâ cümle ma‘âşîden berî ve rücû‘ idüp ve mümkün olduğu miqdârı hâşımlarını râzî ve mümkün olduğu miqdârı fevâ’itlerini kazâ’ itmek gerekdir. Ve ba‘de ibtihâl u tazarru‘ ile Vâcibü’l-Vücûd’a yüz tutup ve kelâm-ı kadîmde bu âyet-i kerîme ki **Qalellâhu Te‘âlâ:** “وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ”⁹⁰ **el-âyet.** İmdi bu âyet-i kerîmeyi mülâhaza idüp işlediği ma‘şiyete ziyâde nâdim olarak istiğfâr itmek gerekdir. Ba‘de şiyâbını gusl idüp bir hâlî maḥale varup lâkin ol maḥalde bir kimesneye görünmemek lâzımdır. İmdi ol maḥalle-i hâlîye[de] dört rek‘at ḥâcet namâzı kılmak gerekdir. Ba‘de a‘izzâu’l-a‘zâ’ olan vechini türâb ile âlûde ve mulatṭah idüp maḥzûn u me’yûs bükâ’ iderek ve mümkün olduğu miqdârı günâhlarını vahiden ve eḥaden şavt ile ta‘dâd idüp kendi nefsine ziyâde levm itmek gerekdir. Ba‘de yedlerini kaldırıp bu du‘â[yı] okumak gerekdir. Ol du‘â’ budur “الهِى عَبْدُكَ الْاَبِقُ رَجِعْ اِلَى بَابِكَ عَبْدُكَ الْعَاصِى رَجِعْ لى الصَّلَحْ عَبْدُكَ الْمَذْنَبُ اَتَاكَ بِالْعَذْرِ فَاعْفُ عَنى بِجُودِكَ”⁹¹ (vr. 38a-39a).

3.2.1.6.8. Dua

Dua, kulun acizliğini kabul ederek Allah’a yalvarması, içinde bulunduğu durumu anlatıp ondan yardım talep etmesidir. Kur’ân-ı Kerîm’de “Ey insanlar! Kulluğunuz ve niyazınız olmasa Allah size ne diye değer versin!” (Furkan 25/77)

⁹⁰ Nisâ 4/110: “Kim bir kötülük yapar veya nefsine zulmeder de sonra Allah’tan mağfiret dilerse, Allah’ı çok yarlıgayıcı ve esirgeyici bulacaktır.”

⁹¹ “Allahım, kaçak kulun kapına döndü. Asi kulun barışmak istiyor. Günahkâr kulun özürle sana yöneldi. Cömertliğinle beni affet ve beni fazlınla kabul buyur. Bana rahmetinle bak ey merhametlilerin en merhametlisi.”

buyrularak duanın önemine işaret edilir. *Mir'âtü's-Sâlikîn*'de usûlüyle tövbe ettikten sonra okunabilecek iki duanın olduğu zikredilir (vr. 39a). Bu konuda, Allah'a kırk sabah hülûs ile dua eden kişinin kalbinden diline hikmet pınarları aktığı hadisi de aktarılmıştır (vr. 48a).

Ayrıca Sıdkî, kendi yazmış olduğu kasidenin son bölümünde Allah'a dua ederek O'ndan bağışlanma ister ve cennette huri ve gılmana sohbet arkadaşı olma dileğini iletir:

Gelüp kapuñda el bağlar günāh-kār bir kuluñ kemter

‘İnāyet eylegil yā Rabb durur kapuñda giryāne

Bu Şıdkî bendeñi ‘afv it geçüp cürm [ü] günāhından

Muşāhib eyle cennetde anı hem hūr u gılmāna (vr. 58b)

3.2.1.6.9. Ruh

Ruh, insanda canlılığı sağlayan unsurdur. Bedene kuvveti o verir. Ruh, görünmez ve mahiyeti bilinmezdir. Ruhun mahiyetini bildiğini iddia edenlerin iddiası, delilsiz bir sözdür:

“Ve hayvanāt-ı zātiyyesi olup hayāt-ı bedene sebep ve kuvā-yı bedeniyye andan mükteseb olduğu i‘tibārıyla “rūḥ” dirler ... i‘tibārātın bir i‘tibārına “rūḥ” ta‘bīr olunması mücerred ta‘bīr maḳūlesindendir, māhiyyeti ma‘lūm olarak değildir zīrā rūḥ emr-i rütbedendir māhiyyeti ma‘lūm değildir. **Ḳālellāhu Te‘ālā:** “وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي”⁹² **el-āyet.** İmdi rūḥuñ māhiyyeti ma‘lūmdur ve ne maḳūleden olduğunu bilürüz diyü da‘vā idenlerin da‘vāsı da‘vā-yı mücerredir, kelām-ı mesmū‘adan değildir. İmdi māhiyyet-i rūḥa ‘ilm lāḥik olmak mümkün ise de vācibü’l-vücūduñ taraf-ı ‘aleyhesinden ‘ilm-i mezbūri iḥbāra izn ü ruḥṣat yokdur” (vr. 28b-29a)

⁹² İsrâ 17/85: “Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir. ”

Allah, insanların ruhlarını ezelde, henüz bedenlerine girmeden önce yaratmıştır. Ve orada Allah, ruhlara “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (A’râf 7/172) diye hitap edince buna cevaben bazı ruhlar evet, bazıları ise hayır demiştir:

Yaratdı cümle ervāhı ezelden ol Te‘ālallāh

Hiṭāb itdi *elest* diyü yazılmışdır bu Qur‘ān’a

İki nev‘ oldı ol ervāh biri didi *belā* yā Rab

Olar ehl-i Hudā oldı irüben kurb-ı sulṭāna

Olar ehl-i beḳā oldı beḳā-yı lem-yezel buldı

Ki terk-i mā-sivā kıldı gezerdi bunda bī-ḥāne

Öbür nev‘ [i] icābetde ne‘am didi ki zīrā kim

Gelüp tevḥīdi bilmezler irişmez hem bu ‘irfāna (vr. 57a)

3.2.1.6.10. Cın

Cinler, gözle görülmeyen varlıklardır. Latîf cisimler olan cinler, insanlar gibi ilâhî emirlere uymakla yükümlülerdir. İnsanlar gibi şehvet duyguları ve nefsleri vardır:

“cinnī dahı ecsām-ı laṭīfedendir. Ziyāde ve nokşanı kâbıldır lâkin benī Ādem gibi şehvet ve nefis ve gāḳab şāḥibidir, mu‘āmeleleri benī Ādeme mümāşıldır. İmdi Kitāb-ı Kerīm’de olan emr ü nehy ve ‘aḳāid[d]e benī Ādem ile ber-āberdir. Zīrā ba‘zı kerre āyet-i kerīme ile ve ‘abd, ins ü cinne ḥiṭāb

buyurulmuştur. **Ķālellāhu Te‘ālā:** “سَنَفْرُغُ لَكُمْ أَيُّهَ الثَّقَلَانِ”⁹³ **el-āyet.** Āyet-i (5) mezbūrede zikr olunan şaĳalāndan murād ins ile cindir” (vr. 31a-31b).

Kur’ân’da şeytan için “Hani biz meleklere, "Âdem’e secde edin" demiştik; İblîs’ten başka hepsi secde ettiler. O cinlerdendi, rabbinin emrinden dışarı çıktı” (Kehf 18/50) denilmiştir. Şeytan, cin taifesindendir ve insan da şeytana uyduğu için cindir:

‘ Aceb niçün uyup bende olursın sen bu iblîse

Meger cinnî-durur aşıñ uyarsın çünkü şeytāna (vr. 57b)

3.2.2. Tasavvuf

3.2.2.1. Tarikatler

Tarikat, sözlükte gidilecek yol, izlenecek usûl anlamlarına gelir. İnsanları verdiği nefes sayısınca Allah’a giden yol vardır anlayışıyla tarih boyunca çeşitli görüşleri ön plana çıkaran tarikatler kurulmuştur. Risalede, tarikatlerin ortaya çıkışının Hz. Muhammed’in vefatından sonra vahiylerin kesilmesi sonucu bazı ashâbın kulluk derecelerine göre âyin ve erkânı izah etmesiyle olduğu görüşü aktarılır (vr. 32a). Bu çeşitli âyinler, günümüzde tarikat olarak adlandırılır. Amaç Allah’ın rızasını kazanmak olduğu için hangi tarikatle olursa olsun Allah’ın rızası kulluk yapmakla elde edilir:

“İmdi maṭlûb birdir lâkin âyîn ü erkân [u] derece [vü] evrâdları muhtelifedir. İmdi her bir âyîne fi-zamāninā ṭarîĳ ta‘bîr olunur. Meşelâ ṭarîĳ-ı Nakşbendî dirler ve ṭarîĳ-ı Ḥalvetî dirler... İmdi ĳaraż rızâ’-i Allāh’dır, rızâ’-i Allāh ‘ubûdiyyet ile olunur ne ṭarîĳle olur ise olsun” (vr. 32a-32b)

İlk zahidlerden sonra bir müessese haline gelen tasavvuf, sonraları toplumsal hayatın bir parçası olarak tarikatler halinde tezahür etmiştir. Kuruluşu itibarıyla

⁹³ Rahmân 55/31: “Sizin için de (hesap sorma) vaktimiz olacak, ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık!”

tarikatlere arasında ortak esaslar bulunduğu gibi çeşitli yönlerden farklılıkları da mevcuttur. Örneğin halvet etmek, Halvetiye tarikatının en büyük şartı sayılmıştır:

“halvet ile cem’iyyet-i kalb olup huzûr hâsıl olur huzûr dahı sebeb-i ‘ubûd olduğu muḳarrerdir. Anıñ için halvet tarîḳ-ı Halvetiyye’niñ şart-ı a‘zamıdır ve anlar nefslerini ḥabs idüp ‘alâyıḳ-ı dünyâdan ḥavâss-ı zâhiresin ve bâḫinesin ḳat’ iderler” (vr. 47a)

Nakşibendî tarikatı ise ibadetlerinde zikri ön plana çıkarır. Nakşibendî kelimesinin manası bu tarikatın kurucusu Şeyh Bahaddin Muhammed el-Nakşibendî’ye mensup olan tarikat demektir. Neden böyle bir isim aldıkları ise eserde, zikrin bu tarikat mensuplarının kalplerine derinlemesine nakşedilip bağlandığı, bu sebeple başka hiçbir şeyi düşünmedikleri sebebine bağlanmıştır:

“ma’nâ-yı Nakşibendî ya’nî Şeyḫ Bahâ’ü’ḍ-ḍin Muḥammed en-Nakşibendî ḳuddise sırruhû ḥazretlerine mensûbe olan tarîḳat dımeḳdir. Vech-i tesmîyeleri budur ki zıḳr-i şerîf ḳalblerinde nakş ve merbûṭ olduğına binâendir. Bir derece ki şey’-i âḫarî ihtâr irâde olınsa ihtâr mümkün olmaz ḥayşiyet ile zıḳr-i şerîf ḳalblerinde menḳûşdur. Anıñ için tarîḳat-i mezbûreye Nakşibendî ta’bîr olunur” (vr. 65a)

3.2.2.2. Şeyh, Mürşid

Şeyh, lügatta yaşlı, ihtiyar anlamında, ıstılahta ise seyr ü sülûk boyunca sâliklere rehberlik etmek ve onları irşat etmek ehliyetine ve liyakatine sahip olan rehber ve mürşittir.⁹⁴ Mürşid-i kâmile tâbi olmak kurtuluş sebebidir (vr. 40b). Şeyhin yol göstericiliği olmadan din yolunda yol katetmek mümkün değildir. Tarikat silsilesi Hz. Peygamber’e dayanan şeyh, velâyet sahibi kâmil bir rehber olmalıdır. Nitekim Hz. Mûsâ kendisine peygamberlik verildikten sonra Hz. Şuayb’a on sene hizmet etmese “kelimullah” sıfatına erişemezdi:

⁹⁴ Uludağ, a.g.e., s. 334.

“bir mürşid-i kâmil ve müselsel ile’n-nebiyyi ‘aleyhi’s-selâm bir şeyh teftîşine ve ta’lîm-i şeyh-i mezbûra muhtâc olur. Zîrâ dîn yolına seyr itmek ve ‘âlem-i yakîne irişmek mümkün degildir ancak bir şeyh-i kâmil vâsıtasıyla olur. Ol şeyh-i mezbûr bu yolda kâmil reh-ber ola ve sâhib-i velâyet ola. Pes imdi Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm hil’at-i nübüvvet ile mu‘azzez ve risâlet ile mevşûf iken evvel emrde on yıl Şu‘ayb ‘aleyhi’s-selâma hizmet eylemese vâcibü’l-vucûduñ mükâlemesi şerefine müsteħakk olmaz idi ve kelîmullâh devletine irişmez idi” (vr. 39b-40a)

Tasavvuf yoluna baş koyan birinin bir şeyhle görüşmek için uygulaması gereken bir takım erkân vardır; ama bunlar Hicaz ve Irak’a mahsûstur, Anadolu’da bu âdetlere rastlanmaz (vr. 59a).

Sıdkî Efendi, kendi fikirleriyle sülûk edenlerin, vahşi hayvanların çokça bulunduğu bir dağdan geçen kişilere benzetildiğini söyler. Eğer kişi, girdiği dağın yolunu bilmezse, dağı geçerken vahşi hayvanların saldırısına uğrar. Ama o dağın ahâlisinden bir kişinin tarifiyle hareket ederse, dağı sağ salim geçebilir:

“meşâyih-i ‘izâm kuddise sırruhum kendi re’yiyle sülûk idenleri bir âdeme teşbîh eylemişlerdir ki meşelâ bir âdem sibâ’-ı vahşiyyeniñ keşreti olan cebelden ‘ubûr iktizâ ider ise ol kimesne dahı cebel-i mezbûruñ câddesine ‘ilmi lâhik degil ise bu şûretde ol kimesne kendi re’yiyle cebel-i mezbûrı ‘ubûr ider iken lâ-muħâle sibâ’-ı vahşiyyeniñ zararı ile mutaẓarrır olacağı der-kârdır ammâ ol cebel-i mezbûruñ ahâlisinden bir âdeme râst gelüp anıñ ta’rîfiyle veyâhûd refkâtiyle ol cebel-i mezbûrı selâmet ile ubûr muẓarrerdır” (vr. 40b).

Şeyhin sahip olması gereken sıfatlar hadde hesaba gelmez. Ancak görünüşte şeyhin hâiz olması gereken az yirmi sıfatı vardır. Bunlar; itikat, ilim, akıl, cömertlik, cesaret, iffet, himmet, şefkat, hilm, bağışlamak, güzel ahlak, fedakarlık, kerem, tevekkül, teslim, rıza, vakar, sükûnet, sebat ve heybettir. Şeyhte, bu huylardan biri bile eksik olursa, eksiklik miktarınca şeyhlik makamına hâlel gelir (vr. 51a-53b).

Bu risalede *Mirsâdü'l-İbâd*'dan aktarılan ve 20 sayısına haşredilen şeyhlik makamının özelliklerini, Âşık Paşa'da, ahilik ilkelerinde ve Kutadgu Bilig'de dahi görmek mümkündür. Bu özellikler her zaman şeyh sıfatıyla değil de bazen bir alpin, bazen de bir velinin sahip olması gereken huylar olarak karşımıza çıkar. Örneğin İslamiyet'in kabulünden sonra yerini alp-gazi tipine bırakan dinî alperen tipi, *Garibnâme*'de velâyet, riyâzet, kifayet, aşk, tevekkül, şeriat, ilim, himmet ve doğru arkadaş olmak üzere dokuz niteliğe hâiz olmalıdır.⁹⁵ Ayrıca cömertlik, kanaat sahibi olma, hırsa kapılmama, ayrılığa düşmeme, zengin ve fakir herkesle iyi geçinme, ilahi ilimleri öğrenme, marifet ve ehliyet sahibi olma gibi daha pek çok nitelikten de bahsedilmiştir.⁹⁶ 11. yüzyılda yazılan *Kutadgu Bilig*'de ise, ahiliğin prensiplerinden olan cömertlik, kanaat sahibi olma, ikramda bulunma, marifet ve ehliyet sahibi olma, zengin ve fakir herkesle iyi geçinme, ve hile, fitne, gazab, hasetlik gibi hasletlerden kaçınması gerekliliğinden bahsedilmiştir.⁹⁷

3.2.2.3. Sâlik, Mürid

Tasavvuf yolunda mesafe katedene sâlik (ehl-i sülûk) denir. Sâlik, bedenini riyazet taşıyla kesen, nefsin isteklerine karşı duran kişidir. O, ölmekten önce ölmeyi bilmelidir:

“sâlik olan kimesne zâhirini ya'nî görünen kâlibını riyâzet hâceri ile keser ve nefsiñe kahr ve nefsiñ müştehasına dâ'imâ muhâlefet eylemek emr-i lâzımdır kim Resûlullâh şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem buyurmuşdur ki “موتو قبل أن تموتو”⁹⁸ (vr. 44b)

Müridin irade sıfatıyla bezenmiş olması ve müridliğin âdâbıyla terbiye alması gerekir. Zira müridlik, Allah'ın zâtının sıfatlarındandır. Allah, bu sıfatla kulunun

⁹⁵ Fatma Aslı Şeker, *Âşık Paşa'nın Garibnâme'sinde Devrin Toplum Hayatı*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2006, s. 63

⁹⁶ Şeker, *a.g.t.*, s. 81.

⁹⁷ Fatma Aslı Şeker, “Âşık Paşa'nın Garibnâmesi'nde Kutadgu Bilig İle Yunus Emre, Ahî Evren Ve Hac-I Bektaşî Velî İzleri”, C. 3, **38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, Ankara, 2008, s. 1471-1472.

⁹⁸ “Ölmekten önce ölünüz”

ruhuna tecelli etmedikçe irâde nuru kulun kalbinde ortaya çıkmaz. Yani tasavvuf yoluna mürit olmak, kişinin sadece kendi çabasıyla erişebileceği bir aşama değildir:

“mürîd dahı şöyle gerek ki irâdet şıfâtıyla bezenmiş ola ve mürîdlik âdâbı ve şerâ’ itî ile mü’eddeb ola. Zîrâ mürîdlik şıfatı insâniyyet şıfatlarından degildir. Belki Hâk Te’âlâ mürîdligi şıfatının envârı pertevindendir. Ya’nî mürîdlik Hâk Te’âlâ’nın zâtının şıfatıdır. Mâdâm ki Hâk Te’âlâ bu sıfât ile kulunuñ rûhına tecellî kılmaya irâdet nûrının ‘aksi anıñ göñlinde zâhir olmayup mürîd olmaya. İmdi mürîd irâdetinde şâdık olup meşakkate şabr ve nefis ile dâ’imâ mücâhede ide” (vr. 54a)

Sâlikin nefsinı tezkiye ederken ve ibadetlerini eda ederken “ibnü’l-vakt” olması gereklidir. İbnü’l-vakt olmak kişinin içinde bulunduğu halde yapılması en uygun olan şeyle meşgul olmak, o vakitte kendisinden istenen şey neyse onu yapmaktır. O halde sâlik ne geçmiş ne gelecekle ilgilenir; sadece hali değerlendirir.⁹⁹ Sufinin ibnü’l-vakt olması doğuştan gelen bir vasıf olmayıp onun işine olan bağlılığı sebebiyledir. Bu sebepten sadık bir sâlik yalnız bir vaktinde öyle bir makama ulaşır ki ömrü boyunca o yüceliğin himayesinde kalır. Nitekim Hz. Muhammed’in “Benim, Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek, ne de mürsel bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir.” sözü buna işarettir (vr. 54b-55a).

3.2.2.4. Âlem

İçinde yaşadığımız bu dünya ve âhiret çeşitli isimlerle anılır:

“Bu iki ‘âleme şüfiyyeniñ nice dürlü ta’bîrâtı vardır. Bir ta’bîrlere göre “nûr u zûlmet” dirler. Ya’nî nûr demek dünyâ, zûlmet demek âhîret demek. Ve bir ta’bîrlere göre “mülk ü melekût” dirler. Ya’nî mülk demek dünyâ ve melekût demek âhîret. Ve bir ta’bîrlere göre “şehâdet ü gayb” dirler. Şehâdet demek dünyâ ve gayb demek âhîret. Ve bir ta’bîr[e] göre “cismânî ve rûhânî” dirler, cismânî demek dünyâ ve rûhânî demek âhîret dirler” (vr. 62a)

⁹⁹ Uludağ, a.g.e., s. 179.

İnsan, beş zahirî duyusuyla cisimler âlemini, beş bâtinî duyusuyla ruhlar âlemini idrâk eder:

“insânda beş havâss-ı zâhire vardır cismâniyyâta müte‘allıktır. İmdi ‘âlem-i cismânî bu beş hissiyyetle idrâk ider. Ve dağı beş havâss-ı bâtine vardır, ‘âlem-i rûhâniyyâta müte‘allıktır. Bu beş hissiyyetle ‘âlem-i rûhâniyyâtı idrâk ider” (vr. 62a-b)

Kalp, şehâdet âleminin nakışlarından uzak olmalıdır. Aksi halde gaybî müşâhedelere, ledünnî ilmine, ruhanî keşiflere ve Allah’ın tecellisinin nurlarına vâsıl olamaz:

“göñül ‘âlem-i şehâdet nakışlarından hâlî olmayınca müşâhedât-ı gaybî ve ‘ulûm-ı ledünnî nakışlarına maḥal olup ve mükâşefât-ı rûhânî ve tecelliyât-ı Rabbânî envârına lâıık ve kâbil olmaz” (vr. 49a)

3.2.2.5. Nefs

Sözlük anlamı can, benlik, ruh anlamlarına gelen nefis, tasavvufta kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları anlamına gelir.¹⁰⁰ İnsanın nefsi, nurlu cismin parçalarıdır ve insanın maddî varlığına, gül suyunun güle, ateşin kömüre nüfûz etmesi gibi sirayet etmiştir. İnsanın “ben” dediğı şey, onun nefsidir:

“nefs-i insân Tefsîr-i Kebîr şâhibi kavlınce “eczâ’ -i cismâniyye-i nûrâniyyedir ki heykel-i maḥsûs ya’ nî görinen kâlıb maḥşûşa sirâyet itmiştir mā’ -ı verdiñ verde ve nârîñ fahme sirâyeti gibi. Her şahşıñ “¹⁰¹اذا فعلت كذا” didiğı zamânında ene zamîri ile işâret eylediğı ḥaḳîkat ol ḥaḳîkatdır” (vr. 27a).

Nefsin gazap ve heva adında iki sıfatı vardır; nefsin her ne kadar yerilmiş vasfı varsa bu iki sıfattan meydana gelir ve nefisle mücadele etmek bu iki sıfatı dengede tutmakla olur:

¹⁰⁰ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 274.

¹⁰¹ “Ben şöyle yaptım.”

“nefsiñ şıfât-ı zâtiyyesi ikidir: Birine hevâ’ dirler ve birine ğazab dirler. Her ne kadar evşâf-ı ğayr-ı marzıyye var ise bu iki şıfatdan tevellüd ider. İmdi nefse kıahr ve mücâhede bu iki şıfatları hadd-i i ‘tidâlde tutulmak ile olur” (45a)

İnsan, neden yaratıldığını unutup nefsine uyarsa perişan bir hale bürünür. Nefsin en aşağı mertebesi olan nefs-i emmâre, insanı kötülüğe sevk eder. Bu yüzden kulun nefsiyle mücadele etmesi ve ondan vazgeçmesi gerekir:

Unutduñ aşlını bir dem dem-â-dem nefsiñe uyduñ

Anıñcün kıahr-ı mazharsın seni sevk itmez ihsâna

Şerî’atden urursın dem hâkîkatde degilsin sen

Ki nefsiñ nefs-i emmâre götür anı çü imâna (vr. 57b)

Seniñcündür kıamu ni’met teşekkür kııl aña dâ’im

Geçüp nefis [ü] hevâdan sen inâbet eyle Yezdân’a (vr. 58a)

3.2.2.6. Halvet

Sözlükte uzlet, inzivâ, topluma karışmamak anlamlarına gelen halvet kavramı, tasavvufî ıstılah olarak ne bir meleğin ne de bir insanın bulunduğu bir halde ve yerde Hak ile mânen konuşmak, ruhen sohbet etmek, mâsivâdan ilgiyi kesip tamamen Allah’a yönelmek ve kendini ibadete vermek demektir.¹⁰² Çile ve erbaîn, halvetin diğer adıdır (vr. 48a). Halvetin sekiz şartı vardır. Bunlar halvethaneden çıkmamak, abdestli olmak, Lâ ilâhe illallâh zikrini devamlı çekmek, nefy-i havâtırla meşgul olmak, oruç tutmak, sessiz olmak, kalbini şeyhin kalbine murakabe etmek ve Hakk’a ve şeyhe itiraz etmemektir (vr. 48b-50a).

¹⁰² Uludağ, a.g.e., s. 156.

Halvet, din yoluna sâlik olmanın temeli ve gaybî makamlara erişmenin esasıdır zira, Hz. Peygamber ve Hz. Mûsâ da halvete girmişlerdir. Dahası, insan kırk gün boyunca halvette olursa kalbi hikmetle dolar:

“dîn yolına sâlik olmanın binâsı ve maḳâmât-ı ḡaybiyyeye irişmenin bünyâdı ḡalvet ü ‘uzlet ve ḡalkdan münḳaṭı’ olmaḳdır. İmdi cemî’-i enbiyâ’ ve evliyâ’ ibtidâ’ ḡâlinde ḡalvet ü ‘uzlet itmeyince maḳşûda irmediler. Ez-cümle mihter-i ‘âlem şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem ḡazretlerinin Cebel-i Ḥirâ’da ḡalvet ü ‘uzlet itdikleri meşhûrdur. Ve daḡı Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ḡazretlerine vâcibü’l-vucûduñ kelâm-ı şerîflerini işitmek istiḡḳâḳı ḡalvet sebebi ile bî-vâsiṭa erzân kılınmışdır. **Ḳâlellâhu Te‘âlâ:** “وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً”¹⁰³ **el-âyet.** İmdi bir sâlik kırk şabâḡ ihlâş ile ḡalvet itmiş olsa ḡöñlinden ḡikmet çeşmeleri lisânına cereyân ider ḡalbi pür ḡikmet olur” (vr. 47b-48a)

Nefis tezkiyesi ve ḡönül tasfiyesinde halvetin büyük bir ḡörevi vardır. Halvet halindeyken nefis, yoldan çıkma sıfatıyla nitelendirilmez, hevâ ve şehvet ona yardım edemez:

“ḡalvet ile nefis şekâvet-i şîfat ile muttaşîf olmayup hevâ’ vü şehvet tarafından kendine i‘ânet olmaz. İmdi ḡalvet ile cem‘iyyet-i ḡalb olup ḡużûr ḡâşıl olur ḡużûr daḡı sebeb-i ‘ubûd olduḡı muḳarrerdir” (vr. 47b).

3.2.2.7. Şükür, Hamd

Şükür, kulun Allah’ın lütuf ve nimetlerini övmesidir. Bütün nimetler insan içindir bu yüzden şükretmek kulun görevidir. *Mir’âtü’s-Sâlikîn*’de, “Yardım sahibi Allah’ın nimetlerine şükrettik, kula gereken de O’nun nimetlerine şükretmektir” denilir (vr. 18b).

3.2.2.8. Havf ve Recâ

¹⁰³ Bakara 2/51: “Mûsâ’ya kırk gece için söz vermiştik.”

Havf, başa gelmesinden endişe edilen şeylerden kaynaklanan korku; recâ ise sonucun iyi olacağını ümit edip sevinmektir. Kişinin korku ve ümit duyguları arasında bulunması gereklidir. Havf ve recâ, imanın gerekli unsurlarından olup bu eserde kuşun iki kanadına benzetilmiştir :

“havf ile recâ’ imānıñ levāzımındandır. Pes mü’min olan kimesne beyne’l-havf ve’r-recâ olmak lâzımdır. Zîrâ havf ile iki cenâha teşbîh olunmuştur. Meşelâ bir tayr iki cenâhı ile kaçd-ı hevâ’ idüp maṭlûbı olan maḥalli ânide kat’ ider ke-ennehû mü’min dahı havf u recâ ile bilâ-meşakkât maṭlûbına nâ’il olmak mukarrerdir” (vr. 29b)

3.2.2.9. Keşf

Sözlükte, kapalı olan bir şeyi açığa çıkarmak anlamına gelen keşif, tasavvufta gâip şeyleri bilme ve Allah’ın tecellilerini temaşa etme anlamındadır. Keşfin çeşitleri vardır. Keşf-i nazarîde, makûlâtın sırlarından haber alınır; keşf-i şühûdîde kalp keşifleri zâhir olur; keşf-i ilâhîde mükâşefe sırları ortaya çıkar; keşf-i rûhîde mükâşefe ruhu ortaya çıkar; keşf-i sıfâtîde hangi sıfatla keşif olunursa kişi o şeyi elde eder; keşf-i zâtî ise ifade etmekte âciz kalınan bir keşif türüdür:

“evvel anıñ ‘aklı gözi açılır ve ref’-i hicâb mîkdârı ‘aklı şafâ vü şakâlet bulup ma’ânî-i ma’kûlât aña yüz gösterir ve ma’kûlâtıñ esrârından haber-dâr olur. İmdi bu keşfe “keşf-i nazârî” dirler ... sâlik-i şâdık keşf-i ma’kûlâtıdan geçe mükâşefât-ı kalbiyye zâhir olur. Ve bu keşfe “keşf-i şühûdî” dirler, envâr-ı muhtelif keşf olunur... ba’de mükâşefât sırrı aşikâr olur ve bu keşfe “keşf-i İlâhî” dirler, maḥlûkâtıñ esrârı ve her şey’iñ vücūdınıñ hikmeti zâhir olur. Ve ba’de mükâşefât rûhı zâhir olur. Ve bu keşfe “keşf-i rûhî” dirler ve bu maḳâmda cennet ve cehenneme muṭṭalî’ olur ve rû’yet-i melek ve mükâleme-i melek hâşıl olur ve bu maḳâmda imāmından ne şekl görür ise ḫalefinden dahı öyle görür... ba’de Ḥakkıñ sıfâtı mükâşefetine kâbil ve lâyıḳ olur ve andan ol sıfât ve aḥlâkıñ ‘aksini rûḫāniyyet ‘âlemine irişdire tā ki “تخلقوا باخلاق الله تعالى” şerefiyle müşerref ola. Ve bu keşfe “keşf-i sıfâtî” dirler ... İmdi ba’de sâlik-i şâdık bir maḳâma dahı vâşıl olur ki ol maḳâmda olan keşfe “keşf-i zâtî” dirler... beyânında meşâyiḫ-i eslâfıñ ‘ibârât ü işârâtı ‘âcizdir.” (vr. 63a-64a)

3.2.2.10. Kerâmet

Peygamberlik iddiasıyla ilgili olmaksızın, bir kişide harikulade bir halin zuhûr etmesine verilen addır. Kerâmet, Hakk'ın velî kullarına ikramıdır. *Mir'âtü's-Sâlikîn*'de, velînin keramet göstermek zorunda olmadığı, ancak gizlemeye mecbur olduğu söylenir. Velînin, irşat vazifesinde ve zorluklara tahammül etmesi gerektiği durumlarda keramet göstermesi câizdir; fakat bununla gururlanması câiz değildir:

“velî izhâr-ı kerâmet ile mecbûr degildir belki ketmi ile mecbûrdır velâkin müsterşidi irşâd için ve mücâhedeniñ meşakkâtine taḥammüle iâ'ne olsun için ba'zı kerre izhâr-ı kerâmet câ'izdir ammâ “فخرأ وعجبا”¹⁰⁴ izhâr-ı kerâmet câ'iz degildir. Eger bir velî izhâr-ı kerâmet ile faḥr eylese veyâḥûd kerâmeti mu'cize iddi'â eylese ne'üzü billâh kâfir olur ve derece-i velâyetden düşüp mâlik olduğı elden gider didiler” (vr. 21a-21b).

3.2.2.11. Zikir

Sözlükte anmak, hatırlamak anlamlarına gelen zikir tasavvufta, Allah'ı anmak, lafza-i celâl olan Allah kelimesini veya kelime-i tevhid zikrini çekmek demektir. *Mir'âtü's-Sâlikîn*'de zikir iki şekilde ele alınmıştır. Bunlardan ilki, zikrin taklîdî ve tahkîkî yönüdür. Taklîdî zikir avamın hürmet göstermeden yaptığı ve sonunda bir fayda görülmeyen zikirdir. Tahkîkî zikir ise abdestli bir şekilde kalpte zikrin manası düşünülerek yapılır ve sonucunda çeşitli nurlar müşâhede edilir (vr. 59a-59b).

Diğer tür zikir ise Nakşibendî tarikatının icra ettiği lafza-i celâl ve kelime-i tevhid zikirleridir. İsm-i zât zikriyle matlûba nâil olmada ve istenen şeyin gerçekleşmesinde daha kolay yol katedilir. Bu iki zikirde de takip edilmesi gereken bir takım kurallar vardır. Lafza-i celâl olan Allah isminin zikrinde sâlik temiz bir yerde kibleye yönelir, dilini damağına bitiştirir, dişlerini birbiri üzerine koyar, dudağını dudağının üstüne birleştirip nefesini olduğu gibi verir. Allah lafzının manasını kalbinde tahayyül eder (vr. 65b).

¹⁰⁴ Gurur duyarak ve merak ederek

Nefy ü isbât olarak da adlandırılan kelime-i tevhid zikrinde ise sâlik göbeğin altı diyaframdan başlayıp damakta bitirecek şekilde “lâ” kelimesini çeker. Sonra “Îlâhe” kelimesini damaktan başlatıp sağ omzuna doğru sonlandırır. Ve “illallâh” derken sağ omzundan başlayıp sadra uzatıp kalpte bitirir. Kalbine Allah lafzını şiddetlice vurur ve bu darbeden doğan hararet tüm bedenini kaplar. “Lâ maksûde illâ zâtullâh-ı Teâlâ” sözünün manasını kalben mülâhaza edip nefy kelimesiyle bütün mahlûkatın varlığını yok sayıp fenâ nazarıyla bakmalı, ispat kelimesiyle Hak Teâlâ’nın zâtını ispat edip bekâ nazarıyla bakmalıdır. Ve tüm kalbiyle “Muhammedun Resûlullah” deyip nefes sağ tarafında sonlandırır (vr. 70a-70b).

3.2.2.12. Şeriat, Tarikat, Hakikat

Şeriat, şer’î hükümlerin tümüdür, uyulması zorunludur. Tarikat, Hakk’a ulaşmak için tutulan yoldur, bu yola girenin birtakım kurallara uyması gerektir. Hakikat ise ilâhî sırlara âşina olmaktır. Şeriat, tarikat ve hakikat bir yol gibi aşamalı ve dıştan içe katmanlı bir yoldur. Bu sebepten bir fiil, üç mertebeye göre farklı farklı yorumlanabilir. Örneğin *Mir’âtü’s-Sâlikîn*’de, yanlışlıkla bozulan orucun hükmü şeriat katında batıl; oruçluyken gıybet etmek hakikatte batıl, şeriatta ise değildir:

“Meşelâ bir şâ’im kimesne ‘amden ekl eylese şerî’atde şavmı bâtıl olur ve ol kimesne hâl-i şiyâmında bir kimesne âharı gıybet eylese hakîkatde şavmı bâtıl olur, şerî’atde olmaz” (vr. 34b).

Tasavvuf yolunda matlûba ulaşmak, üç kapıdan geçmekle olur. İlk kapı şeriattır, şeriat kapısından girmeyen kişiye ikinci ve üçüncü kapının açılması mümkün değildir. Bir kimse eğer şeriat kapısından girerse o kişiye tarikat kapısının alametleri, tarikat kapısından girerse hakikat sırları zâhir olur. Şeriat kapısından giriş mihter-i âlem Hz. Muhammed’e tâbi olmakla olur:

“İmdi ebvâb-ı matlûb üçdür. Bâb-ı evvelî şerî’atdır. Bâb-ı şerî’atden duhûl itmeyen kimesneye bâb-ı şânîniñ ve bâb-ı şâlişîñ fethi mümkün degildir. İmdi bir kimesne bâb-ı şerî’atden duhûl ider ise ol kimesneye âşâr-ı tarîkat zâhir

olur, bāb-ı tarīkatden duḥūl ider ise ol kimesneye esrār-ı ḥaḳīḳat zāhir olur. Pes imdi bāb-ı şerī‘ate duḥūl mihterem-i ‘ālem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem ḥazretlerine mutāba‘at ile olur” (vr. 34a).

Şeriatın ruhsat ve efdal kısımları vardır. Ehl-i şeriat, bazen birinci bazen ikinci hükümle âmil olur, ehl-i tarikat daima ikinci hükümle âmil olup birinci hükme itibar etmez, ehl-i hakikat ise birinci hükümle âmil olur ve ibnū’l-vakt ismiyle anılır:

“‘ibād-ı muḳarreb üç nev‘ üzerine münḳasımdır. Birine ehl-i ḥaḳīḳat ve birine ehl-i tarīkat ve birine ehl-i şerī‘at dirler. Pes imdi şer‘iñ ḥükm-i evveline ya‘nī cevāz ile ruḥṣat tarafı ve ḥükm-i şānīsine ya‘nī efdal ile aḥvaṭ tarafı [denir]. Bir kimesne ba‘zı kerre ḥükm-i evvelī ile ‘āmil ve ba‘zı kerre ḥükm-i şānīsıyla ‘āmil olur ise ol kimesneye “ehl-i şer‘” dirler. İmdi bir kimesne şer‘iñ ḥükm-i şānisi olan vera‘ ile ‘ale‘d-devām ‘āmil olup taraf-ı ruḥṣatına aşlā i‘tibār itmez ise ol kimesneye “ehl-i tarīḳ” dirler ve şerā’iṭine mülāzemet ile aşār-ı tarīkat zāhir olup kendinde maḥviyyet-i nefis ‘arız olur ve bāb-ı ḥaḳīḳatiñ miftāhı ke-ennēhū elinde olur. İmdi şer‘iñ ḥükm-i şānisi vera‘ ile ‘āmil olup ḳalbinden mā-sivāyı terk ve ḳalbini vācibū’l-vücūda muḥkem bend kılup şūfiyye-i mūkāşifiniñ ibnū’l-vakt tesmiyeleri ile müsem mā olur ise ol kimesneye “ehl-i ḥaḳīḳat” dirler” (vr. 33b-34a).

3.2.3. Şahıslar

3.2.3.1. Peygamberler

3.2.3.1.1. Hz. Âdem

Hz. Âdem, yaratılmış ilk insan olduğu için İslâmî kaynaklarda “Ebu’l-Beşer”, Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın seçkin kıldığı kişiler arasında sayıldığından “safıyyullah” unvanlarıyla nitelendirilmiştir. Yeryüzündeki her cins toprağın birleşiminden meydana gelen bir balçıktan yaratılmıştır. Allah, meleklere Hz. Âdem’e secde etmelerini söyleyince ateşten yaratılmış şeytan hariç bütün melekler secde etmiştir. Hz. Havva’nın, Hz. Âdem’in kaburga kemiğinden yaratıldığına inanılır. Allah, Âdem

ve Havva'ya cennette bulunan bir ağaca yaklaşmamalarını emretmiştir, fakat şeytan, onlara tuzak kurup ağacın meyvesinden yemelerini sağlamıştır. Allah'ın emrine karşı geldiklerinden cennetten kovularak yeryüzüne gönderilmişlerdir.¹⁰⁵

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, dünyada insanlığın ömrünün yedi bin yıl olduğu görüşü aktarılır ve her bin yıllık dilimde Allah'ın emir ve yasaklarını anlatan peygamberlerin gönderildiği söylenir. İlk bin yılda Hz. Âdem gönderilmiştir (vr. 15a). Enbiya ve resullerin toplam sayısı hakkında ihtilaf varsa da ilk peygamberin Hz. Âdem, sonuncusunun ise Hz. Muhammed olduğu açıktır (vr. 20b). Ayrıca, Hz. Âdem'in sırtının yarılp belinden zürriyetinin çıkarılması, insan neslinin başlangıcını oluşturur (vr. 23b).

3.2.3.1.2. Hz. Şît

Hz. Şît, Hz. Âdem'in Hâbil'in ölümünden sonra doğan oğludur. Şît, Süryanice "Allah'ın bağışı" anlamına gelmektedir. Kendisine suhuf gönderildiği rivayet edilse de Kur'ân'da adı geçmez. Hz. Âdem'den sonra insanlığın ikinci atası olarak kabul edilir.¹⁰⁶

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, ilk bin yılda gönderilen Şît nebinin, Âdem peygamberin yanında peygamberlikle muhterem kılındığı kaydedilmiştir (vr. 15a).

3.2.3.1.3. Hz. İdrîs

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerden Hz. İdrîs, Şît peygamberin soyundan gelmektedir. Kendisine 30 suhuf indirilmiştir. Hz. İdrîs'in terzi olduğu, her iğne saplayışında "sübhânallah" dediği, akşam olduğunda yeryüzünde ameli ondan daha üstün hiç kimsenin bulunmadığı rivayet edilir. "Biz onu yüce bir mekâna yükselttik." (Meryem 19/57), meâlindeki âyet açıklanırken kendisine hem

¹⁰⁵ Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *DİA*, C. 1, İstanbul, TDV, 1988, s. 358-360.

¹⁰⁶ Şinasi Gündüz, "Şît", *DİA*, C. 39, İstanbul, TDV, 2010, s. 214-215.

peygamberlik hem de otuz sahîfe verilmesi yanında kalemle yazı yazan, elbise diken, hesap ve yıldız ilmiyle meşgul olan ilk insanın İdrîs olduğu belirtilir.¹⁰⁷

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, İdrîs peygamberin ikinci bin yılda gönderildiği bilgisi aktarılmıştır (vr. 15a).

3.2.3.1.4. Hz. Nûh

Ülû'l-azm olarak anılan beş büyük peygamber arasındadır. Hz. Nûh, putlara tapan bir kavmi irşat etmek için gönderilmiş bir peygamberdir. Kur'ân'da “Biz Nûh'u, Kendilerine can yakıcı bir azap gelmeden önce halkını uyar diyerek kavmine gönderdik” (Nûh 71/1) buyrulmuştur. Hz. Nûh, halkını Hak dinine davet etmesine rağmen, kavmi onun tebliğine inanmayınca Allah, ona bir gemi yapmasını öğütleyen bir vahiy göndermiştir. Üç katlı geminin yapımı tamamlanınca gemiye her cins hayvandan, birer çift bindirmiş ve çıkan tufan sonucu kavmi helak olmuştur.¹⁰⁸

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. Nûh'un, üçüncü bin yılda gönderildiği aktarılmıştır (vr. 15a). Tufan hadisesi ise, sufilerin ellerinde dilenmek için tuttukları keşkûlün ortaya çıkışıyla bağlantılı olarak şöyle anlatılmıştır:

“mervîdir ki Nûh 'aleyhi's-selâm vâcibü'l-vücûduñ emri ile şan'at-ı fülke mübâşeret idüp ba'de'l-itmâm bir pâre haşeb fazla olmuş idi. Ol baqiyye olan haşebi Nûh 'aleyhi's-selâm ekl ü şurb içün inâ' hey'etinde muşanna' kılmış idi. El-hâletü hâzihi keşkûl ta'bîr olunan âlet anıñ mişlidir ke-ennehü sefîne ve zevrâk anıñ sefinesiñ mişli olduğu gibi” (vr. 73b)

3.2.3.1.5. Hz. Hûd

Hûd peygamberin, Kur'ân'da, Ahkâf bölgesinde putperest bir kavim olan Âd kavmine gönderildiği bildirilmiştir. Sağlam yapılara, mallara, sürülere, eşsiz bağ ve bahçelere sahip olan bu kavmin insanları, Hz. Hûd'un yıllar süren tebliğlerine rağmen

¹⁰⁷ Ömer Faruk Harman, “İdrîs”, *DİA*, C. 21, İstanbul, TDV, 2000, s. 479-480.

¹⁰⁸ Ömer Faruk Harman, “Nûh”, *DİA*, C. 33, İstanbul, TDV, 2007, s. 225-226.

doğru yola gelmemişlerdir. Bunun üzerine Allah, ceza olarak bir kasırga göndermiş ve helak olmuşlardır. Sadece Hz. Hûd'a inananlar kurtulmuştur.¹⁰⁹

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. Hûd'un üçüncü bin yılda, Âd kavmini irşat için gönderildiği bilgisi verilmiştir (vr. 15a).

3.2.3.1.6. Hz. İbrâhim

Hz. İbrâhim, Kur'ân'da ülû'l-azm olarak anılan peygamberler arasındadır. Kendisine on sahife suhuf indirilen İbrâhim peygamber, Halilullâh (Allah'ın dostu) ismiyle de anılır. Hz. İbrâhim, hükümdar Nemrud'un zamanında yaşamıştır. O, güneş ve ay gibi batan nesnelerin onun Rabbi olamayacağını anladığından, Allah'ı akıl yoluyla bulmuştur. Bir gün gizlice şehrindeki putların hepsini kırınca Nemrud'un huzuruna çıkarılmış ve devasa bir ateşe atılması emredilmiştir. “Ey ateş, İbrâhim için serin ve zararsız ol” (Enbiyâ 21/69) hitabınca ateş onu yakmamıştır.¹¹⁰

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, “Eb râhim” yani Hz. İbrâhim'in dördüncü bin yılda gönderildiği ve Süryanicede Eb râhim'in, merhametli baba anlamına geldiği aktarılmıştır (vr. 15b).

3.2.3.1.7. Hz. Lût

Hz. İbrâhim'in yeğeni olan Hz. Lût, ona ilk iman eden peygamberdir. Azgınlıklarıyla meşhur Sodom şehrine peygamber olarak gönderilmiştir. Halkını doğru yola girmeye ikna edemeyince Allah, şehrin üstüne kükürt ve ateş yağdırarak onları helak etmiştir.¹¹¹

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. Lût'un ikinci bin yılda gönderildiği aktarılmıştır (vr. 15b).

¹⁰⁹ Ömer Faruk Harman, “Hûd”, *DİA*, C. 18, İstanbul, TDV, 1998, s. 280.

¹¹⁰ Ömer Faruk Harman, “İbrâhim”, *DİA*, C. 21, İstanbul, TDV, 2000, s. 269-271.

¹¹¹ Ömer Faruk Harman, “Lût”, *DİA*, C. 27, İstanbul, TDV, 2003, s. 228-229.

3.2.3.1.8. Hz. İsmâil

Hz. İbrâhim ve Hacer'in oğlu Hz. İsmâil'in peygamberliği, Kur'ân'da "Bu kitapta İsmâil'i de okuyup an. O gerçekten sözüne sadıktı; elçi-peygamberdi" (Meryem 19/54) sözleriyle övülmüştür. Henüz bir bebekken ayaklarının dibinde zemzem suyunun aktığı rivayet olunur. Hz. İbrâhim'in, Allah'ın emriyle oğlunu kurban etme hadisesinde, Hz. İsmâil'in mi yoksa Hz. İshâk'ın mı kurban edilmeye götürüldüğü kesin değildir.¹¹²

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. İsmâil'in ikinci bin yılda gönderildiğini bilgisi verilmiştir (vr. 15b).

3.2.3.1.9. Hz. İshâk

Kur'ân'da adı geçen peygamberlerden Hz. İshâk, Hz. İbrâhim'in, Sâre'den doğan ikinci çocuğudur. Hz. İshâk doğduğunda, Hz. İbrâhim'in 100, Sâre'nin 90 yaşında olduğu rivayet edilir. Kur'ân'da birçok yerde zikredilen Hz. İshâk hakkında ona vahiy gönderilen, hidayete erdirilen, mübarek kılınan, doğumu anne babasına müjdelenen, ilahî bir bağış olan peygamber olarak geçmektedir.¹¹³

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. İshâk'ın ikinci bin yılda gönderildiğini kaydetmiştir (vr. 15b).

3.2.3.1.10. Hz. Yakûb

Hz. İshâk'ın oğlu, Hz. İbrâhim'in torunudur. Kur'ân-ı Kerîm'e göre peygamber, yahudi inancına göre İshâk ve İbrâhim peygamberlerle birlikte İsrâiloğullarının üç atasından biridir. Kur'ân'da "Güçlü ve basîretli kullarımız İbrâhim, İshâk ve Yakûb'u da an. Âhiret yurdunu hatırdaki samimiyetleri sayesinde onları günahlardan arındırdık. Doğrusu onlar bizim katımızda gerçekten seçkin kılınmış, hayırlı kimseler arasındadırlar" (Sa'd 38/45-47) âyetleriyle övülmüştür. Hz. Yakûb'un, oğlu Hz.

¹¹² Ömer Faruk Harman, "İsmâil", *DİA*, C. 23, İstanbul, TDV, 2001, s. 76-80.

¹¹³ Ömer Faruk Harman, "İshak", *DİA*, C. 22, İstanbul, TDV, 2000, s. 520-521.

Yûsuf'un ayrılığından dolayı "hüzünler evi" haline gelen evinde çok ağladığı ve gözlerinin kör olduğu rivayet edilir.¹¹⁴

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. Yakûb'un ikinci bin yılda gönderildiğini aktarmıştır (vr. 15b).

3.2.3.1.11. Hz. Yûsuf

Hz. Yûsuf, Hz. İbrâhim'in soyundan gelir ve babası Hz. Yakub'dur. Diğer peygamberlerin kıssaları çeşitli sûrelerde anlatılmasına rağmen Hz. Yûsuf'un kıssası "ahsenü'l-kasas" sıfatıyla, adını taşıyan 12. sûrede nakledilmektedir. Babası, Yûsuf peygambere derin bir sevgi beslediği için o, kardeşleri tarafından kıskanılır ve bir kuyuya atılır. Onu kuyudan çıkartan bir kervan, Mısır'a getirir ve köle olarak Mısır azizine satar. Azizin eşi Züleyha, güzelliğiyle nam salmış Yûsuf'a âşık olur. Yûsuf, ona karşılık vermeyince onun gömleğini yırtar. Bu hadiseyi gören aziz, onu haspe attırır. Hapiste Mısır hükümdarının şarapçısı ve ekmekçisinin rüyasını yorumlamasıyla adı duyulur ve Mısır maliyesinin başına getirilir. Ülkede kıtlık baş gösterince, Yûsuf'un kardeşleri erzak almak için Mısır'a gelir. Hz. Yûsuf, kardeşleriyle birlikte gömleğini babasına gönderir ve babasının, oğlunun yokluğuyla ağlamaktan kör olan gözleri tekrar açılır.¹¹⁵

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. Yûsuf'un ikinci bin yılda gönderildiği aktarmıştır (vr. 15b).

3.2.3.1.12. Hz. Eyyûb

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerdendir. Rivayete göre Eyyûb peygamber, baba tarafından Hz. İshâk'ın, anne tarafından Hz. Lût'un soyundandır. Mal varlığıyla devrinin önde gelen kişilerinden olan Hz. Eyyûb, takvâ sahibi, yoksullara karşı merhametli, âcizleri kollayan, insanların yardımına koşan ve Allah'ın

¹¹⁴ Ömer Faruk Harman, "Ya'kûb", *DİA*, C. 43, İstanbul, TDV, 2013, s. 275.

¹¹⁵ Ömer Faruk Harman, "Yûsuf", *DİA*, C. 44, İstanbul, TDV, 2013, s. 1-4.

verdiği nimetlere şükreden iyi bir insandır. Varlıklı yaşamının ardından on sekiz yıl boyunca bir hastalığa tutulmuş, bu sürede vücudu kurtlanmaya ve çürümeye başlamıştır. Fakat o, sebat gösterip Allah’a şükrettikçe Allah, “Ayağını yere vur, işte yikanılacak ve içilecek serin bir su” (Sa’d 38/43) âyetini buyurarak ona şifa olmuştur.¹¹⁶

Mir’âtü’s-Sâlikîn’de, Hz. Eyyûb’un ikinci bin yılda gönderildiği aktarılmıştır (vr. 15b).

3.2.3.1.13. Hz. Şuayb

Hz. Şuayb, Kur’ân’da Medyen ve Eyke halkına gönderildiği bildirilen peygamberdir. Allah’ın emirlerini kavmine tebliğindeki üslûbu ve güzel anlatımından dolayı “hatîbü’l-enbiyâ” diye nitelendirilir. Hz. Şuayb, bu kavimleri kendisinin peygamberliğini benimseyip Allah’a kulluk etmeye davet etmiştir. Fakat onlar Şuayb peygamberin nasihatlerini dinlemedikleri için Medyen kavmi şiddetli bir deprem ve sesle, Eyke halkı ise “gölge günü” azabıyla helak edilmiştir.¹¹⁷

Mir’âtü’s-Sâlikîn’de, Hz. Şuayb’ın ikinci bin yılda gönderildiği aktarılmıştır (vr. 15b).

3.2.3.1.14. Hz. Mûsâ

Ülü’l-azm olarak nitelendirilen Hz. Mûsâ, İsrailoğullarına gönderilen peygamberlerdendir ve kendisine Allah tarafından Tevrat indirilmiştir. Firavun’un gördüğü bir rüya sonucunda o yıl doğan erkek çocuklarını boğdurduğu bir dönemde doğar. Annesi, oğlunun ölümünü engellemek için onu bir sepetin içinde nehre bırakır. Firavun’un eşi Asiye, onu nehirde bulur ve kendi büyütür. Mûsâ, yetişkinlik yıllarında kazara birini öldürünce Medyen şehrine kaçar. Orada çobanlık yapar ve Hz. Şuayb’ın kızıyla evlenir. Ailesiyle birlikte Mısır’a geri dönmek üzere yoldalarken Tûr

¹¹⁶ Ömer Faruk Harman, “Eyyûb”, *DİA*, C. 12, İstanbul, TDV, 1995, s. 17.

¹¹⁷ Mehmet Ümit, “Şuayb”, *DİA*, C. 39, İstanbul, TDV, 2010, s. 222-223.

yakınlarında bir ateş görür. Burada Allah'ın hitabına mazhar olup peygamberlikle görevlendirilir ve asâ ve yed-i beyzâ mucizeleri verilir. On yıl sonra Mısır'a döndüğünde, İsrailoğullarını Mısır'dan götürmek için Firavun'dan izin ister, fakat olumsuz cevap verir. Hz. Mûsâ, Firavun'a izin vermediği müddetçe türlü türlü felaketlerin olacağını bildirir. Bunun üzerine sular kana döner, hayvanlar ölür, çekirge ve kurbağa istilası gibi on musibet cereyan eder, ancak Firavun yine de izin vermez. Bir gece Allah'tan gelen vahiy doğrultusunda kavmiyle beraber Mısır'dan kaçıp Kızıldeniz'e doğru hareket eder. Hz. Mûsâ, asasıyla denizi ikiye ayırıp kavmiyle beraber karşıya geçer, fakat Firavun ve ordusu denizin tekrar birleşmesiyle boğularak helak olurlar.¹¹⁸

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. Mûsâ'nın beşinci bin yılda gönderildiği ve bu fânî dünyada yüz yirmi yıl yaşadığı kaydedilmiştir (vr. 15b). Hz. Mûsâ, bir peygamber olarak Medyen'e gittiğinde Hz. Şuayb'ın hizmetinde on sene çalışmış, onun için çobanlık yapmıştır. Bu vesileyle, Allah, Mûsâ ile aracısız konuşmuş ve ona vahyini bildirmiştir, o da "kelimullah" sıfatıyla müşerref olmuştur (vr. 39b-40a).

Hz. Mûsâ, Tûr-ı Sînâ'da Allah ile konuşur ve ısrarla onu görmek istediğini söyler. Bunun üzerine, "Sen beni asla göremezsın" (A'râf 7/143) lafzını işitir:

Zâtını görmek istedi Mûsâ

Len terânî diyü işitdi nidâ' (vr. 11b)

3.2.3.1.15. Hz. Yûşa

Hz. Mûsâ'dan sonra peygamberlik yapan Benî İsrâil peygamberidir. Hz. Yûşa, Hz. Mûsâ'nın önderliğinde İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkmasına yardım etmiştir. Hz. Mûsâ'nın yardımcılığını yapmış, ondan sonra da İsrailoğulları'nın başına geçmiştir. Tevrat ondan "Mûsâ'nın hizmetçisi, genç adam" diye bahseder. Kur'ân-ı Kerîm'de Yûşa' adı geçmemekle birlikte iki yerde ona işarette bulunduğu kabul edilmektedir. Mûsâ, İsrailoğullarının kendilerine Tanrı tarafından vaad edilen topraklara girmeleri

¹¹⁸ Ömer Faruk Harman, "Mûsâ", *DİA*, C. 31, İstanbul, TDV, 2006, s. 207-211.

gerektiği emrini alınca on iki kabileden seçtiği birer kişiyi keşif kolu olarak önden göndermiş, on iki kişiden sadece ikisi ilâhî emrin yerine getirilmesini istemiş, diğerleri ise o topraklara giremeyeceklerini söylemiş ve Tanrı emrine karşı çıkmıştır (el-Mâide 5/12, 22-24). Bu iki kişinin Yeşu ile Kaleb olduğu rivayet edilmiştir.¹¹⁹

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. Yûşa'nın beşinci binde yaşadığı kaydedilmiştir (16a).

3.2.3.1.16. Hz. Dâvûd

Hz. Dâvûd, İsrâiloğulları'na gönderilen ve kendisine dört büyük kitaptan Zebûr'un indirildiği peygamberdir. Hz. Dâvûd, hükümdar Tâlut'un, Câlût'u öldürecek kişiyi kızıyla evlendirip hükümdarlığına ortak edeceğini bildirmesi üzerine Câlût'u öldürür. Ardından hükümdarın kızıyla evlenir ve hükümdarın vefat etmesiyle onun yerine geçer. Kur'ân-ı Kerîm'de, Câlût'u öldürmesinden sonra Dâvûd'a hem hükümdarlık hem de hikmet (nübüvvet) verildiği bildirilir (Bakara 2/251). Böylece, İsrâiloğullarının tarihinde peygamberlik ve hükümdarlık ilk defa Hz. Dâvûd'un şahsında bütünleşmiştir.¹²⁰

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. Dâvûd'un beşinci bin yılda yaşadığı kaydedilmiştir (vr. 16a). Allah, Hz. Dâvûd'a “Nefsini bil ki beni bilesin” buyurur. Bunun üzerine Hz. Dâvûd, kişinin kendini nasıl bileceğini Allah'a sorar. Böylece kişinin nefsinin zayıf, âciz, noksan ve kötü sıfatlarla bilmesi gerektiği buyrulur:

“kütübü'l-eḥādîsde işâret olunmuşdur ki Dâvûd ‘aleyhi’s-selâm ḥazretlerine cenâb-ı Rabbü'l-‘âlemînden îḥâ’ olundu: “اعرف نفسك واعرفني” Ya’nî “Ya Dâvûd kendi nefsiñi bil ve daḥı ben ‘azîmü’ş-şâni bil” dimekdir. İmdi Ḥazret-i Dâvûd ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm bi-ṭarîkı'l-münâcât buyurdi: “Kendi nefsimi ne keyfiyyet ile bilürüm ve evşâf-ı bâ-kemâlınden ‘uḳûl müteḥayyir iken zât-ı pāk-i vâcibü'l-vücûdıñı ne keyfiyyet ile bilürüm?” İmdi def’a-i şâniyede ilcâ’ olundu: “Yâ Dâvûd kendi nefsiñi za’f ve ‘acz ve noḳşân ve fenâ

¹¹⁹ Ömer Faruk Harman, “Yûşa”, *DİA*, C. 44, İstanbul, TDV, 2013, s. 43-45.

¹²⁰ Ömer Faruk Harman, “Dâvûd”, *DİA*, C. 9, İstanbul, TDV, 1994, s. 21-22.

şifatlar ile muttaşif bil ve zât-ı tekaddüsümü kudret ve kuvvet ve hayât ve bekâ şifatlar ile muttaşif bil” (vr. 5a-5b).

3.2.3.1.17. Hz. Dânyâl

Hz. Dânyâl, Kitâb-ı Mukaddes’e göre Benî İsrâil peygamberlerindendir. Kendisine nisbet edilen Daniel kitabına göre Dânyâl, milâttan önce VI. yüzyılda Bâbil sarayında yaşamış bir yahudi peygamberidir. İsrâiloğulları’nın Yahuda kabilesinden ve kral zürriyetindendir. Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde hakkında bilgi bulunmamaktadır. Diğer İslâmî kaynaklarda, Kitâb-ı Mukaddes kaynaklı rivayetler aktarılır ve o, mürsel olmayan nebi ve bilge kişi olarak takdim edilir.¹²¹

Mir’âtü’s-Sâlikîn’de, Hz. Dânyâl’ın beşinci binde yaşadığı kaydedilmiştir (vr. 16a).

3.2.3.1.18. Hz. Süleyman

Hz. Dâvûd’un oğlu olan Hz. Süleyman, İsrailoğulları’na gönderilmiş hükümdar peygamberlerdendir. Mescid-i Aksâ’nın inşâsı onun devrinde tamamlanır. Kur’ân-ı Kerîm’de onun kuş dili bildiği (Neml 27/16), ordusunda cinleri ve kuşları asker olarak kullandığı (Neml 27/17), rüzgara hükmettiği (Enbiyâ 21/81) mucizeleri bildirilmiştir.¹²²

Mir’âtü’s-Sâlikîn’de, sâlikin mutasavvıfların yolundan ayrılmadan kalp huzuruyla zikrine devam etmesi halinde ruhu ilâhî cezvelerle dolacağı ve Hz. Süleyman’a verilen mülklerin bile hiçbir kıymetinin kalmayacağı aktarılır:

“Yek nefes ba Hodâ şoden

Be ez mülk-i Süleymânî.” (vr. 71b)

¹²¹ Ömer Faruk Harman, “Dânyâl”, *DİA*, C. 8, İstanbul, TDV, 1993, s. 480.

¹²² Ömer Faruk Harman, “Süleyman”, *DİA*, C. 38, İstanbul, TDV, 2010, s. 60.

3.2.3.1.19. Hz. Yûnus

Hz. Yûnus, Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerdendir. Puta tapan Ninova kavmine peygamber olarak gönderilir. Hz. Yûnus, 33 yıl boyunca halkı irşat etmesine rağmen sadece iki kişinin iman etmesiyle kavmine beddua okur. Bunun üzerine Allah, kırk gün daha tebliğde bulunmasını emreder ve kırk günün sonunda iman etmezlerse azâba uğrayacaklarını bildirir. 37 günün ardından kimsenin iman etmediğini gören Hz. Yûnus, 3 gün sonra neler olacaklarını anlatır ve bunun alâmeti olarak da renklerinin değişeceğini söyler. Kırkıncı gün halkın üzerine azap bulutları çökünce halk, tövbe edip iman eder, Allah da onları bağışlar. Kavminin helâk edilmesini beklerken bağışlandığını gören Yûnus yalancı durumuna düşer, öfkelenerek oradan ayrılır ve bir gemiye biner. Fırtına çıkınca Yûnus gemiden atılır ve denizde bir balık tarafından yutulur. Balığın karnında kaldığı müddetçe Allah'a tövbe eder. Balık nihayetinde onu bırakınca halkının yanına geri döner.¹²³

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. Yûnus'un beşinci binde yaşadığı kaydedilmiştir (vr. 16a).

3.2.3.1.20. Hz. İlyâs

Kur'ân-ı Kerîm'de iki kez İlyâs (En'âm 6/85; Sâffât 37/123), bir kez de İlyâsîn (es-Sâffât 37/130) şeklinde ismen zikredilir. Kavminin taptığı Ba'l inancıyla mücadele etmiştir. Hayatı hakkındaki bilgilerin çoğu İsrailiyât kökenlidir. Hz. İlyâs'ın hayatta olduğu bilgisine Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde rastlanmasa da konuda İsrâiliyatta konu hakkında çeşitli rivayetler vardır. Mesela İlyâs karalarda, Hızır ise denizlerde Hz. Muhammed'e inanan darda kalan kulların imdadına yetiştiği aktarılır.¹²⁴

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. İlyâs'ın beşinci binde yaşadığı kaydedilmiştir (vr. 16a).

¹²³ Ömer Faruk Harman, "Yûnus", *DİA*, C. 43, İstanbul, TDV, 2013, s. 597-598.

¹²⁴ Ömer Faruk Harman, "İlyâs", *DİA*, C. 22, İstanbul, TDV, 2000, s. 160.

3.2.3.1.21. Hz. Zekerîyyâ

Dâvûd ve Süleyman peygamberlerin neslinden gelen Hz. Zekerîyyâ, İsrâiloğulları'na gönderilen bir peygamberdir. Kur'ân'da adı geçmektedir. Mâbedde görevlidir, bu vesileyle Meryem'in korunmasını sağlamıştır. Eşinin kısır, kendisinin de ileri yaşı sebebiyle uzun süre çocukları olmamasına rağmen, Zekerîyyâ peygamber, Hz. Yahyâ'nın doğumuyla müjdelenmiştir.¹²⁵

Mir'âtü's-Sâlikîn'de Hz. Zekerîyyâ'nın beşinci bin yılda yaşadığı aktarılmıştır (vr. 16a).

3.2.3.1.22. Hz. Yahyâ

Hz. Yahyâ, Kur'ân'da adı geçen peygamberlerdendir. İsrâiloğulları'na gönderilmiştir. Hz. Zekerîyyânın oğlu Yahyâ peygamber, Hristiyanlık'ta Vaftizci Yahyâ ismiyle tanınır. Annesi, Hz. Meryem'in teyzesidir.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de Hz. Yahyâ b. Zekerîyyâ'nın beşinci binde yaşadığı, bu devirde nefesine karşı cihat ederek ve bütün gücünü sarfederek binlerce övgüyle üç yaşında Tevrat'ı okuduğu, Şam'da yaşadığı ve Hz. İsâ'nın dini gönderilmeden önce hidayete erdiği aktarılır (vr. 16a).

3.2.3.1.23. Hz. İsâ

Kur'ân-ı Kerîm'de adı zikredilen Hz. İsâ, kendisine kutsal kitap İncil'in verildiği peygamberdir. Ülü'l-azm olarak nitelendirilen peygamberlerin beşincisidir. Hz. İsâ, Cebrâîl'in Allah ruhundan Meryem'e üflemesiyle babasız olarak dünyaya gelmiştir. İsrailoğullarına ilahî tebliğde bulunmasına rağmen az sayıda insan ona biat eder. On iki havâriden biri olan Yahuda, başkâhinlere giderek İsâ'yı ele verir. Bunun üzerine Hz. İsâ'yı çarmıha gererek öldürme kararı verilir. Fakat Hz. İsâ'nın ölümünde çeşitli

¹²⁵ Mahmut Aydın, "Zekerîyyâ", *DİA*, C. 44, İstanbul, TDV, 2013, s. 210.

söylentiler vardır; Hıristiyan inancına göre çarmıha gerilip öldürülmüş, İslamiyete göre ise Hz. İsa'ya benzeyen bir havari öldürülmüş ve Hz. İsa, göğe yükseltilmiştir.¹²⁶

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. İsa'nın gönderilişinden Hz. Peygamber'in gelişine kadar geçen dört yüz otuz dört yıla fetret devri denir:

“Elf-i sâdisde 'İsâ 'aleyhi's-selâm ve efđal-i teĥâyâ sâĥa-i nübüvvete ĥadem başdı. İmdi aşĥâb-ı tevârîĥ eydir: Hübû-ı Âdem'den şu'üd-ı 'İsâ'ya varınca beş biñ beş yüz elli iki yıldır dirler. Zamân-ı fetret ki Resûl-i Ekrem şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem ba'ş olduğı müddetdir dört yüz otuz dört yıldır” (vr. 16a-16b).

3.2.3.1.24. Hz. Muhammed

Hz. Muhammed, son peygamberdir. Hz. Muhammed, Fil Vakası'ndan elli gün sonra Rebiülevvel ayının 12. Pazartesi gecesı doğmuştur. Hz. Muhammed doğduktan sonra, o dönemdeki çocukları bir sûtanneye teslim etme geleneğine uyularak annesi Âmine tarafından sûtanneye verilir. Hz. Muhammed'in sûtannesi, Benî Sa'd kabilesinden Halîme'dir. Altı yaşındayken annesi vefat edince dedesi Abdülmuttalib'e emanet edilir. Amcası Ebû Talib'le birlikte ticaret yapmaya başlar. Güvenilirliğinden dolayı “Muhammedü'l-Emîn” lakabını alır. 610 yılında Hirâ Dağı'nda inzivaya çekilmişken Cebrail'in getirdiğı vahiyle peygamberlikle müjdelenir.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. Muhammed'in Fil Vakası'nın vukû bulduğı yılın (M. 571) Rebiülevvel ayının 12. Pazartesi gecesı doğduğı aktarılır:

“seyyidü'l-kevneyn ve resûlü's- şaĥaleyn rebî'ü'l-evvelde on ikinci gice, işneyn gicesi zâviye-i fenâya ĥadem başup ve sinn-i erba'inde tâc-ı nübüvvet giymişdir. İmdi aşĥâb-ı tevârîĥ eydir: Resûl-i Ekrem şallallâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem 'âm-ı filde şems-veş tûlû' it[di]” (vr. 16b)

O, Benî Sa'd kabilesinden Halime adlı bir sûtanneye verilmiştir:

¹²⁶ Ömer Faruk Harman, “İsa”, *DİA*, C. 22, İstanbul, TDV, 2000, s. 469-470.

“Benî Sa‘d’dan Hâlîme adlu bir dāyeye teslîm olundu. Benî Sa‘d’dan olduğu sa‘âdetlerine delîl ve ismi Hâlîme olduğu hulk-ı ‘azîm üzere olduklarına sebîl olduğu ehl-i hikmet kıatında vech-i cemîldir” (vr. 16b-17a)

O, âlemlere rahmettir, yaratılmışların en faziletlisi ve livâü’l-hamdin taşıyıcısıdır:

“âlemeyne rahmetdir ve efdalü’l-halk ve eşref-i rûsuldur ve nebiyyü’r-rahmet ve imâm-ı yakîn ve hâmil-i livâ’ü’l-hamddır ve şâhibü’ş-şefâ‘at ve makâmü’l-Mahmûd ve havzü’l-mevdûd olduğu niçe âyât-ı beyyinât ile beyân buyurulmuştur” (vr. 17b)

Onun milleti milletlerin en şerefli, ümmeti ümmetlerinin en hayırlısıdır. O, muhterem ve soyu temizdir. Ona eşsiz güzellikler, sıfatlar ve faydalı ilimler bahşedilmiştir:

“milleti eşrefü’l-mileldir ve ümmeti hayrû’l-ümemdir ve halkı halk-ı ‘azîmdir ve ‘aklı ‘akl-ı kâmil ve hasîb ve nesîb ve şerîfdir ve kendi için cemâl-i muṭlak ve kerem-i vâfir ve şecâ‘at-i şâbit ve hilm-i zâ‘id ve ‘ilm-i nâfi‘ ve ‘amel-i erfa‘ ve takvâ-yı bâhire vardır” (vr. 17b).

Onun eşi benzeri görülmemiştir. Bu âlemin var olma sebebi odur:

Rahmân, Muhammed’in benzerini yaratmadı

Asla, bildiğim yaratmadı da (vr. 18a)

Kılmasaydı habîbini makşûd

Yaradılmazdı cümle-i mevcûd (vr. 19b)

Adı Ahmed olan Resûl, değerli, şerefli bir Peygamber’dır. Allah’ın yarattığı mahlukatının ahlâk bakımından en üstünü, dost ve burhânıdır (vr. 18b). Hz.

Peygamber en yüce özelliklerle donatılmış bir önderdir. O, hiçbir insanın seviyesine ulaşamayacağı yüce bir dolunaydır (vr. 19a).

Allah, Hz. Muhammed'in peygamberlik davasının sâdık olması için ona pek çok mucizeler bahşetmiştir:

“vâcibü'l-vücūd Ḥabīb-i Ekrem'in da'vâsı sâdık olsun için niçe mu'cize-i bâhireler ihsân eyledi. Meşelâ inşikâk-ı kamer gibi ve selâmü'l-ḥacer gibi ve mübârek parmakları mâ-beyninden âb-ı zülâlin ceryânı gibi ve şât-ı mesmûmeniñ şehâdeti gibi ve halk-ı keşîriñ zâd-ı kalîl ile işbâ'ı gibi ve muğayyebâtıdan iḥbâr gibi” (vr. 20a)

Nebi ve resulün, derecelerine göre bazısı bazısına üstündür. Fakat bir enbiyanın diğerinden efdal olduğunu söylemek câiz değildir. Zira bu şekilde, faziletli peygamberlerin eksiklikleri gizlenmiş olur. Bu sebepten, Hz. Muhammed, tüm enbiyadan efdaldır denilse de Hz. Yûnus'tan veya Hz. Nûh'tan efdaldır denilmez:

“cemî'-i enbiyâ' ve cemî'-i rûsul ma'a-'ulüvv-i derecâtihim ba'zısı ba'zısına tafḍîl olunur. **Ḳālellāhu Te'ālā:** “تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ”¹²⁷ **el-āyet.** İmdi resûl nebîdir, efdaldır zîrâ resûl şerî'at şâhibidir ve nebî ḥalîfe gibidir velâkin ba'zı enbiyâ'ı ba'zısının üzerine 'ale't-ta'yîn tafḍîl câ'iz degildir. Meşelâ Muḥammed 'aleyhi's-selâm cemî'-i enbiyâdan efdaldır dinilür lâkin Yûnus 'aleyhi's-selâm veyâḥûd Nûḥ 'aleyhi's-selâmdan efdaldır dinilmez. Zîrâ bu şüretde mufaḍḍal 'aleyhiñ naḳşı ibhâm olunur” (vr. 20b)

3.2.3.2. Peygamber Yahut Veli Oldukları İhtilaflı Olan Zâtlar

3.2.3.2.1. Zülkarneyn

Kur'ân'da kendisine büyük güç ve imkan verildiği bildirilen kişidir. Kehf sûresinin 83 ve 98. âyetlerinde bahsedilen kişi olduğu düşünülür. Büyük İskender ile Kur'ân'da zikredilen Zülkarneyn'in hayatlarındaki bir takım benzerlikler sebebiyle

¹²⁷ Bakara 2/253: “O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık.”

birbirleriyle karıştırılmıştır. Zülkarneyn'in Kur'ân'da peygamberler veya din büyüklerine özgü bir üslûpla konuşması, bazı âlimlerin onun peygamber olduğunu düşünmeye sevketmiştir. “Biz ona muhtaç olduğu her şeyi elde etme imkânı verdik” (Kehf 18/84) âyetinin peygamberliği gerektirdiği şeklindeki yorumları bu iddiaları esteklemiştir. Bazı âlimler ise Zülkarneyn'i “sâlih bir kul” olarak nitelemiştir. Tartışmalar bunun da dışına çıkıp kimi âlimler onun melek, kimileri ise cin taifesinden olduğunu söylemişlerdir.¹²⁸

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, peygamber olduğuna ihtilaf olan Zülkarneyn'in dördüncü bin yılda yaşadığı kaydedilmiştir. Ayrıca, Hz. Ali'nin Zülkarneyn'in nebi olup olmadığı konusunda “Recül-i sâlihdir”, İkrime'nin ise “Nebi olmak râcihtir” sözleri aktarılmıştır (vr. 15b).

3.2.3.2.2. Hızır

Hızır, Hz. Mûsâ döneminde yaşayan ve kendisine ilâhî bilgi ve hikmet öğretilen kişidir. Adına, özel bir isim olmayıp kuru bir bölgeye oturduğunda oranın yeşermesi sebebiyle Hızır, Hadır dendiği rivayet edilir. Bazı İslâmî kaynaklarda Hızır'ın adı ve soyu hakkında bilgiler verilmişse de bunların doğruluk dereceleri tartışmalıdır. Hızır, İslam âlimlerince peygamber, velî ve zaman zaman melek olarak tanımlanmıştır. Onun peygamber olduğunu söyleyenler Allah tarafından kendisine rahmet ve ilim verilmiş olmasını (Kehf 18/65), kıssada anlatılan işleri kendiliğinden yapmadığı söylemesini (Kehf 18/82), vahiy ile yönlendirilmesini, sahip olduğu bilgiler dolayısıyla Mûsâ'dan üstün bir konumda tanıtılmasını delil gösterirler. Hızır'ın velî olduğunu kabul edenler ise ona verilen bilginin doğrudan Allah'tan gelen bir ilham olabileceğini söylerler.¹²⁹

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hızır'ın beşinci bin yılında gönderildiği ve Hz. Mûsâ'nın ilm-i ledünnî öğrenmek için kendisine tâbi olduğu bilgisi aktarılmıştır (vr. 15b, 40a).

¹²⁸ Mustafa Öztürk, “Zülkarneyn”, *DİA*, C. 44, İstanbul, TDV, 2013, s. 564.

¹²⁹ İlyas Çelebi, “Hızır”, *DİA*, C. 17, İstanbul, TDV, 1998, s. 406-407.

3.2.3.2.3. Üzeyir

Kur'ân'da adı zikredilmesine (Tevbe 9/30) rağmen peygamber olup olmadığı kesin değildir. Bazı İslam âlimlerinin Üzeyir'i Yahudi geleneğindeki Ezrâ ile özdeşleştirdiği görülmektedir.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. Üzeyir'in beşinci bin yılda gönderildiği bilgisi verilmiştir (vr. 15b).

3.2.3.2.4. Lokman Hekim

“Andolsun ki vaktiyle Lokmân'a şu hikmeti vermiştik: “Allah'a şükret, O'na şükreden kendi iyiliği için şükretmiş olur; nankörlük eden de bilmelidir ki Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, O her türlü övgüye lâyıktır” (Lokman 31/12) âyeti ile Allah tarafından Lokman'a hikmet verildiği bildirilmiştir. Lokman'ın oğluna verdiği Allah'a ortak koşmama, anne babana minnet duyma, namaz kılma, iyi olanı emredip kötü olana karşı koyma, sabretme, gururlanmama, ölçülü yürüme öğütleri Kur'ân'da onun hakkında geçen diğer bilgidir (Lokman 31/13-19). Onun peygamber olduğunu iddia edenler olduğu gibi, sadece hikmet sahibi biri olduğunu savunanlar da vardır.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Lokman Hekim'in beşinci bin yılında gönderildiği kaydedilmiştir (vr. 16a).

3.2.3.2.5. Cercîs

Cercîs'in, İslamî kaynaklarda sâlih bir kul veya peygamber; Hristiyanlara göre ise St. George diye bilinen azîz olduğu söylenir. Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadislerde Cercîs hakkında bilgi yoktur.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, onun peygamber olup olmadığına dair bir yorum yapılmadan altıncı bin yılında gönderildiği bilgisi verilmiştir (vr. 16a).

3.2.3.2.6. Habîb en-Neccâr

İslâmî kaynaklara göre Yâsin sûresinde kıssası anlatılan kişi Habîb-i Neccâr'dır. Kur'ân-ı Kerîm'de, Karye halkını dine davet etmek için üç kişinin gönderildiği nakledilir. Fakat halk, bu kişilere karşı gelmiştir, sadece uzaktan gelen Habîb, iman edip onları desteklemiştir. Bu olay üzerine, açık bir şekilde söylenmese de onun halk tarafından öldürüldüğü, fakat imanı sayesinde cennete gittiği söylenir. Zulüm eden halk ise bir sayha ile helak olmuştur (Yâsîn 36/13-29).¹³⁰

Mir'âtü's-Sâlikîn'de Habîb-i Neccâr'ın altıncı bin yılında gönderildiği bilgisi aktarılır (vr. 16a).

3.2.3.2.7. Hanzale b. Safvân

Kur'ân-ı Kerîm'de, hadis mecmualarında ve ilk iki asırda yazılmış İslâmî kaynaklarda Hanzale b. Safvân'dan söz edilmemiştir. Ondan ilk kez bahseden Mesudî, onun Hz. İsmâil'in soyundan gelen, Ashâbü'r-ress'e peygamber olarak tayin edilen bir peygamber olduğunu ve onlar tarafından katledildiği belirtilir. Daha sonraki kaynaklarda ise onun Hz. İsa ile Hz. Muhammed arasındaki fetret döneminde yaşamış tevhid inancına bağlı sâlih bir kul olduğu aktarılmıştır. Ayrıca, Hanzale'nin Semûd kavminin devamı olan Ashâbü'r-ress'in peygamberi olduğu da söylenir.¹³¹

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hanzale b. Safvân'ın üçüncü bin yılında geldiği aktarılmıştır (vr. 15b).

3.2.3.3. Dört Halife

3.2.3.3.1. Hz. Ali

Künyesi, Ebü'l-Hasen Ali b. Ebû Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî'dir. Hz. Muhammed'in amcası Ebû Tâlib'in oğludur. Hz. Muhammed, Mekke'de ortaya çıkan

¹³⁰ Süleyman Ateş, "Habîb en-Neccâr", **DİA**, C.14, İstanbul, TDV, 1996, s. 373.

¹³¹ Mustafa Çağrı, "Hanzale b. Safvân", **DİA**, C. 16, İstanbul, TDV, 1997, s. 53.

şiddetli kuraklık sonucunda amcasının yükünü bir nebze azaltmak için Hz. Ali'yi himaye etmiş ve beş yaşından hicrete kadar onu yanında yetiştirmiştir. O, Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma ile evlenerek Peygamber'in damadı olmuştur. Dört halifenin sonuncusudur. Hz. Ali, Kur'ân, hadis ve fıkıh alanındaki bilgileriyle zamanının önde gelenlerinden biri olmuştur.¹³²

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hz. Ali, ashâb-ı tefsîrden biri olarak zikredilmiştir (vr. 13a) ve onun Zülkarneyn hakkında söylediği "Recül-i şâlihdir" ifadesi aktarılmıştır (vr. 15b).

3.2.3.4. Mezhep İmamları

3.2.3.4.1. Ebû Hanîfe

Künyesi, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh'tır. M. 699-700 senesinde Kûfe'de doğmuştur. Ebû Hanîfe ve İmam-ı Âzam adlarıyla şöhret bulmuştur. O, dört büyük Sünnî fıkıh mezhebinden Hanefî mezhebinin kurucusu, imamı, büyük müctehit, hadis ve fıkıh bilginidir. M. 767 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir. Eserlerinin başlıcaları şöyledir: *el-Müsned*, *el-Fıkhu'l-ekber*, *el-Fıkhu'l-ebser*, *el-Âlim ve'l-müte'allim*, *el-Kasîdetü'n-Nu'mâniyye*, *el-Vasiyye*.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, dört imamın nezdinde mukallidin imanının sahih olduğu aktarılmıştır (vr. 24a). Ayrıca Ebû Hanîfe'nin mezhep sahibi olduğu ve yaşadığı dönemde İslam dinini ihyâ ettiği söylenmiştir (vr. 22a). Metnin derkenârında künyesi verilmiştir (vr. 22b). Onun doğum ve ölümü tarihi için şu beyit söylenmiştir:

قد و لدالنعمان فى كوفة بن ثابت عام ثمانينا

وعاش سبعين وذات الردى فى مائة من بعد خمسينا

(Nu'mân bin Sâbit Kûfe'de 80 (M. 699) yılında doğdu, 150 (M. 767) yılında yetmiş yıldan fazla olarak yaşadı) (vr. 22b).

¹³² Ethem Ruhi Fıglalı, "Ali", *DİA*, C. 2, İstanbul, TDV, 1989, s. 371.

3.2.3.4.2. İmam Şâfiî

Künyesi Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî'dir. M. 767-68 yılında Gazze'de doğmuştur. Zamanının âlimlerinden ders almış ve birçok hocanın ilim halkasına katılmıştır. Sünnî fıkıh mezhebi olan Şâfiî mezhebinin kurucusudur. Aynı zamanda İslam hukuku bilgini ve büyük müctehittir. M. 820 senesinde Mısır'da vefat etmiştir. Başlıca eserleri şöyledir: *el-Üm*, *er-Risâle*, *el-İmlâ (el-Emâlî)*, *er-Red 'alâ Muhammed b. el-Hasan eş-Şeybânî*, *Siyerü'l-Evzâ 'î*.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, ismini vermeden İmam Şâfiî'nin münâcâtının 7 beyiti iktibas edilmiştir. Halîl Sıdkî, Allah'ın "günahlarını bağışlayıp ayıplarını örtmesi" için bu şiiri söylediğini belirtmiştir (vr. 2a). Ayrıca eserde, İmam Şâfiî'nin yaşadığı dönemde İslam dinini ihyâ ettiği söylenmiştir (vr. 22b). Derkenârda onun künyesi yazılmıştır (vr. 22b). Onun doğum ve ölümü tarihi için şu beyit söylenmiştir:

لقد ولد الشافعي ذو الشرفين امام اهل حجاز والحرمين

في عام خمسين بعد مائة وفات في اربع و مائتين

(Hicâz ve Hameyn ehlinin şeref sâhibi İmamı Şâfiî'nin doğumu 150 (M. 767) yılında, vefâtı 204 (M. 820) yılındadır) (vr. 22b).

3.2.3.4.3. Ebû Mansûr el-Mâtürîdî

Künyesi, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkandî'dir. M. 853 yılında, bugün Özbekistan cumhuriyetinin sınırlarında yer alan Mâtürît'te doğmuştur. Hanefî mezhebi âlimidir ve Mâtürîdiyye mezhebinin kurucusudur. M. 944 senesinde vefat etmiştir. Eserleri arasında *Te'vîlâtü'l-Ğur'ân*, *Kitâbü't-Tevhîd* ve *Kitâbü'l-Mağâlât* bulunmaktadır.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de Ebû Mansûr el Mâtürîdî'nin iman ve İslamın genel tanımlarını yaptığı görüşleri nakledilmiştir:

“İmâm Ebû Mansûr el-Mâtürîdî rahmetullâhi 'aleyhiñ kavline göre imân mücerred taşdîkten 'ibâretdir ve ikrâr ahkâmı icrâ' içündür” (vr. 23a).

“İmām el-Manşūr el-Māturīdī rahmetullāhi te‘ālā ‘aleyh hāzretleriniñ kavlı-i şerīfine göre İslām, vācibü’l-vücūdı bilā-keyf vaḥdāniyyet ile bilüp tekālīfı bilmekdir ve maḥall-i İslām şadır. Kālellāhu Te‘ālā: “أَقَمَّنْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ” el-āyet. İmdi imān, vācibü’l-vücūdun ulūhiyyetini āyet ile bilmekdir ve maḥall-i imān kalbdır. İmdi kalb şadır dāḥilinde olur. Kālellāhu Te‘ālā: “وَلَكِنَّ اللَّهَ حَبَبٌ إِلَيْكُمُ الْإِيمَانُ وَرَزَقْنَاهُ فِي قُلُوبِكُمْ” el-āyet. İmdi ma‘rifet, vācibü’l-vücūdı şifāt-ı ezeliyyesiyle bilmekdir ve maḥall-i ma‘rifet fu‘addır ve fu‘ād kalbiñ dāḥilinde olur. İmdi tevḥīde, vācibü’l-vücūdı vaḥdāniyyet ile bilmekdir ve maḥall-i tevḥīd sırrdır ve sırr fu‘adıñ dāḥilinde olur ve dāḥil-ı sırr mevzi’-i ḥafīdır ve mevzi’-i ḥafī nūr-ı hidāyet mevzi’dir” (vr. 25b).

3.2.3.4.4. İmām Mâlik

Künyesi, Ebû Abdillāh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî’dir. M. 712’de Medine’de doğmuştur. Mâlikî mezhebinin imamıdır. Pek çok hadis rivayet etmiş bir muhaddistir.

Mir’âtü’s-Sâlikîn’de, İmām Mâlik’in katında mukallidin imanının sahih olduğu aktarılmıştır (vr. 24a).

3.2.3.5. Ashâb-ı Tefsîr

3.2.3.5.1. Abdullāh b. Mes’ûd

Künyesi, Ebû Abdirrahmân Abdullāh b. Mes’ûd b. Gâfil b. Habîb el-Hüzeli’dir. Genç yaşta iman eden Abdullah b. Mes’ûd, İslamiyeti kabul eden ilk on kişiden biri kabul edilmektedir. Peygamber zamanındaki bütün savaflara katılmıştır. O, Habeşistan’a ve Mekke’ye ilk hicret edenler arasındadır. Bedir Savaşı’nda yaralı olarak bulduğu Ebû Cehil’i öldürmesiyle onun kılıcını Hz. Peygamber kendisine vermiştir. Kûfe kadılığı ve beytül-mâl idaresiyle memur olmuştur. M. 652-53 senesinde Mekke’de vefat etmiştir.¹³³

¹³³ İsmail Cerrahoğlu, “Abdullāh b. Mes’ûd”, *DİA*, C. 1, İstanbul, TDV, 1988, s. 114-115.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Abdullâh b. Mes'ûd'un rivayet ettiği “Kim ilim isterse, Kur'ân-ı Kerîm'i incelesin. Çünkü öncekilerin ve sonrakilerin ilmi ondadır” hadisi kaydedilmiştir (vr. 13a). Ayrıca ashâb-ı tefsîrden biri olarak kaydedilmiştir (vr. 13a).

3.2.3.5.2. Abdullâh b. Abbâs

İbn Abbâs diye de şöhret bulmuştur. Künyesi, Ebü'l-Abbâs Abdullâh b. el-Abbâs b. Abdilmuttalib el-Kureşî'dir. M. 619 yılında Mekke'de doğmuştur. Babası Hz. Abbâs, Hz. Muhammed'in amcası, teyzesi Meymûne de Hz. Muhammed'in zevcelerindendir. İbn Abbâs, Kur'ân-ı Kerîm'in inceliklerini anlayıp yorumlamadaki bilgisinden dolayı “Tercümânü'l-Kur'ân” ünvanını almıştır. Ümmetin en âlimi anlamındaki “Hibrü'l-ümme” lakabıyla da tanınmıştır. O, en fazla hadis rivayet eden sahabelerden biridir. Verdiği çok sayıda fetvâlarla meşhur olan İbn Abbâs, tefsir ve fıkıh ilimlerinde otorite kabul edilmiştir. Bu sebepten, ilimleri ve fetvalarıyla meşhur olan dört Abdullah'tan (âbâdile) biri sayılmıştır.¹³⁴

Mir'âtü's-Sâlikîn'de ashâb-ı tefsîrden biri olarak kaydedilmiştir (vr. 13a).

3.2.3.5.3. Zeyd b. Sâbit

M. 611 senesinde Medine'de doğmuştur. Künyesi, Ebû Hârice (Ebû Saîd) Zeyd b. Sâbit b. Dahhâk el-Hazrecî en-Neccârî'dir. Resûl-i Ekrem zamanında Kur'ân-ı Kerîm'in tamamını ezberleyen ensara mensup dört kişiden biri kabul edilir. O, Hz. Ebû Bekir zamanında Kur'ân'ın cemedilmesi için oluşturulan heyetin başkanlığını, Hz. Osman'ın hilafeti zamanında ise, mushafı çeşitli şehirlere gönderilmek üzere istinsah eden heyetin başkanlığını yapmıştır. Medine'de M. 665 senesinde vefat etmiştir.¹³⁵

Mir'âtü's-Sâlikîn'de ashâb-ı tefsîrden biri olarak kaydedilmiştir (vr. 13b).

¹³⁴ İsmail L. Çakan, Muhammed Eroğlu, “Abdullah b. Abbas”, *DİA*, C. 1, İstanbul, TDV, 1988, s. 76-79.

¹³⁵ Bünyamin Erul, “Zeyd b. Sâbit”, *DİA*, C. 44, İstanbul, TDV, 2013, s. 321-322.

3.2.3.5.4. Übeyy b. Ka'b

Yesrib'de doğmuştur. Hz. Muhammed'e vahiy kâtipliği yapan ilk Medineli müslümandır. Hz. Peygamber ile birlikte bütün gazâlara katılmıştır. Hz. Muhammed hayattayken Kur'ân'ın tamamını ezberleyen ve Hz. Muhammed'in emriyle Mescid-i Nebevî'de Kur'ân öğretene Übeyy b. Ka'b, "seyyidü'l-ensâr ve seyyidü'l-kurrâ" sıfatlarıyla övülmüştür. Hz. Peygamber'in ölümünün ardından müslümanların eğitiminde ve Kur'ân öğretiminde önemli faaliyetleri olmuştur.¹³⁶

Mir'âtü's-Sâlikîn'de ashâb-ı tefsîrden biri olarak kaydedilmiştir (vr. 13b).

3.2.3.6. Âlimler

3.2.3.6.1. Gazzâlî

Künyesi, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî'dir. M. 1058 senesinde İran, Meşhed'de doğmuştur. Nizâmiye Medresesi'nde Şâfiî fakihi ve Eş'arî kelamcısı el-Cüveynî'den ders almıştır. Nizâmiye Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. Büyük mutasavvıf Gazzâlî, "Hüccetü'l-İslâm" unvanıyla tanınmıştır. İslam âlimleri arasında en çok eser veren müelliflerden biridir. Fıkıh, mantık, kelam, felsefe, tasavvuf ve ahlak konularında onlarca kitap yazmıştır. Eserlerinden birkaçı şöyledir: *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, *Mişkâtü'l-Envâr*, *Mi'yarü'l-İlm*, *Kîmyâ-i Saâdet*.¹³⁷

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Gazzâlî'nin nefsin, cisim olmayıp maddeden soyut olduğu ve duyguyu kabul etmediği görüşüne katıldığı aktarılmıştır:

"hukemâ' kavlinde nefs-i nâtîka-i insâniyye maddeden mücerredir, cism degildir işâret-i hissiyyeyi kabûl itmez ve bu kavîl mütekelliminden İmâm Gazzâlî Hazretleri'niñ maqbûlidir" (vr. 27b).

¹³⁶ Bünyamin Erul, "Übey b. Kâ'b", *DİA*, C. 42, İstanbul, TDV, 2012, s. 272-273.

¹³⁷ Mustafa Çağrıçı, "Gazzâlî", *DİA*, C. 13, İstanbul, TDV, 1996, s. 489-491.

3.2.3.6.2. Ebû Saîd Ebu'l-Hayr

Künyesi, Ebû Saîd Fazlullâh b. Ebi'l-Hayr Ahmed b. Muhammed el-Meyhenî'dir. M. 967 tarihinde Horasan, Meyhene'de doğmuştur. Fıkıh, tefsir ve hadis alanlarında eğitim görmüştür. Tekke âdâbını tespit eden ve düzenlediği semâ meclislerinde okuduğu âşıkane rubâîlerle tanınan bir mutasavvıftır.¹³⁸

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, müridin tahkikî zikir çekerken abdest aldığında, o abdestin nurunu bile müşâhede ettiği görüşü aktarılır. Şeyh Ebû Saîd'in müridiyle yaşadığı bu hadisede bunu görmek mümkündür:

“Şeyh Ebû Sa [î]d rahmetullâhi ‘aleyh müridlerinden birisi âb-dest alup halvete girdi. Ol vakt bir nûr zâhir oldu. Pes ol mürid na‘re urup taşra çıktı ve segirdüp eydirdi ki: “Ben Hâk Te‘âlâ’yı müşâhede kıldım.” Pes şeyh anıñ ahvâlin bilüp ve yanına çağırup “Ol nûr seniñ âb-destiñ nûrıdır henüz sen kanda ve Cenâb-ı ‘İzzet kanda?” didi” (vr 59b-60a).

3.2.3.6.3. Hârezmî Tâhir b. İslâm

Künyesi, Ebû Saîd Tâhir b. İslâm b. Kâsım, Sa'd Nemedpoş el-Ensârî el-Hârezmî'dir. M. 1370'te 105 kitaptan derlediği *Cevâhiru'l-Fıkıh* eserini yazmıştır.¹³⁹

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Hârezmî Tâhir b. İslâm, şeyhiyle konuşurken şeriat, hakikat ve tarikat nedir diye sorunca şeyhinin şöyle cevap verdiği aktarılmıştır:

“Meşelâ bir şâ'im kimesne ‘amden ekl eylese şerî‘atde şavmı bâtıl olur ve ol kimesne hâl-i şiyâmında bir kimesne âharı ğıybet eylese haqîkatde şavmı bâtıl olur, şerî‘atde olmaz. Pes imdi esrâr-ı haqîkate vukûf yokdur ancak şâhib-i şer‘iñ lisânı ile beyân olunan a‘mâl-i şâlihaya mübâşeret ve hudû[d]ullâhı ‘adem-i tecâvüz ile esrâr-ı haqîkate vukûf mümkün olur. Ve tarîkat, şerî‘atiñ ‘aynıdır beyne-hümâda muhâlefet yokdur muhâlefetine kâ‘il olanlar küfr ile hüküm olanlar” (vr. 34b-35a).

¹³⁸ Tahsin Yazıcı, “Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr”, *DİA*, C. 10, İstanbul, TDV, 1994, s. 220.

¹³⁹ Murteza Bedir, “Osmanlı Öncesi Türk Hukuk Tarihi Yazıcılığı”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, s. 83.

3.2.3.6.4. Mevlânâ Tâceddîn en-Nakşibendî

Şâh Muhammed Bahaeddîn en-Nakşibendî'nin (ö. 1389) halifelerinden Mevlânâ Tâceddîn Ebu'l-Kemâl Şeyh Hâce İshâk er-Rumî hakkındaki tek bilgi kaynağı, kurduğu vakıf için yazılan M. 1381 tarihli vakfiyedir. Bu belge sayesinde Hâcegân ismi yerine “Nakşibendilik” tabirinin bir tarikat ismi olarak Bahâeddin Nakşibend hayatta iken kullanılmaya başlandığı tespit edilmiş ve Şeyh Hâce İshâk er-Rumî'nin kurmuş olduğu vakıf vasıtasıyla Batı Anadolu'da, Saruhanoğlu Beyliği topraklarında tezahür etmiş ve Nakşibendilik'in Anadolu'da bilinen ilk kurumsal yapısı olduğu tezi ortaya atılmıştır.¹⁴⁰

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Mevlâna Tâceddîn, ruhsat ile amel etmenin sûretini açıklamıştır (vr. 67b).

3.2.3.6.5. Kemalpaşazâde

Asıl adı Şemseddin Ahmed olan Kemalpaşazâde, M. 1469'da doğmuştur. II. Bayezid'e lalalık yapan dedesi Kemal Paşa'ya nispetle İbn Kemal veya Kemalpaşazâde adlarıyla tanınır. Zengin bir tahsil hayatı vardır; Kur'ân'ı ezberlemiş, Arap dili ve edebiyatı, mantık ve Farsça öğrenimleri görmüştür. Çeşitli müderrislikler, Edirne kadılığı, Anadolu kazaskerliği ve şeyhülislamlık yapmıştır. İlmî bilgisi, şer'î hususları çözüme kavuşturma ve fetva verme konusundaki kabiliyetinden dolayı “müftî's-sakaleyn” ve “el-muallimü'l-evvel” lakaplarıyla anılmıştır. Kemalpaşazâde hadis, tefsir, fıkıh gibi dinî ilimler başta olmak üzere tarih, edebiyat, felsefe, dil ve tıp alanlarında eser vermiş çok yönlü bir âlimdir.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Fahreddin Razî'nin insan bedeni ve nefsin farklı şeyler olduğunu, bedenin artıp azalma gösterirken nefsin aynı kaldığı görüşü aktarılır. Ardından “bu kavî-i mezbûr Mevlânâ Kemâlpâşâzâde'niñ dahı muhtârıdır” (vr. 27a) denilerek İbn Kemal'in de aynı görüşte olduğu bilgisi verilir.

¹⁴⁰ Hasan Demirtaş, “Nakşibendilik'in Anadolu'da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfiyesi”, *Vakıflar Dergisi*, S. 50, 2018, s. 23-45.

3.2.3.6.6. Vâî Efendi

Bazı kaynaklarda Vankulu Mehmed Efendi (ö. 1592) ile karıştırılan Mehmed Vâî Efendi (ö. 1685), Kadızâdeliler hareketinin üçüncü safhasını başlatan vâîz ve müfessirdir. XVII. yüzyılın dinî hayatında önemli bir yer tutan mutasavvıf-fakih çekişmesinde fakihlerin yanında yer almıştır. Eserleri şöyledir: *Arâ'isü'l-Ḳur'ân* ve *Nefâ'isü'l-Furḳân* ve *Ferâdisü'l-Cinân*, *A'mâlü'l-yevm* ve *'l-leyl*, *Risâle fî kerâhiyyâti'l-cehr bi'z-zikr*, *Münşeât*.

Sıdkî Efendi, Hz. Peygamber'in güzel vasıflarını anlatmanın mümkün olmadığı kanaatinde. Bu sebeple Vâî Efendi'nin yazdığı 14 beyitlik manzum Hilye-i Şerîf'e, eserini süslemek için yer vermiştir (vr 18b-19b).

3.2.3.7. Şairler

3.2.3.7.1. Ferezdak

M. 641-732 yılları arasında yaşayan, Ferezdak namıyla tanınan Arap şairin asıl adı, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî'dir. Alt dudağı somuna benzediği için kendisine "Ferezdak" lakabı verilmiş ve bu lakapla tanınmıştır. Emevîler döneminde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biridir. On beş yaşındayken Hz. Ali ile görüşmesi, şair üzerinde önemli bir etki yaratmıştır. Şiirlerinde görülen Ehl-i beyt sevgisinin buradan geldiği düşünülmektedir. Ömrü boyunca pek çok kişiye hicivler yazmış ve onların düşmanlıklarını kazanmıştır. Şiirin her türünde örnekler veren Ferezdak, çoğunlukla fahriye, hicviye ve methiyeleriyle meşhur olmuştur. En çok methiye, iyi ilişkiler kurduğu Emevî ailesi mensupları için yazmıştır. Şiî inancına göre on iki İmamın dördüncüsü olan İmam Zeynelâbidîn'in üstün vasıflarını anlatan kasidesi çok meşhurdur. Bu kasideye öfkelenen Hişâm b. Abdülmelik, Ferezdak'ı hapsedtirmiş, ancak kendisini hicveden bir kaside yazdığını öğrenince hicvinden korkarak onu serbest bıraktırmıştır. Bu kaside, onun ilmî şahsiyeti hakkında önemli bir kaynak olup birçok âlim tarafından şerhedilmiştir.¹⁴¹

¹⁴¹ Ali Şakir Ergin, "Ferezdak", *DİA*, C. 12, İstanbul, TDV, 1995, s. 373-75.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Ferezdak'ın adı doğrudan geçmemektedir. Ondan “mâhir” şair diye bahsedilir. Sıdkî, eserini yazmadan önce fikirlerini aldığı Mehmed Said Gâlib Paşa'yı övmek için Ferezdak'ın İmam Zeynelabidin'i övdüğü Arapça kasidesinden üç beyite yer vermiştir (vr. 3a-3b).

3.2.3.7.2. Mütenebbî

Künyesi, Ebü't-Tayyib Ahmed b. el-Hüseyn b. el-Hasen b. Abdüssamed el-Cu'fî el-Kindî el-Mütenebbî'dir. M. 915-16 yılında Kûfe'de doğmuştur. Nahiv, lügat, şiir ve edebiyat dersleri almıştır. Bazı şiirlerinde tasavvufî ifadelere yer vermesi, bu alanda geniş bilgi sahibi olduğunu gösterir. Bir dönem gezgin şairlik yapmış, ücret karşılığında methiyeler kaleme almıştır. Kibirli bir kişiliğe sahip olduğundan hayatının sonuna kadar hep birileriyle mücadele haline olmuştur. Şiir yazmadaki becerisi, onun en büyük Arap şairi olarak zikredilmesini sağlamıştır. Bir *Divan*'ı vardır.¹⁴²

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, adı doğrudan geçmez ama “şâ'ir-i mâhir mihter-i 'âlem şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem hazretlerinin hakkında bu beyti inşa' eylemiştir” derkenâr notuyla onun Hz. Peygamber'i övdüğü kasidesinden bir beyite yer verilmiştir (vr. 18a).

3.2.3.7.3. Ebü'l-Feth el-Büstî

Künyesi, Ebü'l-Feth Alî b. Muhammed b. Hüseyin b. Yûsuf b. Muhammed b. Abdilazîz el-Büstî'dir. M. 941-946 yılları arasında Afganistan'ın Büst şehrinde doğmuştur. Arapça ve Farsça şiirler yazdığı için kendisine “zü'l-lisâneyn” lakabı verilmiştir. Katiplik de yapmış olan Büstî, tevhid ve maarif hakkında Arapça ve Farsça şiirleri, darbimesel niteliğindeki secili hikmetli sözleri ile ünlüdür. Hadis, fıkıh, edebiyat ve dil alanlarında eğitim görmüştür, aynı zamanda hadis hafızıdır. Şiirlerinde fıkıh, nahiv, mantık, astronomi, tıp, felsefe, tarih, coğrafya, matematik, sosyoloji ve psikoloji gibi ilimlerden iktibas yapması, onun geniş bir ilim ve kültür birikimine sahip

¹⁴² İsmail Durmuş, “Mütenebbî”, *DİA*, C. 32, İstanbul, TDV, 2006, s. 195-200.

olduğunu gösterir. *Divan, Kasîde-i Nûniyye ve Şerhu Muhtaşari'l-Cüveynî* adlarında üç eser yazmıştır.¹⁴³

Mir'âtü's-Sâlikîn'de, Ebu'l-Feth el-Büstî'nin adı geçmez ama kalbinde ilahî nurlar bulunan birinin kusurları varsa müridin onu talim ve irşat edeceği söylendikten sonra insanın nefsiyle insan olduğunu belirten *Kasîde-i Nûniyye*'nin 7. beyiti iktibas edilmiştir (vr. 18a).

3.2.3.8. Diğer Şahıslar

3.2.3.8.1. Kayyımzâde Abdullah Efendi

Kayyımzâde Abdullah Efendi (ö. 1824), Çankırı'da doğmuştur. Şeyh Salih el-Ömerî'den kütüb-i sitte ve diğer hadis kitaplarından icâzet almıştır. Üsküdar Selimiye Tekkesinin ilk şeyhidir. Padişahın emriyle Ramazan aylarında Kur'ân tefsiri yapılan Huzur Dersleri'nde muhatap ve mukarrir olarak bulunmuş, Galata ve Enderun hocalığı yapmış ve Kudüs kadılığı görevine tayin edilmiştir. En meşhur eseri *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Fenârî* olup, bunun dışında dokuz eseri daha vardır.¹⁴⁴

Mir'âtü's-Sâlikîn, çeşitli müelliflerin farklı konulardaki eserlerinden nakledilerek oluşturulmuş bir risaledir. Sıdkî, naklettiği bu görüşleri doğrudan eserine almamış, devrin güvenilirlerinden kabul ettiği Kayyımzâde'ye danışarak, onun yol göstermesiyle açmıştır (vr. 4b).

3.2.3.8.2. Seyyid Mehmed Saîd Gâlib

Mehmed Saîd Gâlib Paşa (1763-1829) kâtip olarak başladığı görevinde inişli çıkışlı olaylar sebebiyle sık sık pozisyon değiştirmiş reîsülküttaplık, vezirlik, sadrazamlık makamına kadar yükselmiş başarılı bir devlet adamıdır. Modern Türk

¹⁴³ Hüseyin Elmalı, "Büstî, Ebü'l-Feth", *DİA*, C. 1, İstanbul, TDV, 2016, s. 228-229.

¹⁴⁴ Ali Benli, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Çankırlı Bir İlim Ailesi Kayyımzâdeler", *Çankırı'nın Manevî Mimarları*, Çankırı, Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, 2017, s. 410-412.

diplomasisinin kurucuları arasında gösterilir. Bazı gazelleri de bulunan Gâlib Paşa'nın *Dîvânçe*, *Fransa Sefâretnâmesi* ve *Revâbitü'l-Ukûd* adlı eserleri vardır.¹⁴⁵

Sıdkî, eserini yazmadan önce hangi eseri çevireceğine karar veremeyince güvenip görüşlerine önem verdiği devlet adamı Mehmed Saîd Gâlib Paşa ile bir araya gelmiştir. onun fikirlerini aldıktan sonra eserini kalem almıştır (vr. 3a-3b).

3.2.3.8.3. İsmâil Sâdık Kemâl

Künyesi, es-Seyyid İsmâil Sâdık Kemâl bin El-Hâc Mehmed Sâlih Vecîhî Paşa'dır. Vüzeradan Vecîhî Paşa'nın (ö. 1867) oğludur. 1824 senesinde doğmuştur. Rumeli Beylerbeyliği ve Meclis-i Âyan Âzâlığı görevlerinde bulunmuştur. Bu önemli devlet görevlerine rağmen ömrünün ileri yaşlarını dünya işlerinden uzak geçirmiştir. Düğümlü Baba'nın (ö. 1866) müridi olmuş ve onun tekkesinin yanına kurduğu zaviyeyle ilgilenmiştir. 1892'de vefat edince bu tekkeye defnedilmiştir.¹⁴⁶

Mir'âtü's-Sâlikîn'in 1. varağın a yüzünde İsmâil Sâdık Kemâl tarafından yazılmış bir vakıf kaydı vardır. Burada, H. 1292/ M. 1875 senesinde bu risaleyi tekkeye vakfettiğini bildirmiştir (vr. 1a).

¹⁴⁵ Orhan F. Köprülü, "Galib Paşa, Mehmed Said", *DİA*, C. 13, İstanbul, TDV, 1996, s. 329-331.

¹⁴⁶ Bekir Belenkuyu, "Vecîhîzâde İsmâ'il Sâdık Kemâl (ö. 1892) Ve Rûh-ı Kemâl'de Yer Alan Manzum Esmâ-i Nebî Metni", *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 49, 2017, s. 391-392.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

METİN VE SADELEŞTİRME

4.1. Metin

[1a]

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوات والسلام علي ملجأ من ذرئ منجأ من برئ اجمعين و علي قاطبة انبيائه المعاظهين دعباده الموحدين اما بعد فقد خضت هذا الكتاب واهدت اجره لارواح كافة امواتنا و لفيوضات الراين لكل احيانا وانا العبد الضعيف الدليل المقتدر الي الله اللطيف الجليل المقتدر المتعال السيد اسماعيل صادق كمال بن الحاج محمد صالح وجيهي پاشا رحمه الله تعالى آتانا في الدنيا حسنة و في الآخرة وقنا عذاب النار بجاه رسولك الا عظم صلي الله تعالى عليه و علي آله و صحبه اجمعين وسلم و الحمد لله رب العالمين¹⁴⁷

[1b]

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذي هداناكمعرفته و اكرمنا بتقواه وطاعته والصلوة والسلام علي اكرم احبائه واعظم امنائه محمد اشرف رسله و انبيائه و علي آله و اصحابه المخصوصين باحسانه امام بعد فلانعمة الله تعالى علي عباده اعظم من الايمان والعبادة ولاوسيلة اليها سوىتحصيل علمها بنور البصيرة ولانقمة اعظم من الكفرو المعصية ولا داعي اليهما سوى عمي القلب بظلمة الجهالة فيجيب علي كل عاقل بالغ ان يكخل بصيرته بكحل العلم الذي لا بد منه حتي يذهب العمي الذي بظلمه الجهل ويرى الصراط المستقيم و النهج القديم الذي بعث النبي عليه الصلوة والسلام لدعوة الناس الي سلوك هذا النهج ولا يتأتى سلوكه الا بمعرفته الصانع واداء ماكلف به¹⁴⁸

¹⁴⁷ Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla,

Hamd âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. Salât ve selâm tüm yaratılmışların kurtuluşu ve sığınağı olan Hz. Muhammed (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) ve (Allah'ın) bütün yüce peygamberlerinin ve muvahhit kullarının üzerlerine olsun. Bundan sonra bu kitabı vakfettim, mükafatını da tüm ölülerimiz ve tüm dirilerimizin iki cihan feyizleri için hediye ettim. Ben, yüce, muktedir, celil ve lütuf sâhibi olan Allah'a muhtaç olan zayıf ve zelil kul Es-Seyyid İsmâil Sâdık Kemâl bin El-Hâc Mehmed Sâlih Vecîhî Paşa. Allah ona (bana) merhamet etsin. (Ey Rabbimiz) yüce Resûl'ünün makamı hürmetine "bize dünyada da iyilik ver öteki dünyada da iyilik ver, bizi cehennem azabından koru." (Bakara 2/201) Onun sevip râzı olacağı şekilde O'na, âline ve ashâbına salât ve selâm et. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur. 1292 (M. 1875) senesinde (yazıldı).

¹⁴⁸ Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla.

Hamd, bizi O'nu bilmeye ileten, takvası ve tâatiyle ikrâm eden Allah'a mahsustur. Salât ve selâm en kıymetli sevdikleri ve en büyük emîni, resûllerinin ve nebîlerinin en şerefli Hz. Muhammed'in ve O'nun ihsânına özel ulaşmış olan aile ve ashâbının üzerine olsun. Allah Teâlâ'nın kulları üzerinde iman ve ibadetten daha büyük nimeti yoktur. İbadetlerin ilmini basîret nuruyla tahsil etmeden ona ulaşmaya

(Derkenâr: Niğmet bi-kesri'n-nûn 'uğûbet ma'nâsınadır.)

[2a]

قیقول العبد الفقیر المقر بالذنب والتقصیر مفارق الوطن وراکب الحسن خلیل الصدقي بن علي بن علي اسمعیل
غرا لله تعالی ذنوبهم وستر يوم القیمه عیوبهم. نظم

یا من یری مافی الضمیر و یسمع

انت المعد لكل ما بتوقع

یا من یرجي للشدايد کلها

یا من الیه المشتکی و المفزع

یا من خزائن رزقه فی قول کن

امنن فان الخیر عندک اجمع

ما لی سوى فقري الیک وسیلة

فبالا فتقار الیک فقري اذ فع

ما لی سوى قرعي لبابک حيلة

vesile yoktur. İsyandan ve küfürden daha büyük bela da yoktur. Bu isyan ve küfrün, cehalet karanlığı sebebiyle oluşan kalp körlüğünden başka sebebi de yoktur. Her âkil ve bâliğ olanın, cehâlet karanlığının körlüğü gidene ve sırât-ı müstakîmi görene kadar basiretini illâ gerekli olan ilimle sürmelemesi gereklidir. Efendimiz aleyhissalatü vesselâmın insanları girmeye davet etmek için gönderildiği bu kadîm yola girmek, ancak yaratıcıyı bilmek ve mükellef olduğu şeyleri edâ etmekle mümkündür.

فلئن رودت فلاي باب اقرع

من الذي أدعو و أهتف باسمه

ان كان فضلك من فقيرك يمنع

[2b]

عاصيا حاشا لمجدك أن تقط

الفضل اجزل والمواهب اوسع^{149 150}

لما لفظني رامي الغربة بمنجيف قضاء قدرت من ديار ساحل نهر طونه الي هذه البلدة التي تسمي بكنقري توطنت فيها بمقاساة متاعب الشدة والكربة وأنست بعلمائها و اهاليها حتي كثرت فيها اخوانا و احبابا كما في بلدتنا التي ولدت فيها ولكن قدائرخرب المنخبيف في وجودي الضعيف حتي كسر بعض عظمي لاطاقة لتحمل اضطرابه فاي وقت اجلس في مجلس علماء هذه البلدة سكن اضطرابي بسكون قليل لان بعض كلامهم تسلية لي وكلما خليت في مكان خص بي جدد اضطرابي حتي اكون بين الحيوه والممات فعلي هذه الهيئة سيف بعض عمري ثم خطر بيالي ان اجمع ورقة بلسان التركي شاملة¹⁵¹

¹⁴⁹ Günahını ve eksikliğini itiraf eden, vatanından ayrı, iyiliğin peşinde olan Halîl Es-Sıdkî b. Ali b. Ali İsmâîl. Allah onların günahlarını bağışlasın, ayıplarını kıyamet günü örtsün, der ki;

Nazım

Ey kalpte olanı gören ve işiten

Her beklenileni hazırlayan sen

Ey her zorlukta ümit olan

Korku ve şikayetler kendisine yapılan

Ey rızkının hazineleri tükenmeyen

İhsân et, çünkü hayır senin katında en sağlamı

Sana muhtaçlığımdan başka bir vesilem yok

Sana muhtaçlığım ile ihtiyâcımı kaldırı

Senin kapına başka çare ve yol yoktur

Eğer geri çevirirsen hangi kapıyı çalarım

İsmiyle kime seslenip kime yalvarayım

Eğer fazlına muhtaç olan ben mahrum olursam

Hâşâ, âsinin ümidini yüceliğinden kesmesi

Fazlın çok bol, ihsanın çok geniş

¹⁵⁰ İmam Şâfiî Divân'ındaki bir kasideden alınan bu şiirin aslı için bkz.: **Divânu İmâm Eş-Şâfiî**, nşr. Abdurrahman b. El-Mustavî, Daru'l-Marife, Beyrut, 2005, s. 76.

¹⁵¹ Gurbet diyarı beni mancınkla Tuna Nehri sahilinden Çankırı isimli bir beldeye atınca sıkıntı ve şiddet yorgunluğunun zorluğuyla orayı vatan edindim. Oranın âlimlerine ve halkına güvendim, doğduğum beldede olduğu gibi orada da dost ve ahabbım çoğaldı. Mancınığın tahribâtı bazı kemiklerimi kıracak kadar zayıf vücuduma tesir etti ve ızdırâbına dayanamıyorum. Bu beldenin âlimleriyle ne zaman

[3a]

لمسائل الدين لتكون فصيدا لبعض احبابي واثرا مني وعلاجاً لاضطرابي باشتغالي في الدنيا و وسيلة الي دار
الخبان في الاخرة لاذال اسمي كور قتي وقد طالي فكري في هذه الملا حظته باي كتاب الترجمة فلما توجه لوائين
انقره وكنقري الي الوزير الذي هو نا ظر للفقرا في تحت ظله بنظره الرقة والصائب الممتاز بين الوزراء بفكره
الثاقب لا يسما بتد بيره الموافق لسير السلطان بل نخيه ال عثمان اعني به السيد محمد سعيد غالب باشا يسر الله
تعالى ماير يد و مايشاء.¹⁵²

(Derkenâr: Bu ebyât-ı şelâse şâ'ir-i mâhiriñ, Zeyne'l-Ābidîn 'Alî bin Hüseyn
rağiyallâhu 'anhümâ hazretleriniñ medhi içün Mekke-i Mükerreme'de inşâ' eyledüğü
ebyât-ı celîleden. Vezîr müşârü'n-ileyhiñ hüsn-i hulķına münâsib intihâb ve iktibâs
olunmuşdur.)

نظم

ولازال ظلّه علي مفارق الضعفاء

ينمى إلى ذروة العزّ التي قصرت

عن نبيلها عرب الاسلام والعجم

سهل الخليفة لا تخشى بواده

[3b]

otursam ızdırâbım biraz sakinleşiyor. Çünkü onların bazı kelâmları bana teselli oluyor. Ne zaman yalnız
kalsam ölümle hayat arasında kalmış gibi ızdırâbım tekrar başlıyor. Bu şekilde hayatım geçerken
aklıma,

¹⁵² Türkçe din meselelerini içeren, sevdiklerimize kan, benden bir eser, dünyada onunla meşgul olarak
ızdırâbıma bir ilaç, ahirette cennete bir vesile olan bir risale yazmak istedim. Bu risalem gibi ismim
kaybolmasın diye hangi kitabı tercüme edeceğim konusundaki düşüncem uzadı. Ankara ve Çankırı
vilayetlerinde fakirleri gözetin, bakışlarında incelik olan, delici düşünceleri ile vezirler arasında,
özellikle sultanın seferinde uygun tedbirleri ile mümtaz olan, Osmanlı hanedânının seçkini, vezir Seyyid
Mehmed Saîd Gâlib Paşa'ya gittim. Allah onun dilediklerini kolay etsin.

يزينه اشان حسن الخلق والشيم

عم البرية باحسان فانقشعت

عنها الغيبة والاملاق والعدم¹⁵³

رأيت محبا للعلماء لايسما لفقرء اهل الطريقة فاددت ان اجمع و رقة بلسان التركي في آداب السالكين لمتكلمين هدية لحضرته و بتركاً من الي جنابا فشرعت وضع القلم علي البياض بعون ربنا الفيض وطوتها علي ثلثة ابواب الاول في اثبات الصانع و توحيدة و كتبه و رسله و الايمان به لان كل سالك يحتاج الي هذه المسائل بل كل مؤمن يحتاج اليها. الثالث فيما يكون مانعا للوصول

الي المطلوب وسميتها بمرأت السالكين

فمن نظر فيها لا يكون من الهالكين¹⁵⁴

[4a]

سائلا عن الله تعالى الذي لا يسان المرء عن الفواية الا بتوفيقه و تأييده ان يغفرلي خطيئاتي بفضله و برحمته ولمن ينظر فيها فمن وجد فيها سيقا من اللسان وسهوا في البيان و غلطا من القلم و البيان فليحمل ان علي الله تعالى وسم ع قل الا نسان بالعجز و النقصان و ليستر عليها زيل العقو و الاغماض و ليتجنب عن فتح باب النظر والاعتراض بل ليصلحها بنظره الصائب و فكر الثاقب لايسما كنت مريضا في تركيبها من ضرب المنجنيق

¹⁵³ Bu methiye, Ferezdak'a aittir. Kasidenin tamamı için bkz.: <http://www.adab.com/modules.php?name=Sh3er&doWhat=shqas&qid=3664>, 04.04.2020.

¹⁵⁴ Nazm
Gölgesi fakirlerin başında dâim olsun
O, izzetin zirvesine ulaşır ki
İslam'ın Arap'ı ve Acem'i ona ulaşmaktan kâsır kalmıştır
Yumuşak huyludur, gelişinden korkulmaz
İki şey onu süsler, güzel ahlâk ve güzel tabiât
İhsânıyla tüm halkı kuşattı, böylece
Halktan yitük, geçimsizlik ve yokluk dağıldı

Onu âlimleri, özellikle tasavvuf erbâbı ve fakirleri seven biri olarak gördüm. Onun huzuruna hediye ve teberrük ederek sâliklerin edepleri hakkında Türkçe bir risale toplamaya karar verip feyz veren Rabbimizin yardımıyla beyaz sayfaya kalemi koymaya başlayıp onu üç bölüme ayırdım. Birinci bölüm, yaratıcının ispatı, tekliği, kitapları ve resûlleri ve onlara iman hakkındadır. Çünkü her sâlik, hatta her mü'min bu meselelere muhtaçtır. İkinci bölüm, sâliklerin edepleri ve matlûblarına ulaşmaları hakkındadır. Üçüncü bölüm, matlûba ulaşmaya engel olan şeyler hakkında olup

تفرقة الخاطر و خمور الفكر و فتور الادراك من عناء الطريق فاني للخطايا القترف و بالقصود و العجز لمعترف
ولكن ليس لي في هذه الودقة من الاختراعات الا نقلت روايات المشايخ و جمعت متفرقاتهم اظهارا¹⁵⁵

[4b]

لمراد هم بدفع الاحتمال وحل المشكلات في معاني كلامهم و عبادتهم بما اشار اليه الا مستاذ المحقق الفاضل
الكانقري الشهيد يقيم زاده لانه من الثقة بل كلامه حبسته في زماننا والله لقلم بحقيقة الحال اللهم يسر لنا الاتمام
باصابة المقال وهو حيي و نعم الوكيل¹⁵⁶

(7) **El-Bābu Evvel fī İsbāti’ş-Şāni’, Vaḥīdihi ve Kütübihi ve Rūsulihi**, (8) ve ‘l-
īmānın bih. Ya’nī bu bābda vācibü’l-vücūdı (9) işbāt ve vācibü’l-vücūdun
vaḥdāniyyeti, kütüb-i semāviyye ve (10) Resūl-i ekremleri ve bunlara īmān beyān
olunur. (11) **Yā eyyühe’s-sālik! Pes ma’lūm ola ki** (12) evvelā ‘abd-i mükellefe vācib
olan ‘ilm ma’rifetullāhdır (13) emrāz-ı cehlden ve emrāz-ı nakliden sālim olur (14) ve
ismü’l-mühtedī ile müsem mā ve sa’id olur. Velākin (15) ma’rifetullāh her bir
zāt[in] kendi nefsinin bilmek ile

[5a]

(1) ḥāşıl olur. Nitekim Resūlullāh şallallāhu te’ālā (2) ‘aleyhi vesellem buyurmuşdur:
“من عرف نفسه فقد عرف ربه”¹⁵⁷ (3) Ya’nī bir kimesne kendi nefsinin (4) bilür ise ḥāliḳini
‘ale’t-taḥḳīḳ bilür dımeḳdir. (5) **Pes imdi** bir kimesne kendi nefsinin bilmek (6) ne
ṭarīḳle olur ve andan ma’rifetullāh ne cihet ile (7) ḥāşıl olur? İmdi kütübü’l-eḥādīşde

¹⁵⁵ risaleye bakan helāk olanlardan olmasın, kişi (matlûbunu) kaybetmekten ancak onun desteklemesi ve muvaffak etmesiyle korunduğu Allah’tan rahmeti ve fazlıyla benim ve bu risaleye bakanın günahlarını affetmesini dileyerek, risaleyi “Mir’âtü’s-Sâlikin” diye isimlendirdim. Risaleye bakıp onda dil sürçmesi ve ifade hatası gören şu şekilde yorumlasın; Allah insan aklını acziyetle ve noksanla vasfetmektedir ki kişi o hataları görmezden gelip kusurlarını af örtüsü ile örtün ve kendi görüşünü eklemek veya itiraz etme kapısını açmaktan sakınsın, isabetle ve keskin düşünce ile düzeltsin. Özellikle risaleyi toplama sırasında mancınık darbesinden dolayı, yol yorgunluğu ile de hasta iken aklım ve düşüncem dağınık, idrâkimde rehâvet vardı. Zira ben hata, noksan ve acziyetimi itiraf ediyorum. Ancak bu risale benim kendi düşüncem olmayıp Allah dostlarının rivayetlerini naklederek

¹⁵⁶ ihtimalleri def edip kelâmlarını ve ibârelerindeki kapalı manaları üstâd, muhakkık, faziletli, Çankırılı meşhur Kayyımzâde’nin işâretiyle açarak onların farklı farklı muratlarını açıkça yazdım. Çünkü Kayyımzâde güvenilirlerdendir. Hatta onun kelâmı zamanımızda delildir. Allah, hallerin hakikatini en iyi bilendir. Allah’ım, isabetli sözler ile tamamlamayı nasip eyle; O bana yeter ve ne güzel vekildir.

¹⁵⁷ “Nefsini bilen, Rabbini bilir.” Bu veciz ifade hadis kitaplarında bulunmayıp mezûât kitaplarında ve tasavvufî eserlerde yer almaktadır. İbn Teymiye bu sözü “mevzû” diye nitelendirmiştir bkz.: Ali el-Kârî, **el-Esrârü’l-Merfûa**, s. 351; **el-Masnû**, nr.349. Nevevî onun için “sabit” değil ifadesini kullanmıştır bkz.: Suyûtî, **ed-Düerü’l-Müntessire**, nr. 393; Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, II, 262. Hadis No: 2532. Sağânî ise asılsız olduğuna hükmetmiştir bkz.: Sağânî, **Mevzûâtü’s-Sağânî**, nr. 28.

işâret (8) olunmuştur ki Dāvūd ‘aleyhi’s-selām hazretlerine (9) cenâb-ı Rabbü’l-‘âlemînden ihâ’ olundu: (10) “اعرف نفسك واعرفني”¹⁵⁸ Ya’nî “Ya Dāvūd kendi (11) nefsiñi bil ve dahı ben ‘azîmü’s-şanı bil” demekdir. (12) **İmdi** Hazret-i Dāvūd ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selām (13) bi-tarîkı’l-münâcât buyurdu: “Kendi nefsimi (14) ne keyfiyyet ile bilürüm ve evşâf-ı bâ-kemâlınden (15) ‘uqûl mütehayyir iken zât-ı pāk-i vâcibü’l-vücûdın

[5b]

(1) ne keyfiyyet ile bilürüm?” İmdi def‘a-i şāniyyede (2) ilcā’ olundu: “Yā Dāvūd kendi nefsiñi za‘f (3) ve ‘acz ve nokşān ve fenā sıfatlar ile muttaşif bil (4) ve zāt-ı tekaddüsümü kudret ve kuvvet ve hayāt (5) ve bekā sıfatlar ile muttaşif bil.”¹⁵⁹ **Pes bundan ma‘lûm (6) ola ki** bir kimesne kendi nefsinı za‘f u (7) ‘acz ile muttaşif bilince sâ’ir maḥlûkāt (8) u mevcûdâtın cümlesi ‘acz ile muttaşif (9) olduğına ‘ilm hâşıl olup def‘aten vâcibü’l- (10) vücûda enbâz u şerîk olmadığına ‘ilm (11) hâşıl olur. Def‘a-i şāniyyede vâcibü’l-vücûduñ (12) vaḥdāniyyetine ‘aklı şehâdet idüp şehâdet (13) ‘ilm-i yakîn ile “وَهُوَ الْفَاضِلُ فَوقَ عِبَادِهِ”¹⁶⁰ (14) nazmının mâ-şadaķına vâkıf olur. **Pes ma‘lûm (15) ola ki** vâcibü’l-vücûdı işbât itmek

[6a]

(1) ‘aklî olur ve naklî olur. Gerek ‘aklî ve gerek (2) naklî bir kimesne ḥālîķini işbât ve tevḥîd idüp (3) bilür ise ol kimesne muḳallid gürûhundan (4) ḥâric olup îmānı îmān-ı kāmîl olur. (5) Velâkin nakl ile ḥālîķini işbât ve tevḥîd (6) idüp ve nakle i’tikâd-ı şaḥîḥ ile i’tikâd (7) itmek vâcibdir bil, farzdır. Ya’nî nakl demek (8) Kur’ân-ı Kerîm’dır ve Kur’ân-ı Kerîm’e i’tikâd-ı tāmmesi (9) olan kimesne vâcibü’l-vücûduñ vaḥdāniyyetini (10) ‘akl ile istidlâl ve taşarruf eylemege (11) mecbûr degildir, hemân Kur’ân-ı Kerîm’e i’tikâd-ı (12) şaḥîḥ kâfîdir. Velâkin ‘akl u firâset ile (13) nakle ‘aklı ḥamm itmekde elbetde şevâb çokdur. (14) Ammâ ‘aklen ve naklen bir kimesne muḳallid olur ve (15) muḳallidın îmānı cā’iz midir yohsa cā’iz

[6b]

¹⁵⁸ “Nefsini bil ki beni bilesin” Bkz.: Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, II, 262.

¹⁵⁹ Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Marifetnâme**, Haz. Cengiz Zengin, Oğuzhan Cengiz, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2016, s. 644.

¹⁶⁰ En’âm 6/18: “O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir.”

(1) değil midir inşaillāhu te‘ālā ‘an-ḳarīb īmān (2) bahşinde cevābı gelir. **Pes ma‘lūm ola ki** (3) vācibü’l-vücūdı naklen işbāt ve tevḥīd (4) Kur’ān-ı Kerīm ile olur. Vācibü’l-vücūduñ (5) vaḥdāniyyetine ve kemāl-i kudretine delālet (6) olan āyet-i kerīmeler gibi. Meşelā “لَوْ كَانَ فِيهِمَا”¹⁶¹ (7) āyeti gibi ve cümleden biri İhlāş-ı (8) şerīfdir. Meşelā bir kimesne vācibü’l-vücūd (9) birdir ve şerīki yokdur dise ve eger (10) dise ki neden bellü? Mücīb, ihlāş-ı şerīfi (11) tilāvet itmiş olsa vācibü’l-vücūduñ (12) vaḥdāniyyetini Kur’ān-ı Kerīm ile işbāt ve tevḥīd (13) itmiş olur ve ol kimesneye muḳallid dinilmez. (14) Ammā ‘aql ile ḥālik-ı ‘ālemi işbāt ve tevḥīd (15) eylemekde bahş çokdur. Her ne kadar taṭvīle mü’eddi

[7a]

(1) olur ise de bir miḳdār beyān kılınmak ehemmi (2) ü lāzımdır. Zīrā nakli bildükden sonra ‘aqlī (3) işbāt ve tevḥīd eylemekde ecr ü şevāb muzā‘af (4) olacağında şübhe yokdur. Bu ecden şāhibü’l- (5) ‘aql ve’l-firāseti olan kullarını vācibü’l- (6) vücūd ḥāzretleri Kitāb-ı Kerīm’inde medḥ (7) buyurmuştur. Meşelā Ḥāzret-i ‘İsā ‘aleysi’s-şalātü (8) ve’s-selām da Kudüs-i Şerīf’inden Anṭakya’ya (9) irsāl eylediği üç resūliniñ üçüncüsü (10) Şem‘ün ‘aleyhi’s-selām gibi. Zīrā Şem‘ün (11) aleyhi’s-selām ḥüsn-i tedbiri ile Anṭakya’ya (12) mütenekkiren dāḥil olup ve firāsetle ahālī-i Anṭakya’ya (13) ḥüsn-i imtizāc ile muḳaddem maḥbūs olan (14) iki resūli ḥalāş idüp mülk-i Anṭakya’yı (15) īmān ile müşerref kılmışlar idi.

[7b]

(1) **Ḳālellāhu Te‘ālā:** “إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِثَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُّرْسَلُونَ”¹⁶² (3) **el-āyet.** Ve sā’ir enbiyālarını ve mücnetib-i (4) ani’l-meāşī olan kullarını firāsetleri (5) sebebi ile niçe āyāt-ı beyyināt ile medḥ buyur- (6) muştur. İmdi bir kimesne ḥālikını nakl ile işbāt (7) ve tevḥīd idüp ve ‘ilm-i yakīn ile bilüp (8) īmānını īmān-ı kāmil itmek gerekdir ve ‘aqlī (9) işbāt ve tevḥīdde ecr-i ‘azīme nā’il olur. Ve’l-ḥāşıl (10) bir kimesne ḥālikını ‘aqlī ve gerek naklī işbāt ve tevḥīd (11) itmek farzdır. İmdi naklden

¹⁶¹ Enbiyâ 21/22: “Eğer ikisinde de (Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı kesinlikle yerin göğün düzeni bozulurdu. Demek ki arşın Rabbi olan Allah, onların yakıştırdıkları sıfatlardan münezzehtir.)”

¹⁶² Yâsin 36/14: “Biz kendilerine iki kişi göndermiştik ama ikisini de yalancılıkla itham ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik. Onlar ‘Biz size gönderilmiş elçileriz’ dediler.”

kaṭ'an nazar-ı 'aqlī (12) işbāt ve tevḥīd itmek derece-i enbiyādır. **Pes** (13) **ma'lūm ola ki** vācibü'l-vücūdı 'aqlī işbāt (14) ve tevḥīd bu tarīkle olur. **İmdi** 'ālem ya'nī (15) vācibü'l-vücūddan mā-sivā maḥlūkāt

[8a]

(1) muḥdeṣdir ve muḥdeṣ olan eşyā cā'izü'l-vücūd (2) olur ve cā'izü'l-vücūd olan eşyā cā'izü'l-'adem (3) olur. İmdi bu şüretde 'ālemiñ vücūdı da (4) cā'iz ve 'ademi de cā'iz olur. Ve vücūdı ve 'ademi (5) cā'iz olan eşyānıñ vücūdı icād-ı zātından (6) degildir. Belki bir muḥdişin iḥdāşındandır. Meşelā (7) efrād-ı 'ālemden bir ferdiñ vücūdı kendi zātından (8) olmuş olsa iki şüretten ḥālī degildir. (9) İmdi ol ferd kendi nefsinin vücūdı (10) ḥālinde iḥdāş ider yāḥūd 'ademi ḥālinde (11) iḥdāş ider, ikisinde muḥāldir. Zīrā vücūdı (12) ḥālinde kendini iḥdāş ḥāşılı taḥşīl kabīlindendir (13) ve 'ademi ḥālinde iḥdāş mümkün degildir. Zīrā (14) ma'dūmdan fi'liñ şudūrı mümkün olmaz. (15) İmdi bundan ma'lūm oldu ki 'āleme bir muḥdiş neden

[8b]

(1) lāzımdır. Zīrā bānīsiz binā ṣābit olmaz. (2) “İmdi 'ālemden evvel vācibü'l-vücūduñ vücūdı (3) ṣābit oldıysa yine ma'lūm ola ki şāni'-i 'ālem (4) birdir ve birliğinde kaṭ'an şübhe yokdur. Zīrā şāni'-i 'ālem (5) iki farz olunmuş olsa beyne-hümāda temānū' ṣābit (6) olur. Temānū' yā ikisiniñ ḥudūsına veyāḥūd (7) biriniñ ḥudūsına delīl olur. Ḥudūs daḥı (8) derece-i ulūhiyyetden münḥaṭdır. Meşelā ikiden (9) biri ān-ı vāḥid içinde şahş-ı vāḥidiñ ḥayevātını (10) irāde itmiş olsa ve āḥirī mevtini irāde itmiş (11) olsa üç şüretten ḥālī degildir: Yā ikisiniñ (12) murādı ma'an ḥāşıl olur yāḥūd olmaz (13) veyāḥūd biriniñ murādı ḥāşıl olur ve āḥarınıñ (14) olmaz. Bu üç şüretiñ üçünde muḥāldir (15) zīrā ikisiniñ murādı ma'an ḥāşıl olduğu

[9a]

(1) şüret ān-ı vāḥid içinde şahş-ı vāḥidde (2) ictimā'ü'n-naḳīẓeyn iktizā ider mümkün degildir. (3) Zīrā ḥayevāt ile memāt biri birine zıddırlar, (4) bir mekānda cem'ī cā'iz degildir. İmdi ikisiniñ (5) murādı ma'an ḥāşıl olmadığı şüretde ikisiniñ (6) ta'tīlini iktizā ider, ta'tīl daḥı ta'cīzdir. İkisi de (7) derece-i ulūhiyyetden düşerler ve biriniñ murādı (8) ḥāşıl olup ve āḥarınıñ murādı ḥāşıl olmadığı (9) şüret biriniñ ta'tīlini iktizā

ider, ol biri (10) derece-i ulūhiyyetden düşer.”¹⁶³ İmdi bundan ma‘lūm (11) oldu ki şāni‘-i ‘ālem birdir ve birliğinde kaç‘an (12) şekk yokdur. **Pes ma‘lūm ola ki şāni‘-i ‘ālem (13) kadīmdir, hādīs degildir.** İmdi kadīm diyü (14) vücūdına ibtidā olunan şey’e dirler. Meşelā (15) şāni‘-i ‘ālem hādīs farz olunmuş olsa elbetde

[9b]

(1) bir muhdişe muhtāç olur. Ol muhdiş dahı (2) kadīm [m]i veyāhūd hādīs mi? Eger hādīs dinilür (3) ise “كذا وكذا الى غير النهايه”¹⁶⁴ teselsül lāzım (4) gelür. Teselsül dahı bātıldır. Eger kadīm dinilür ise (5) ol kadīm olan şāni‘-i ‘ālemdir. İmdi bundan (6) ma‘lūm oldu ki vācibü’l-vücūd kadīmdir ve kadīminde (7) kaç‘an şübhe yokdur. Ve şābit oldu ki vācibü’l-vücūd (8) mevcüddır, vāhiddir ve kadīmdir.

Naẓm

Fe’ilâtün / Mefâ’ilün / Fe’ilün (Fâ’ilâtün / Mefâ’ilün / Fâ’ilün)

Bu yeter birliğine istidlāl

Bulamaz aña kimse hīç mişāl^{165 166}

Şāhid ü vaḥdeti¹⁶⁷ bu kevn [ü] mekân

Zikr ider birliğini iki cihāñ

¹⁶³ Bu bölümde, Ebû Hanîfe’nin *Fıkh-ı Ekber*’deki görüşleri aktarılmıştır. Bkz.: Aliyyü’l-Kârî, **İmam Âzam Fıkh-ı Ekber Aliyyü’l-Kârî Şerhi**, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1979, s. 51-52.

¹⁶⁴ Bu şekilde sonsuza kadar

¹⁶⁵ Bu beyitler Taşlıcalı Yahya’ya aittir. Bkz.: Kazım Yoldaş, **Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya 1993, s. 83-84.

¹⁶⁶ Metinde “hiç kimse mişāl” şeklinde yazılmıştır. Bu hali vezne uymadığından mesnevide geçen şekli metne dahil edilmiştir. Bkz.: Yoldaş, **a.g.t.**, s. 83.

¹⁶⁷ Mesnevide “Şāhid-i vaḥdeti” yazılmıştır. Bkz.: Yoldaş, **a.g.t.**, s. 83.

Birdir ol yokdur aña hîç¹⁶⁸ hem-tā

Dāldır vaḥdetine çarḥ-ı dü-tā

Dīne da‘vet idene vaḥdet-i zāt

[10a]

Şehidullāh¹⁶⁹ ile olur işbāt

Evveliñ evvelidir āhiri yok

Muştafā ümmetine rahmeti çok

(4) **Pes ma‘lūm ola ki**, vācibü’l-vücūduñ şıfāt-ı (5) zātiyyesi ve fi‘liyyesi ezelīdir. Şıfāt-ı zātiyye (6) bunlardır: **Ḥayāt, ‘ilm, kuvvet, kudret**, (7) **irāde, semī’, başır, tekellüm, tekvīn**. (8) **İmdi** vācibü’l-vücūd ḥayevāt-ı ezeliyye ile (9) ḥayydir ve ‘ilm-i ezeliyye ile ‘ālimdir ve kuvvet-i ezeliyye ile (10) kavīdir ve kudret-i ezeliyye ile kādirdir ve irāde-i (11) ezeliyye ile mürīddir ve ālet-i cismāniyye olmayarak (12) sem‘idir ve başırdır, kelām-ı vāḥid-i ezelī ile (13) mütekellimdir, kelām-ı şerīfleri kendi zātıyla kâ’imdir, (14) ḥurūf u aşvāt cinsinden degildir ve ‘arāz ve (15) cism ve cevher maḳūlesinden degildir. İnşallāhu

[10b]

(1) te‘ālā ‘an-ḳarīb kelām-ı şerīflerini ziyādece (2) beyān ve Ḳur‘ān bahşinde gelür. **Pes imdi** (3) şıfāt-ı fi‘liyyesi bunlardır: **Taḥlīḳ, terzīḳ**, (4) **inşā’, ibdā’, şun’, icād, ihtirā’**. (5) İmdi bu şıfāt-ı ezeliyyeniñ mecmū’ı zāt-ı vācibü’l- (6) vücūduñ ‘aynı degildir ve zāt-ı vācibü’l-vücūduñ (7) ḡayrı degildir ve bu şıfātlar muḥdes ve maḥlūḳ

¹⁶⁸ Metinde “aña hem-tā” yazılmış olup vezne uymamaktadır. Mesnevideki yazılış şekli metne eklenmiştir. Bkz.: Yoldaş, **a.g.t.**, s. 83.

¹⁶⁹ Âl-i İmrân 3/18: “Allah şehadet eder ki, Allah bildirdi”

(8) değildir. Eger bir kimesne bu şıfatları maḥlūḳdur (9) dise yāḥūd tevaḳḳuf itse ne‘üzubi’llāhi te‘ālā (10) kāfir olur. İmdi vācibü’l-vücūd elvāndan (11) bir levn ile muttaşif olur dinilmez ve sā’ir (12) maḥlūḳātın evşāfindan bir şıfat ile muttaşif (13) olur dinilmez ve bir mekānda mütemekkindir dinilmez. (14) Ve’l-ḥāşıl bir keyfiyyet ile mükeyyef olmayarak (15) mevcüddur ve vāḥiddir ve ḳadīmdir dinilir.

[11a]

(1) **Pes imdi** ‘abd-i mükellef ḥāliḳını bu miḳdār (2) bilüp işbāt ve tevḥīd itmek vācibdir. Zīrā (3) vācibü’l-vücūd kelām-ı ḳadīminde buyurmuşdur ki: (4) “وَمَا خَلَقْتُ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ”¹⁷⁰ (5) **el-āyet**. İmdi bu āyet-i kerīmeden olan “لِيَعْبُدُونِ”¹⁷¹ (6) kelimesini ehlullāh “ليعرفون”¹⁷² ile tefsīr eylediler.¹⁷³ (7) İmdi āyet-i mezkūrede zıkr olunan ma‘rifetden (8) murād bir miḳdār ma‘rifetdir, bundan ziyāde bir kimseniñ (9) vüs‘unda değildir ve bundan ziyāde ile bir kimesne (10) mükellef değildir. **Ḳālellāhu Te‘ālā**: “لَا يُكَلِّفُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا”¹⁷⁴ (11) **el-āyet**. Zīrā vācibü’l-vücūduñ künh (12) ü ḥaḳīḳatine evḥām bāliḡ olmaz ve efḥām idrāk (13) itmez, ‘uḳūl müteḥayyir olur.

Nazm

Fe’ilâtün / Mefâ’ilün / Fe’ilün (Fâ’ilâtün / Mefâ’ilün / Fâ’ilün)

‘Āciz olur ‘uḳūl-ı nükte-şinās

İdemez zāt-ı Zü’l-celāl kıyās¹⁷⁵

[11b]

Varamaz künh-i zāt-ı pākine rāh

‘Aḳl u ḥiss andan olamaz agāh

¹⁷⁰ Zâriyât 51/56: “Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.”

¹⁷¹ “Bana kulluk etsinler”

¹⁷² “Beni bilsinler”

¹⁷³ Ayette geçen “bana kulluk etsinler” tabirine İbn Abbas tarafından yapılan “beni bilsinler” tefsiri sufilere genel kabul görmüş bir tefsirdir. Bkz.: Aliyyü’l-Kârî, **a.g.e.**, s. 71; Ebû Nasr Serrâc et-Tûsî, **el-Lüma’-İslam Tasavvufu**, çev. H. Kamil Yılmaz, Altınoluk Yayınları, İstanbul, 1996, s. 38.

¹⁷⁴ Bakara 2/286: “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz.”

¹⁷⁵ Bu beyitler Taşlıcalı Yahya’ya aittir. Bkz. Yoldaş, **a.g.t.**, s. 80-82.

Zātını görmek istedi Mūsā

*Len terānī*¹⁷⁶ diyü işitdi¹⁷⁷ nidā'

Fehm-i ṭab' -ı selīm-i murğ-ı ḥayāl¹⁷⁸

Açamaz evc-i rif'ata¹⁷⁹ per ü bāl

Mā-hüve'l-Haḫ¹⁸⁰ kemāl-ile muṭlak

Zātıdır zātını bilen ancak

Zāt-ı Haḫḫ'ı nice bilür insān

Kendüzin bilmede ḳalur ḥayrān

Hādış olan ḳadīmi fehm idemez

Peyk-i 'aḳl ol vilāyete gidemez

Döymez ol 'ilme ḳālīb-ı insān

Şıgmaz ol kūzeye¹⁸¹ o baḫr-ı revān

¹⁷⁶ A'râf 7/143: "Sen beni asla göremezsın."

¹⁷⁷ Mesnevide "irişdi" yazılmıştır. Bkz.: Yoldaş, **a.g.t.**, s. 80.

¹⁷⁸ Metinde "Fehm ü ṭab' u selīm-i murğ-ı ḥayāl" yazılmıştır.

¹⁷⁹ Mesnevide "evc-i zātda" yazılmıştır. Bkz.: Yoldaş, **a.g.t.**, s. 80.

¹⁸⁰ "O'ndan başka Hak/gerçek yoktur."

¹⁸¹ Metinde "gözgiye" şeklinde geçer, fakat o haliyle vezne uymamaktadır. Mesnevideki "küzeye" yazılışı metne alınmıştır. Bkz.: Yoldaş, **a.g.t.**, s. 80.

Emr[i] ile zühûra geldi hemân

[12a]

İki harf ile cümle iki cihân

Nazar eyle bu devr-i eflâke

Dâ'ire oldu nokta-i hâke

Dâ'ire içre 'âlem ü imkân

'Âlem içre behâyim [ü] insân

Oldı mahlûka dâ'ire mesken

Çıkamaz kimse devr-i dâ'ireden

Mâ-verâsı nedir bu dâ'ireniñ

Mâ-'adâsı nedir bu dâ'ireniñ

Bilemez kimse hâl-i bîrûnı

Añlamaz kimse hâl-i¹⁸² bî-çûnı

Eyleyen 'ayn-ı 'ibret ile nazar

Hikmeti kudrete havâle ider

¹⁸² Mesnevide “zât-ı” yazılmıştır. Yoldaş, a.g.t., s. 81.

(14) **Pes imdi** bir kimesne hâlikını işbât ve tevḥîd (15) eylemekde bu miqdârca kelâm kâfî ola ki meşelâ

[12b]

(1) vâcibü'l-vücûd birdir ve şerîki yokdur ve şebîhi (2) yokdur ve ibtidâsı yok kadîmdir ve intihâsı (3) yok dâ'imdir ve ihtiyâcsız hâlikdir ve meşakkat- (4) siz râzıkdır “حَى لَا يَمُوتُ قِيَوْمَ لَا يَنَامُ وَلَا يَزَالُ وَلَا إِلَهَ غَيْرُهُ”¹⁸³ (5) Ve'l-ḥāşıl kelime-i tevḥîdi lisândan (6) ırak itmemek gerekdir. Zîrâ kelime-i tevḥîd (7) “كَلِمَتَانِ حَفِيفَتَانِ عَلَى اللِّسَانِ وَثَقِيلَتَانِ عَلَى الْمِيزَانِ”¹⁸⁴ dır.

Naẓm

Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün (Fâ'ilâtün / Mefâ'ilün / Fâ'lün)

Ḥayy [u] Kayyûm [u] 'Âlim u 'Allâm

Ḥâkim [u] Zü'l-celâl ve'l-ikrâm¹⁸⁵

Ḳâdir ü pür-kemâl ü Rabb [ü] Mu'în

Nâşır [u] bî-zevâl [ü] Ḥayy u Mu'în

Ḳudretiniñ numûnesi 'âlem

Ḥikmetiniñ mişâl[i] levḥ [ü] kalem

Tûlicu'l-leyle fî'n-nehâr¹⁸⁶ saña

Yiter izhâr-ı kudret-i Mevlâ

¹⁸³ “Diridir ölmez, zâtıyla kâim uyumaz, zevâl bulmaz, kendisinden başka İlâh yoktur.”

¹⁸⁴ “Dile kolay, mizana konduğunda ağır gelen iki cümle vardır (bu; Sübhânallahi ve bihamdihî Sübhânallahi'l-azîmdir)” Buhârî, “De'avât”, 66, “Îmân”, 19; Müslim, “Zikir”, 31; Tirmizî, “De'avât”, 59; İbn Mâce, “Edeb”, 56; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, II, 232.

¹⁸⁵ Bu beyitler Taşlıcalı Yahya'ya aittir. Bkz.: Yoldaş, **a.g.t.**, s. 79.

¹⁸⁶ Âl-i İmrân 3/27: “Geceyi gündüze katarsın”

[13a]

(1) **El-Ḳur’ān**. **Pes ma’lūm ola ki** ‘ilm-i Ḳur’ān mecma’-i ‘ulūm (2) ve maḳṣad-ı ehl-i rūsūm, kân-ı güher ve deryâ-yı dürer (3) şecere-i me’ânî ve ser-māye-i Rabbânî, ḥabl-ı metîn, (4) nūr-ı mübîn, şifâ’-i nâfi’, ziyâ’-i lâmi’, ‘urve-i (5) vüṣṣkâ, ‘işmet-i ḳabḥâdır, şaff-ı evvelinde (6) olan envâr-ı me’ânî bunuñ şem’-i tûmârında (7) maṭvî ve zeber-i müteḳaddiminde yazılan esrâr-ı (8) Rabbânî bunuñ estâr-ı rumûzâtında maḥfîdir. (9) **Ḳālellāhu Te’ālā**: “وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَابِسٌ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ”¹⁸⁷ (10) **el-āyet**. ‘Abdullāh ibn-i Mes’ūd raḍiyallāhu (11) ‘anhümā buyurur ki “من اراد العلم فلنيتقش من القرآن فانه فيه علم”¹⁸⁸ (13) İmdi aşḥâb-ı tefsîr şaḥâbeden beş neferdir. (14) ‘Alî ibn-i Tâlib raḍiyallāhu ‘anh ve ‘Abdullāh (15) ibn-i Mes’ūd raḍiyallāhu ‘anhümā ve ‘Abdullāh bin ‘Abbās

[13b]

(1) raḍiyallāhu te’ālā ‘anh ve Zeyd bin Sâbit raḍiyallāhu (2) te’ālā ‘anh ve Übeyy [bin] Ka’b raḍiyallāhu te’ālā ‘anh.¹⁸⁹ (3) **Ḳur’ān-ı Kerîm** Ḳur’ān-ı Kerîm, kelāmullāhdır (4) ve kitâbların ecell-i a’lâsıdır ve Ḳur’ān-ı Kerîm (5) ğayr-ı maḥlûḳdur ve kelâm-ı beşerden degildir (6) ve kelâm-ı beşer diyenlere vâcibü’l-vücûd bu ḳavl-i (7) şerîf ile va’d buyurmuşdur: (8) “سَأُصْلِيهِ سَقَرَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا سَقَرٌ”¹⁹⁰. **İmdi** (9) Ḳur’ān-ı Kerîm’in ḥurûfı maḥlûḳdur ve bizim ḳırâ’atimiz (10) ve kitâbetimiz maḥlûḳdur. **Pes kelāmullāh** ḥurûf u aşvât (11) cinsinden degildir ve ‘arâz ve cism ve cevher (12) maḳûlesinden degildir hemân vâcibü’l-vücûduñ (13) zât ile ḳā’im bir kelâmdır aña ‘ulemâ’-i fenn-i (14) ‘aḳâid lisânında “kelâm-ı nefsi” ta’bîr olunur.¹⁹¹ (15) İmdi Ḳur’ān-ı Kerîm’in âyetleri derece ve faẓiletde

¹⁸⁷ En’âm 6/59: “(Gaybın anahtarları Allah’ın yanındadır; onları O’ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde ne varsa bilir; O’nun bilgisi dışında bir yaprak bile düşmez. O, yerin karanlıklarındaki tek bir taneyi bile bilir.) Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.”

¹⁸⁸ “Kim ilim isterse, Kur’ân-ı Kerîm’i incelesin. Çünkü öncekilerin ve sonrakilerin ilmi ondadır.” Bkz.: Celaluddin es-Suyutî, **el-Itkan fi Ulûmi’l-Kur’ân**, II, Beyrût, 1987, 1025; Bedruddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, **el-Burhan fi Ulumî’l-Kur’ân**, Beyrut, 1988, I, 536; II, 171; El-Heysemî, **Mecmau’z-Zevâid**, 7/165; Müttakî el-Hindî, **Kenzü’l-Ummâl**: I/548, No: 2454.

¹⁸⁹ 13a-13b varaklarında anlatılan Kur’ân’ın sıfatları ve ashâb-ı tefsir konusu Nev’î Efendi’den nakledilmiştir. Bkz.: İlhan, **a.g.t.**, s. 125.

¹⁹⁰ Müddesir 74/26-27: “Ben onu sekara (cehenneme) sokacağım. Sen bilir misin sekar nedir?”

¹⁹¹ Aliyyü’l-Kârî, **a.g.e.**, s. 78.

[14a]

(1) cümlesi ber-â-berdir lâkin ba‘zısında fażilete (2) zıkr ve ba‘zısında fażilete mezkûr ve ba‘zısında (3) hem fażilete zıkr ve hem fażilete mezkûr mevcûd (4) olur. Meşelâ Āyete’l-Kürsî gibi. Zîrâ Āyete’l-Kürsî’de (5) celâlullâh ve ‘âzametullâh ve şıfâtullâh mezkûr- (6) dur. İki fażileti câmi‘dir, ammâ kışsa-i küffâr olan (7) âyet-i kerîmeden yalnız fażilet-i zıkr mevcûd olur, (8) mezkûrda fażilet yokdur, zîrâ mezkûr küffârdır. (9) İmdi esmâullâh ve şıfâtullâh cümlesi (10) ‘âzametde ve fażiletde müsteviyedir.¹⁹² (11) **Pes ma ‘lûm ola ki** imdi Hâzret-i Cibrîl, kelâmullâhı (12) hurûf ile şavt ile istimâ‘ eyledi. (13) Hâzret-i Cibrîl dahı istimâ‘ı vech üzre (14) bilâ-tebdîl Muhammed ‘aleyhi’s-salâtü ve’s-selâm (15) hâzretlerine kırâ‘at eyledi. **İmdi**

[14b]

(1) Muhammed şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem hâzretleri (2) aşhâb-ı kirâm rıdvânallâhu te‘âlâ ‘aleyhim ecma‘în (3) hâzretlerine bilâ-tebdîl kırâ‘at eyledi ve aşhâb-ı (4) kirâm hâzretleri bilâ-tebdîl muşhafa tahrîr eylediler. (5) **Pes imdi** Hâzret-i Cibrîl ‘aleyhi’s-selâmın (6) vâcibü’l-vücûddan istimâ‘ eyledi[gi] kelâm-ı (7) şerîf ile bizim muşhafımızda tahrîr olunan (8) kelâm-ı şerîf beyninde fark yokdur velâkin (9) şıfâtullâh olan kelâm-ı şerîfin kelâm-ı nefsi (10) olduğu bâlâda ifâde olundu. İmdi (11) ‘abd-i mükellef bu miqdâr kelâmullâhı bilmek gerekdir. (12) **Pes ma ‘lûm ola ki** vaqtâ ki iktizâ‘-i kazâ‘-i Rabbânî (13) vücûd-ı insânînin “إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى”¹⁹³ beķâsına (14) ta‘alluk idüp ve insânın dahı emr-i ma‘âşında (15) müstaķil olmayup ebnâ‘-i cins ile mu‘âvaza

[15a]

(1) ve mu‘âmeleye dahı mîzân-ı ‘adâlete muhtâç. İmdi (2) mîzân-ı ‘adâlet, mîzân-ı şerî‘at ve siyâsete (3) muhtâç ve şerî‘at ve siyâset dahı şâri‘e muhtâç (4) olup Hâķ Sübhânehü ve te‘âlâ hâzretleri yedi (5) biñ yılda, her biñ yıldan her biñ yıl arasında (6) şefķatü’l-‘ibâdetü’z-zu‘afâ’, mu‘cizât-ı bâhire ve âyât-ı (7) tâhire şâhibi, müsteħaķķ-ı tât[at]e lâyıķ hilâfete (8) birini irsâl buyurmaları muķtezâ-yı hikmetîdir ki (9) kendü

¹⁹² Kur’ân âyetlerinin derecelerinin anlatıldığı bu kısım Ebû Hanîfe’den aktarılmıştır. Bkz.: Aliyyü’l-Kârî, a.e., 267.

¹⁹³ Nûh 71/4: “Belirli bir vadeye kadar.”

zâtınıñ sıfât-ı seniyyesine mazhar olup (10) evâmir ü nevâhîsin îzân u i' lām ide. **Elf-i evvelde** (11) Âdem 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm irsâl olundu. (12) Ba'de Şît nebîdir, rūh-ı Âdem'de risâletle (13) mükerrerem kılındı. **Elf-i sâniyede** İdrîs nebî mürsel (14) oldu. **Elf-i sâlişede** Nûh 'aleyhi's-selâm mürsel (15) kılındı. İmdi Hüd nebî kavm-i 'Âd'ı irşâd için

[15b]

(1) bu devrde mevcûd oldu ve Hanzale bin Şafvân (2) bu devrde gelmiştir. **Elf-i râ'biada** Eb rahîm (3) ya'nî Hâzret-i İbrâhîm meb'ûs oldu, nebiyy-i mürseldir. (4) Lisân-ı Süryânî'de İbrâhîm demek Eb rahîm¹⁹⁴ demekdir. (5) İmdi Zü'l-Karneyn bu devrde gelmiştir. Nebî olduğında (6) ihtilâf vardır. Lâkin Hâzret-i 'Alî kerremallâhu (7) te'âlâ veche Zü'l-Karneyn hakkında buyurdu ki: (8) "Recül-i şâlihdır".¹⁹⁵ 'İkrime buyurdu ki "Nebî olmak (9) râcihdır". İmdi Hâzret-i Lût ve İsmâ'îl ve İshâk (10) ve Ya'kûb ve Yûsuf ve Eyyûb ve Şu'ayb bu devriñ (11) enbiyâ'-i mürselinidir. **Elf-i hâmisde** Hâzret-i Mûsâ (12) 'aleyhi's-şalâtü ve's-selâm irsâl olundu. (13) İmdi zâviye-i fenâda be'kâ'-i mu'kadderleri yüz yigirmi (14) yıldır. İmdi Hâzret-i Hızır 'aleyhi's-selâm (15) bu devrde gelmiştir. Ba'zılar hil'at-i nübüvvet ile

[16a]

(1) mu'azzez ve ba'zılar tırâz-ı velâyetle mu'tarrâz didiler. (2) Yûşa' nebî ve İlyâs nebî ve Dâvûd nebî ve İsmâ'îl nebî (3) 'aleyhimü's-selâm ve Lokmân Hekîm ba'zılar peygâmderdir (4) dimişler. Yûnus nebî şümme 'Azîz şümme Dânyâl şümme Zekeriyâ (5) 'aleyhimü's-selâm bu devriñ enbiyâ'-i mürselinidir. (6) İmdi Yahyâ bin Zekeriyâ bu devrde kâr-ı nefse (7) ci'hâd ve kuvvet-i bedeniyyesini cerâd idüp hezâr sâ- (8) pâş ile üç yaşında Tevrât'ı kırâ'at iderdi. (9) Ve dîn-i 'İsâ'ya ba'sdan evvel

¹⁹⁴ Merhametli baba.

¹⁹⁵ "O, ne bir kral, ne de bir peygamber idi. O, sağ karninden (alınının sağ tarafından), Allah'a itaat yolunda vurulmuş ve böylece ölmüş. Daha sonra Allah Te'âlâ onu diriltmiş. Sonra bu sefer de, sol karninden (alınının sol tarafından) vurulup ölmüş, Allah onu tekrar diriltmiştir. O, böyle salih bir kuldur. İşte bundan dolayı o, Zülkarneyn adını almış ve o mülke sahip olmuş." sözünün kısaltılmış hâlidir. Bkz.: İbn İshâk, **Kitabu'l-Mübtedâ ve'l-Meb'as ve'l-Megazî**, nşr. Muhammed Hamidullah, 1976, s. 185; İbn Asakir, **Tarih**, V, 256; Fahreddîn Râzî, **Tefsîrü 'l-Kebîr**, XV/247; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I/180b.

hidāyet olunmuştur. (10) İmdi kâtilesi bir ‘avratdır adına (...) ¹⁹⁶ (11) dirler. Yetmiş enbiyâdan âhîr kuşuvlı Yahyâ’dır, (12) Dımaşık’dadır. İmdi bu tertîb üzere zühûr-ı (13) Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ile meb’ûs-ı ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâmın (14) mâbeyninde biñ nebî meb’ûs oldı dirler. (15) **Elf-i sâdisde** ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm ve efđal-i teħâyâ

[16b]

(1) sâha-i nübüvvet kadem başdı. İmdi aşhâb-ı tevārîh (2) eydir: Hübût-ı Âdem’dan şu’ûd-ı ‘İsâ’ya varınca (3) beş biñ beş yüz elli iki yıldır dirler. Zamân-ı (4) fetret ki Resûl-i Ekrem şallallâhu te’âlâ ‘aleyhi ve sellem (5) ba’s olduğu müddetdir dört yüz otuz dört yıldır. (6) İmdi Hâbîb-i Neccâr ve Cercîs, devr-i ‘İsâ ‘aleyhi’s- (7) selâmda gelmişlerdir. **Elf-i sâbi’de** seyyidü’l-kevneyn (8) ve resûlü’s-şakaleyn rebî’ü’l-evvelde on ikinci gice, (9) işneyn gicesi zâviye-i fenâya kadem başup ve sinn-i (10) erba’inde tâc-ı nübüvvet giymiştir. İmdi aşhâb-ı tevārîh (11) eydir: Resûl-i Ekrem şallallâhu te’âlâ ‘aleyhi ve sellem (12) ‘âm-ı filde şems-veş tûlû’ idüp Benî Sa’d’dan (13) Hâlîme adlu bir dâyeve teslim olundu. Benî Sa’d’dan (14) olduğu sa’âdetlerine delîl ve ismi Hâlîme olduğu (15) hulk-ı ‘azîm üzere olduklarına sebîl olduğu

[17a]

(1) ehl-i hikmet katında vech-i cemîldir. Ba’de Hâzret-i (2) Âmine ahvâlin ziyârete Medîne’ye gidüp (3) nebî ‘aleyhi’s-selâmı bile alup gitdi. Beş yaşında (4) idi ba’de Âmine vefât itdi. Altı yaşında (5) idi Ebû Tâlib’e teslim olup Ebû Tâlib (6) Şâm’a alup gitdi. Ol zamânda on iki (7) yaşında idi. Ba’de Hâdıce’yi tezvîc itdi (8) ve halka-i risâletle meb’ûs olduğda kırk yaşında (9) idi. ¹⁹⁷ **Pes ma’lûm ola ki** imdi Muhammed ‘aleyhi’s-şalâtü (10) ve’s-selâm bin ‘Abdullâh bin ‘Abdü’l-Muttalib bin Hâşim (11) bin ‘Abdümenâf, vâcibü’l-vücûduñ resûlidir (12) ve risâleti niçe âyât-ı beyyînât ve mu’cize-i bâhire (13) ile te’yîd olunmuştur. Ez-cümle biri Hâbîb-i Ekrem (14)

¹⁹⁶ Metinde “ايرير” yazılmıştır.

¹⁹⁷ 14b-17a varaklarında anlatılan peygamberlere ihtiyaç, gönderilen peygamberler ve Hz. Muhammed bahsi Nev’î den naklolunmuştur. Bkz.: İlhan, a.g.t., s. 41-44.

şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem ḥazretlerine vācibü’l- (15) vücūduñ bu ḳavl-i şerīfidir.

Ḳāllelāhu Te‘ālā:

[17b]

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعاً الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ (1) **el-āyet.** İmdi mihterem-i ‘ālem şallallāhu (6) te‘ālā ‘aleyhi vesellem ‘ālemeyne rahmetdir ve efḍalü’l-ḥalk (7) ve eşref-i rüsuldür ve nebiyyü’r-rahmet ve imām-ı yakīn (8) ve ḥāmil-i livā’ü’l-ḥamddır ve şāhibü’s-şefā‘at ve maḳāmü’l- (9) Maḥmūd ve ḥavzū’l-mevdūd oldığı niçe āyāt-ı (10) beyyināt ile beyān buyurulmuşdur. İmdi (11) milleti eşrefü’l-mileldir ve ümmeti ḥayrū’l-ümemdir (12) ve ḥalkı ḥalk-ı ‘azīmdir ve ‘aḳlı ‘aḳl-ı kāmildir (13) ve ḥasīb ve nesīb ve şerīfidir ve kendi için (14) cemāl-i muṭlaḳ ve kerem-i vāfir ve şecā‘at-i şābit (15) ve ḥilm-i zā‘id ve ‘ilm-i nāfi‘ ve ‘amel-i erfa‘ ve takvā-yı bāhire

[18a]

(1) vardır ve dā‘imü’l-evḳāt tīg-i lisānların (2) bu kelām-ı şerīf-ile mücevher ve muraşşa‘ ḳılurlar (3) idi. “المعرفة رأسمالي والعقل أصل ديني والحب أساسي والشوق مركبي وذكر (8) **el-ḥadīs.** İmdi şā‘ir-i māhir (9) mihter-i ‘ālem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem ḥazretleriniñ (10) ḥaḳḳında bu beyti inşa eylemiştir:

لَمْ يَخْلُقِ الرَّحْمَنُ مِثْلَ مُحَمَّدٍ

¹⁹⁸ A’rāf 7/158: “De ki: "Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah’ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O’ndan başka Tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür. Öyleyse Allah’a ve ümmî peygamber olan resûlüne -ki o Allah’a ve O’nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız."

¹⁹⁹ “Marifet sermayem, akıl dinimin aslı, sevgi temelim, iştıyak merkebim, zikrullah yoldaşım, Allah’a güven bitmeyen hazinem, hüzün arkadaşım, ilim silâhım, sabır elbisem, Allah’ın rızası ganimetim, acz iftihârım, zühd sanatım, yakîn gücüm, sadakat şefi‘im, Allah’a itâat hasbim (yetindiğim şey), cihat ahlâkımdır. Göz aydınlığıma gelince (o da) şüphe yok ki namazdır!” (Kâdi İyâz, **Şifâ-ı Şerîf**, C. I, çev. Naim Erdoğan ve Hüseyin S. Erdoğan, İstanbul, Bedir Yayınevi, 2001, s. 148; Şevkânî, **El-Fevâ idü’l-Mecmû‘a fi’l-Ehâdissi’l-Mevzû‘a**, I, 326.)

أبدأ وعلمي²⁰¹ أنه لا يُخلَق²⁰⁰

(13) İmdi menba‘-ı risālet ve mefhar-ı mevcūdāt (14) şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem
hazretleriniñ (15) evşāf-ı cemīleleri tahrīr-i kalem, baş-ı maḳāl ile

[18b]

(1) ifāde mümkün degildir. **Pes imdi** Vānī Efendi (2) raḥmetullāhi ‘aleyhiñ, şallallāhu
te‘ālā ‘aleyhi vesellem (3) hazretleriniñ evşāfi huşūşunda bir zihī (4) müretteb hilye-i
şerīfi vardır ve varaḳamızı tezyīn (5) içün bu maḥalde tahrīri münāsib görüldi.

Hilye-i Şerīf budur:

Mefâ’îlün / Mefâ’îlün / Mefâ’îlün / Mefâ’îlün

فتحننا باسم فتاح لفتح الخير عنوان

شكرنا الله ذا عون فحق العبد شكران²⁰³²⁰²

حمدناه بإجلال و صلينا وسلمنا

على من لم يكن لولاه أكوان و أزمان²⁰⁴

²⁰⁰

Rahmân, Muhammed’in benzerini yaratmadı

Asla, bildiğim yaratmadı da

Ebü’t-Tayyib el-Mütenebbî’ye ait kasidenin 22. beyitidir. Bkz.: El-Mütenebbî, **Divânü’l-Mütenebbî**,
Beyrut, Dârü’l-Beyrut, 1403, s. 29.

²⁰¹ *Mütenebbî Divanı*’nda “أَحْدَا وَظَنِّي” yazılmaktadır.

²⁰² *Hilye-i Şerīf*’in Türkçe tercümesi ve ayrıntılı bilgi için bkz.: H. Ahmet Sevgi, “Vâni Mehmed
Efendi’nin El-Hilyetü’l-Manzûmesi”, **Vani Mehmed Efendi (17 Mart 1998 Kayseri: Kongre Kitabı)**,
ed. Ahmet Hulusi Köker, Kayseri, Erciyes Üniversitesi Matbaası, 1998, s. 45-50.

²⁰³ Hayrı açmaya başlangıç olan Cenâb-ı Hakk’ın Fettâh ismi ile başladık. Yardım sahibi Allah’ın
nimetlerine şükrettik, kula gereken de O’nun nimetlerine şükretmektir.

²⁰⁴ Saygı ile Cenâb-ı Hakk’a hamdettik ve Hz. Muhammed (Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun)
olmasaydı, zaman ve kâinât olmayacaktı. Hz. Peygamber üzerine bizden salât ve selâm olsun.

رسول اسمه احمد نبي قدره أمجد

خليل خلقه أسعد من الخلاق برهان²⁰⁵

قریشی بشیر هاشمی أبطحی بل

أبر الناس ذو شأن لخیر الرسل ختمان²⁰⁶

هو الصدر المحلى ذاته بالحلية العليا

[19a]

هو البدر المعلى قدره لم يدر إنسان²⁰⁷

تألأ وجهه كالشمس نوراً فيه تدوير

مليح أزهر اللون ملاح الدهر غلمان²⁰⁸

أَرْجُ أَدْعَجُ الْعَيْنَيْنِ كَهْلُ أَشْكَلُ أَحْمَلُ

ضَلِيعُ فَوْهُ أَقْنَى الْأَنْفِ ذُو الْأُهدَابِ أَجْفَانُ²⁰⁹

²⁰⁵ Adı Ahmed olan Resûl, değerli, şerefli bir peygamberdir. Allah'ın yarattığı mahlukatının ahlâk bakımından en üstünü, dost ve burhânıdır.

²⁰⁶ (O) Kureyşli, müjdecî, Hâşimî ve Mekkelidir. Ayrıca şan ve şeref sahibi, insanların en iyisi ve resûller topluluğunun sonuncusudur.

²⁰⁷ Hz. Peygamber en yüce özelliklerle donatılmış, derecesi yüksek önderdir. O, hiçbir insanın seviyesine ulaşamayacağı yüce bir dolunaydır.

²⁰⁸ O'nun yüzünün nuru güneş gibi parlar. O güzel, parlak yüzlü, dünyanın en yakışıklısıdır.

²⁰⁹ Kaşları yay gibi uzun, gözleri iri ve siyah ve göz beyazlığında kırmızılık bulunan ve gözleri doğuştan sürmeli; ağzı muntazam ve biraz büyük, burnu mütenâsib, göz kapaklarındaki kirpikleri ince ve uzun idi.

بسيم أفلح الأسنان قد ضائت ثنياه

وفى الأقوال والضحك يرى كالنور أسنان²¹⁰

أسيل الخد تائم القد لئن الرد على اليد

ولين الكف هل تدري من الديباج لئان²¹¹

وذو خلق عظيم طيب الأخلاق ما مدح

يليق ذاته العالی لو المداح حسان²¹²

ففرجو الله أن يجزيه خيرا للجزا عنا

على الأ أصحاب والآل من الرحمن رضوان²¹³

فيا رب ا لورى إنا عبيدُ جد بنا وارحم

معاصينا كثيرٌ لا لها عدٌ و حسبان²¹⁴

²¹⁰ Güler yüzlü, seyrek dişli, tebessüm ettiğinde ve konuştuğunda ön dişleri parlar, sanki dişleri bir nur gibi görülür.

²¹¹ Yüz hatları pürüzsüz, endâmı düzgün, cevâb yumuşak, eli geniş, el ayası yumuşak, dolayısıyla bu durumdan teninin ipek gibi yumuşak ve düzgünlüğü anlaşılmaz mı?

²¹² Yüce ve güzel ahlâklıydı. Yüce şanına uygun O'nu kimse övemedi. Şayet O'nu medheden Hassân b. Sabit olsa bile.

²¹³ Allah'ın O'nun sayesinde hayırlarla mükafatlandırmasını ve ashabından ve âilesinden merhamet sahibi Allah'ın rızasına kavuşturmasını ümit ederiz.

²¹⁴ Ey insanların Rabbi. Biz kullarız bize iyilik, ihsan ve merhamet et ve acı,. Çünkü sayı ve hesaba gelmeyen günahlarımız pek çoktur.

[19b]

فهذا العبد مدهوفٌ بفرط الذنب موصوفٌ

قليلُ الجرمِ و الجُرم كثيرٌ منك إحسان²¹⁵

رجائي منك غفرانٌ لذَّنْبِ الناظمِ الواني

وللأسلاف والأخلاف ممن فيه ايمان²¹⁶

(5) **Pes imdi** mihter-i ‘ālem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem (6) hâzretleri bâtinen muḳaddem zâhiren mu’ahḥardır. Zîrâ (7) ḥadîsü’l-Îlâhî’de vârid olunmuşdur ki: (8) “²¹⁷لولاك لولاك لما خلقت الافلاك “ İmdi bu ‘ālemin (9) vücūdına bâ’is mihter-i ‘ālem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi (10) vesellem olduğına niçe delâ’îl vardır.

Nazm

Fe’ilâtün / Mefâ’ilün / Fe’ilün (Fâ’ilâtün / Mefâ’ilün / Fâ’ilün)

Қылмасaydı ҳабіbini мақшӯд

Yaradılmazdı cümle-i mevcūd²¹⁸

(13) **Pes imdi** Muḥammed şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem risāleti teblîğ (14) ve emāneti edā’ eyledi. İmdi maẓhar-ı hidāyet (15) olmayanlar tekzîb eylediler. Pes vâcibü’l-vücūd (16) Ḥabīb-i Ekrem’iñ da‘vāsı şādık olsun içün

²¹⁵ Bu kul aşırı günahlarından dolayı çok perişandır. Cismi küçük ve suçu pek çoktur. Senden beklediği iyilik ve ihsandır.

²¹⁶ Bu şiiri nazmeden Vâni’nin günahı için ve kendisinde imân bulunan geçmiş ve gelecek nesiller için, senden isteği bağıştır.

²¹⁷ “Sen olmasaydın, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” Aliyyü’l-Kârî, **el-Masnû**’da, Sağani’nin hadise mevzû dediğini belirtmektedir. Bkz.: Aliyyü’l-Kârî, **el-Masnû**‘, I/150, 8031. Aclûnî ise Sağani’nin mevzû dediğini aktarmakta ve her ne kadar hadis olmasa bile manası doğrudur demektedir. Bkz.: Aclûnî, **Keşfü’l-Hafâ**, II/214, 2123.

²¹⁸ Bu beyit Taşlıcalı Yahya’ya aittir. bkz. Yoldaş, **a.g.t.**, s. 83.

[20a]

(1) niçe mu‘cize-i bâhireler ihsân eyledi. Meşelâ inşikâk-ı (2) kamer gibi ve selâmü’l-
hacer gibi ve mübârek parmakları (3) mâ-beyninden âb-ı zülâlin cereyânı gibi ve şât-ı
(4) mesmûmeniñ şehâdeti gibi ve halk-ı keşîriñ zâd-ı (5) kalîl ile işbâ‘ı gibi ve
muğayyebâtıdan ihbâr gibi (6) ve bundan mâ-‘adâ mu‘cize-i bâhireler gibi. **Pes imdi**
(7) âzharü’l-mu‘cizât Kur‘ân-ı Kerîm’dır. Zîrâ ehl-i veber ve ehl-i meder (8) belki
cemî‘-i cinn ü beşer mişlini işbâtıdan ‘aciz oldılar. (9) **Qālellāhu Te‘ālā:** “قُلْ لِّئِنْ اجْتَمَعَتْ
الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيراً”²¹⁹ (11) **el-āyet.**
İmdi (12) Muḥammed ‘aleyhi’s-şalātü ve ‘s-selāmıñ nübüvveti ve risāleti (13) āyât-ı
beyyināt ve mu‘cize-i bâhire ile şābit oldu (14) ise imdi faḥr-i ‘ālemiñ ihbārı ile cemî‘-
i (15) enbiyâ’ ve ‘l-mürselîn ‘aleyhimü’s-selāmıñ

[20b]

(1) nübüvvetleri ve risāletleri şābit oldu zîrâ (2) faḥr-ı ‘ālemiñ ihbārında kizb manşûr
degildir. (3) Zîrâ āyât-ı beyyināt ile mü’eyyiddir. **Pes ma‘lûm ola ki** (4) imdi cemî‘-i
enbiyâ’ ve cemî‘-i rûsul ma‘a-‘ulüvv-i derecâtihim (5) ba‘zısı ba‘zısına tafḍîl olunur.
Qālellāhu (6) **Te‘ālā:** “تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ”²²⁰ (7) **el-āyet.** İmdi resûl nebîdir,
efḍaldır zîrâ (8) resûl şerî‘at şāhibidir ve nebî ḥalîfe gibidir (9) velâkin ba‘zı enbiyâ‘ı
ba‘zısının üzerine (10) ‘ale’t-ta‘yîn tafḍîl câ‘iz degildir. Meşelâ Muḥammed (11)
‘aleyhi’s-selām cemî‘-i enbiyâdan efḍaldır dinilür (12) lâkin Yûnus ‘aleyhi’s-selām
veyâḥûd Nûḥ (13) ‘aleyhi’s-selâmdan efḍaldır dinilmez. Zîrâ bu şüretde (14) mufaḍḍal
‘aleyhiñ naḳşı ibhām olunur. İmdi (15) cemî‘-i enbiyâ’ ve cemî‘-i rûsul ‘aleyhi’s-
selāmıñ

[21a]

(1) ‘adedleri ma‘lûm degildir lâkin ‘adedlerinde (2) ‘ale’l-iḥtilâf kıyl u kâl vardır ancak
evvel (3) Âdem ‘aleyhi’s-selâmdır ve âḥiri Muḥammed ‘aleyhi’s-selâmdır. (4) **Pes**
ma‘lûm ola ki imdi mu‘cize ile kerâmet (5) beyinde fark vardır. Mu‘cize enbiyâyâ

²¹⁹ İsrâ 17/88: “De ki: Yemin ederim, bu Kur‘ân’ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya
gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.”

²²⁰ Bakara 2/253: “O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık.”

maḥşûşdur (6) ve kerāmet evliyāya maḥşûşdur. İmdi risālet (7) da‘vāsının ‘aķtbinde ḥāriķu’l-‘āde zuhūr (8) iden ef‘āle mu‘cize dirler ve resūl mu‘cizeniñ (9) izhārı ile mecbūrdur ve ketmi cā’iz degildir. (10) İmdi velī bunuñ ḥilāfinadır zīrā velī (11) izhār-ı kerāmet ile mecbūr degildir belki ketmi (12) ile mecbūrdır velākin müsterşidi irşād (13) için ve mücāhedeniñ meşakķatine taḥammüle iā‘ne olsun (14) için ba‘zı kerre izhār-ı kerāmet cā’izdir ammā (15) “فخراً وعجباً”²²¹ izhār-ı kerāmet cā’iz degildir. Eger bir velī

[21b]

(1) izhār-ı kerāmet ile faḥr eylese veyāḥūd kerāmeti (2) mu‘cize iddi‘ā eylese ne‘ūzū billāh kāfir olur (3) ve derece-i velāyetden düşüp mālīk oldığı (4) elden gider didiler. İmdi “ba‘zı küffārda (5) ḥāriķu’l-‘āde zuhūr iden ef‘āl meşelā (6) Fir‘avn gibi ve Deccāl gibi mu‘cize ve kerāmet (7) maķūlesinden degildir ancak vācibü’l- (8) vücūduñ taraf-ı ‘aleyhesinden ḥācetlerini (9) każā’dır ve ‘uķūbetlerini izdiyād için.”²²²

İstidrācdır bir şey’e muķayyed degildir

Maḥżan tuġyānlarını izdiyād içündür²²³

(12) **Pes ma‘lūm ola ki** imdi Muḥammed ‘aleyhi’s-şalātū (13) ve’s-selāma īmān, cemī‘-i enbiyā’ ve cemī‘-i resūl (14) ‘aleyhimü’s-selāma īmāndır ve Qur‘ān-ı Kerīm’e īmān, (15) cemī‘-i kütüb-i semāviyyeye ve yevmü’l-kıyamete ve mā-fi-hā

[22a]

(1) īmāndır. Pes imdi Muḥammed ‘aleyhi’s-şalātū (2) ve’s-selām ḥāzretleriniñ “ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ”²²⁴ (3) da‘vetine icābetleri altmış üç yaşında (4) idi. Ba‘de tecdīd-i dīn ve ihyā-yı āyīn-i Muḥammedī (5) için her yüz yılda ki bir karn-ı kāmildir Ḥaķ Sübhānehū (6) ve te‘ālā şerī’atla ‘āmil bir şāḥib-vücūd peydā (7) kıldı ve mülūkun daḥı aña taķviyet

²²¹ Gurur duyarak ve merak ederek

²²² Aliyyü’l-Kārī, a.g.e., s. 194-195.

²²³ Vezni ve kaynağı tespit edilemedi. Beyitin konusu Âlemî’nin manzum olarak şerh ettiği Fıkhü’l-Ekber’in 63. beyitini anımsatmaktadır: “Aña ma’nide ‘uķūbetdir ol istidrācen / Giderek anı zuhūr itdire küfr ü tuġyān” Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Güler, “ ‘Âlemî/‘Âlimî, Manzum Fıkhü’l-Ekber Tercümesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 39, Ağustos 2015, s. 139.

²²⁴ Fecr 89/28: “Rabbine dön.”

ider bir ‘adl (8) u siyâset ve faẓl u diyânet ehl[i] bir şahş (9) ikâmet itdi. İmdi her yüz yılda gelen (10) ‘ulemâ’yı ta‘dâd itmeye bu varağanıñ taḥammüli yokdur (11) lâkin şāhibü’l-mezheb Ebū Ḥanīfe raḥmetullāhi ‘aleyh (12) mi’e-i ūlāda zāviye-i fenāya ḳadem başup (13) mi’e-i s̄aniye içinde dīn-i Muḥammediyye’yi iḥyā’ itmişdir. (14) İmdi bu beyt tārīḥ-i vilādet ve tārīḥ-i vefâtıdır: (15)

Beyt

قد و لدالنعمان فى كوفة بن ثابت عام ثمانينا

[22b]

وعاش سبعين وذات الردى فى مائة من بعد خمسين²²⁵

(Derkenâr: Ebū Ḥanīfe raḥmetullāhi ‘aleyhiñ ecdādı Ebū Ḥanīfe bin Ṣābit bin Ṭāvūs bin Hürmüz bin Nūşirevân-ı‘ādil. İmām Şāfi‘ī raḥmetullāhi ‘aleyhiñ ecdādı Ebū ‘Abdullāh Muḥammed bin İdrīs bin ‘Abbās bin Şāfi‘ī bin Sā’ib ‘Abdullāh bin Yezīd bin Hāşim bin ‘Abdülmuṭṭalib bin ‘Abdümenāf)

(2) İmdi İmāmü’ş-Şāfi‘ī mi’e-i s̄aniyede zāviye-i (3) fenāya ḳadem basup mi’e-i şālişeniñ dördine (4) ḳadar iḥyā’-i dīn itmişdir. İmdi bu beyt (5) İmām-ı mezbūr raḥmetullāhi ‘aleyhiñ tārīḥ-i velādet (6) ve tārīḥ-i vefâtıdır:

لقد ولد الشافعي ذو الشرفين امام اهل حجاز والحرمين

فى عام خمسين بعد مائة وفات فى اربع و مائتين²²⁶

(9) İmdi bu tertīb üzere her yüz yıl içinde (10) bir şāhib-i ‘ilm zuhūr idüp iḥyā’-i dīn (11) eylemeleri muḳteżā-yı ḥikmetdir gerçi el-ḥāletü (12) hāzihi bāb-ı ictihād mesdūddur velākin mes’elede (13) ictihād mesdūd degildir. **El-īmān. Pes ma’lūm** (14) **ola ki** imdi ey sālīk, īmān baḥşinde ḳıyl u ḳāl (15) çoḳdur velākin bu varağanıñ taḥammüli miḳdārı

[23a]

²²⁵ “Nu’mân bin Sâbit Kûfe’de 80 (M. 699) yılında doğdu, 150 (M. 767) yılında yetmiş yıldan fazla olarak yaşadı.” Kaynağı tespit edilemedi.

²²⁶ “Hicâz ve Haremeyn ehlinin şeref sâhibi İmamı Şâfi’î’nin doğumu 150 (M. 767) yılında, vefâtı 204 (M. 820) yılındadır.” Kaynağı tespit edilemedi.

(1) ve ebhâsîñ zübdesini nakl ü beyân idelüm. (2) İmdi ĩmān ĩkrārın bi'l-lisān ve taşdıķun bi'l-cenāndır. (3) Kālb ile taşdıķ olmayınca yalnız ĩkrār kāfī (4) degildir. Anıñ içün münāfıķlara kāfır didiler. (5) Ammā ĩmām Ebū Mansūr el-Māturīdī rahmetullāhi 'aleyhiñ (6) kavline göre ĩmān mücerred taşdıķden 'ibāretdir (7) ve ĩkrār, aḥkā mı icrā' içündür. Ve ammā ĩmām Şāfi'ī (8) rahmetullāhi 'aleyh katında ĩmān ĩkrārın bi'l-lisān (9) ve taşdıķun bi'l-cenān ve 'amelun bi'l-erkāndır. (10) **Pes imdi** ĩmān bi-ḥasebi'l-ḥaķıķa ziyāde (11) ve noķşanı kābil degildir, velākin şıfāt-ı ĩmān (12) ve envār-ı ĩmān ziyāde ve noķşanı kābildir. (13) İmdi bu ĩmān baḥşinde bir meşḥūr su'āl (14) vardır. Meşelā nev'i- benī Ādemden bir ferdiñ (15) ecel-i mev'ūdesi tamām olup rūḥı bedeninden

[23b]

(1) mufāraķat eylediđi zamānda ḥaķıķat-ı ĩmān (2) rūḥ cānibinde mi olur yāḥūd beden cānibinde mi (3) olur? Eger rūḥ cānibinde dinilür ise beden (4) bilā-ĩmān qaldı dimek cā'iz degildir. (5) Eger iki cānibin de taķsīm ṭarıķıyle dinilür ise (6) mümkün degildir. Zırā ziyāde ve noķşanı kābil (7) olmaz, ḥaķıķat taķsīm daḥı kābil olmaz. (8) **Pes imdi** bundan cevāb budur ki “ اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ ”²²⁷ (9) ḥıṭābı ervāḥıñ ebdāndan tecerrüdi (10) ḥālinde ise ḥaķıķat-ı ĩmān rūḥ cānibinde (11) olur velākin bedene ta'alluķdan soñra ĩmānıñ (12) nūrı ve ziyāası bedende bāķī olur. Ke-ennēhū (13) müşğūñ penbede eşeri olduđı gibi. Eger ḥıṭāb-ı (14) mezkūr Ḥazret-i Ādem 'aleyhi's-şalātü ve's-selāmıñ (15) zahri şaķķ ve zürriyyet iḥrāc olunup

[24a]

(1) her bir ervāḥ ebdānına ta'alluķdan soñra vāķi' (2) oldu ise her bir rūḥ bedeninden mufāraķat (3) eyleyüp evvelā ervāḥı vācibü'l-vücūd kaḅı (4) maḥalde ḥıfz eyledi ise, ol maḥalden rüy-ı (5) arzda olan mevtālarıñ qabirlerine kudret-i (6) Yezdān ile ḥaķıķat-ı ĩmān bir 'amüd mişāli olup (7) bir ṭarafı rūḥda ve bir ṭarafı bedende iki ṭaraf daḥı (8) nūr-ı ĩmān ile müntefi' olurlar. İmdi kütüb-i (9) tefsirde ve kütüb-i ḥaķāyıkda bundan mā'adā (10) cevāb vardır. İmdi saña bu miķdār kifāyet (11) ider. Vallāhu a'lem bi-

²²⁷ A'rāf 7/172: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim ?”

ḥaḳīḳatī'l-ḥāl. **Pes ma'lūm** (12) **ola ki** imdi “muḳallidiñ imānı şaḥīḥ midir yoḥsa (13) şaḥīḥ degil midir? İmdi muḳallid diyü vācibü'l-vücūduñ (14) vaḥdāniyyetine istidlāle iḳtidārı olmayan kimesnelere (15) dirler. İmdi İmām Ebū Ḥanīfe ve İmāmü'ş-Şāfi'ı

[24b]

(1) ve İmām Mālik ve İmām Aḥmed bin Ḥanbel raḥmetullāhi (2) te'ālā ḳatlarında şaḥīḥdir zīrā muḳallid olan (3) kimesnede ḥaḳīḳat[i] taşdıḳ mevcūddur. (4) Lākin istidlāli terk eylediklerinden sā'ir füssāk (5) gibi 'āşī olup maḡfired olunması da (6) cā'iz olur. 'Āḳıbet emrleri lā-muḥālet duḥūl-ı (7) cennet dinilir. **Pes imdi** Mu'tezile ḳatında (8) bir kimesnede tevḥīd-i ḥāliḳe istidlāle iḳtidār (9) yok ise ol kimesneye mü'min dinilmez.”²²⁸ İmdi (10) bu mes'elede ehl-i İ'tizāl'ın diḳḳatı vardır. (11) Lākin elḥamdülillāhi te'ālā mezhebimizde bu mes'elede (12) ruḥşat vardır. Eger ehl-i İ'tizāl'ın didikleri (13) gibi olmuş olaydı fī-zamāninā maşlahat aş'ab (14) olur idi zīrā fī-zamāninā ekşeru'n-nās (15) muḳalliddir. **Pes ma'lūm ola ki** imdi İslām ile

[25a]

(1) imān şey'-i vāḥiddir esmā'-i müterādife ḳabīlindendir. (2) İmdi imān bulunduḡı maḥalde İslām bulunur (3) ve İslām bulunduḡı maḥalde imān bulunur. (4) İkişey'-i vāḥidiñ ismidir ḳu'ūd ile cülūs (5) gibi. **Ḳālellāhu Te'ālā:** “وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا”²²⁹ (6) **el-āyet.** Ammā ba'zılar 'indinde imān ile İslāmın (7) beyninde 'umūmiyyet ve ḥuşūşiyet üzere muṭlaḳ fark (8) vardır. İmdi imānın ḥuşūşiyeti ve İslāmın (9) 'umūmiyyeti vardır. Zīrā imān i'tikādāt-ı ḥafıyyeden (10) 'ibāretdir ve İslām a'māl-i şāliḥadan 'ibāretdir. (11) İmdi imān bulunduḡı maḥalde İslām bulunur, (12) İslām bulunduḡı maḥalde ba'zı kerre imān bulunmaz. (13) Zīrā ma'āzallāhi te'ālā ba'zı ferd zāhirü'l-İslām (14) üzere görünür lākin i'tikādı bāṭıl olur. (15) **Pes imdi** İmām el-Manşūr el-Māturīdī

²²⁸ Aliyyü'l-Kârî, a.g.e., s. 383.

²²⁹ Metinde “لَنْ” yazılmıştır.

²³⁰ Âl-i İmrân 3/85: “Kim İslām'dan başka bir din arama çabası içine girerse (bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır.)”

[25b]

(1) rahmetullāhi te‘ālā ‘aleyh ḥazretleriniñ kavı-i (2) şerîfine göre “İslām, vācibü’l-vücūdı (3) bilā-keyf vaḥdāniyyet ile bilüp tekālîfi (4) bilmekdir ve maḥall-i İslām şadrıdır.” **Qālellāhu Te‘ālā:** (5) “²³¹ **el-āyet.** İmdi īmān, vācibü’l- (7) vücūdun ulūhiyyetini āyet ile bilmekdir ve (8) maḥall-i īmān qalbdır. İmdi qalb şadrın (9) dāḥilinde olur. **Qālellāhu Te‘ālā:** (10) “²³² **el-āyet.** İmdi ma‘rifet, vācibü’l-vücūdı (12) şıfāt-ı ezeliyyesiyle bilmekdir ve maḥall-i ma‘rifet (13) fu‘addır ve fu‘ad qalbin dāḥilinde olur. İmdi (14) tevḥīde, vācibü’l-vücūdı vaḥdāniyyet ile (15) bilmekdir ve maḥall-i tevḥīd sırrıdır ve sırr fu‘adın

[26a]

(1) dāḥilinde olur ve dāḥil-ı sırr mevzi‘-i ḥafīdır (2) ve mevzi‘-i ḥafī nūr-ı hidāyet mevzi‘dir. **Qālellāhu (3) Te‘ālā:** “²³³ **Pes imdi** nūr-ı hidāyet mevzi‘-i ḥafīde (10) tele‘lū’ ider. Ba‘de sırda tele‘lū’ ider. İmdi (11) ‘abd için fi‘l-i tevḥīd zāhir olup vācibü’l- (12) vücūdı tevḥīd ider ve kendini aşnāmdan (13) berī ider. Ba‘de ol nūr fu‘adda tele‘lū’ ider. (14) ‘Abd için fi‘l-i ma‘rifet zāhir olup ‘arīf-i (15) billāh olur. Ba‘de ol nūr qalbde tele‘lū’ ider

[26b]

²³¹ Zümer 39/22: “Allah kimin gönlünü İslām’a açmışsa o, Rabbinden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?”

²³² Hucurât 49/7: “Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi”

²³³ Nūr 24/35: “Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nūr üstüne nūr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”

²³⁴ İmam el-Mansûr el-Mâturîdî’nin sözlerinin aktarıldığı bu kısım onun *Akîde Risâlesi* adlı eserinden alınmıştır. Bkz.: İmam Mâturîdî, *Mâturîdî’nin Akîde Risâlesi ve Şerhi*, şerh. Mustafa Saim Yeprem, İstanbul, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000, s. 94-95.

(1) ‘abd için fi’l-i imān zāhir olup “āmentü billāh”²³⁵dir. (2) Ba‘de ol nūr şadrda tele’lū’ ider, ‘abd için (3) fi’l-i İslām zāhir olup a‘māl-i şālīhaya (4) mübāşeret ider. Ba‘de ol nūr cemī‘-i a‘zāya (5) sirāyet idüp ‘abd cümle ma‘āşiden ictināb (6) ve o emr-i-İlāhiyye ile meşğul olur ve mü’min (7) taķī olup “إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَىكُمْ”²³⁶ (8) nazm-ı celīlesiniñ mā-şadaķında dāhil olur. (9) **Pes imdi** bu umūr-ı erba‘anıñ ya’nī tevḥīd (10) ve ma‘rifet ve imān ve İslām bunlarıñ mecmū‘na (11) dīn ta‘bīr olunur. **Ḳālellāhu Te‘ālā**: “إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ”²³⁷ (12) **el-āyet**. İmdi imām-ı mezbūruñ (13) ḳavl-i şerīfī tamām oldı. **Pes ma‘lūm ola ki** (14) imdi nefs-i insāna müte‘allik şūfiyye-i mūkāşifiniñ (15) maķbūlı olan ‘ibārātı bir miķdār serd itmek

[27a]

(1) münāsib görülmüşdür. İmdi nefs-i insān (2) Tefsīr-i Kebīr şāhibi ḳavlince eczā’-i cismāniyye-i (3) nūrāniyyedir ki heykel-i maḥsūs ya’nī görinen (4) ḳālīb-ı maḥşūşa sirāyet itmişdir mā’-ı verdiñ (5) verde ve nārīñ faḥme sirāyeti gibi. Her şahşıñ (6) “أَنَا”²³⁸ didiği zamānında ene zamīri ile (7) işāret eylediği ḥaķīķat ol ḥaķīķatdır. (8) Heykel-i maḥsūsda ve ḳālīb maḥşūş degildir. (9) Zīrā heykel-i maḥsūs ve ḳālīb-ı maḥşūş şahş-ı (10) vāḥid üzere bāķī ḳalmaz, eczā’-i bedeniyyesi (11) muttaşıl ‘ahd-i tūfūliyyetden zamān-ı şeybe dek (12) ziyāde ve noķşān üzere olur. İmdi (13) “انسان من”²³⁹, ziyāde ile (14) ve noķşāndan sālim ve āḥir ‘ömrine varınca ḳadar (15) ber-ā-ber dā’imdir. İmdi bu ḳavl-i mezbūr, Mevlānā

[27b]

(1) Kemāl Pāşā-zāde’niñ daḥı muḥtārıdır, mezheb-i (2) ḥukemā’ degildir. Zīrā ḥukemā’ ḳavlinde nefs-i nāṭıķa-i (3) insāniyye māddeden mücerreddir, cism degildir, (4) işāret-i ḥissiyyeyi ḳabūl itmez ve bu ḳavl mütekelliminden (5) İmām Ğazzālī Ḥazretleri’niñ maķbūlidir ve ba‘zı (6) şūfiyyeniñ daḥı meşhūrdur şerḥ-i muvāfıķda (7) mastūrdur. **Pes ma‘lūm ola ki** imdi nefs-i nāṭıķadan (8) ḳuvve-i ‘āķileniñ mebden

²³⁵ Allah’a imān ettim.

²³⁶ Hucurāt 49/13: “Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır.”

²³⁷ Âl-i İmrân 3/19: “Kuşkusuz Allah katında din İslām’dır.”

²³⁸ “Ben şöyle yaptım.”

²³⁹ “İnsan, insan olması hasebiyle insandır.”

fiṭratda şuver-i ma'ḳulât-dan (9) bi'l-küllîye ḥālî olduğu mertebede vuşul-ı (10) mezbûreye isti'dâdı olduğu hâlde (11) ol mertebeye “‘aḳl-ı heyûlân” dirler. Şüret-den (12) ḥālî olan heyûlâya teşbîh olunup (13) meşelâ şıbyânıñ²⁴⁰ ‘aḳlı gibi. Ba‘dehu isti‘mâl-i (14) âlâta kâdir olup havâss-ı zâhiresin (15) ve havâs-ı batınasın taşarruf itdikden soñra

[28a]

(1) anıñ içün ‘ulûm-ı evveliyye ḥâşıl olup (2) ve nazariyyâtıñ kesbine isti'dâd-ı kâmil bulup (3) ol mertebeye “‘aḳl-ı bi'l-meleke” dirler. Ba‘de kuvve-i (4) ‘âkılede ma'ḳulât-ı nazariyye[ye] tekerrür-i kesb ile (5) maḥzûn olup kaçan ister ise kesb-i cedîdesin (6) istihzârına kâdir olur, ol mertebeye (7) “‘aḳl-ı bi'l-fi'l” dirler. Ba‘de kuvve-i ‘âkılede (8) ma'ḳulât-ı nazariyye maḥzûn olduğdan soñra (9) muttaşıl şâhidi ve müstaḥzarı olur (10) aşla zühûl itmez ve müşâhedesinden (11) zâ'il olmaz ol mertebeye “‘aḳl-ı müstefâd” (12) dirler. Zîrâ ol mertebe ‘aḳl-ı fa'âlden müstefâd (13) olur. “Kuvve-i ḳudsiyye” diyü ‘aḳl-ı bi'l-melekesi (14) nihâyeti mertebesine dirler. İmdi Şerḥ-i (15) İşârât'da beyân olunmuşdur ki Âyet-i Nûr'da²⁴¹

[28b]

(1) mişkâtdan murâd, mertebe-i ülâdır, zücâcdan (2) murâd mertebe-i şâniyedir, şabâḥdan murâd mertebe-i (3) şâlişedir, ‘nûrun ‘alâ nûr’dan murâd mertebe-i râbî‘adır. (4) **Pes imdi** taḥḳîḳ-i ḥaḳîḳat budur ki ḥaḳîḳat-i (5) insâniyye nefsü'l-emrde şey'-i vâḥiddir. Ammâ (6) anıñ içün merâtib-i muhtelif ve i'tibârât-ı mütenevvi'a (7) vardır. Pes imdi müdebbir-i beden olduğu (8) i'tibârıyla “nefs-i nâtıḳa” dirler. Ve zü-ciheteyn (9) olup bir ciheti mebd-e'-i küll ve bir ciheti nefsi-i (10) ḥayvâniyyeye nâzır olup mebd-e'-i küll cihetine (11) iḳbâli i'tibârıyla “‘aḳl” dirler. Ve ḥayvanât-ı (12) zâtiyyesi olup ḥayât-ı bedene sebep ve kuvâ-yı (13) bedeniyye andan mükteseb olduğu i'tibârıyla

²⁴⁰ Metinde “جانیك” yazılmıştır.

²⁴¹ Nûr 24/35'e atıf yapıyor: “Allah göklerin ve yerin nûrudur. Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciyi andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nûr üstüne nûr. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir.”

(14) “rūh” dirler. Ve ciheteyn-i mezkûreteynden duḥūl (15) idüp envār-ı şıfât-ı subḥāniyye bi’z-zāt

[29a]

(1) kendi zātında bulunduḡı i’tibārıyla “sırr” dirler. (2) “²⁴²الى غير ذلك من العبارات”. Pes imdi (3) zıkr olunan uşūl, ekser-i ‘ulemā’-i şer’ katında (4) maḳbūldür.²⁴³ İmdi i’tibārâtıñ bir i’tibārına (5) “rūh” ta’bīr olunması mücerred ta’bīr maḳūlesindendir, (6) māhiyyeti ma’lūm olarak degildir. Zīrā rūh (7) emr-i rütbedendir māhiyyeti ma’lūm degildir. (8) **Ḳālellāhu Te’ālā:** “²⁴⁴وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي”. (9) **el-āyet.** İmdi rūḥuñ (10) māhiyyeti ma’lūmdur ve ne ma’ḳūleden olduḡını (11) bilürüz diyü da’vā idenleriñ da’vāsı, da’vā-yı (12) mücerreddir, kelām-ı mesmū’adan degildir. İmdi (13) māhiyyet-i rūḥa ‘ilm lāḥik olmak mümkün ise de (14) vācibü’l-vücūduñ taraf-ı ‘aleyhesinden ‘ilm-i mezbûrî (15) iḥbāra izn ü ruḥşat yokdur. İmdi

[29b]

(1) nefis-i insāniyyede bu miḳdār taşarruf kāfîdir (2) bundan ziyāde maḳbūl degildir ve bundan ziyāde (3) ehline ma’lūmdur. **Pes ma’lūm ola ki** imdi ḥavf ile (4) recā’ imānıñ levāzımındandır. Pes mü’min olan (5) kimesne beyne’l-ḥavf ve’r-recā olmak lâzımdır. (6) Zīrā ḥavf ile iki cenāha teşbīh olunmuştur. (7) Meşelā bir ṭayr iki cenāḥı ile kaşd-ı hevā’ idüp (8) maṭlūbı olan maḥalli ānīde kaṭ’ ider ke-ennehū mü’min (9) daḥı ḥavf u recā ile bilā-meşakḳat maṭlūbına (10) nā’il olmak muḳarrerdir. Pes imdi emn ile (11) ye’sden ḥazer lâzımdır zīrā emn ile ye’s (12) küfri müstelzimdir. **Ḳālellāhu Te’ālā:** “²⁴⁵فَلَا يَأْمَنُ مَكْرَ اللَّهِ” (13) **el-āyet** “²⁴⁶وَلَا تَأْيِسُوا مِنْ رَوْحِ اللَّهِ” (14) **Pes ma’lūm ola ki** imdi melā’ikeye imān eylemek (15) farzdır. Zīrā melā’ike ‘ibādullāhdır ve ekrem-i ‘ibād-

[30a]

²⁴² Ve benzeri devam eder.

²⁴³ 27a-29a varakları arasında anlatılan Tefsir-i Kebir’e göre nefis-i insan tanımı, akıl türleri ve Şerh-i İşârat’taki Nûr sûresinin tefsiri konuları Nev’î’nin eserinden alıntılanmıştır. Bkz.: İlhan, **a.g.t.**, s. 84-86.

²⁴⁴ İsrâ 17/85: “Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir.”

²⁴⁵ A’râf 7/99: “Allah’ın azabından emin olamaz.”

²⁴⁶ Yusuf 12/87: “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin.”

(1) dır. İmdi benî Âdemiñ havâşı ya'nî enbiyâ' (2) ve rûsul 'aleyhimü's-selâm melâ'ikenîñ cümlesinden (3) efďaldır ve benî Âdem de 'avâmı melâ'ikenîñ (4) 'avâmından efďaldır ve melâ'ikenîñ havâşı (5) benî Âdemiñ 'avâmından efďaldır. Pes imdi (6) mezheb-i Eşâ'ire'de melâ'ike, enbiyâdan efďaldır, (7) delîlleri bu âyet-i kerîmedir: **Ķālellāhu Te'ālā:** (8) “تَزَلَّ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ”²⁴⁷.²⁴⁸ Pes imdi melâ'ike (9) mu'allimdir ve enbiyâ' aleyhimü's-selâm müte'allimdir. (10) İmdi mu'allim müte'allimden efďal oldığında (11) şekk yokdur dirler bundan cevāb budur ki (12) imdi mu'allim vācibü'l-vücüddır ancak melâ'ike (13) beyne-hümāda resûl ve vāsıtadır mu'allim degildir. (14) Ve mezheb-i İ'tizāl'de dağı melâ'ike enbiyâdan (15) efďaldır delîlleri budur ki Kitāb-ı Kerîm'de

[30b]

(1) melâ'ikenîñ zikri enbiyâ' 'aleyhi's-selāmiñ (2) zikrine muğaddemdir. Bu teğaddüm şerefde ve rütbede (3) teğaddümi iş'ār ider dirler. İmdi bundan dağı (4) cevāb budur ki Kitāb-ı Kerîme'de olan (5) teğaddüm vücudı i'tibāriyladır, şerefi i'tibāriyla (6) degildir. Zîrā melâ'ikenîñ vücudı benî Âdemiñ (7) vücudına muğaddemdir. **Diger cevāb** dağı budur ki (8) imdi melâ'ike mağfîdir ve benî Âdem mağfî degildir (9) ve mağfî olan eşyāya imān eylemek aqvādır (10) ve imān ile emrde diğğat eylemek lāzımdır (11) anıñ içün Kitāb-ı Kerîm'de ihtimām içün (12) tağdîm olunmuşdır. **Pes ma'lûm ola ki** imdi (13) âdem ve melâ'ike ve cinn beynlerinde fark vardır. (14) İmdi benî Âdem “ecsām-ı şaķile”dendir, vücudında (15) tedrîc ile nemā' peydā ider, cismine münāsib olan

[31a]

(1) fûrceden duğûl idüp ve cismine münāsib (2) olmayan fûrceden duğûlı mümkün degildir. (3) Pes imdi melâ'ike “ecsām-ı lağife”dendir, (4) zîyāde ve noğşanı kâbildir. Ba'zı kerre şaķf-ı (5) miğyātdan ħurûc idüp ve ba'zı kerre (6) kūh-ı Ķāf mişāli cism peydā ider. Ve dağı şehvet (7) ve nefis ve ġazabdan 'ārîlerdir. Ve o evāmîr-i İlāhiyye ile (8) me'mûrlardır. Ve ħudūdullāh'dan re's-i miğyāğ (9) ħurûcları mümkün degildir.

²⁴⁷ Suarâ 26/193: “O'nu, Ruh'ül Emin (Cebail) indirdi.”

²⁴⁸ Ebû Hanîfe'nin görüşleri aktarılmıştır. Bkz.: Aliyyü'l-Kâfî, a.g.e., s. 301.

Ve me'mûr oldukları (10) 'ibâdet ile meşgûl olurlar. **Ķālellāhu Te'ālā:** (11) “لَا يَعْصُونَ”²⁴⁹ (12) **el-āyet.** Pes imdi cinnī dahı ecsām-ı laṭīfedendir. (13) Ziyāde ve noḡşānı ḡābıldır lākin benī Ādem gibi (14) şehvet ve nefis ve ḡāzab şāhibidir, mu'āmeleleri (15) benī Ādeme mūmāşıldır. İmdi Kitāb-ı Kerīm'de olan

[31b]

(1) emr ü nehy ve 'aḡāid[d]e benī Ādem ile ber-ā-berdir. (2) Zīrā ba'zı kerre āyet-i kerīme ile ve 'abd, ins (3) ü cinne ḡitāb buyurulmuşdur. **Ķālellāhu Te'ālā:** (4) “سَنَفَرُغُ”²⁵⁰ **el-āyet.** Āyet-i (5) mezbūrede zıkr olunan şaḡalāndan murād (6) ins ile cindir. İmdi bu bahşde ḡıyl u ḡāl (7) çokdur, ihtilāfātı taḡrīre bu varaḡamızıñ (8) taḡammüli yokdur, bu miḡdar ifāde kāfīdir, vallāhu a'lem bi's-şavāb. (9) Pes imdi mezkūrāt-ı sābıḡa- (10) larda imāñ farzdır ve elfāz-ı imān ma'lūmdur (11) taḡrīre ḡacet yokdur. Ve elfāz-ı imānda yedi şey' (12) mūndericdir, her birine 'ilm-i yakīn ile itḡān (13) idüp aṡlā şekk ü tereddüd itmek farzdır. (14) Zīrā bu imān bereḡātıyla şallallāhu te'ālā 'aleyhi (15) vesellem ḡazretlerine ḡarīn olup ol vāşıta ile

[32a]

(1) ḡurb-ı ma'nevī-i sultāniyyeye lā-muḡāle nā'il olmak (2) muḡarrerdir. “اللّٰهُمَّ اجْعَلْ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَدَاوَمُوا فِي الْإِيمَانِ حَتَّى يَلَا فِي بَقَرِ الْمَعْنَى اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِدُنُوْبِنَا وَذُنُوْبِ اِبَائِنَاوِ اسَاتِيْذِنَا بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ”²⁵¹ (5) **El-Bābü's-Sānī fī Ādābi's-** (6) **Sālikīn min Ehli't-Ṭarīḡa Ve'l-Vuṡul ilā Maṭlūbihim.** (7) Ya'nī bu bābda ehl-i ṭarīḡıñ ādābları ve maṭlūblarına (8) vāşıl ne ṭarīḡle olmaları beyān olunur. (9) Pes imdi ādāb-ı mezkūreleri beyān itmezden (10) evvel bir miḡdār baştı maḡāl ü temhīd-i ḡāl eylemek (11) enseb ü elyaḡdır. **Pes ma'lūm ola ki** imdi maṭlūb (12) budur ki kemāl-i 'ubūdiyyet ile ḡurb-ı ma'nevī-i (13) sultāniyye[yi] mülākāta isti'dād peydā idüp (14) bāzār-ı sultāniyyede ser-firāz olmaḡdır. Ancak (15) vaḡy-i semāviyye munkaṭı' ve nübüvvet-i Muṡṭafāviyye rüy-ı

²⁴⁹ Tahrīm 66/6: “Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır.”

²⁵⁰ Rahmān 55/31: “Sizin için de (hesap sorma) vaktimiz olacak, ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık!”

²⁵¹ “Allahım! (Bizi) imān edip imānda sebāt edenlerden eyle ta ki manevi yakınlık kazanalım. Allahım! Bizim, ana babamızın ve hocalarımızın günahlarını baḡışla ey merhametlilerin en merhametlisi.”

[32b]

(1) arzdan mündefi' olıcağ ba'zı aşhâb-ı kemâl (2) derece-i 'ubüdiyyetlerine göre bir miqdâr âyîn (3) ü erkân baş idüp mihter-i 'âlem şallallâhu (4) te'âlâ 'aleyhi vesellem hazretlerine olan âlüfteleri (5) munkaṭı' olmamıştır. Ve ol vâsıta ile (6) bâzâr-ı sultâniyyeye dahı varup gelmeleri (7) munkaṭı' olmamıştır. İmdi maṭlûb birdir (8) lâkin âyîn ü erkân [u] derece [vü] evrâdları (9) muhtelifedir. İmdi her bir âyîne fî-zamāninā (10) ṭarîḳ ta'bîr olunur. Meşelâ ṭarîḳ-ı Nakşebendî (11) dirler ve ṭarîḳ-ı Hâlvetî dirler. **Pes imdi** (12) fî-zamāninā ṭarîḳ-ı mu'teberelerin âyîn ü erkânı (13) üzere 'ubüdiyyet farz mıdır yohsa vâcib midir (14) diyü su'âl olunur ise cevâb budur ki (15) farz degildir, vâcib degildir. Belki 'amel-i bi'l-evlâ

[33a]

(1) ve 'amel-i bi'l-efḍal kabîlindendir. Lâkin bi-'aynihi bir erkân (2) mihter-i 'âlem şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem hazretlerinden (3) şudûrı işbât olunur ise “sünnet” dinilür. (4) İmdi ğaraż rızâ' -i Allâh'dır, rızâ' -i Allâh 'ubüdiyyet ile (5) olunur ne ṭarîḳle olur ise olsun. (6) **Pes ma'lûm ola ki** imdi 'abd-i mükellef her ef'âl (7) ü aqvâlini şer'e taṭbîḳ ve hükmi-şer' ile 'âbid (8) olmak farzdır. Lâkin şer' için iki hükmi vardır: (9) Biri hükmi-cevâz u ruḥşatdır ve biri hükmi-efḍal (10) u aḥvaṭdır. Pes imdi hükmi-cevâz tarafına hükmi- (11) şer' ta'bîr olunur ve hükmi-efḍal tarafına hükmi- (12) vera' u taḳvâ ta'bîr olunur. Pes imdi vera' ile (13) taḳvâ beyninde fark vardır. Vera' diyü hürmetinde (14) şübhe olan eşyâdan ihtirâza dirler. (15) **Pes ma'lûm ola ki** imdi 'ibâd-ı muḳarreb üç nev'

[33b]

(1) üzerine münkasımdır. Birine ehl-i ḥaḳîḳat (2) ve birine ehl-i ṭarîḳat ve birine ehl-i şer'i'at dirler. (3) Pes imdi şer'in hükmi-evveline ya'nî cevâz ile (4) ruḥşat tarafı ve hükmi-şânisi'ne ya'nî efḍal ile (5) aḥvaṭ tarafı [denir]. Bir kimesne ba'zı kerre hükmi-evvelî ile (6) 'âmil ve ba'zı kerre hükmi-şânisiyle 'âmil olur (7) ise ol kimesneye “ehl-i şer'” dirler. İmdi (8) bir kimesne şer'in hükmi-şânisi olan vera' ile (9) 'ale'd-devâm 'âmil olup taraf-ı ruḥşatına (10) aṣlâ i'tibâr itmez ise ol kimesneye “ehl-i (11)

ṭarīk” dirler ve şerā’iṭine mülāzemet ile (12) aṣār-ı ṭarīkat zāhir olup kendinde maḥviyyet-i (13) nefis ‘arīz olur ve bāb-ı ḥaḳīkatīn miftāhı (14) ke-ennehū elinde olur. İmdi şer’i’n ḥükm-i şānisi (15) vera’ ile ‘āmil olup ḳalbinden mā-sivāyı

[34a]

(1) terk ve ḳalbini vācibü’l-vücūda muḥkem bend kılup (2) şūfiyye-i mūkāşifiniñ ibnū’l-vaḳt tesmiyeleri (3) ile müsem mā olur ise ol kimesneye “ehl-i (4) ḥaḳīkat” dirler. Pes imdi ḥaḳīkat netice-i ṭarīkatdır (5) ve ṭarīkat netice-i şerī’atdır. İmdi ebvāb-ı maṭlūb (6) üçdür. Bāb-ı evvelī şerī’atdır. Bāb-ı şerī’atden (7) duḥūl itmeyen kimesneye bāb-ı şāniniñ ve bāb-ı (8) şālīşin fethi mümkün degildir. İmdi bir kimesne (9) bāb-ı şerī’atden duḥūl ider ise ol kimesneye (10) aṣār-ı ṭarīkat zāhir olur, bāb-ı ṭarīkatden (11) duḥūl ider ise ol kimesneye esrār-ı (12) ḥaḳīkat zāhir olur. Pes imdi bāb-ı şerī’ate (13) duḥūl mihterem-i ‘ālem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem (14) ḥazretlerine mutāba‘at ile olur. **Ḳālellāhu Te‘ālā:** (15) “قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ”²⁵²

[34b]

(1) Pes imdi Şeyḫ Ḥ̣arezmī Ṭāhir bin İslām (2) ḳuddise sırrihū ḥazretleri ḥin-i ḥidmetinde mürşid-i (3) kāmili olan şeyḫ raḥmetullāhi ‘aleyh ḥazretlerinden (4) eşnā’-i mūkālemesinde şerī’at nedir ve ṭarīkat (5) nedir ve ḥaḳīkat nedir diyü su‘āl eylediklerinde (6) şeyḫ-i mezbūr ḳuddise sırrihū cevābında buyurmuşdur ki: (7) “Meşelā bir şā’im kimesne ‘amden ekl eylese şerī’atde (8) şavmı bāṭıl olur ve ol kimesne ḥāl-i şiyāmında (9) bir kimesne āḥarī ḡrybet eylese ḥaḳīkatde şavmı (10) bāṭıl olur, şerī’atde olmaz. **Pes imdi** (11) esrār-ı ḥaḳīkate vuḳūf yokdur ancak şāḥib-i şer’i’n (12) lisānı ile beyān olunan a‘māl-i şālīḥaya (13) mübāşeret ve ḥudū[d]ullāhı ‘adem-i tecāvüz ile esrār-ı (14) ḥaḳīkate vuḳūf mümkün olur. Ve ṭarīkat, şerī’atiñ (15) ‘aynıdır beyne-ḥümāda muḥālefet yokdur muḥālefetine

[35a]

²⁵² Âl-i İmrân 3/31: “De ki: "Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin”

(1) kâ'il olanlar küfr ile hüküm olanlar" diyü hatmü'l-cevâb (2) itmişdir. Pes imdi hakikat ve tarikat netice-i (3) şer'at olduğu şeyh-i mezbûrûn kelâmında dahı (4) müstefâd olmuşdur. **Pes ma'lûm ola** ki imdi 'ilm (5) iki kısım üzerine münkasımdır: Birine 'ilm-i zâhir (6) dirler ve birine 'ilm-i bâtın dirler. Ve bu 'ilm-i bâtına (7) meşâyiḥ-i 'izâm kıddise sırrihum lisânlarında 'ilm-i (8) kalb ile ta'bîr olunur. İmdi 'ilm-i kalb bir 'ilm-i (9) rûhiyyedir “من لم يذق لم يعرف”²⁵³ fehvâsınca lezzeti (10) ehline ma'lûmdur ve ehlinden ğayrıya tefhîm mümkün degildir. (11) Velâkin meşâyiḥ-i 'izâm kıddise sırrihum 'ilm-i zâhir ile (12) 'ilm-i bâtını şecere-i meşmûreye²⁵⁴ teşbîh eylemişlerdir. (13) Pes imdi telezzüz ve intifâ' semere ile olur. İmdi (14) 'ilm-i bâtın semere meşâbesindedir zât-ı şecerde (15) intifâ' ve telezzüz yokdur. Her ne kadar zıllında ku'ûd

[35b]

(1) ve evrâkına nazâr lezzet maḳûlesinden olup (2) ve ḥaṭab idinmek intifâ' maḳûlesinden (3) ise de şemerde olan intifâ' ve lezzet gibi (4) degildir. İmdi 'ilm-i zâhir şecere meşâbesindedir. (5) Pes imdi 'ilm-i bâtın 'ilm-i zâhir olmayarak (6) mevcûd olmaz elbette 'ilm-i zâhire muḥtâçdır. (7) Meşelâ mîveniñ vücûdı eşcâra tevaḳḳuf itdüğü (8) gibi. Ammâ 'ilm-i zâhir 'ilm-i bâtınsız mevcûd olur. (9) Zîrâ eşcârıñ vücûdı şemere mevḳûf degildir, (10) şehâdet-i vicdân ile müşbetdir. Ammâ elsine-i (11) nâsda 'ilm-i zâhir, 'ilm-i bâtına mâni'dir didikleri (12) bir efvâhî kelâmdır, aşlı yokdur. Ancak 'ilm-i zâhire (13) mâlik olanlarda bir cür'et ü cesâret ve enâniyyete- (14) leridir zât-ı 'ilm zâhir degildir. Zîrâ 'ilm-i bâtın (15) şâhîblerinde maḥviyyet-i nefis olur. İmdi maḥviyyet-i

[36a]

(1) nefis ile enâniyyet zıddır 'avâm-ı nâs bu nükteyi (2) idrâk itmeyüp müsâmaḥa ile 'ilm-i zâhir, 'ilm-i bâtına (3) mâni'dir dirler. Pes imdi bu iki 'ilm-den maḳşûd, (4) 'ilm-i bâtındır. Zîrâ “'ilm-i zâhir 'ilm-i bâtınsız mükemmel olmaz (5) ve 'ilm-i rûsûm, 'ilm-i ḥaḳîksiz mu'avvil olmaz. İmdi (6) 'ilm-i zâhirden murâd, tedbîr-i ma'âş ve tekmi-

²⁵³ “Tatmayan bilmez, ulaşmayan idrak edemez” Bkz.: Gazzâlî, **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, C. III, terc. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1963, s. 440.

²⁵⁴ Metinde “مشمومه” yazılan bu kelime, anlamı itibarıyla metne uymaz. Bu kelimenin meyveli anlamına gelen “مشموره” meşmûre olabileceği kanaatindeyiz.

i mu‘amelât-ı (7) nâsıdır. Ve ‘ilm-i bâtından murâd, taşfiye-i dil ve şıfât-ı (8) küdürâtdan tezkiye-i nefsidir. Ahlâk-ı mezmûme- (9) den ki mü‘eddâsı “تخلقوا باخلاق الله”²⁵⁵ (10) hilyesi ile mütehallî olmağıdır. Her ‘âlim ki firifte-i (11) cāh ve esîr-i şehvet olmaya, âhirü’l-emr cezebât-ı (12) silsile-i tevfiğ ile ol tâ‘ife refîğ olmak (13) muğarrerdur.”²⁵⁶ **Pes ma‘lûm ola ki** imdi ‘abd-i mükellef (14) ‘ilm-i tevhiid ve ‘ilm-i ‘ibâdet hâşıl olup (15) rāh-ı Yezdān’a sâlik ve maṭlûb-ı ehl-i tarîkâta

[36b]

(1) mâlik olmak irâde ider ise evvelâ ma‘âşiden (2) teberrâ ve tevbe itmek şartdır. Sâniyen vâcibü’l vücûda (3) yüz tutup inâbe itmek gerekdir. Zîrâ aşhâb-ı (4) cinâyât ve mâlik-i izzâb olup akzâr-ı ma‘şiyet ile (5) vücûdî âlûde ve mütelettiğ olduğu şûretde (6) kendiçün ‘ibâdete şalâhiyyet olmayup lezzât-ı (7) tâ‘ât ve inşât-ı ‘ibâdât hâşıl olmaz ve kasâvet-i (8) kalb ve zulmet-i kalb muğarrerdur. Zîrâ zünûb kayddır, (9) meşiiyetden men‘ ider ve maṭlûbına nâ‘il olmağıdan (10) mahrûm ider. İmdi kendini pâk ü taṭhîr (11) idüp ‘ibâdete şalâhiyyet tevbe ile olur.

Nazm

Fe‘ilâtün / Mefâ‘ilün / Fe‘ilün (Fâ‘ilâtün / Mefâ‘ilün / Fâ‘lün)

Kim ki eksikligini bilse müdām

‘Âkıbet eyler aña lutf-ı tamām²⁵⁷

İrişür kullarına ‘avn-ı²⁵⁸ İlāh

Pāk olur tevbe ile cümle günāh

[37a]

Raḥmeti cānibine yok-durur sedd

²⁵⁵ “Allah’ın ahlakıyla ahlâklanınız.” Özellikle tasavvuf ehlinin kullandığı bu söz, senediyle birlikte hadis kitaplarında bulunamamıştır.

²⁵⁶ Kara, **a.g.t.**, s. 151-152.

²⁵⁷ Bu beyitler Taşlıcalı Yahya’ya aittir. Bkz.: Yoldaş, **a.g.t.**, s. 84.

²⁵⁸ Mesnevide “lutf” şeklinde geçiyor. Bkz.: Yoldaş, **a.g.t.**, s. 84.

Eşigine varanı kılmaz redd

Faẓl-ile ādemi idüp ekrem

Cilve-gāh oldu aña bāğ-ı İrem

(5) **Pes ma'lūm ola ki** imdi 'abd-i mükellefden şudūr (6) iden ma'siyet iki kısım üzerine münkasımdır. (7) Bir kısmı “العیاذ بالله”²⁵⁹ şirkdir. İmdi şirk-i (8) mezbūra tevbe kâfî ve 'ilâc muqayyed olmaz. (9) Meger tecdîd-i imân ile müşerref ola. “معاذ الله تعالى”²⁶⁰ (10) eger İslâm'dan şâdir olmuş olsa (11) ve ısdâr üzere tecennün dağı zâhir degil ise (12) katli vâcib olur. Pes imdi ikinci kısmı (13) tevbe ile sâkıf olup 'afv olunmak (14) muqarrerdir lâkin bu ikinci kısım dağı iki kısım (15) üzerine münkasımdır. Biri bir meşiyetdir ki

[37b]

(1) beyne-hū ve beynallāhi te'ālā olur ve bir kısmı bir ma'siyetdir ki (2) beyne-hū ve beyne'l-'ibād olur. Ammā beyne-hū ve beynallāh (3) olan ma'siyetden tevbeniñ üç şartı vardır. (4) Bir şartı vardır ki imdi ol 'abd-i 'āşī (5) işlediği ma'siyetden kendini ziyāde berī itmek (6) gerekdir. Ve üçüncü şartı bir dağı zamān-ı ātīde (7) işlememeye 'azm ü cezm itmek gerekdir. ²⁶¹ İmdi (8) bu şüretle tevbeye “tevbe-i naşūh” dirler. Kelām-ı (9) Qadīm'de me'mūr olduğumuz tevbe bu şüretle tevbedir. (10) **Qalellāhu Te'ālā:** “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا”²⁶² (11) **el-āyet.** Ammā beyne-hū ve beyne'l-'ibād (12) olan ma'siyetden tevbeniñ şartı dördür. (13) İmdi üç şartı şurūṭ-ı selase-i mezkūredir (14) ve bir şartı dağı budur ki imdi ol 'abd ile (15) gerek māl ve gerek kelām bi't-terāzī beyne-hümāda

[38a]

²⁵⁹ “Allah korusun”

²⁶⁰ “Allah esirgesin”

²⁶¹ Metnimizde kulun Allah ile arasındaki günahına tövbe etmenin üç şartı olduğu söylendiği halde ikinci şartı yazılmamıştır. Bu şart kaynaklarda “kulun işlediği günahdan dolayı pişmanlık duyması” şeklinde zikredilmektedir. Bkz.: İmam Nevevî, **Riyāzu's-Sâlihîn**, C. I, trc. M. Emin Özafşar, Bünyamin Erul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013, s. 37.

²⁶² Tahrîm 66/8: “Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah'a tövbe edin”

(1) olan hūkūkī edā ve hūşūşiyyeti def itmek (2) gerekdir. Pes imdi bu şurūṭ-ı mezkūrelerden (3) bir şart nokşān olur ise tevbe-i mezbūr (4) maḳbūl degildir ve bir şey'e müfīd olmaz 'iṣyān (5) zımmetinde bāḳīdir. **Pes ma'lūm ola ki** imdi tevbeniñ (6) ādāb u erkānı vardır. İmdi cümle ma'āşīden (7) tevbe ve vācibū'l-vücūda inābete ḳaşd iden (8) 'abd-i 'āşī evvelā cümle ma'āşīden berī ve rücū' (9) idüp ve mümkün olduğu miḳdārı hāşımlarını (10) rāzī ve mümkün olduğu miḳdārı fevā'itlerini (11) ḳažā' itmek gerekdir. Ve ba'de ibtihāl u tazarru' (12) ile Vācibū'l-vücūd'a yüz tūṭup ve kelām-ı (13) ḳadīmde bu āyet-i kerīme ki **Ḳālellāhu Te'ālā:** (14) “وَمَنْ يَعْمَلْ سُوءًا أَوْ يَظْلِمْ” 263

[38b]

(1) **el-āyet.** İmdi bu āyet-i (2) kerīmeyi mülāḥaza idüp işlediği ma'şiyete (3) ziyāde nādīm olarak istiğfār itmek (4) gerekdir. Ba'de şiyābını ḡusl idüp bir ḫālī (5) maḥale varup lākin ol maḥalde bir kimesneye (6) görünmemek lāzımdır. İmdi ol maḥalle-i ḫālīye[de] (7) dört rek'at ḫācet namāzı ḳılmaḳ gerekdir. (8) Ba'de a'izzāu'l-a'zā' olan vechini tūrāb ile (9) ālūde ve mulatṭaḥ idüp maḥzūn u me'yūs (10) bükā' iderek ve mümkün olduğu miḳdārı (11) günāhlarını vaḥiden ve eḫaden şavt ile ta'dād idüp (12) kendi nefesine ziyāde levīm itmek gerekdir. (13) Ba'de yedlerini ḳaldırup bu du'ā [y1] oḳumaḳ (14) gerekdir. Ol du'ā' budur “هـى عبدك الابق رجع الى بابك عبدك العاصى رجع”

[39a]

264 “لى الصلح عبدك المذنب أتك بالعذر فاعف عني بجودك وتقبلني بفضلك وانظر إلي برحمتك يا ارحم الراحمين” (3) Pes imdi ba'zı meşāyih (4) ḳuddise sırruhum bu du'ā [y1] oḳumuşlardır. **Duā' budur:** (5) “اللهم قوم اطفال التوبة بيباب الصبر وارقو يمرض الهواء فى سر شنان البلاء وافتح مسامع الا نهم لقبول ما ينفع و سلم سارة الافكار من قطاع طريق الوسواس وادس طلابع المجاهده من حديقة كمين الخناس واخرخيا الى نور اليقين من هذا الطلام ولا تجعلنا ممن راي الصبح فنام ولا نقضخنا بعيوبنا ولا تأخذنا بعد ذنوبنا

263 Nisā 4/110: “Kim bir kötülük yapar veya nefesine zulmeder de sonra Allah'tan mağfiret dilerse, Allah'ı çok yarlıgayıcı ve esirgeyici bulacaktır.”

264 “Allahım, kaçak kulun kapına döndü. Asi kulun barışmak istiyor. Günahkâr kulun özürle sana yöneldi. Cömertliğinle beni affet ve beni fazlınla kabul buyur. Bana rahmetinle bak ey merhametlilerin en merhametlisi.”

”برحمتك يا ارحم الراحمين“²⁶⁵ (13) Pes imdi ādāb-ı tevbe bu şüretle olur. (14) Bir kimesne bu şüretle tevbe idüp hey’et-i (15) mezbûre üzerine dem-güzār olur ise

[39b]

(1) kendinde ‘ibādete şalāhiyyet ve sülûk-ı meslek-i (2) ehl-i tarīkat istihkākıyyet hāşıl olur. **Pes ma’lûm** (3) **ola ki** imdi bundan soñra bir mürşid-i kāmil (4) ve müselsel ile’n-nebiyyi ‘aleyhi’s-selām bir şeyh (5) teftişine ve ta’līm-i şeyh-i mezbûra muhtāç olur. (6) Zīrā dīn yolına seyr itmek ve ‘ālem-i yakīne irişmek (7) mümkün degildir ancak bir şeyh-i kāmil vāsıta- (8) sıyla olur. Ol şeyh-i mezbûr bu yolda (9) kāmil rehber ola ve sāhib-i velāyet ola. (10) Pes imdi Mûsâ ‘aleyhi’s-selām hil’at-i (11) nübüvvet ile mu’azzez ve risālet ile mevşûf iken (12) evvel emrde on yıl Şu’ayb ‘aleyhi’s-selāma (13) hizmet eylemese vācibü’l-vucûduñ mükālemesi (14) şerefine müsteḥakk olmaz idi ve kelīmullāh (15) devletine irişmez idi, “وَكُنَّا لَهُ فِي الْأَوَّاحِ”²⁶⁶

[40a]

(1) sa’ādetine lāyık olmaz idi. Ve bundan soñra (2) ‘ilm-i ledünni öğrenmek için Hızır ‘aleyhi’s-selāma (3) mutāba’at kıldı. **Kalellāhu Te’ālā:** “هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَى أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ”²⁶⁷ (4) Pes imdi bundan (5) ma’lûm oldu ki bu yolda bir reh-ber lāzımdır. (6) Zīrā nefis ü hevā ve şeyātın bu yoluñ (7) ḥarāmileridir, imdi mürīdi menzile irişdirmez. (8) Meşelā bir kimesne berāye-i meslek-i ehl-i tarīkına (9) bilā-ta’līm-i şeyh sülûk ider ise lā-muḥāle (10) uşûl-i şehvāniyye ve ‘akārib-i ahlāk-ı behāyimiyye (11) ve zulmet-i ḳalbden ḥalāş ve ‘ubûr idemeyüp (12) ol nefis-i emmāre ki şekl-i ‘acībe ile teşekkül (13) idüp ḥavāss-ı zāhireye maḥsûs ve mer’i (14) olmağdan nāşī cünūniyyet dahı muḳarrerdir. (15) Anıñ için ol maḥall-i müḥlikelerden ḥalāş,

[40b]

²⁶⁵ “Allahım, tevbe çocuklarını sabır kapısında sağlamlaştı, bela yağan hevâ hastalığını iyileştir, faydalıyı kabul etmeleri için insanların kulaklarını aç, fikirlerin sevincini, yol kesen vesvese veren şeytandan selâmetli kıl, mücadele talihlilerini sinsî şeytanın pususundan gizle, bizi bu karanlıktan yakîn aydınlığına çıkar, bizi sabahı görüp uyuyanlardan eyleme, kusurlarımızla bizi rûsya eyleme, rahmetinle canımızı günahlarımızdan sonra alma ey merhametlilerin en merhametlisi.”

²⁶⁶ A’râf 7/145: “ Ve onun için (Hz. Mûsâ) levhalarda yazdık.”

²⁶⁷ Kehf 18/66: “(Mûsâ ona) Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgiden bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı? (dedi).”

(1) ‘ubūra i‘ānet idecek bir refîk lâzımdır. (2) **Qālellāhu Te‘ālā:** “ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ”²⁶⁸ (4) **el-āyet.** İmdi ehl-i tahkîk vesîleden (5) murād mürşid-i kāmildir ve rızā’-i Allāh’da mücāhede, (6) mürşid-i kāmile mütāba‘at sebeb-i felāhdır dirler. (7) Pes imdi meşāyih-i ‘izām kıddise sırruhum (8) kendi re’yiyle sülūk idenleri bir ādeme (9) teşbîh eylemişlerdir ki meşelā bir ādem sibā’-ı (10) vahşiyeniñ keşreti olan cebelden ‘ubūr (11) iktizā ider ise ol kimesne dağı cebel-i (12) mezbūruñ cāddesine ‘ilmi lâhik degil ise (13) bu şüretde ol kimesne kendi re’yiyle (14) cebel-i mezbūr ‘ubūr ider iken lâ-muḥāle (15) sibā’-ı vahşiyeniñ zararını ile mutazarrır olacağı

[41a]

(1) der-kārdır ammā ol cebel-i mezbūruñ ahālisinden (2) bir ādeme rāst gelüp anıñ ta‘rifiyle veyāḥūd (3) refkatiyle ol cebel-i mezbūr selāmet ile (4) ubūr muḳarrerdir. İmdi kendi re’yiyle sālîk (5) dağı luşūş-ı şehvāniyye ve ‘aḳārib-i behāyimiyyeniñ (6) zararını ile mutazarrır olup belki helāk (7) dağı muḳarrerdir. Nitekim Resüllullāh buyurmuşdur ki (8) “ مَنْ سَلَكَ بِرَأْيِهِ فَقَدْ هَلَكَ ”²⁶⁹ Pes imdi bu yolda (9) niçe dürlü āfeteler ve şübhe vardır. İmdi (10) felāsife [vü] ḥukemā’ delilsiz bu yola ḳadem başıp (11) helāk oldılar. İmdi bunca dehrī ve ehl-i (12) teşbîh ve ehl-i hevā’ ve ehl-i bid‘at cümlesi (13) kendi re’yları ile bu yola şürū’ eylediler. (14) Āḳıbetü’l-emr ‘aḳabelerden ‘ubur idemeyüp (15) her biri bir āfet ve şübheye giriftār oldılar.

[41b]

(1) İmdi ṭarîḳ-ı müstaḳîmden ḥurūc idüp (2) helāk oldılar ve imānsız gitdiler ne‘ūzu bi’llāhi (3) te‘ālā. Pes imdi bu yola seyr iden kimesnelere (4) dürlü dürlü vaḳāyi’ zāhir olur. Pes bir mürşid-i (5) kāmîl gerek ki şāḥib-i taṣarruf ola eger mürīde (6) bir fetret zāhir olsa meşelā ḳabẓ gibi (7) ve melālet gibi ve ṭabī‘atıñ süstligi gibi laṭîf (8) ḥileler ile ol fitratı zā’il ide ve muḥarrik-i (9) ‘ibādāt ve müşevviḳ-i işārāt ile anıñ bātınında (10) şevḳ dā’iyesini izḥār ide. Pes imdi (11) bu yola seyr idenlere keşir ammā maraẓlar

²⁶⁸ Māide 5/35: “Ey iman edenler! Allah’tan korkun, O’na yaklaşımaya vesile arayın ve O’nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz.”

²⁶⁹ “Kendi görüşüyle yürüten helāk olur.” Kaynağı tespit edilemedi. Bu hadisin Hz. Ali’ye atfedilen yakın anlamlı başka bir söyleniş şu şekildedir: “ مَنْ قَنَعَ بِرَأْيِهِ فَقَدْ هَلَكَ ” (Kendi görüşüyle yetinen muhakkak helak olur.) Bkz.: Ebu’l Fetih Abdulvahid Amidî, **Gurerü’l-Hikem ve Dürerü’l-Kelim**, “Düşünce”, hadis: 7769.

ve ‘illetler (12) ‘arız olur. Vakt olur ki fesād mādde (13) galebe ider anıñ sebep ile mürīdiñ talebinde (14) ve seyrinde tağayyür vākı‘ olur ve sülūkundan (15) kalur. Pes bir tabīb-i hāzık ve tabīb-i kulüb

[42a]

(1) gerek ki edviye-i şālīh ile ol ‘illeti (2) def‘ ide. Pes imdi bu yolda mürīd bir maḳāma (3) irişür anıñ rūhı beşeriyet hil‘atinden (4) ‘üryān olup nūr-ı İlāhiyyeden bir nūr pertev (5) idüp aña irişür. Pes anıñ ol bātıl (6) beşeriyetiñ nişānları bī-nişān olur. (7) **Ḳālellāhu Te‘ālā:** “وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا”²⁷⁰ (8) **el-āyet.** (9) Pes imdi ol maḳāmda mürīdiñ gönül ayīnesi (10) şafā bulur aña tecellī-i rūh hāşıl olup (11) “ene’l-Haḳḳ” zevkı kendinde zāhir olur. Pes (12) imdi sālīk-i mezbūr maḡrūr olup şanur ki (13) kemāl bulup maḳşad-ı haḳḳate irişdi. (14) İmdi anıñ ‘aḳlı ve fehmi ve vehmi idrāk itmez ki (15) bu maḳāmdan a‘lā maḳām vardır diyü. O belki

[42b]

(1) i‘tikād ide ki bu maḳāma gerek enbiyā (2) ve gerek evliyā nā‘il olmamışdır ne‘ūzu (3) bi’llāh. Ḳorḳulur ki bu şüret zā‘il-i īmāna (4) bā‘is ola. Pes bir mürşid-i kāmīl gerekdir ki (5) anı ol gürürdan ‘ubūr itdirüp (6) ol maḳāmdan öte derece-i ‘ulyāları (7) nazarına götüre ol derece-i ‘ulyālara (8) iştīyāk hāşıl ide.²⁷¹ Pes imdi meşāyiḥ-i (9) ‘izām ḳuddise sırrihum ḥazretleriniñ niçe (10) dürlü taḥrīrāt ü taḳrīrātı vardır. İmdi (11) kendi re‘yiyle sālīk maḥlūbına nā‘il olmaz (12) ise de kemāl-i istihḳāk taḥşīl ider ednā (13) ta‘līm ile zamān-ı ḳalīlde maḥlūbına nā‘il (14) olmaḳ muḳarrerdur. Belki meşāḳḳat üzere taḥayyürde (15) iken mürşid-i kāmiliñ irişmesi daḥı me‘müldür.

[43a]

(1) Hemān rāhda bulunmaḳ lāzımdır. İmdi (2) sālīk mürşidi bilmez ise de mürşid-i kāmīl (3) sālīk[i] taḥḳīḳleri bilür. **Pes ma‘lūm ola ki** (4) imdi mürşid-i kāmili taleb itmekle bulunmaḳ muḳarrer midir (5) yoḥsa degil midir? İmdi meşāyiḥ-i ‘izām ḳuddise

²⁷⁰ İsrā 17/81: “De ki: ‘Hak geldi, batıl gitti; zaten bātıl yok olup gitmeye mahkumdur.’”

²⁷¹ 39b-42b varakları arasında anlatılan sālīkin seyr ü sülûkte mürşide ihtiyaç duyması konusu Karahisarî’nin *Mirsâdü’l-İbâd* tercümesinden özetle alınmıştır. Alıntılanan bölüm için bkz.: Çal, **a.g.e.**, s. 223-226.

(6) sırrıhum hâzretleriniñ kelâmlarından müstefâd (7) olan budur ki imdi nev'-i benî Âdem'in 'ayş (8) huşûşunda derece-i hâcetleri üç kısımdır: (9) Ba'zıları mâlî feżâlât-ı 'ayş için taleb iderler (10) meşelâ esb-i tâzî ve gulâm-ı 'Acemî ve enfes libâs (11) ve taleb-i ta'âm ve şarâb gibi. Ve ba'zılar mühimmât-ı (12) ma'îş için taleb iderler meşelâ hırka-i kâfî (13) ve loğma-i vâfî ve mesken-i lâyıķ gibi. Ve ba'zılar def'-i (14) ıztırâb-ı hâl ve setr-i 'avret kılmak mecâl[i] için (15) isterler. Pes imdi bu hâcetler her bir kısmıñ

[43b]

(1) kendine nisbetle derûnunda mużmer olarak (2) mürşid-i kâmilî taleb ider ise mürşid-i kâmil (3) bulunmak mümkün degildir. Biñ yıl 'ömrleri olsa (4) âhirü'l-emr maṭlûblarına nâ'il olmayup bir maḥalde (5) vücûd-ı za'îfleri mûr u mâr gıdâsı (6) olmak muḥarrerdir. Lâkin bu hâcetler derûnunda (7) mużmer olmayup 'ayş-ı dünyâvî fûrû'ât kabîlinden (8) olup tabî'atı ile vârid olan 'ayş (9) kanâ'at birle rûz [u] şeb sefîl ü ser-gerdân (10) olmayarak²⁷² tevbe-i mezkûr ile tevbe idüp (11) aşl-ı mürşid-i kâmil olan mihter-i 'âlem şallallâhu (12) te'âlâ 'aleyhi vesellem hâzretleriniñ sünnetlerini (13) edâ ve şalât-ı hamseye devâm ve hudûdullâhı (14) nîm hatvet tecâvûz itmez ise bu maḳûle 'ibâd-ı (15) muḥlişinlere, oldukları maḥale mürşid-i kâmilîñ

[44a]

(1) irişmesi me'mûldür. Zîrâ mürşid-i kâmil tām (2) olan insâna kendini i'lân ider. (3) Pes imdi "انسان من حيث هو انسان"²⁷³ (4) İki tarafı vardır: Bir tarafına zâhir dirler (5) ya'nî görinen kâlıbdır ve bir tarafına bâtın dirler (6) ya'nî kâlbdir. İmdi insânıñ tamâmiyyeti kâlıbını (7) tezyîn etmek ile olmaz belki kâlbini (8) envâr-ı İlâhiyye ile tezyîn etmek ile olur. (9) İmdi vâcibü'l-vücûd kâlbe nazar buyurur. (10) İnsân kâlbi ile insân olur kâlıbı ile (11) insân olmaz. Bir kimesneniñ kâlbinde envâr-ı (12) İlâhiyye mevcûd olur ise ol kimesneye (13) mürşid-i kâmil kendini i'lân ider ve kuşûrî (14) var ise ta'lîm ve irşâd ider.

Nazm

²⁷² 43a-43b arasında anlatılan insanoğlunun eşyayı arzulama sebepleri bölümü Nev'î'den alıntılanmıştır. Bkz.: İhsan, a.g.t., s. 131.

²⁷³ İnsan, insan olması hasebiyle insandır.

Mefâ'ilün / Fâ'ilün / Müstef'ilün / Fe'ilün

اقبل على القلب واستكمل فضائل

[44b]

فانت بالقلب لا با لجسم انسان²⁷⁴

(2) **Pes ma'lûm ola ki** imdi sâlik olan (3) kimesne zâhirini ya'nî görinen kılîbını (4) riyâzet hâceri ile keser ve nefsiñe kahr (5) ve nefsiñ müştahâsına dâ'imâ muhâlefet eylemek (6) emr-i lâzımdır kim Resûlullâh şallallâhu te'âlâ (7) 'aleyhi vesellem buyurmuşdur ki “موتو قبل أن تموتو”²⁷⁵ (8) İmdi insânıñ zâhirine ya'nî (9) görinen kılîbına “vücûd-ı mecâzî” ta'bîr olunur. (10) Ol vücûd-ı mecâzî vâcibü'l-vücûd ile (11) kuluñ beyninde hicâbdır. Nefsle mücâhede (12) idüp ol hicâbı ref' etmek gerekir. (13) **Ẹalellâhu Te'âlâ:** “وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ”²⁷⁶ (14) **el-âyet.** İmdi hâkîkât-i cihâd vücûd-ı (15) mecâziyyeyi ref' dir. İmdi nefsiñ şıfât-ı

[45a]

(1) zâtıyyesi ikidir: Birine hevâ' dirler ve birine (2) ğâzab dirler. Her ne kadar evşâf-ı ğayr-ı marzıyye (3) var ise bu iki şıfatdan tevellüd ider. İmdi (4) nefse kahr ve mücâhede bu iki şıfatları hadd-i (5) i'tidâlde tutulmak ile olur. İfrât ve tefrîte (6) cā'iz degildir. Zîrâ hevâ' şıfatı bir kezden (7) gidicek himâyetsizlik ve süstlük zâhir olur. (8) Bu zararlar vücûda gelmesün için bu iki şıfatları (9) hadd-i i'tidâlde tutulmak lâzımdır

²⁷⁴

“Hüsn-i hulku nefse ikbalinle istikmale bak

Çünkü insan nefsiñi ıslah ile insan olur”

Bu beyit, Ebu'l-Feth el-Büstî'nin 63 beyitten oluşan ve ahlakî öğütler içeren *Unvânu'l-Hikem*, *Unvânu'l-Hilm* veya *Kasîde-i Nûniyye* adlarıyla tanınan Arapça kasidesinin 7. beyitidir. Türkçeye çevirisi için bkz.: Mehmet Atalay, “Ebu'l-Feth el-Büstî'nin Kasîde-i Nûniyye'sinin, Diyarbakırlı Saîd Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 27, Erzurum 2005, s. 148-151.

²⁷⁵ “Ölmeden önce ölünüz” Sufiler tarafından çok kullanılan bu söz, sahih hadis olarak değerlendirilmemekle beraber mevzûât ve şerh kitaplarında sıkça zikredilmiştir. Doğruluğu konusunda İbni Hacer'in sabit değil hükmü sıkça nakledilmiştir. Bkz.: Sehâvî, **el-Makâsıdu'l-Hasene**, nr. 682; Aclûnî, **Keşfü'l-Hafâ**, II, s. 291; Ali el-Kârî, **el-Masnû'**, I, 198, nr. 373. Ali el-Kârî ise şöyle izah etmektedir: “Sufilere ait kelimadır. Manası, zorunlu ölüm gelmeden önce kendi ihtiyarınızla ölünüz, demektir. İhtiyarî ölümden maksat ise, (nefsanî) arzu ve eğlenceleri ve bunlardan kaynaklanan hata ve gafletleri terk etmektir.” Bkz.: Ali el-Kârî, **Esrârü'l-Merfuâ**, s. 363. Muhittin Uysal ise “muhtevası itibarıyla belli gerçeklere işaret ediyor olsa bile kesin olan husus, onun hadis olmadığıdır.” demiştir. Bkz.: Muhittin Uysal, **Tasavvuf Kültüründe Hadis: Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler**, Konya, Yediveren Kitap, 2001, s. 342.

²⁷⁶ Hacc 22/78: “Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin.”

ve bunların (10) i'tidāl-i mīzānı kânûn-ı şerī' atdır. **Pes** (11) **ma'lûm ola ki** imdi insân nefesine kahr itmek (12) umûr-ı erba'aya mülâzemet ile olur biri (13) cû'dur. Zîrâ cû' kalbîñ demini nâkış ider (14) ve fu'âdîñ şahmını izâbet ider ve kalbe bir beyâzlık (15) îrâş ider ve kalb beyâz olduğı şüretde

[45b]

(1) nûr-ı hidâyet ziyâde tele'lû' ider ve keşf-i (2) esrâra şalâhiyyete olur. Zîrâ kasâvet-i kalb ile (3) zulmet içinde tele'lû'-ı nûr kalpde olur, keşf-i (4) esrâra şalâhiyyete olmaz. İmdi bir kimesne (5) cāyi' olur ise cismi rûh gibi hafîf olur, (6) eger cāyi' olmaz ise rûh, cism gibi gālîz (7) olur. Nitekim hûkemâ' demişlerdir ki: “اذا جاعت الاجساد صادت ارواحاً و از اشعبت صادت الارواح اجسادا”²⁷⁷ (9) İmdi ehl-i (10) riyâzet dahı demişlerdir ki “ان الشيع يستد باب المكاشفة للسالك و الجوع والعطش يكشفها”²⁷⁸ (12) ve meşâyiḥ-i 'izâm kıddise sırrıhumdan (13) menkûldur ki: “İlm-i tasavvuf kıyl u kâlden (14) âhḫ olunmaz ancak cû' ile ve dünyâyı terk ile (15) âhḫ olunur.”²⁷⁹ İmdi cû' ile riyâzetde

[46a]

(1) çok fâ'ide vardır. Nihâyetü'l-emr bir kâfir küfr (2) hâlinde cû' ile “riyâzet idüp nefisini (3) tezkiye ve kalbini taşfiye ider ise bir dereceye (4) bâliğ olur ki 'avâm-ı nâsîñ nazarından gizlû (5) olan nesnelere vâkıf olup şöyle ki (6) ḥalâyıkıñ ba'zı ahvâline muṭṭali' olurlar ve dünyevî (7) işleriñ olacağından haber virirler. Meşelâ ruhbânlar (8) ve felâsife gibi bunlar çok riyâzet çekmek ile (9) ekser-i şîfât-ı ḥavyânî ve behîmî mahv olur ve rûhları (10) ḥayâl hicâbından bir pâre ḥalâş ve tecellî kılup (11) rûḥâniyyet envârı anlarıñ nazarına mekşûf (12) olur. Ammâ anlara sebeb-i necât olmaz ve anıñla

²⁷⁷ “Karınlar acıktığı zaman bedenler ruhlaşır. Karın doyduğu zaman ruhlar bedenleşir.” Bu söz Eflatun'a atfedilmiştir. Bkz.: Tabîb İbn-i Şerîf, **Yadigar: 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yadigar-ı İbn-i Şerîf**, Haz. Orhan Sakin, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017, s. 383.

²⁷⁸ “Tokluk sâlik için keşif kapısını kapatır, açlık ve susuzluk ise keşfi açar.” Benzer bir ifade Şiblî'den şu şekilde aktarılmaktadır: “Şiblî: Ne zaman aç kaldımsa kalbimde hikmetten açılmış bir kapı buldum demiştir. Gerçek şu ki; ibâdetten maksat, mârifete ulaştıracak fikre sâhip olmak ve basîret gözü eşyânın hakikatini keşfetmektir. Tokluk bu kapıyı kapatır, açlık ise açar.” Bkz.: İmam Gazâlî, **İhyâu Ulûmî'd-Dîn Tercümesi**, C. 3, çev. Ahmed Serdaroğlu, İstanbul, Erkam Yayınları, 2016, s. 195.

²⁷⁹ Cüneyd-i Bağdâdî: “Biz tasavvufu kıl ü kâlden almadık, tasavvufu kıl ü kâlle öğrenmedik. Tasavvufu kitaplardan öğrenmedik. Açlıktan öğrendik, dünyayı terk etmekle öğrendik, alıştığımız şeyleri bırakmakla öğrendik. Herkesin hoşuna gidecek şeyleri terk etmekle öğrendik. Çünkü tasavvuf, kulun Allah Hazretleriyle kulluk muamelesinin sâfi yapılması mesleğidir. Kulluğun tertemiz, saf yapılması mesleğidir. Kökü de dünyayı terk etmektir. Dünyaya meyletmemektir, dünyadan yüz çevirmektir, oradan kuvvetini alır.” Bkz.: Mahmud Esad Coşan, **Tabakâtü's-Sûfiyye Sohbetleri 4**, Haz. Metin Erkaya, y.y., 1996, s. 284.

(13) muḳarreb olup maḳbūl olmaz. Belki anlarıñ (14) ziyāde küfürlerine, ḍalālet içinde mübālağalarına (15) ve istidrāca sebep olur ve her sâ‘atde ğurūr

[46b]

(1) vāsıtasıyla bir dereceye müstaḥiḳḳ olurlar. (2) Nitekim vācibü’l-vücūd buyurmuşdur: **Ḳālellāhu Te‘ālā:** (3) “سَنَسْتَدْرِجُهُمْ مِنْ حَيْثُ لَا يَعْلَمُونَ”²⁸⁰ **el-āyet.**”²⁸¹ (4) Pes imdi umūr-ı erba‘anıñ biri seherdir. İmdi (5) seher ḳalbe cilā’ virir ve taşfiye ve tenvīr ider. (6) Cū‘dan ḥāşıl olan şafāya şafā-yı āḥir (7) ḥamm ider. İnsānıñ ḳalbi kevkeb-i dürrī ve mir‘āt-i (8) mücevvele gibi olup kendinden bir ḥālet ḥāşıl (9) olur ki ḥaḳāret-i dünyā ve refi‘-i derecāt-ı āḥiret (10) zāhir olur. İmdi seher netice-i cū‘dur. Zīrā (11) keşret-i nevm, keşret-i şūrb-ı mādan nāşīdır ve keşret-i (12) şūrb-ı mā’ keşret-i eklden nāşīdır. Pes seher (13) şib‘ ile mümkün degildir. Pes imdi umūr-ı (14) erba‘anıñ biri şamtdır ya‘nī sūkūtdur. (15) Zīrā zāhirde ḥıfzu’l-lisān selāmetü’l-insān

[47a]

(1) oldığı muḳarrerdir. İmdi sūkūt şerā’iṭ-i (2) tarīḳatdendir. Zīrā kesb-i kemāl sūkūt ile olur.

Mef’ûlü / Fâ’ilâtü / Mefâ’ilü / Fâ’ilün

Kelāmıñ fıḍda ise sūkūtuñ olsun zeheb

Kemāl ehli kemāli sūkūt ile buldı hep²⁸²

(5) Pes imdi meşāyiḥ-i ‘izām ḳuddise sırrihum (6) bi-ḳadri’l-ḥācet tekellüm idegelmişlerdir. Zīrā (7) vaşşāf-ı dervīş, dervīşi bu kelām ile (8) vaşf eylemişlerdir: “الدَّرْبُ كُلُّهُمْ فَاقَّةٌ وَنَوْمُهُمْ ضَرُورَتِي”²⁸³ Pes imdi kelām altuna (10) teşbīḥ olunmuşdur isrāf itmeyerek maḥalline (11) şarf eylemek emr-i lāzımdır.

Beyt

Bu söz altundur göñül içinde derc it

²⁸⁰ A’rāf 7/182: “(Āyetlerimizi yalanlayanları) hiç bilmedikleri yerden adım adım yıkıma götürürüz.”

²⁸¹ Açlıkla riyazet etmenin faydasının anlatıldığı bu bölüm, *Mirsâdü’l-İbâd* tercümesinde iki kısma ayrılan “vâkıa”nın birinci bölümünde birebir aynı anlatılmaktadır. Bkz.: Çal, **a.g.t.**, s. 257.

²⁸² Söyleyeni belli değildir.

²⁸³ “Dervişlerin hepsi yoksuldur, uykuları ise zarûrîdir.”

(14) İmdi umūr- ı erba‘nıñ biri ḥalvetdir. (15) Zīrā ḥalvet ile nefis şekāvet-i sıfat ile

[47b]

(1) muttaşif olmayup hevā’ vü şehvet tarafından (2) kendine i‘ānet olmaz. İmdi ḥalvet ile (3) cem‘iyyet-i kalb olup ḥuzūr ḥāşıl olur (4) ḥuzūr daḥı sebep-i ‘ubūd oldığı muḥarrerdir. (5) Anıñ içün ḥalvet tarīḳ-ı Ḥalvetiyye’niñ şart-ı (6) a‘zamıdır ve anlar neflerini ḥabs idüp (7) ‘alāyık-ı dünyādan ḥavāss-ı zāhiresin (8) ve bāṭinesin kat‘ iderler. İmdi tezkīye-i (9) nefse ve taşfiye-i dile ḥalvetiñ küllī medār (10) oldığı muḥarrerdir. **Pes ma‘lūm ola ki** (11) imdi dīn yolına sālīk olmanıñ (12) bināsı ve maḳāmāt-ı gaybiyyeye irişmeniñ (13) bünyādı ḥalvet ü ‘uzlet ve ḥalkdan münḳatı‘ (14) olmaḳdır. İmdi cemī‘-i enbiyā’ ve evliyā’ (15) ibtidā’ ḥālinde ḥalvet ü ‘uzlet itmeyince maḳşūda

[48a]

(1) irmediler. Ez-cümle mihter-i ‘ālem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi (2) vesellem ḥazretleriniñ Cebel-i Ḥirā’da ḥalvet ü ‘uzlet (3) itdikleri meşhūrdur. Ve daḥı Mūsā ‘aleyhi’s-selām (4) ḥazretlerine vācibü’l-vucūduñ kelām-ı şerīflerini (5) işitmek istihḳāḳı ḥalvet sebebi ile bī-vāsıta (6) erzān kılınmışdır. **Ḳālellāhu Te‘ālā:** (7) “وَإِذْ ²⁸⁵ **el-āyet.** (8) İmdi bir sālīk kırk şabāḥ ihlāş ile (9) ḥalvet itmiş olsa göñlinden ḥikmet çeşmeleri (10) lisānına cereyān ider kalbi pür ḥikmet olur. (11) Nitekim Resūllullāh te‘ālā ‘aleyhi vesellem (12) buyurmuşdur ki “من اخلص الله اربعين ²⁸⁶ **el-ḥadīs.** (14) İmdi bu ḥalvete “çille ve erba‘ın” ta‘bīr olunur. (15) İmdi bu erba‘ınıñ sekiz şartı vardır. Bu sekiz

[48b]

²⁸⁴ Vezni ve kaynağı tespit edilemedi. Kemalpaşazāde (ö. 1534), buna benzer bir beyit söylemiştir: “Söz altundur göñül dürcinde derc it / Terāzūye ur andan soñra harc it.” Bkz.: Kemal Paşa-zāde Şemseddin Ahmed b. Süleymān, **Yūsuf u Zeliḥâ**, Haz. Mustafa Demirel, Harvard University: The Department of Near Eastern and Civilations, 2004, s. 34.

²⁸⁵ Bakara 2/51: “Mūsâ’ya kırk gece için söz vermiştik.”

²⁸⁶ “Kim ki Allah’a kırk sabah hülûs ile dua ederse o kişinin kalbinden diline hikmet pınarları akar.” Bkz.: İbnü’l-Cevzî, **Mevzû’ât**, III, 144; el-Kudâî, **Müsneḍü’s- Şihâb**, I/285, 465; İbni Ebî Şeybe, **Musannef**, VII/80, 34344; Hennād, “Zühd”, II/357, 678; Abdullah İbnü’l- Mübârek, “Zühd”, I/359, 1014.

(1) şartdan biri nokşân olur ise hâlvetten (2) maşşûd küllî âsânılgla hâşıl olmaz. İmdi (3) evvelki şartı budur ki kendini meyyit gısl ider gibi (4) gısl idüp hânesinde oturmaqdır. Otur- (5) dıgı maḥalli laḥd farz itmektir ve andan taşra çıkmaya (6) meger âb-dest ve namâz ve kaẓâ'-i ḥâcet için (7) çıka. Ve şöyle gerek ki hâlvet-hânesi karañu (8) ve küçürek ola ve daḥı öñüne perde aşı tâ ki (9) hîç aydınlık girmeye ve hem gerek ki âvâz işidilmeye (10) tâ ki ḥavâss-ı zâhire işiden kıla. Zîrâ rûḥ (11) ḥavâss-ı bâtına ile meşğûl olup ve maḥsûsâta (12) nazâr itmeye 'âlem-i gayba muṭṭali' olur. Pes rûḥuñ (13) gayb 'âlemiyle ünsi zâhir olur ve ḥalkdan (14) vahşet tutup bi'l-küllîye yüzün Haḫḫ'a döndirir. (15) Pes imdi ikinci şartı dâ'im âb-dest ile olmaqdır.

[49a]

(1) Zîrâ âb-dest şeytânın yolın bağlar ve âb-dest (2) a'zâları münevver olup andan ol nûr şeytâna (3) ḥarbe gibi tokunur bundan ötri buyurulmuştur ki (4) “الوضوء سلاح المؤمن”²⁸⁷ İmdi üçüncü şartı (5) “Lâ ilâhe illallâh” zikrine müdâvemet itmektir. (6) **Kâlellâhu Te'âlâ:** “الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِهِمْ”²⁸⁸ **el-âyet.** Bu âyet-i kerîme devâm-ı zikre (8) işâretidir. İmdi dördüncü şartı nefy-i ḥavâtıra (9) mülâzemet itmektir. **Kâlellâhu Te'âlâ:** “تُخَفُّوهُ يَحَاسِبُكُمْ بِهِ اللَّهُ وَإِنْ يُبْذَوْا مَا فِي أَنْفُسِكُمْ أَوْ”²⁸⁹ (10) **el-âyet.** (11) Bu âyet-i kerîme nefy-i ḥavâtıra işâretidir. Zîrâ gönül (12) 'âlem-i şehâdet naḫışlarından ḥâlî olmayınca müşâhedât-ı (13) gaybî ve 'ulûm-ı ledünnî naḫışlarına maḥal olup (14) ve mükâşefât-ı rûḥânî ve tecelliyât-ı Rabbânî (15) envârına lâıyık ve kâbil olmaz. İmdi beşinci

[49b]

(1) şartı şavmdır. Zîrâ şavm ta'alluḳât-ı beşerî (2) mâddesin kat' idüp ve şıfât-ı ḥayvâniyyeye (3) ḳahr ider. Nitekim ḥadîs-i İllâhî'de vârid olmuştur ki (4) “الصَّوْمُ لِي”²⁹⁰ İmdi altıncı (5) şartı devâm-ı sükûtdur. Gerek ki kimesne ile kelâm (6) eylemeye ancak şeyḫ ile zarûret miḳdârı (7) söyleye ve vâḳı'asın keşf idüp aḫvâlini

²⁸⁷ “Abdest müminin silahıdır.” Bkz.: Gazzâlî, **İhyâ'u Ulûm'id-Dîn**, C. I, çev. Sıtkı Güllü, İstanbul, Huzur Yayınevi, 1998, s. 309. Kaynaklarda bu şekilde bir hadis yoktur fakat “Dua müminin silahıdır” lafzında Hâkim en-Nîsâbûrî'nin **el-Müstedrek**'te zikrettiği bir hadis vardır.

²⁸⁸ Âl-i İmrân 3/191: “Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah'ı anarlar.”

²⁸⁹ Bakara 2/284: “İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker.”

²⁹⁰ “Oruç benim içindir, onun mükâfâtını ben vereceğim.” Bkz.: Buhârî, “Savm”, 2; Müslim, “Sıyâm”, 163; Tirmizî, “Sıyâm”, 54; İbn-i Mâce, “Edeb”, 58; Dârimî, **Sunen-i Dârimî**, “Oruç”, 1777; Neseî, “Sıyam”, 41.

(8) ‘arz itmek için bâkî “²⁹¹من صمت نجا” hükmüyle (9) ‘amel eyleye. İmdi yedinci şartı budur ki (10) kalbini şeyh kalbine murâkabe ide. Pes dâ’im gönlini (11) şeyh gönlüne mukābil tutup meded isteye ki (12) gayb fethleri ve nefehât-ı eltâf-ı Rabbânî nesîmleri (13) evvel emrde şeyhiñ gönlî derîçesinden (14) mürîd gönlüne irişür. Zîrâ dinilmiştir ki (15) “²⁹²من القلب الى القلب سبيلاً” Zîrâ mürîdiñ

[50a]

(1) gönlî ‘âlem-i şehâdet ile âlüfte olup (2) ‘âlem-i gayb ile âşinâlığı yokdur. Şeyh vâsıtasıyla (3) ‘âlem-i gayba tadrîcle âşinâlık peydâ ider. İmdi (4) sekizinci şartı budur ki i’tirâz itmeye ya’nî (5) Hakk’a ve hem şeyhe karşı gelmeye. İmdi Hakk’a (6) karşı gelmediği ol ma’nâdır ki gaybdan añâ (7) bir nesne irişür meşelâ kabz u baş gibi (8) ve renc ü maraz gibi bunlara râzî olup (9) teslîm ola. Ve şeyhe karşı gelmediği budur ki (10) meşelâ şeyhde kavlden ve fi’lden ve sıfatdan (11) her ne ki görür ise i’tirâz eylemeye hemân (12) şeyhiñ taşarrufâtına kendüyi teslîm ide. İmdi (13) bu şerâ’it-i mezkûreniñ ulusu şeyhe teslîm (14) olmaqdır.²⁹³ **Pes imdi** ihtilât-ı nâsda elbette hatar (15) mukarrerdır. Zîrâ ekserü’n-nâs dünyâ ile meşgûldür.

[50b]

(1) Tâlib-i dünyâ olan kimesne şu içinde mâ’şî (2) olan kimesneniñ kademleri tebdîl olunur. (3) İmdi meşgûl-i bi’d-dünyâ olanlara dahı min ciheti’d-dünyâ (4) zarar mukarrerdır. **Kâle’n-nebî ‘aleyhi’s-şalâtü ve’s-selâm:** (5) “²⁹⁴أما مثل صاحب الدنيا كمثل ماشى فى الماء هل يستطيع الذى يمشى فى الماء ان يبتل قدماه ؟” (6) **el-ḥadîṣ.** (7) Ve dahı dinilmiştir ki (8) “²⁹⁵علامة افلاس الاستيناس بالناس” (9) İmdi iflâsdan murâd ‘arz-ı ekberde (9)

²⁹¹ “Kim diline sahip olursa kurtulur.” Bkz.: Tirmizî, “Kıyâmet”, 50; “Zühd”, 2501; Darimî, **Sünen**, II/387; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II, 159; Aclunî, **Keşfü’l-Hafâ**, II, 258.

²⁹² Kalpten kalbe yol vardır.

²⁹³ 48b-50a varakları arasında anlatılan halvet ve erbainin sekiz şartı *Mirsâdü’l-İbâd* tercümesinden özet bir şekilde alınmıştır. Bkz.: Çal, **a.g.t.**, s. 251-254. Bu sekiz şart esas olarak Cüneyd-i Bağdâdî’ye (ö. 909) atfedilmiş olup yüzyıllar boyunca Necmeddin Kübrâ, İbn Atâullah el-İskenderî, İsmail Hakkı Bursevî gibi birçok mutasavvıf tarafından tekrarlanmıştır. Bkz.: Süleyman Gökbulut, “Cüneyd’in Sekiz Şartı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 36, İzmir, 2012, s. 201-231.

²⁹⁴ “Dünyaya meyleden, suda yürüyen insan gibidir. Suda yürüyen kimse ayaklarını ıslatmadan suda yürüyebilir mi?” Bkz.: Gazâlî, **İhyâü Ulûmî’d-Dîn**, III, 484; Feyz-i Kaşânî, **El-Mehecçüetü’l-Beyzâ**, 12/6; İbn Ebü’d-Dünyâ, **Mecmû’atü Resâ’ili İbn Ebi’d-Dünyâ**, III, Hadis no: 89.

²⁹⁵ “İnsanlarla ünsiyet, iflas alâmetidir.” Bkz.: Erzurumlu İbrahim Hakkı, **Marifetnâme**, Haz. Cengiz Zengin - Oğuzhan Cengiz, İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2016, s. 553; İmam-ı Gazzalî, **Abidler Yolu**, trc. Yaman Arıkan, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1968, s. 60; Kuşeyrî, **Tasavvufun İlkeleri (Risale-i Kuşeyrî 1)**, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, Tercüman, 1978, s. 189.

tehī-dest olmakdan kināyedir. İflās meşhūd (10) degildir. **Pes ma‘lūm ola ki** imdi bir kimesne hey’et-i (11) mezbūre üzerine nefsinı tezkiye idüp (12) meslek-i tarīkate sülūk itmeye kendinde şalāhiyyet (13) hāşıl oldığı vakt etrāfiyla mülāhaza (14) ve cüst [ü] cūy idüp bir müselsel ile’n-nebiyyi (15) ‘aleyhi’s-selām[a] hüsni-i zann olunan şeyhden

[51a]

(1) inābet idüp şeyh-i mezbūr ıanğı tarīkatden (2) ise tarīkat-i mezbūreniñ ayīn ü erkānın (3) iyüce zabt idüp vaktini fevt itmeyerek (4) ezkār-ı merğübelerine devām itmek gerekdir. (5) Lākin maḳām-ı meşīhatde kā’im olan şeyhler (6) iyüce tecessüs ve tecrübe idüp ef’āl (7) ü aḳvāllerin şer’e tatbīk itmek gerekdir, evvel (8) inābet itmeli degildir. Pes imdi şeyhlik (9) maḳāmıñ şurūtı vardır. Zāhiren ol şurūtı (10) teftiş idüp şart-ı mezkūreniñ vücūdından soñra (11) ve ef’āl ü aḳvālin şer’e tatbīkden soñra (12) inābet itmek gerekdir. Ammā şeyhlik maḳāmınıñ (13) şurūtı hadd ü haşra gelmez. Lākin zāhirde (14) şeyh-i mezbūr yigirmi şıfat ile muttasıf olmaḳ (15) lāzımdır. İmdi ol yigirmi şıfatdan bir şıfat

[51b]

(1) nokşān olur ise ol nokşān miḳdārı (2) şeyhlik mertebesinde ḫalel zāhir olur. (3) **Evvelki şıfat** ḫūb i’tikāddır. Ya’nī kim ehl-i sünnet (4) ve’l-cemā’at i’tikādıyla bezenmiş ola bid’atla (5) mülevves olmaya tā ki mürīdi bid’ate bırakmaya. (6) Zīrā ehl-i bid’atıñ mu’āmelātı sebeb-i necāt (7) degildir. **İkinci şıfat** ‘ilmdir. Ya’nī kim hācet-i zarūrī (8) miḳdārı ‘ilm-i şer’atden ḫaber-dār ola tā ki (9) mürīd bir mese’ele-i zarūrīyyeye muhtaḫ olur ise (10) aña ḫaber virüp mürīdi āgāh ide. **Üçünci şıfat** (11) ‘aḳldır. Ya’nī kim ‘aḳla ve firāsetle ma’āş-ı dünyeviyyesi (12) kemālde ola tā ki mürīdi tertīb itmekde (13) şeyhlik şerā’iṭine iltizām-ı tamām ve ihtimām-ı tām (14) göstere. **Dördünci şıfat** seḫāvetdir. Ya’nī kim cömerd (15) ola tā ki mürīd muhtaḫ oldığı vakt bir nesneye

[52a]

(1) iḳdām idüp mürīdiñ zarūretin def’ide (2) ve teşvīşe düşürmeye. **Beşinci şıfat** şecā’atdır. (3) Ya’nī kim bahādur ve yürekli ola tā ki ḫalkıñ (4) melāmetinden ve anlarıñ fitnesinden ḫavf idüp (5) teşvīş yemeye. **Altıncı şıfat** ‘iffetdir. Ya’nī pāk-

dāmen (6) ola ve nefsinde şehvet gālib olmaya, mu'tedil (7) ola ve hem laṭife ile 'avratlara ve emredlere (8) iltifāt itmeye tā ki mürīd tōhmet idüp (9) şekk ü şübheye düşmeye. Zīrā mürīdiñ kuvveti (10) kalıldır, sehl nesne ile irādına hālel irişür. (11) **Yedinci şıfat** 'ulvī himmetdir. Ya'nī 'ālī ola, (12) dünyāya ve ehl-i dünyāya iltifāt itmeye illā (13) zarūret miqdārı iltifāt ide. **Sekizinci şıfat** (14) şefkatdir. Ya'nī mürīdiñ üzerine şefkatlü ola (15) ve mürīdi rıfḫ u müdāra ile işe tuta

[52b]

(1) ve mürīdiñ vüs'inde olmayan işi teklīf (2) itmeye dā'imā mürīdiñ dīni ve dünyāsi (3) ahvāline muḳayyed ola. **Toḳuzuncı şıfat** (4) hilmidir. Ya'nī yük çekici ola tā ki her hareketle (5) tiz gāzaba gelmeye. **Onuncı şıfat** 'afvdir. Ya'nī (6) mürīdiñ suçından geçici ola ve naşīhat ile (7) mürīde mu'ālece kıla, eger 'ilāc kābil degil (8) ise münāsib vech üzere te'dīb maşlahatına (9) ri'āyet kıla. **On birinci şıfat** hüsni hıllıdır. Ya'nī (10) hūyı hūb ola tā ki mürīd andan hoş (11) hıllar ögrene. **On ikinci şıfat** iṣārdır. Ya'nī anda (12) bezl ü iṣār ola tā ki mürīdiñ meşāliḥin (13) kendi meşāliḥi üzerine tercīh ide. **On üçüncü şıfat** (14) keremdir. Ya'nī anda mertebe-i velāyet keremi ola (15) tā ki mürīde velāyet bağışlaya. **On dördüncü şıfat**

[53a]

(1) tevekküldür. Ya'nī anda kuvvet-i tevekkül kemālde ola (2) tā ki mürīdleriñ rızkı sebep ile gönli (3) teng olmaya ve mürīdi esbāb-ı ma'īšet (4) havfindan redd eylemeye gerek bir olsun gerek (5) biñ olsun. Zīrā her kim ki rızkla ve berekātla (6) gelür. **On beşinci şıfat** teslīmdir. Ya'nī kendüyi (7) gayba teslīm eyleye ne bir kimesneniñ gelmesine (8) harīş ola ve ne gitmesine melül ola. (9) **On altıncı şıfat** rızādır. Ya'nī Hakk'ın kazāsına (10) rāzī ola, mürīdleri terbiye etmekde kemāl-i (11) iltizām göstere. **On yedinci şıfat** vaḳārdır. (12) Ya'nī vaḳār u hürmet ile mürīde zindegānī (13) kıla tā ki mürīdiñ gönlinde şeyḥiñ vaḳārı (14) ziyāde olup zāhirde ve gā'ibde mü'eddeb (15) ola. **On sekizinci şıfat** sükūnetdir. Ya'nī anda

[53b]

(1) sükūnet ola ve āheste-dil olup (2) her işe şürū' itse ta'cīl itmeye. **On toḳuzuncı** (3) şebātdır. Ya'nī işlerde şābit-ḳadem olup 'azmi (4) dürüst ola tā ki mürīde vefā-dār olup

(5) ‘ahdi hûb ola, bî-şebâtlik ve bid‘atlık ile (6) mürîdiñ hûkûkını zâyî‘ kılmaya ve her hareket ile (7) mürîdden himmetin kesmeye ve anıñ sa‘yını bâtıl itmeye. (8) **Yigirminci şıfat** heybetdir. Ya‘nî heybetlü ola mürîdiñ (9) göñli şeyhiñ heybetinden dâ‘imâ şikest ola. (10) Pes imdi şeyh bu kemâlâtıyla ve bu ahlâk (11) ve şıfatıyla muttaşif ve mütehallik olsa lâ-cerem (12) mürîd-i şâdık ednâ zamânda anıñ devleti (13) penâhında ve himmeti cenâhında maķşûda irişe. (14) Ammâ mürîd dahı şöyle gerek ki irâdet şıfatıyla (15) bezenmiş ola ve mürîdlik âdâbı ve şerâ‘iti ile

[54a]

(1) mü‘eddeb ola. Zîrâ mürîdlik şıfatı insâniyyet (2) şıfatlarından degildir. Belki Hâķ Te‘âlâ mürîdliği (3) şıfatınıñ envârı pertevindendir. Ya‘nî mürîdlik (4) Hâķ Te‘âlâ’nıñ zâtınıñ şıfatıdır. Mâdâm ki Hâķ te‘âlâ (5) bu şıfat ile kulumuñ rûhına tecellî kılmaya irâdet (6) nûrınıñ ‘aksi anıñ göñlinde zâhir olmayup (7) mürîd olmaya. İmdi mürîd irâdetinde şâdık (8) olup meşakķate şabr ve nefis ile dâ‘imâ mücâhede (9) ide.²⁹⁶ **Pes ma‘lûm ola ki** imdi şıfat-ı mezkûre- (10) ler ile muttaşif bir şeyh-i kâminden inâbet (11) ve şeyh-i mezbûruñ nuşhı ve pendini yerine getürüp (12) hûlûş ile ezķâr-ı mergûbelerine erkânıyla (13) devâm itmek gerekdir. İmdi şeyh-i mezbûrda (14) fi‘l-hâķîķa cezebât-ı silsile-i tevfiķ olmayup (15) kâbiliyyet-i irşâd yok ise dahı şübheye tâbi‘ olmayup

[54b]

(1) evrâdına fûtûr getürmemek lâzımdır. Zîrâ (2) tekve-i mezbûrelerde meşâyîh-i eslâfiñ râyiha-i (3) tayyibeleri eksik degildir hemân hûlûş-ı kalb (4) lâzımdır. İmdi hûlûş üzere olur ise (5) maţlûba nâ‘il olmada taraf-ı âhardan i‘ânet (6) me‘mûldur. Pes imdi sâlik olan kimesne (7) nefisini tezkiye idüp ta‘lîm olundığı ezķâra (8) devâmda “ibnü’l-vâķt” olmak gerekdir. İmdi (9) şûfiyyeniñ ibnü’l-vâķt dimelerinde merâm budur ki (10) meşelâ zamân üç kısıma münķasımdır. Biri mâzî (11) ve biri müstakbel ve biri hâl. Ve hem dimişlerdir ki (12) mâzî için ‘avdet yok ve müstakbel için (13)

²⁹⁶ 51a-54a varakları arasında şeyhlik makamının şartlarının anlatıldığı kısım Karahisarî’nin *Mirsâdü’l-İbâd* tercümesinden birkaç değişiklik yapılarak alınmıştır. Bkz.: Çal, **a.g.t.**, s. 233-236.

hüküm yok ve hâl için tevaḥḫuf yok. Ve dahı (14) dimişlerdir ki “الماضى لا يذكر والمستقبل
297” (15) İmdi ma‘lûm ola ki

[55a]

(1) vakt zamânın beyninde berzahdır, bir tarafı (2) mâziye ve bir tarafı müstakbel[e] müteveccihdir, nefsinde (3) serî‘ü’z-zevâl keşîrû’n-nef‘dir. Cā’izdir ki sâlik-i (4) şâdık vakt-i vâhidede ve nefs-i münferide bir (5) devlete vâsıl ola ki müddet-i ‘ömründe ol (6) devletiñ himâyetinde ola. Nitekim Resûlullâh (7) şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem buyurmuşdur ki (8) “لى مع الله وقت لا يسعنى فيه ملك مقرب ولا نبي مرسل”²⁹⁸ (9) **el-ḥadîs**. İmdi şûfî ibnü’l-vakt (10) olmak velâdet ḥasebiyle degildir, mülâzemet (11) ḥasebiyledir.²⁹⁹

Pes ma‘lûm ola ki imdi şeyḥ-i (12) mezbûrda fî’l-ḥaḳîka kabiliyyet-i irşâd yok (13) olduğı şûretde bālâda zıkr olan ḥaṭar ki (14) ya’nî lûşûş-ı şehvâniyye ve ‘aḳarib-i ahlâḳ-ı (15) behâyimiyyeden ḥavf olunmaz mı diyü su’âl

[55b]

(1) olunur ise cevâb budur ki ḥaṭar-ı mezbûr (2) berrâniye sâlik olduğı şûretde olur (3) ammâ ta‘lîm-i şeyḥ ile olur ise ḥaṭar-ı mezbûrdan (4) ḥavf yokdur. Ve taraf-ı âḥardan mürşid-i kâmilîñ (5) i‘ânesi muḳarrerdur. Lâkin ol kadar ki sâlik (6) bir maḳâma vâsıl olur münîbün ‘anh olan (7) şeyḥde kemâl olmadığı ḥasebiyle ol maḳâmdan (8) öte geçemez bir miḳdâr. Ol maḳâmda taraf-ı (9) âḥardan i‘âne olununca kadar meḳs idüp (10) cüz’î meşekḳat çeker. Meşelâ ol maḳâma inâbetsiz (11) vâsıl olmuş olsa cünûniyyet muḳarrerdur. Lâkin (12) münîb olduğı takrîbiyle cünûniyyetden ḥavf olunmaz. (13) **Pes ma‘lûm ola ki** imdi fî-zamâninâ olan (14) ḥanḳâhlarda post-nişîn olan şeyḥleriñ (15) ekşerinde bālâda zıkr olan evşâf mevcûd

[56a]

²⁹⁷ Geçmiş anılmaz, gelecek görünmez, şimdiki zamanda da yaşanır.

²⁹⁸ “Benim, Allâh ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek, ne de mürsel bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir.” Bkz: Kelâbâzî, **Bahru’l-Fevâid**, 208; Sehâvî, **el-Makâsidü’l-Hasene**, 565; Aclûnî, **Keşfu’l-Hafâ**, II, 173-174; Aliyyu’l-Kârî, **el-Esrâru’l-Merfu’a**, 29; Ali b. Osman Cüllâbî el-Hucvîrî, **Keşfu’l-Mahcûb-Hakikat Bilgisi**, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1982, s. 418.

²⁹⁹ 54b-55a varaklarında anlatılan ibnü’l-vakt ifadesinin tanımı Nev’î Efendi’nin eserinden naklolunmuştur. Bkz.: İlhan, **a.g.t.**, s. 130-131.

(1) degildir. Bu eclen bu fakîr dahı bir kimesneden (2) münîb degilim ve hem hadâset-i sinnim oldığına binâen (3) nefis ile hevâya mücâhede idüp kendimi dibâgat (4) üzereyim. Zîrâ her bir eşyâ' için dibâgat vardır. (5) İnsânın dibâgatı gurbet ile seferdir. İmdi (6) bu fakîrin seferi kendi irâdemiz ile olmayup (7) belki muktezâ-yı hikmetdir. Pes imdi seferde (8) üç nev' haşlet vardır. Biri evliyâları (9) ziyâret idüp naşîhat istimâ' itmekdir. Ve biri (10) mürşid-i kâmilî talebdır. Ve biri mevâzi'-i müşerrefeleri (11) ziyâretidir. Anın için ekşer-i zümre-i dervîşân (12) seyyâhından olurlar. Ekşer seyyâhînlerin murâdları (13) haşlet-i selâse degildir, belki bir miqdâr celb-i dünyâdır. (14) İmdi bu fakîre ta'n olunmasun degil bi'l-cümlesine (15) degildir fi'l-cümlesinedir. İmdi nefis meşakkat-i

[56b]

(1) sefer ile tabî'at-ı tuğyândan tabî'at-ı imâna 'avdet (2) idüp huşûneti ve yübüseti gider. İmdi bu hey'et (3) üzere belâ'-i gurbet ile nefse mücâdele ve mücâhede (4) itmek üzereyim. Hattâ bir gün talebe-i 'ulûma eşnâ-yı (5) müzâkerede dersimiz bu âyet-i kerîmeye teşâdüf idüp (6) **Kâlellâhu Te'âlâ:** “ أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ ”³⁰⁰ (8) **el-âyet.** Zâhire talebe-i 'ulûma takrîr ve ma'nâda (9) nefsimize imân-ı atîki ihtâr ve telkîn idi. (10) Ol anda zihn-i kâşıra sehletü'l-'ibâret bir miqdâr (11) ebyât tûlû' idüp tesvîd olunmuşdı. (12) Vaqtâ ki bu varaşamızı terkîbinde bu ma'hale tahrîri (13) münâsib görülmüşdür.

Ebyât-ı ma'hlû'a fî zihni'l-'âciz

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

Bihamdillâh te'âlallah getürdi şekl-i insâna

'İbâdetdir saña lâyıq uyuban kavlı-i Rahmân'a

[57a]

Hudâ'nın kudretin[i] aîladım cüz'î kelâm bundan

³⁰⁰ Yâsin 36/60: “Ey Âdemoğulları! Size ‘Şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır demedim mi?’”

İrāde oldu çün ta'lik bu halk-ı cümle ā'yāna

Yaratdı cümle ervāhı ezelden ol te'ālallāh

Hiṭāb itdi *elest*³⁰¹ diyü yazılmışdır bu Kur'an'a

İki nev' oldu ol ervāh biri didi *belā* yā Rab

Olar ehl-i Hudā oldu irüben kurb-ı sultāna

Olar ehl-i beḳā oldu beḳā-yı lem-yezel buldı

Ki terk-i mā-sivā kıldı gezerdi bunda bī-ḥāne

Öbür nev'[i] icābetde ne'am didi ki zīrā kim

Gelüp tevḥīdi bilmezler irişmez hem bu 'irfāna

Te'ālallah bizi kılsun belī yā Rab diyenlerden

Cehennemden ırak itsün ne ḥācet vezn-i mīzāna

Gel ey ḡāfil olan insān nedendir aşlını aıla

Seniñ aşlını ki bir nuṭfe liyāḳat oldu ceryāna

Peder şulbünde ol Yezdān vücūd virdi saña evvel

³⁰¹ A'râf 7/172'ye atıf yapılmaktadır: “Rabbin Âdemoğulları’ndan -onların sırtlarından- zürriyetlerini alıp bunları kendileri hakkındaki şu sözleşmeye şahit tutmuştu: Ben sizin rabbiniz değil miyim? ‘Elbette öyle! Tanıklık ederiz’ dediler.”

[57b]

Ananıñ raḥmine düşdüñ şadef-mānend [ü] dürdāne

Niçe müddet tırup anda vücūduñ oldı çün tekml

İrişdi lutf-ı Rabbānī çıkardı hem bu devrāna

Unutduñ aşlını bir dem dem-ā-dem nefsiñe uyduñ

Anıñçün ḳahr-ı mazḥarsın seni sevḳ itmez iḥsāna

‘Aceb niçün uyup bende olursın sen bu iblīse

Meger cinnī-durur aşlıñ uyarsın çünki şeytāna

Saḥa lāyık mıdır ḡirre olup gezmek bu dünyāda

İdersin dürlü aḥkāmı çıkup şahrā vü seyrāna

Bilüben ‘acziñi sen de olagör Tañrı’ya bende

Gider bu māl ile emlāk girersin ḳabr[e] ‘üryāne

Bu dünyā mülkini gözden çıkar olma aña maḡrūr

Ecel geldikde ey ḡāfil bulunmaz çāre dermāna

Şerī‘atden urursın dem ḥaḳīḳatde degilsin sen

Ki nefsiñ nefs-i emmāre götür anı çü īmāna

[58a]

Bu beş vaḳti edā itmek iderseñ de tamām itmek

Görürsin ‘ayb-ı aḡyārı girersin cümle ‘iṣyāna

Seniñçündür ḳamu ni‘met teṣekkür ḳıl aña dā’im

Geçüp nefis [ü] hevādan sen inābet eyle Yezdān’a

Seniñçündür ḳamu eflāk döner ṣems ü ḳamer anda

Ḥudā’nıñ luṭfını aña çü gezme bunda mestāne

Ḥudā’dan istegil feyzi saña ilhām ola bir gün

Ma‘ārifden ḥaber-dār ol ledün ‘ilmi ḡidā cāna

Olursa hem dimaḡında meṣāmm-ı feyż-i Rabbānī

Mu‘attar ḳıla āfākı ne ḥācet müṣḡ ü reyḥāna

Ṣerī‘at mülkini tutgil irüp deryā-yı vaḥdetden

Çıkar bir dürr-i yektāyı miṣālın görmemiş-āna

Niyāz eyle dā’im Ḥaḳḳ’a seni hem itmeye muḥtāç

Ki zīrā ihtiyāç olmak atar hem nār-ı sūzāna

Tutuban cān ḳulaḡını tamāmen sözümi aña

[58b]

Eger tutmaz iseñ pendim girersin şöñra zindāna

Hudā'dan istegil cürmüñ seni mazhara luṭf itsün

Ümīdiñ kesmegil andan varuban bāb-ı Ğufrān'a

Gelüp kapuñda el bağlar günāh-kār bir kuluñ kemter

'İnāyet eylegil yā Rabb durur kapuñda giryāne

Bu **Şıdkı** bendeñi 'afv it geçüp cürm [ü] günāhından

Muşāhib eyle cennetde anı hem hūr u ğilmāna

(8) **Pes imdi**, insān dā'imü'l-evkāt kendi (9) nefsine naşīḥat idüp tezkiye ve terbiye itmek (10) lāzımdır tā ki mürşid-i kāmile rāst gelür ise (11) ol mürşid-i kāmil anıñ kābiliyyetin fehm idüp (12) aña bir miqdār ezḳār ta'līm ide ve belki kendini daḥı (13) i'lām ide. İmdi bir kimesne nefsine naşīḥat (14) ve terbiye üzere olmaz ise ol kimesne sā'ir (15) behāyimiyye teşbīh olunmuşdur. Hemān bu dārda

[59a]

(1) dāne-feşānını iltikāt idüp vücūdı bir maḥalde (2) mūr u mār ğıdāsı olur. İmdi bir ḥüsn-i zann (3) olunan şeyḥden inābet itmek iktizā ider (4) ise şeyḥ-i mezbūre görüşmeklikde bir miqdār ādāb (5) u erkān vardır. Lākin bu Rūm vilāyetinde mü'eddā (6) ve mer'iyye olmadığına bināen beyān eylemedik ancak (7) ol ādāb Hicāz ve 'Irāḳ vilāyetinde olan (8) meşāyīḥlere maḥşūşdur. **Pes ma'lūm ola ki** (9) imdi zıkr iki kısım üzerine münkasımdır. Biri (10) taḳlīdī olur ve biri taḥḳīkī olur. İmdi taḳlīdī (11) olan zıkr 'avām-ı nāsda olur. Meşelā sūḳ (12) üzerinde ve dükkānında bilā-hürmet zıkr ider (13) ve ḳalbi başḳa maḥallerde cevelān ider. Bu maḳūle (14) zıkre taḳlīdī ta'bīr olunur. Bir eşer müşāhede (15) olunmaz ve fā'ide virmez. Ve taḥḳīkī olan

[59b]

(1) zıkr budur ki āb-dest üzere bir pāk maḥalde (2) kıbleye karşı oturup lisān ile tekellüm itdikçe (3) qalb ile ma‘nāsını mülāḥaza ide. İmdi (4) mürīd daḥi şeyḥiñ ta‘līm eylediği zıkr[i] cem‘iyyet-i (5) qalb ile ide, taqlīd tarīkıyle olmaya. İmdi (6) mürīd taḥkīkī zıkr idüp şerā’iṭine mūrā‘at (7) ider ise tadrīcle rūḥuñ naẓarı ḥicābdan (8) ḥalāş bulup envār-ı muḥtelifeler müşāhede ider. (9) Vakt olur ki āb-dest aldığı vakt āb-destiñ (10) nūrını müşāhede ider. Nitekim Şeyḥ Ebū Sa‘[ī]d (11) raḥmetullāhi ‘aleyh mürīdlerinden birisi āb-dest (12) alup ḥalvete girdi. Ol vakt bir nūr zāhir (13) oldu. Pes ol mürīd na‘re urup taşra (14) çıktı ve segirdüp eydirdi ki: “Ben Ḥaḳ te‘ālā (15) yı müşāhede kıldım.” Pes şeyḥ anıñ aḥvālın bilüp

[60a]

(1) ve yanına çağırıp “Ol nūr seniñ āb-destiñ (2) nūrıdır henüz sen qanda ve Cenāb-ı ‘İzzet qanda?” (3) didi. İmdi mürīd-i ḥaḳīkī bu şüre[t] ile envār-ı (4) muḥtelife müşāhede ider. İmdi envār ba‘zı kerre (5) berḳ mişāli zāhir olur, ba‘zı kerre levāyiḥ mişāli (6) zāhir olur. İmdi ol berḳ mişāli olan (7) nūr yā zıkr yā āb-dest nūrındandır. Yıldırım (8) şıfātında lemeān idüp tīz gider. Ammā ol (9) levāyiḥ mişāli olan nūr yā namāz yā qurbān (10) veyā imān veyā İslām nūrlarındandır. Güneş (11) nūrı gibidir meşelā şems şu ‘aksinden veyāḥūd (12) āyine ‘aksinden bir yere toḳunup ve bir miqdār (13) anda tevakkūf itdiği gibidir. Ba‘zı kerre meş‘ale (14) gibi zāhir olur. İmdi meş‘ale gibi zāhir olan (15) nūr bir nūrdur ki şeyḥ-i velāyetden veyāḥūd ḥazret-i

[60b]

(1) nübüvvetden olur. **Pes ma‘lūm ola ki** imdi evvel (2) emrde zāhir olan nūr her bir maḳāmıñ iktizāsına (3) göre bir dürlü renk ile zāhir olur. Meşelā nefs-i (4) levvāme mertebesinde olmuş olsa bir gök (5) nūr zāhir olur. Ol bu ecludendir ki rūḥuñ (6) nūrı veyāḥūd zıkrıñ nūrı nefs-i zulmetle (7) qarışup gök rengine zāhir olur. Pes (8) imdi ehl-i taşavvufuñ mübtedīleri ol maḳāma (9) vāşıl olduğda gök tonlar giyerler ya‘nī ol maḳāma (10) işāret olmaḳ için. İmdi tadrīcle nefsiñ (11) zulmeti qalīl olduğda ba‘zı kerre kırmızı nūr (12) zāhir olur. Zīrā bu mertebede nefs mertebe-i (13) muṭmainnede olup gōñül āyīnesiniñ şıḳālını (14) kemāle şems gibi nūr zāhir olur. İmdi (15) bir nūr tamām şu‘ā ile şāfi qalbiñ āyīnesinde

[61a]

(1) müşâhede olur anıñ neticesi kuvvetinden hîç kimesneniñ (2) nazarı aña döymez.

302

Nazm

Mefâ'ilün / Fe'ilâtün / Mefâ'ilün / Fe'ilün

Başar ki nûrına hergiz idemez uş nazarı

Seni bi-‘aynihi görmek gözün degil hüneri³⁰³

‘Aceb haber nice aldı gönül ki luṭfuñdan³⁰⁴

Yakası gömlegün[ün] senden alamaz haberi³⁰⁵

Fe'ûlün / Fe'ûlün / Fe'ûlün / Fe'ûl

Bu bir nûrdur kim görünür ‘ayân

Gönül menzili içre tutar mekân

Bu bir şemsdir ki göricek anı

Muvahhid olur ehl-i âḫir zamân

Velâkin bu ḫalk râzîdir zulmete

³⁰² Ebû Saîd’in müridiyle arasında geçen bu hâdis ve envârın açıklandığı bölüm Karahisarî’nin *Mirsâdü’l-İbâd* tercümesinden özetlenerek aktarılmıştır. Çal, **a.g.t.**, s. 261-262, 265.

³⁰³ Bu beyitler *Mirsâdü’l-İbâd* tercümesinden alınmıştır. Tercümede “Başar bu nûr ki hergiz idemez uş nazarı / Seni kemâ-hüve görmek gözün degil hüneri” yazılmıştır. Bkz.: Çal, **a.g.t.**, s. 265.

³⁰⁴ Metinde “‘Aceb haber nice aldı gönülüne luṭfuñdan” yazmasına rağmen vezne uymadığı için tercümedeki söyleniş metnimize ekledik.

³⁰⁵ Tercümede “Yakası gönlün senden almaz haberi” yazılmıştır. Bkz.: Çal, **a.g.t.**, s. 265.

Ki zîrâ gönülleri tutdı duḡān

Nice ben bu sırrı beyān eyleyim

Nice ben bu sözi³⁰⁶ diyim rāygān

[61b]

İşidüp sözümi tutar kimse yok

Ḥudāyā amān el-amān el-amān^{307 308}

(3) **Pes ma'lūm ola ki** imdi bir miqdār erbāb-ı keşfiñ (4) aḥvāllerini beyān idelüm. İmdi 'ālem aşḡāb-ı (5) zevāhire göre on sekiz biñ 'ālemdir kütüb-i zāhire- (6) lerde meşhūrdur. İmdi şūfiyye-i mükāşifiniñ (7) bir rivāyetinde yetmiş biñ 'ālemdir ve bir rivāyetinde (8) üç yüz altmış biñ 'ālemdir ammā enseb ü āşveb (9) olan yetmiş biñ 'ālemdir dirler. İmdi bu yetmiş (10) biñ 'ālem insān nihādında mevcūddur, her 'ālem (11) ḥesābınca insāniñ bir gözi vardır. İmdi (12) erbāb-ı keşfden olup kaḡı gözi kaḡı (13) 'ālemi temāşā ider ise ol 'ālemi mütāla'a (14) idüp ba'zı kerre aḥvālinden ḡaber virir. Ammā (15) bu yetmiş biñ 'ālem iki 'ālem içinde mūndericdir.

[62a]

(1) Bu iki 'āleme şūfiyyeniñ nice dürlü ta'bīrātı (2) vardır. Bir ta'bīrlere göre “nūr u zulmet” dirler. (3) Ya'nī nūr demek dünyā, zulmet demek āḡiret demek. (4) Ve bir ta'bīrlere göre “mülk ü melekūt” dirler. Ya'nī (5) mülk demek dünyā ve melekūt demek āḡiret. Ve bir ta'bīr- (6) lerine göre “şehādet ü ḡayb” dirler. Şehādet demek (7) dünyā ve ḡayb demek āḡiret. Ve bir ta'bīr[e] göre “cismānī (8) ve rūḡānī” dirler, cismānī demek dünyā ve rūḡānī (9) demek āḡiret dirler. Ve bir ta'bīrlere göre aşḡāb-ı (10) zevāhiriñ ta'bīri gibi “dunyā ve āḡiret” dirler. Pes (11) bu iki 'ālem içinde yetmiş biñ 'ālem mūndericdir. (12) Nitekim Resūlullāh şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellem (13)

³⁰⁶ Metinde “sözini” yazılmasına rağmen vezin gereği “sözi” okundu.

³⁰⁷ Metinde “el-amān” yazılmasına rağmen vezin gereği bu şekilde okundu.

³⁰⁸ Tercümede “Bu bir nūrdur ki görünür 'ayān / Göñül menzili icre dutar mekān, Bu bir şemsdür kim göricek anı / Muvahḡid olur ehli āḡir zamān, Ve lakin bu ḡalk rāzıdur zulmete / Ki zîrâ gönülleri dutdı duḡān, Niçe ben bu sırrı beyān idevem / Niçe ben bu sırrı dāyim rāy-ı kām, İşidüvir dutar veli kimse yok / Ḥazāyā amān el-amān el-amān” yazılmıştır. Bkz.: Çal, **a.g.t.**, s. 266.

buyurmuşdur ki “³⁰⁹إِنَّ اللَّهَ سَبْعِينَ أَلْفَ حِجَابٍ مِنْ نُورٍ وَظِلْمَةٍ” (14) İmdi insānda beş havāss-ı zāhire (15) vardır cismāniyyāta mütē‘allikdir. İmdi ‘ālem-i cismānī

[62b]

(1) bu beş hissiyyetle idrāk ider. Ve dahı beş havāss-ı (2) bātıne vardır, ‘ālem-i rūhāniyyāta mütē‘allikdir. (3) Bu beş hissiyyetle ‘ālem-i rūhāniyyātı idrāk ider. (4) İmdi sālīk-i şādīk irādet cezbesiyle (5) yüzini tabī‘atıñ esfel-i sāfilinden şeri‘atıñ (6) a‘lā’-i ‘illiyyīnine toğrılup ve şıdk kademiyile (7) tarīkat cāddesinde mücāhedāt ve riyyāzet (8) kânūnı üzere, mütāba‘at kılavuzı penāhında (9) sülūk itmeye başlaya. Ol yetmiş biñ hicābıñ (10) her birinden giçe ki bir gözi açılır ol maqāma (11) münāsibdir. Ol maqāmıñ ahvālını anıñla temāşā (12) ider. **Pes imdi** evvel anıñ ‘aklı gözi açılır (13) ve ref‘-i hicāb miqdārı ‘aklı şafā vü şaķālet (14) bulup ma‘ānī-i ma‘kūlāt aña yüz gösterir (15) ve ma‘kūlātıñ esrārından haber-dār olur.

[63a]

(1) İmdi bu keşfe “keşf-i nazārī” dirler. Buña (2) i‘timād olunmaz zīrā her bir şey ki nazarda olup (3) aña kadem ırmeyüp ve ele girmez ise bu maqūle (4) eşyāya i‘timād lāyık degildir. İmdi ekser-i hukemā’ (5) vü felāsife bu maqāmda qaldılar ve himmetlerin tecrübe-i (6) ‘aklda ma‘kūlātıñ idrākine şarf itdiler ve bu maqāmı (7) maqşad-ı haķīkī bildiler. Nihāyetü’l-emr dalāletde qalup (8) maqşad-ı a‘lādan mahrūm qaldılar. **Pes imdi** (9) sālīk-i şādīk keşf-i ma‘kūlātdan geçe mükāşefāt-ı (10) kalbiyye zāhir olur. Ve bu keşfe “keşf-i şühūdī” (11) dirler, envār-ı muhtelif keşf olunur. İmdi envār-ı (12) muhtelifeniñ beyānı bālāda zıkr olundu. Ve ba‘de (13) mükāşefāt sırrı aşikār olur ve bu keşfe “keşf-i (14) İlāhī” dirler, maḥlūqātıñ esrārı ve her şey’iñ vücūdınıñ (15) hikmeti zāhir olur. Ve ba‘de mükāşefāt rūhı

[63b]

(1) zāhir olur. Ve bu keşfe “keşf-i rūhī” dirler (2) ve bu maqāmda cennet ve cehenneme muṭṭalī‘ olur (3) ve rū‘yet-i melek ve mükāleme-i melek ḥāşıl olur (4) ve bu maqāmda imāmından ne şekl görür ise (5) ḥalefinden dahı öyle görür. Nitekim

³⁰⁹ “Allāh Teālā’nın nurdan ve zulmetten yetmiş bin hicabı vardır.” Bkz.: Müslim, “İmān”, 293; İbn Mâce, “Muḥaddime”, 13; Taberānī, **el-Mu‘cemü’l-Kebīr**, XIII, s. 411, No: 14248.

يا ايها الناس ائى “ (7) Resûlullâh (6) şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem buyurmuşdur ki (9) **el-ḥadîs.** ³¹⁰”امامكم فلا تسبقوني بالركوع و بالسجود ولا ترفعوا رؤسكم فانى اراكم من امام و خلف
Ve ba‘de (10) Ḥaḳḳ’îñ şıfâtı mükâşefetine kâbil ve lâıyık olur (11) ve andan ol şıfât ve
(13) ³¹¹”تخلقوا باخلاق الله تعالى “ ki (12) ‘âlemine irişdire tâ ki
şerefiyle müşerref ola. Ve bu keşfe “ keşf-i (14) şıfâtı ” dirler. Ve bu maḳâmda eger
‘âlimlik şıfâtıyla (15) keşf zâhir olsa ‘ulûm-ı ledünnî ḥâşıl olur

[64a]

(1) ve eger semî‘lik şıfâtıyla keşf olsa ḥiṭâb (2) zâhir olup istimâ‘-ı kelâm-ı Ḥaḳ ḥâşıl olur (3) ve eger başîrlik şıfâtıyla keşf olsa rü‘yet (4) ve müşâhede ḥâşıl olur ve eger şıfat-ı celâl ile (5) keşf olsa fenâ-yı ḥaḳîkî zâhir olur ve eger (6) kayyümlük şıfâtıyla keşf olsa maḳâm-ı ḥaḳîkî (7) zâhir olur ve eger vaḥdâniyyet şıfâtıyla keşf (8) olsa vaḥdet zâhir olur. İmdi ba‘de sâlik-i (9) şâdık bir maḳâma dahı vâşıl olur ki ol maḳâmda (10) olan keşfe “ keşf-i zâtı ” dirler. Ve bu maḳâm (11) ğâyet bedî‘ ve şerîf maḳâmdır ve bu maḳâmın (12) beyânında meşâyih-i eslâfın ‘ibârât ü işârâtı (13) ‘âcizdir. ³¹² İmdi bu maḳâmda ba‘zı meşâyih-i ‘izâm (ḳuddise sırruhum dan bu nazm şâdır olmuştur. ³¹³

Nazm

تا بر سر کوی عشق تو منزل ماست

[64b]

سر دو جهان بجمله کشف دل ماست

³¹⁰ Bu rivayet kaynaklarda yukarıdaki metne benzer şekilde aynı anlamı ihtiva eden; ancak farklı bir ifade ile geçmektedir: “أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي إِمَامُكُمْ فَلَا تَسْبِقُونِي بِالرُّكُوعِ وَلَا بِالسُّجُودِ وَلَا بِالْقِيَامِ وَلَا بِالْأَنْصِرَافِ فَإِنِّي أَرَاكُمْ أَمَامِي” “Ey İnsanlar! Ben sizin imamınızım. Öyleyse rüku, secde, kıyam ve namazdan ayrılırken erken davranıp beni geçmeyin. Çünkü ben sizi önümden de arkamdan da görmekteyim.” Bkz.: Müslim, **Sahih-i Müslim**, “Salât”, 426/112; Süyûtî, **el-Hasâisü'l-Kübrâ**, I. 104.

³¹¹ “Allah’ın ahlâkıyla ahlaklanınız.” Bkz.: Ebû Abdillâh Muhammed, **Medhal**, I, 25-293.

³¹² Metnimizde “فاجر” şeklinde yazılan sözcük anlam itibarıyla uygun değildir, tercümede ve *Mirsâdü'l-İbâd*’da geçen kelimeler “kâşırdu”, “عاجز” olup her ikisi de anlama uymaktadır. Biz de şekil benzerliği sebebiyle metnimize “‘âcizdir” yazmayı uygun gördük. Farsça *Mirsâdü'l-İbâd* için bkz.: <https://www.rekhta.org/ebooks/mirsad-ul-ibad-khvaja-najmuddeen-kubra-ebooks>

³¹³ 61b-64b varakları arasında âlemlerin sayısı, adları ve keşif türlerinin anlatıldığı bu kısım Karahisarî’nin *Mirsâdü'l-İbâd* tercümesinden özetle alınmıştır. Bkz.: Çal, **a.g.t.**, s. 267-270.

انجاه قدمگاه دل مقبل ماست

مطلوب همه جهانیان ماست³¹⁴

Terceme

Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün

Şehâ 'ışkıñ maķāmında tūtalı cānımız menzil

Bu kevneyniñ³¹⁵ hep esrārı olur göñlümüze nāzil

Bu muķbil ķalbimiz daķı ķadem-gāh ideli 'arşı

Olupdur bize maṭlūbı bu cümle 'ālemin ḥāşıl³¹⁶

(8) **Pes imdi** vācibü'l-vücūd ne yüzden tecellî (9) ider ise ol miķdār keşfe sālîk-i şādîķ (10) mālîk olur. İmdi tecelliyāt baḥşî çokdur. (11) Zîrā baḥş-i tecelliyāt beyān olmak iķtizā ider (12) ise gūn-ā-gūn kütüb-i müdevvene olur. **Pes ma'lūm** (13) **ola ki** imdi bir miķdār ṭarîķat-ı Naķşbendiyye- (14) niñ āyin ü erkānın beyān idelim. İmdi (15) ma'nā-yı Naķşbendî ya'nî Şeyḥ Bahā'ü'd-dīn Muḥammed en-Naķşbendî

[65a]

(1) ķuddise sırruhū ḥāzretlerine mensūbe olan (2) ṭarîķat dimekdir. Vech-i tesmīyeleri budur ki (3) zîkr-i şerīf ķalblerinde naķş ve merbūt olduķına (4) bināendir. Bir derece ki şey'-i āḥarî iḥṭār irāde (5) olınsa iḥṭār mümkün olmaz ḥayşîyyet ile zîkr-i (6) şerīf ķalblerinde menķūşdur. Anıñ içün ṭarîķat-i (7) mezbūreye Naķşbendî ta'bīr olunur. **Pes** imdi (8) sādāt-ı Naķşbendî içün iki ṭarîķ vardır: (9) Biri ism-i zātdır ve biri nefy [ü]

³¹⁴ Tā ber ser-i kūy-ı 'ışķ-ı to menzil-i mā-st
Sırr-ı do-cihān bi-cümle keşf-i dil-i mā-st
Ancah ķademgāh-ı dil muķbil-i mā-st
Maṭlūb-ı heme cihānyān-ı mā-st

Farsça yazılan iki beyit Necmeddīn-i Daye'nin kendi eserinden, tercüme kısmı ise Karahisarî'nin tercümesinden alınmıştır. Bkz.: Çal, **a.g.t.**, s. 270.

³¹⁵ Metinde "kevniñ" yazılmasına rağmen vezin gereķi bu şekilde okundu.

³¹⁶ Tercümede "Şehā 'ışķuñ maķāmında dutalı cānumuz menzil / Bu kevneynüñ var esrārı olur göñlümüze nāzil, Bu muķbil ķalbumuz daķı ķadem-gāh ideli 'arşa / Olubdur bize maṭlūbı bu cümle 'ālemüñ ḥāşıl" şeklinde geçer. Bkz.: Çal, **a.g.t.**, s. 270.

işbâtdır. Lâkin tarîk-ı (10) evvel ya'nî ism-i zât ma'îlûba nâ'il ve huşûl-ı (11) ma'şûdda eshel ü akrebdır. Velâkin mihter-i 'âlem (12) şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem hazretlerine müselsel (13) ve hüsn-i zann olunan şeyh-i kāmiliñ telkîni şartdır. (14) Zîrâ haqîkat-i irşâd mihter-i 'âlem şallallâhu te'âlâ (15)'aleyhi vesellemden olup zikrde kuvvet ve bereket

[65b]

(1) hâşıl olur. Pes imdi ism-i zât, ya'nî (2) lafza-i celâleyi zikrde kâ'ide vardır. Kâ'ide (3) budur ki bir mahfî ve pāk ma'halde kıbleye karşı (4) otura ve lisânını sakf-ı hâlka ilşâk (5) ve esnânını esnân üzerine ve şefesini (6) şefe üzerine ilşâk idüp ve nefesini (7) 'alâ-hâlihî ıtlâk ide ve lafza-i celâleniñ (8) ma'nâsını ya'nî ol ism-i şerîf ile müsemma olan (9) zât-ı vâcibü'l-vücûdı bilâ-keyf ve lâ-mişâl (10) imân eylediği nehc üzere kalbinde ya'nî şedy-i (11) yesâriniñ tahtında taḥayyül iderek cem'iyet-i kalb ile (12) hayâlinde hıfz itmek gerekdir. Bir derece ki (13) umûr-ı sâ'ireyi velev sâ'ir ezkâr olsun (14) huṭûr itmemek gerekdir. Meşelâ sâ'ir umûr (15) huṭûr ider ise 'ale'l-fevr istiğfâr idüp

[66a]

(1) ḥalâş için tazarru' ilallâhi te'âlâ itmek gerekdir. (2) Bu hey'et üzerine devâm idüp lafza-i celâle (3) meleke-i râsiḥa ola. Bir derece ki umûr-ı sâ'ireyi (4) ihtâr teklîf olınsa ihtâr mümkün olmaya (5) tâ ki meşâyih-i 'izâm kıddise sırruhum hazretleriniñ (6) "الخلوة في الجلوة والعزة في الخلطة"³¹⁷ didikleri (7) zâhir ola ve bu hâlde cümle eşyâ' fânî olup (8) ancak vâcibü'l-vücûd bâkî olur. İmdi bu şüret (9) üzere devâmda teferruḳa veyâḥûd vesvese (10) veyâḥûd inkıbâz vâki' olur ise mâ'-i (11) bârid ile yâḥûd mâ'-i ḥâr ile gısl ide veyâḥûd (12) âb-dest alup ḥalvetinde ḥâcet şalavâtı kıla, (13) ba'de istiğfâr ve duâ' idüp meşgûl-ı (14) bi'z-zikr ola. İmdi bu şüretle daḥı vesvese (15) mündefi' olmaz ise mihter-i 'âlem şallallâhu te'âlâ 'aleyhi

[66b]

³¹⁷ Metinde "izzet" şeklinde yazılan kelime anlam itibarıyla "uzlet" olmalıdır. Bu durumda mana "Celvette iken halvette, hiltatta (toplum içinde) iken uzlette" olur. Bu sözün uzun hali şu şekilde aktarılmaktadır: "Arif hiltatta iken uzlette, celvette iken halvette, kâin iken bâin, karîp iken garîp, ferşi iken arşi, arzî iken semavî olmalıdır." Bkz.: Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005, s. 365.

(1) vesellem hazretleriniñ şüretin veyâhüd inâbet itdigi (2) şeyhiñ şüretin tahayyül ide. Yine mündefi‘ olmaz ise (3) kerrâtıyla “yâ fa‘âl” diye. Ve yine mündefi‘ olmayup eger (4) ol vesvese umûr-ı dünyevî ise bey‘ ü şirâ ve ekl (5) ü şurb gibi ‘aceleten işleyüp ‘ale’l-fevr zikrine (6) meşğûl ola, vaktini zâyî‘ itmeye. Zîrâ vakt (7) sefy-i kâtî‘ dır, fevt ider ise tedâriki (8) mümkün degildir. Yine mündefi‘ olmaz ise nev‘-i âhar (9) ‘ibâdete meşğûl ola meşelâ şalât gibi ve Qur‘ân (10) gibi ve zıkr-i lisânî gibi. Lâkin ziyâde imtidâd itmeyüp (11) ‘ale’l-fevr vazîfe-i zıkriyyesine meşğûl ola. (12) Lâkin bu vazîfede tahrîk-i lisân lâzım degildir, (13) hemân kalb ile olmak lâzımdır tâ ki bir kimesne (14) ile şöhet iderken ve ticâret ü bey‘ iderken (15) ve kazâ‘-i hâcetde ve vakt-i kurbânda ve helâda

[67a]

(1) zıkr-i bâtınîsin terk itmeye, nihâyetü’l-emr tilke’l- (2) hamîde kendinde meleke olunca kadar devâm ide (3) elbet netîce zuhûr idüp ber-murâd olur. İmdi (4) bu bâba ‘azîmet dünyâyı terk ve mümkün ol miqdârı (5) ‘uzlet ile olur. Ancak cem‘iyyet[e] ve cemâ‘at[a] mülâzemet (6) ve ‘ibâdetini vâcibâta ve sünen [ü] rivâyâta³¹⁸ kaşır idüp (7) sâ‘ir fezâ‘iliñ üzerine vazîfesin taqdîm (8) itmek lâzımdır ve dahı şalât-ı duhâ ve şalât-ı işrâk (9) ve şalât-ı evvâbîn ve şalât-ı teheccüd bu maķûle şalavâtı (10) dahı terk itmemek lâzımdır. İmdi bu şüretle (11) vazîfesin meşğûl olmalarına “‘amel bi’l-‘azîmet” (12) tabîr olunur, zamân-ı kalilde maţlûb hâşıl (13) olmak muķarrerdir. **Pes ma‘lûm ola ki** imdi ‘azîmet ile (14) ‘amel mümkün degil ise meşelâ erbâb-ı ticâretten (15) olmak gibi ve zî-‘usr olup ve zî-‘iyâl

[67b]

(1) olmak gibi bu maķûle kimesnelere “ruķşat ile (2) ‘amel” itmege izn virilmişdir. İmdi Mevlânâ Tâcü’d- (3) dîn en-Naķşbendî ķuddise sırruhû hazretleriniñ (5) naķl ve tevķîd eyledigi ruķşat ile ‘ameliñ (4) şüreti budur ki meşelâ erbâb-ı ticâretten (6) bir kimesne tarîķat-i mezbûreye ruķşat ile (7) ‘amel ve ķizmet itmek iķtizâ‘ ider ise (8) ol kimesne şalât-ı fecrden fâriğ olduķdan soñra (9) sûre-i Yâsîn tilâvet ider ba‘de vazîfe-i zıkriyyesine (10) ya‘nî lafza-i celâleye balâda zıkr olunduğı (11) hey‘et üzere kalbi ile şems rumķ miqdârı (12) yâķûd rumķeyn miqdârı mürtefi‘ olunca kadar (13) meşğûl

³¹⁸ Metinde “واجبیه وسنن روايته” şeklinde yazılmıştır.

ola. Ba‘de iki rek‘at namāz-ı işrāk (14) kıla. Evvelki rek‘atda sūre-i Kāfirūn tilāvet (15) idüp ikinci rek‘atda İhlās-ı şerīf

[68a]

(1) tilāvet ide. Ba‘de şalāt-ı istiḥāre kılup (2) du‘ā’-i ma‘lūmeyi kırā‘at ider. Ba‘de esbāb-ı (3) ma‘āşātdan muḥtāç olduğu umūra kaşd idüp (4) zāhib olur lākin kalbinde zıkr-i bāṭinī ve teveccüh (5) eksik olmaya. Nitekim vācibü’l-vücūd buyurmuşdur. (6) **Ḳālellāhu Te‘ālā:** “رَجَالٌ لَا تُلْهِهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ”³¹⁹ (7) **el-āyet.** İmdi umūr-ı ma‘āşından fāriğ olduğda (8) vazīfesine meşgūl ola, şalāt-ı duḥāyı (9) terk itmeye ve evḳāt-ı ḥamsede cemā‘ate (10) mülāzemet ide ve mümkün olduğu miḳdārı (11) ‘aşr ile maḡrib beyninde olan vaḳti ve maḡrib ile (12) ‘işā’ beyninde olan vaḳti ziyāde ḥāfız ola (13) ve ba‘de’l-maḡrib şalāt-ı evvābīnden fāriğ olduğda- (14) nşoñra vazīfesine meşgūl ola ve ba‘de’l-‘işā’ (15) sūre-i Mülk tilāvet ide ve ba‘de firāşı

[68b]

(1) üzerinde sūre-i Kāfirūn ve İhlās-ı şerīf (2) ve Mu‘avvizeteyn ve āḥiri Ḥaşr’ı tilāvet idüp (3) üç kerre “أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الْعَظِيمَ الَّذِي لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ وَاتُوبُ إِلَيْهِ”³²⁰ (4) diye. Ve ba‘de’n- (5) nevm şalāt-ı teheccüdi edā ide. İmdi ḳable’n-nevm (6) şalāt-ı teheccüd edā olunmaz, edā olunmuş olsa (7) kıyāmü’l-leylden ‘addolunur, teheccüd dinilmez. Zīrā (8) fuḳahā’ “التَّهَجُّدِينَ النُّومِينَ”³²¹ dirler. İmdi (9) teheccüd ba‘de’n-nevm edā olunup ba‘de’t-teheccüd nevm-i (10) ḥafīf müsteḥabdır. Lākin isti‘cāl-i kıyāma sa’y (11) lāzımdır. Zīrā “evvelü’l-leylde kıyām ḥāl-i ‘ābid- (12) indir ve şaṭr-ı leyde kıyām ḥāl-i ḳānitündür, vaḳt-i (13) seḥerde kıyām ḥāl-i müstaḡfirīndir, tulū’-ı fecrde (14) kıyām ḥāl-i ḡāfilīn.”³²² İmdi şalāt-ı teheccüd bir fir- (15) şatdır, ol fırsatı fevt itmeyüp bezl-i maḳderet

[69a]

³¹⁹ Nûr 24/37: “Ticaretin de satımın da kendilerini Allah’ı anmaktan alıkoyamadığı adamlar.”

³²⁰ “Kendisinden başka ilah bulunmayan, her an daima diri olan herşeyin varlığı kendisine bağılı olup kainatı yöneten Allah’tan beni bağışlamasını diler ve günahlarıma töbve ederim.” Bkz.: Ebû Dâvûd, **Sünen**, “Vitr”, 26; Tirmizî, **Da’avât**, 118; Hâkim, **Müstedrek**, I, 511.

³²¹ Teheccüd ehli, uyuyanlardır (uyuyup sonra uyananlardır).

³²² İmamı Gazalî, **Ey Oğul (Eyyühe’l-Veled)**, Haz. Lütüfî Doğan, İstanbul, Bedir Yayınları, 1969, s. 17.

(1) itmek lâzımdır. Zîrâ o kimesne şalât-ı teheccüd sebebiyle (2) mâlik-i haḳṭıyye[ye] ve salṭanat-ı dâ'imiyye[ye] mâlik olur. (3) **Ḳālellāhu Te'ālā:** “**نُوتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ**”³²³ (4) **el-āyet.** Bu āyet-i kerīmede ehlü't-taḥḳīḳ (5) mülkden murād şalât-ı teheccüdi dimişlerdir. Pes (6) şalât-ı teheccüde ziyāde ğayret lâzımdır. İmdi şalât-ı (7) teheccüdüñ aḳalli iki rek'atda ve ba'zılar dört rek'at (8) didiler, on iki rek'ate varınca. Lâkin şalât-ı (9) teheccüdde Fātiḥa'dan soñra her bir rek'atında sūre-i (10) Yāsīn tilāvet itmek müsteḥabdır. İmdi on (11) iki rek'at kılmak iḳtiṣā ider ise her birinde (12) sūre-i Yāsīn tilāvet itmek gerekdir. Lâkin bu tertīb ile (13) ki evvelki rek'atda ve “**وَأَجْرِ كَرِيمٍ**”³²⁴e kadar ve ikinci rek'atda (14) “**وَهُمْ مُهْتَدُونَ**”³²⁵e kadar, üçüncü rek'atda “**وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ**”³²⁷e (15) kadar, dördüncü rek'atda “**جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ**”³²⁶a kadar, dördüncü rek'atda “**وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ**”³²⁷e

[69b]

(1) kadar, beşinci rek'atda “**وَلَا إِلَىٰ أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ**”³²⁸a, (2) altıncı rek'atda “**هَذَا صِرَاطٌ**”³²⁹e (3) kadar, yedinci rek'atda “**فَهُمْ لَهَا مَالِكُونَ**”³³⁰a kadar, (4) sekizinci rek'atda āḥirine kadar, bâḳī dört rek'atda (5) İhlâş-ı şerīf tilāvet ide. Ba'zılar İhlâş-ı (6) şerīfi üçer kerre tilāvet ide didiler. Ba'de (7) vazīfesine meşğül ola, nevm galebe ider (8) ise biraz nā'im ola. Ba'de şalât-ı fecri (9) cemā'at ile edā ide. Ba'de vazīfesine (10) kemā-merre meşğül ola. İmdi bu şüretle (11) 'amel ruḥşat ile 'ameldir Mevlānā Tācū'd-dīn (12) en-Naḳşbandī ḳuddise sırruhū ḥazretlerinden menḳūldur. (13) İmdi muḥtāç oldığı umūrına sa'y mānī' (14) degildir zîrâ i'yālīniñ esbāb-ı ma'āşına (15) teşebbüs farzdır.

Pes ma'lūm ola ki

[70a]

(1) tarīḳat-ı s̱ānī ki “nefy ü işbāt” ya'nī kelime-i tevḥīdi (2) zıkr itmekdir. Keyfiyyet-i zıkr hey'et-i ūlā gibi lisānını (3) saḳf-ı ḥalḳa ilṣāk ve esnānını esnān üzerine (4) ve şefesini şefe üzerine ıtbāḳ idüp ḳalbī (5) olarak kelime-i lā ile taḥt-ı sūrresinden ibtidā (6) idüp damāğında nihāyet buldura. Ve hemzetü'l- (7) ilāhe ile damāğından ibtidā

³²³ Āl-i İmrân 3/26: “Mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden çekip alırsın.”

³²⁴ Yāsīn 36/11: “Bol nimet ile müjdele”

³²⁵ Yāsīn 36/21: “Onlar hidayete ermişlerdir”

³²⁶ Yāsīn 36/32: “Hepsi toplanıp huzurumuza getirileceklerdir”

³²⁷ Yāsīn 36/40: “Her biri kendi yörüngesinde yüzerler”

³²⁸ Yāsīn 36/50: “Ailelerine de dönecek değillerdir”

³²⁹ Yāsīn 36/61: “Doğru yol budur”

³³⁰ Yāsīn 36/71: “Onlara sâhip bulunuyorlar”

idüp ketf-i eyminenine (8) nihāyet buldura. Ve hemze-i illāllāh ile ketf-i (9) eymeniniden ibtidā' ve kürsiyy-i şadra imtidād idüp (10) ʔalb-i şanavberiye nihāyet birle cānib-i eyserinde 'izām-ı (11) cenbeyk tahtına lafza-i celāleyi kuvvet ile ʔarb (12) eyleye tā ki ʔarāreti cemī' bedeni ihāṭa ide. (13) “لا مقصود الا ذات الله تعالى”³³¹ bu ma'nāy (14) ʔalben mülāḥaṣa ide kelime-i nefy ile cemī' muḥdeṣātın (15) vücūdını nefy idüp fenā naṣarı ile naṣar ide

[70b]

(1) ve kelime-i isbāt ile zāt-ı Hāḳ Sübhānehū ve te'ālā (2) ḥazretlerin isbāt idüp beḳā naṣarı ile (3) naṣar ide ve ʔalben “Muḥammedün Resūlullāh” diyüp cānib-i (4) eyminenine nihāyet buldura. Ve “Muḥammedün Resūlullāh” (5) kelāmı ile mihter-i 'ālem şallāllāhu te'ālā 'aleyhi vesellem (6) ḥazretlerine kemāl-i ittibā' ve kemāl-i muḥabbet irāde ide.³³² (7) Lākin gerek ʔarīḳ-ı evvel ve gerek ʔarīḳ-ı şānī vaḳt-i (8) zıkrde kendinde ḥareket zāhir olmaya tā ki ʔarinde (9) olan kimesne daḥı aḥvālın fehm itmek lāzımdır. (10) “İmdi bu tertīb üzere yigirmi bir 'aded tamām olduḳda (11) netice zūḥūr ider. Meşelā zūḥūr ya'nī kendi (12) nefsinde ve ḡayrıdan bī-ḥaber olmaḳ gibi vücūd-ı (13) beşeriyyeniñ nefyi gibi bu ḥālde kendinde cezebāt-ı (14) silsile-i tevfiḳ āṣārları zāhir olur lākin netice (15) ve āṣār mütefāvitedir, isti'dād ḥasebiyle olur

[71a]

(1) ve ba'zı kimesne isti'dādına göre sekr taḥşil (2) ider. Ya'nī tevārüd-i kuvānıñ ḡaybetin taḥşil idüp (3) aḥvāl-i nāsdan bī-ḥaber olur. Eger 'aded-i mezküre- (4) de netice zāhir olmaz ise şerā'itinde ḳuşūr (5) itmişdir tekrār mücāhedeye diḳḳat idüp (6) ef'āl ü aḳvālını şer'e taṭbīḳ itmek gerekdir, (7) maẓmūn-ı zıkrde daḥı i'tikād tām olup (8) ḳaṣdiyyet bi'l-ḡayr olmamaḳ lāzımdır. Eger i'tikād-ı (9) tāmıdan derūnı 'ārī olup ḳaṣdiyyet bi'l-ḡayr (10) mevcūd ise zıkrde kāzib olmuş olur netice-i (11) mezkūr zāhir olmaz. Pes imdi sālīk şūfiyye (12) üzere 'adem-i tefriḳat ve ḥuzūr-ı ʔalb ile devām

³³¹ “Allah teālā'nın zātından başka maksut yoktur.”

³³² Burada anlatılan nefy ü isbāt zikrinin icrāsı, Nakşbendî tarikatının Halidîyye kolunun kurucusu Mevlânâ Hâlid Şehrezûrî Bağdâdî'nin (ö. 1826) *Mektubât*'ında zikrettiḡi şekliyle anlatmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Mevlânâ Halid Bağdâdî, **Mektûbât-ı Mevlâna Halid**, mlf., Esad Sahib, Haz. Dilaver Selvi, Kemal Yıldız, İstanbul, Sey-Tac Yayınları, 2000, s. 183 (32.Mektup).

(13) itmiş olsa elbette cezebât-ı silsile-i tevfiķ (14) zāhir olup lâ-muḥāle envār-ı ilāhiyye ile müstağrak (15) olmak muḥarrerdir. Bu ḥâlde rūḥı dā'im cezebât ile

[71b]

(1) meşğûl olduğundan mülk-i dünyādan maḥfûz (2) olmayup 'indeinde mülk-i dünyā zerre miḳdârı zî-kıymet olmaz.

Şi'r

يك نفس با خدا شدن

به از ملك سليمانى³³³

(5) İmdi maḳşad-ı aḳsā ve mesned-i ā'lā budur: (6) “اللّٰهُمَّ اجعلنا من الذين افنوا وجودهم في استغراق انوار الجمال دون المحبوسين في ضيق البال وخضيض الفال بحرمة جاه حبيبك الا كرم صلي الله تعالى (9) El-Bābü's-Şāliḡ Fīmā Yekūne (10) Māni'an li'l-Vuṣūl-i ile 'l-Matlūb. Ya'nī bu bābda maṭlūba nā'il (11) olmaḡdan māni' olan eşyālar beyān olunur. (12) İmdi i'tiḳād-ı bāṭıl māni'dir. Her ne ḡadar mücāhede (13) ve riyāzet ile vāḳıf-ı esrār olup kendinde (14) ḡāriḡu'l-'āde zuhūr ider ise maḳşad-ı aḳşāya (15) nā'il olmaz. Zīrā ḡāriḡu'l-'āde ef'āl nice bī-

[72a]

(1) dīnlerden zāhir olmuşdur. İmdi ḡuḡūḡ-ı 'ibād (2) daḡı māni'dir. Zīrā zerre miḳdârı ḡuḡūḡ-ı 'ibād (3) zımmetinde mevcūd olur ise çekdiği meşakḡat nāfile (4) olur, ḡurb-ı ma'nevī-i sulṡāniyyede ser-firāz olmaz. (5) İmdi ḡarām loḡma daḡı māni'dir. Bu bābda zāhiri (6) zāhir olduğı gibi bāṭını daḡı zāhir olmaḡ (7) şartdır. Zīrā ehl-i ṡarīḡat müteverri' vü müteşerri' (8) olmaḡ lāzımdır. İmdi ḡıḡd u ḡased daḡı māni'dir. (9) Zīrā ḡıḡd u ḡased ef'āl-i şeyātīndendir. İmdi (10) ḡızb daḡı māni'dir tā ki laṡīfe ṡarīḡıyla olan (11) ḡızbden daḡı ḡāzer lāzımdır. Zīrā şıḡıyet re's-i (12) dīndir ve ḡızb re's-i dīni

³³³

Yek nefes ba Hodā şoden
Be ez mülk-i Süleymānī

“Bir nefes Hak ile olmak talihi Hz. Süleyman'a verilen mülkden alâdır.” Beyit için bkz.: Kara, **a.g.t.**, s. 671.

³³⁴ “Allahım! Habîbinin hürmetine bizi cemal nurlarının istiğrâkında varlıkları fânî olanlardan kıl.”

³³⁵ 70b-71b varakları arasında 21 kez çekilen kelime-i tevhîdin sonunda meydana gelen hallerin anlatıldığı bu kısım özet biçiminde “Netice-i inâbet zuhûru” teriminin altında *Risâle-i Üsküdarî Sâdık Efendi*'den aktarılmıştır. Bkz.: Kara, **a.g.t.**, s. 671.

ķāt'dır. Ve kızb ile (13) zıkr-i celilde semere zuhūr itmez ve zıkr itmek dađı (14) lāyık degildir. Nitekim Resūlullāh şallallāhu te'ālā (15) 'aleyhi vesellem buyurmuşdur ki "من كذب ينجس فمه"³³⁶

[72b]

(1) **el-ħadıs**. İmdi neces ħükmi ile müteneccis olan (2) femm ile kelime-i tevħidı tekellüm itmek ne keyfiyet ile (3) lāyık olur? İmdi zarūreti olmayarak (4) su'āl dağı mā'nidir. Zırā zarūreti olmayarak (5) su'āl ħubb-ı dünyāyı müş'ir olur lākin ehl-i tarīķatiñ (6) aĥvālī dünyādan 'uzlet olur. Lākin zarūreti (7) olduğı ĥâlde ve bir esbāba teşebbüse iķtidārı (8) olmadığı ĥâlde su'āl farz olur. Zırā nev'-i (9) benī Ādem'in ma'aşları şan'at-ı mütenevvi'aya (10) menūtdur. Zırā vācibü'l-vücūd müsebbibātı esbābına (11) menūt kılmışdır. İmdi şan'at esbāb kabīlindendir. (12) Ĥaķīķatde ma'ışet Vācibü'l-Vücūduñ taraf-ı 'aleyhe- (13) sindendir, ma'ışeti esbāba isnād mecāz (14) kabīlindendir. Eger bir kimesne ma'ışeti kesbinden (15) bilüp i'tikādı dağı ol vech üzere olur ise

[73a]

(1) ma'āzallāhi te'ālā kāfir olur. İmdi şan'atıñ (2) derece-i süfliyyesi[nde] nefsiñ helāki muķarrer (3) olduđı ĥâlde su'āldır. Eger ol ĥâlde (4) bilā-su'āl helāk-ı nefis vāķi' olur ise (5) 'aşı olur. İmdi bir maĥale celb-i derāhim için (6) bir ālet vaz' itmek dađı māni'dir. Zırā ol vaz' (7) min ciheti'l-ma'nā su'āldır ve bā-ĥuşūs seyyāĥin-i (8) dervişān zümresiniñ yed-i 'ācizānelerinde (9) keşkül ta'bır olunan ālet fī-zamāninā ziyāde māni'dir. (10) Zırā ol ālet-i mezbūreyi tedāvül ve te'avür (11) itmekde nāsa ezā ve cefā muķarrerdir. Lākin (12) zamān-ı evvelde ol āleti icād me'kūlāta dā'ir (13) olan eşyāları vaz' idüp ekl ü şurb (14) içündür, ālet-i su'āl olmak için degildir. Nitekim (15) mervīdir ki Nūĥ 'aleyhi's-selām vācibü'l-vücūduñ

[73b]

(1) emri ile şan'at-ı fülke mübāşeret idüp (2) ba'de'l-itmām bir pāre ĥaşeb faẓla olmuş idi. (3) Ol baķiyye olan ĥaşebi Nūĥ 'aleyhi's-selām (4) ekl ü şurb için inā' hey'etinde muşanna' kılmış (5) idi. El-ĥāletü hāzihi keşkül ta'bır olunan (6) ālet anıñ mişlidir ke-

³³⁶ "Kim yalan söylerse, ağızı casusluk eder." Kaynağı tespit edilemedi.

ennehū sefīne ve zevrāk anıñ (7) sefīnesiñ mişli oldıǵı gibi. **Ḳālellāhu Te‘ālā:** (8) “
وَحَلَقْنَا لَهُمْ مِنْ مِثْلِهِ مَا يَرْكَبُونَ”³³⁷ **el-āyet.** İmdi (9) dıǵer mervīdir ki ba‘zı meşāyih-i ‘izām
ḳuddise (10) sırruhū ḥazretleri mürīdleriniñ nefsinı ‘adem-i (11) tekellüm ile terbiyye
ide geldiklerinden ol mürīdleriñ (12) vaḳtā ki zarūreti olup ve bir esbāba (13) teşebbüse
iḳtidārı olmadıǵından su‘āl icāb (14) eyledikde öyle bir ālet tedārik olunup (15)
zarūretin def‘ idecek miḳdārı ḥüsn-i zann

[74a]

(1) olunan aǵniyāniñ ḥuzūrına bilā-tekellüm tutmaya (2) ruḥṣat virilmiştir. Nitekim
vācibü’l-vücūduñ (3) bu ḳavl-i şerīfnde **Ḳālellāhu Te‘ālā:** “
أَنْطَعِمُ مَنْ لَوْ يَشَاءُ اللَّهُ أَطْعَمَهُ”³³⁸ (5) **el-āyet.** Zarūreti ḥālnde su‘āl şer‘ī degildir (6) diyenler
va‘īd vardır. İmdi fi-zamāninā ālet-i (7) mezbūr dervīşān maḳūlesiniñ yed-i ‘ācizā- (8)
nelerinde kesb-i ālet olup celb-i derāhim (9) içün sā‘at-i vāḥidde seksen ādemiñ (10)
ḥuzūrına tutup ālet-i ezā oldıǵı (11) şehādet-i vicdān ile müşbetdir. İmdi ṭarīḳatde (12)
şer‘ān bir fi‘l mübāḥ olup lākin beynü’n-nās (13) ol fi‘l mücib olur ise ol (14) fi‘liñ
terki evlādır ve mücib-i ezā olan (15) fi‘li terk vācib oldıǵı muşarrahdır. İmdi

[74b]

(1) ‘itāb ve ğıybet daḥı mā‘nidir. Zīrā ‘itāb ile (2) ğıyyāba naşş-ı ḳāṭı‘ ile va‘īd vardır.
Ḳālellāhu (3) **Te‘ālā:** “وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ”³³⁹ **el-āyet.** İmdi naşş-ı (4) ḳāṭı‘ ile ve ḥadīs-
i şerīf ile ve icmā‘-i (5) ümmete ile beyān olunmayan umūrlar ki (6) üzerine aşār-ı
dünyevī ve uhrevī tertib itmeye. (7) Meşelā lu‘b u lehv ve şürb-ı düḥān ve şürb-i
tenbāku (8) ve sā‘ir mükeyyifāta dā‘ir olan umūrlar gibi (9) bunlar daḥı māni‘dir. Zīrā
lu‘b u lehv taẓyi‘-i evḳātdır (10) ve ehl-i ṭarīḳat ibnü’l-vaḳt olmak lāzımdır. (11) Ve
umūr-ı mükeyyifāta dā‘ir olan eşyālarda (12) lā-muḥāle rāyiḥa-i kerīhe mevcūd olur.
İmdi (13) rāyiḥa-i kerīhe ile zıkr-i celīl münāsib ve lāyık (14) degildir bu maḳūle
umūrdan ḥazer lāzımdır. (15) İmdi umūr-ı men‘iyyāt ‘add ü iḥşā taḥtında

[75a]

³³⁷ Yâsîn 36/42: “Biz, onlar için o gemi gibi binecekleri nice şeyler yarattık.”

³³⁸ Yâsîn 36/47: “(İnkârcılar müminlere derler ki) Dilese Allah’ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz! Doğrusu siz açık bir yanılgı içindesiniz.”

³³⁹ Hümeze 104/1: “İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay hâline!”

(1) münderic degildir. Lâkin bir miqdâr bâb-ı şânide (2) eş‘âr olunup varaķamız dahı mûcib-i melâl (3) olmasun içün muhtaşar kılmışdır.

اللهم،

اجعلنا من الذين كانوا امن المتورعين،

و المتشرعين، الحمد لله على الاتمام،

و الصلوة و السلام على نبينا،

سيدنا الا نام و على اله،

و اصحابه الزنهم،

ذوالاحسان،

والاكرام،

تمت،

تمام³⁴⁰

4.2. Sadeleşirme

[1b] Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla.

Hamd, bizi O’nu bilmeye ileten, takvası ve tâatiyle ikrâm eden Allah’a mahsustur. Salât ve selâm en kıymetli sevdikleri ve en büyük emîni, resûllerinin ve nebîlerinin en şereflişi Hz. Muhammed’in ve O’nun ihsânına özel ulaşmış olan aile ve ashâbının üzerine olsun. Allah Teâlâ’nın kulları üzerinde iman ve ibadetten daha büyük nimeti yoktur. İbadetlerin ilmini basîret nuruyla tahsil etmeden ona ulaşmaya vesile yoktur. İsyandan ve küfürden daha büyük bela da yoktur. Bu isyan ve küfrün, cehalet karanlığı sebebiyle oluşan kalp körlüğünden başka sebebi de yoktur. Her âkil ve bâliğ olanın, cehalet karanlığının körlüğü gidene ve sırât-ı müstakîmi görene kadar basîretini illâ gerekli olan ilimle sürmelemesi gereklidir. Efendimiz aleyhissalatü vesselâmın

³⁴⁰ “Allahım! Bizleri şeriât ve vera’ ehli olanlardan eyle, tamamlayabilmeme hamdolsun, salat ü selam insanların efendisi efendimizin s.a.v, ihsan ve ikram sahibi âl ve ashabının üzerine olsun. Bitti.”

insanları girmeye davet etmek için gönderildiği bu kadîm yola girmek, ancak yaratıcıyı bilmek ve mükellef olduğu şeyleri edâ etmekle mümkündür.

(Derkenâr: Nikmet nun'un kesresiyle azap manasındadır.)

[2a] Günahını ve eksikliğini itiraf eden, vatanından ayrı, iyiliğin peşinde olan Halîl Es-Sıdkî b. Ali b. Ali İsmail. Allah onların günahlarını bağışlasın, ayıplarını kıyamet günü örtsün, der ki;

Nazım

Ey kalpte olanı gören ve işiten
Her beklenileni hazırlayan sen
Ey her zorlukta ümit olan
Korku ve şikayetler kendisine yapılan
Ey rızkının hazineleri tükenmeyen
İhsân et, çünkü hayır senin katında en sağlamı
Sana muhtaçlığımdan başka bir vesilem yok
Sana muhtaçlığım ile ihtiyâcımı kaldır
Senin kapına başka çare ve yol yoktur
Eğer geri çevirirsen hangi kapıyı çalarım
İsmiyle kime seslenip kime yalvarayım
Eğer fazlına muhtaç olan ben mahrum olursam

[2b] Hâşâ, âsinin ümidini yüceliğinden kesmesi

Fazlın çok bol, ihsanın çok geniş

Gurbet diyarı beni mancınıkla Tuna Nehri sahilinden Çankırı isimli bir beldeye atınca sıkıntı ve şiddet yorgunluğunun zorluğuyla orayı vatan edindim. Oranın âlimlerine ve halkına güvendim, doğduğum belde gibi orada da dost ve ahibâm çoğaldı. Mancının tahrîbâtı bazı kemiklerimi kırarak kadar zayıf vücuduma tesir etti ve ızdırâbına dayanamıyorum. Bu beldenin âlimleriyle ne zaman otursam ızdırâbım biraz sakinleşiyor. Çünkü onların bazı kelâmları bana teselli oluyor. Ne zaman yalnız kalsam ölümle hayat arasında kalmış gibi ızdırâbım tekrar başlıyor. Bu şekilde hayatım geçerken aklıma **[3a]** Türkçe din meselelerini içeren, sevdiklerimize kan, benden bir eser, dünyada onunla meşgul olarak ızdırâbıma bir ilaç, ahirette cennete bir vesile olan bir risale yazmak istedim. Bu risalem gibi ismim kaybolmasın diye hangi kitabı tercüme edeceğim konusundaki düşüncem uzadı. Ankara ve Çankırı

vilayetlerinde fakirleri gözeten, bakışlarında incelik olan, delici düşünceleri ile vezirler arasında, özellikle sultanın seferinde uygun tedbirleri ile mümtaz olan, Osmanlı hanedânının seçkini, Vezir Seyyid Mehmed Saîd Gâlib Paşa'ya gittim. Allah onun dilediklerini kolay etsin.

(Derkenâr: Bu 3 beyit mâhir şairin, Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin'in (Allah ondan razı olsun) methi için Mekke-i Mükerreme'de söylediği beyitlerdendir. Adı geçen Vezirin güzel ahlakına uygun bir şekilde seçilmiş ve aktarılmıştır.)

Nazım

Gölgesi fakirlerin başında dâim olsun

O, izzetin zirvesine ulaşır ki

İslam'ın Arap'ı ve Acem'i ona ulaşmaktan kâsır kalmıştır

Yumuşak huyludur, gelişinden korkulmaz

[3b] İki şey onu süsler, güzel ahlâk ve güzel tabiât

İhsânıyla tüm halkı kuşattı, böylece

Halktan yitik, geçimsizlik ve yokluk dağıldı

Onu âlimleri, özellikle tasavvuf erbâbını ve fakirleri seven biri olarak gördüm. Onun huzuruna hediye ve teberrük ederek sâliklerin edepleri hakkında Türkçe bir risale toplamaya karar verip feyz veren Rabbimizin yardımıyla beyaz sayfaya kalemi koymaya başlayıp onu üç bölüme ayırdım. Birinci bölüm, yaratıcının ispatı, tekliği, kitapları ve resûlleri ve onlara iman hakkındadır. Çünkü her sâlik, hatta her mümin bu meselelere muhtaçtır. İkinci bölüm, sâliklerin edepleri ve matlûblarına ulaşmaları hakkındadır. Üçüncü bölüm, matlûba ulaşmaya engel olan şeyler hakkında olup [4a] risaleye bakan helak olanlardan olmasın, kişi (matlûbunu) kaybetmekten ancak onun desteklemesi ve muvaffak etmesiyle korunduğu Allah'tan rahmeti ve fazlıyla benim ve bu risaleye bakanın günahlarını affetmesini dileyerek, risaleyi “Mir'âtü's-Sâlikîn” diye isimlendirdim. Risaleye bakıp onda dil sürçmesi ve ifade hatası gören şu şekilde yorumlasın; Allah insan aklını acziyetle ve noksanla vasfetmektedir ki kişi o hataları görmezden gelip kusurlarını af örtüsü ile örtün ve kendi görüşünü eklemek veya itiraz etme kapısını açmaktan sakınsın, isabetle ve keskin düşünce ile düzeltsin. Özellikle risaleyi toplama sırasında mancınık darbesinden dolayı, yol yorgunluğu ile de hasta iken aklım ve düşüncem dağınık, idrâkimde rehâvet vardı. Zira ben hata, noksan ve

acziyetimi itiraf ediyorum. Ancak bu risale benim kendi düşüncem olmayıp Allah dostlarının rivayetlerini naklederek [4b] ihtimalleri def edip kelâmlarını ve ibârelerindeki kapalı manaları üstad, muhakkık, faziletli, Çankırılı meşhur Kayyımzâde'nin işaretiyle açarak onların farklı farklı muratlarını açıkça yazdım. Çünkü Kayyımzâde güvenilirlerdendir. Hatta onun kelâmı zamanımızda delildir. Allah hallerin hakikatini en iyi bilendir. Allah'ım, isabetli sözler ile tamamlamayı nasip eyle; O bana yeter ve ne güzel vekildir.

Birinci Bölüm: Yaratıcının ispatı, birliği, kitapları, peygamberleri ve onlara iman hakkındadır.

Ey sâlikler! Bu bölümde Allah'ı ispat, Allah'ın vahdaniyeti, kutsal kitapları, aziz peygamberleri ve bunlara iman anlatılır. Şimdi bilinmelidir ki, mükellef bir kula ilk vacip olan ilim, marifetullah ilmidir. Bu ilim sayesinde cehaletten ve naklî hastalıklardan uzak olur ve “hidayete eren” sıfatıyla isimlendirilip kutlu olur. Marifetullah, her kişinin kendi nefsini bilmesiyle hasıl olur. [5a] Nitekim Hz. Muhammed (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) “Nefsini bilen, Rabbini bilir” buyurmuştur. Yani bir kimse kendi nefsini bilirse yaratıcısını da mutlaka bilir. Peki kişinin kendi nefsini bilmesi hangi yolla olur ve ondan marifetullah ne şekilde hasıl olur? Hadis kitaplarında işaret edildiğine göre Cenâb-ı Allah, Hz. Dâvûd'a (selam onun üzerine olsun) “Nefsini bil ki beni bilesin” buyurmuştur. Yani “Ey Dâvûd! Kendi nefsini bil ve şanı yüce Allah'ı bil.” Hz. Dâvûd da (salat ve selam onun üzerine olsun) yalvararak “Noksansız sıfatlar karşısında akıllar hayrete düşmüşken kendi nefsimi ve Allah'ın pak zâtını nasıl bilebilirim?” dedi. [5b] İkinci defada cevap vermeye zorlandı: “Ey Dâvûd! Kendi nefsini zayıf, aciz, noksan ve fenâ sıfatlarla; kutsal zâtımı ise kudret, kuvvet, hayat ve bekâ sıfatlarıyla muttasıf bil.”

Şimdi bilinmelidir ki, bir kimse kendi nefsinin zayıf ve aciz olduğunu bilince başka mahlukât ve mevcudâtın hepsinin aciz olduğunu bilip o anda Allah'a benzer ve ortak olmadığını anlar. Ardından Allah'ın birliğine aklı şehadet edip şehadetin ilme'li-yakîn olarak “O, kullarının üstünde mutlak hâkimiyet sahibidir” âyetine uygunluğuna vâkıf olur.

Malum olduğu üzere, Allah'ı ispat etmek akıl ve nakil yoluyla olur. [6a] Gerek akıl, gerek nakil yoluyla bir kimse hâlikini ispat edip Allah'tan başka İlâh olmadığını

bilirse o kişi mukallit kimselerden ayrılır ve onun imanı, iman-ı kâmil olur. Fakat nakil yoluyla yaratıcısını ispat ve tevhit edip nakle sahih bir itikat ile inanmak vaciptir, farzdır. Yani nakil demek Kur’ân-ı Kerîm’dir ve Kur’ân-ı Kerîm’e inancı tam olan kimse Allah’ın birliğini akılla, delile dayanarak tasarruf etmeye mecbur değildir. Yalnız Kur’ân-ı Kerîm’e sahih itikat yeterlidir. Fakat akıl ve firasetle nakle akli tahsis etmekte elbette ki sevap çoktur. Ama aklen ve naklen bir kimse taklitçi olursa taklitçinin imanının câiz olup olmayacağı konusu iman bahsinde cevaplanacaktır.

[6b] Şimdi bilinmelidir ki, Allah’ı nakil yoluyla ispat ve tevhit etmek, Allah’ın birliğine ve O’nun yüce kudretine delâlet olan “Eğer ikisinde de (yerde ve gökte)” âyeti ve İhlas sûresi gibi âyetler sayesinde Kur’ân-ı Kerîm ile olur. Mesela bir kimse Allah’ın neden bir olup şerîkinin olmadığına sebebini sorsa, soruya yanıt veren kişi de İhlas sûresini okusa Allah’ın birliğini Kur’ân-ı Kerîm’le ispat ve tevhit etmiş olur ve o kişiye mukallit denilmez. Akılla âlemin yaratıcısını ispat ve tevhit etme konusunda çok görüş vardır. Her ne kadar konuyu uzatsa da bir kısmını beyan etmek önemli ve gereklidir. **[7a]** Çünkü nakli bildikten sonra aklî ispat ve tevhit etmekte sevabın katbekat çok olacağına şüphe yoktur. Bu sebepten Allah, akıl ve firaset sahibi olan kullarını Kur’ân-ı Kerîm’de övmüştür. Mesela Hz. İsa’nın (salat ve selam onun üzerine olsun) Kudüs’ten Antakya’ya gönderdiği üç peygamberden üçüncüsü olan Şemûn (selam onun üzerine olsun) gibi. Zira Şemûn (selam onun üzerine olsun) tedbirli bir şekilde kıyafet değiştirerek Antakya’ya gitmiş, halkla iyi geçinip daha önceden hapse atılan iki peygamberi serbest bırakıp Antakya’yı imanla şerefleştirmiştir. **[7b]** Âyet: “Biz kendilerine iki kişi göndermiştik ama ikisini de yalancılıkla ithâm ettiler. Bunun üzerine bir üçüncüyle destekledik. Onlar ‘Biz size gönderilmiş elçileriz’ dediler.” Allah diğer peygamberlerini ve gûnahtan kaçınan kullarını akılları sebebiyle nice açık âyetlerle övmüştür.

Bir kimse hâlikini nakil yoluyla ispat ve tevhit edip ilm-i yakîn bir şekilde bilmeli ve imanını kâmil iman etmelidir ki akıl yoluyla ispat ve tevhitte büyük sevaba nail olsun. Sonuç olarak, bir kimsenin yaratıcısını akıl ve nakil yoluyla ispat ve tevhit etmesi farzdır. Nakil yolundan aklî bakışı ispat ve tevhit etmek kesinlikle peygamberlerin derecesidir. Allah’ı akıl yoluyla ispat ve tevhit bu yolla olur.

[8a] Tüm âlem yani Allah'tan başka her şey sonradan yaratılmıştır ve yaratılmış olan şeylerin var olması câizdir. Var olması câiz olan şeylerin yok olması da câizdir. Bu şekilde âlemin varlığı da yokluğu da câizdir. Varlığı ve yokluğu câiz olan şeylerin var olması kendinin yaratması değil ancak bir yaratıcının meydana getirmesidir. Mesela bir kişinin varlığı kendinden olmuş olsaydı, o zaman iki şeyden eksik olmazdı; o kişi kendi nefsinin, varlık halinde ya da yokluk halinde ortaya çıkarırdı ki ikisi de imkansızdır. Çünkü varlığı halinde kendini meydana getirmesi boşunadır, yokluğu halinde meydana getirmesi ise mümkün değildir. Çünkü var olmayandan fiilin ortaya çıkması mümkün değildir. Bundan anlaşıldığı üzere âleme bir yaratıcı gerekir; çünkü kurucusu olmadan bina sabit olmaz.

[8b] Kainat yaratılmadan önce Allah'ın varlığı ispat edildiğinden, âlemin yaratıcısı birdir ve birliğinde asla şüphe yoktur. Zira kainatın yaratıcısı iki kabul edilse, ikisinin arasında çatışma (temânü) var olur. Çatışma ise ya ikisinin ya da birisinin sonradan yaratıldığına (hudûs) işaret eder. Sonradan meydana gelmek dahi İlâhlık derecesinden aşağıdır. Mesela iki yaratıcıdan birisi bir süreliğine bir kişinin hayatını ve ölümünü idare etmiş olsa üç şeyden eksik olmazdı. Ya ikisinin isteği birlikte gerçekleşir ya ikisi de gerçekleşmez ya da birinin isteği hasıl olur ve diğerininki olmaz. Bu üç şeyin üçü de imkansızdır çünkü ikisinin isteği birlikte hasıl olduğunda aynı anda bir kişide iki zıddın birleşmesini gerektirir, ki bu mümkün değildir. **[9a]** Hayat ve ölüm birbirine zıttır, aynı mekanda ikisinin var olması câiz değildir. Şimdi, ikisinin isteği birlikte hasıl olmadığı müddetçe ikisinin durdurulmasını gerektirir ki durdurma da aciz bırakmaktır. İkisi de uluhiyet derecesinden düşer ve birinin isteği hasıl olup diğerininki olmadığına birinin durdurulmasını gerektirir, o biri de uluhiyet derecesinden düşendir. Bundan malum olduğu üzere âlemin yaratıcısı birdir ve birliğinde asla şüphe yoktur.

Şimdi bilinmelidir ki, âlemlerin yaratıcısı kadimdir, hadis değildir. Kadim, varlığına başlangıç olunan şeye denir. Mesela âlemin yaratıcısı sonradan var olmuş olsa elbette bir yaratıcıya muhtaç olurdu. **[9b]** Peki ya o yaratıcı kadim mi yoksa hadis mi olurdu? Eğer hadis denilirse bu şekilde sonsuza kadar silsile olması gerekir ki bu da bâtıldır. Eğer yaratıcıya kadim denilirse o kadim olan âlemin yaratıcısıdır. Bundan

anlaşıldığı üzere Allah kadimdir ve bunda asla şüphe yoktur. Böylece Allah'ın mevcudiyeti, vahdaniyeti ve kadim olduğu ispat edilmiştir.

Şiir

Hiç kimse O'nun benzerini bulamayacağından birliğine bu delil yeter

O'nun şahidi ve vahdetinin göstergesi birliğini zikreden bu kainat ve âlemdir

O birdir ve benzeri yoktur, iki büklüm felek O'nun vahdetinin dal harfidir

Allah'ın birliği İslam dinine davet edene “Şehidallâh” âyetiyle ispat olur

[10a] Başlangıcın başlangıcıdır sonu yoktur, Mustafa ümmetine rahmeti çoktur

Allah'ın zâtî ve fiilî sıfatları ezelîdir. zâtî sıfatları şunlardır: Hayat, ilim, kuvvet, kudret, irâde, işitme (semî), görme (basîr), konuşma (tekellüm) ve yaratma (tekvîn). Allah ezelî hayatla diridir, ezelî ilmiyle âlimdir, ezelî kuvvetiyle kavîdir, ezelî kudretiyle kadirdir, ezelî iradesiyle dileyicidir, hiçbir alete ihtiyaç duymadan işitir ve görür, ezelî birliğin kelimıyla mütekellimdir. Sözü kendi zâtıyla kâimdir, ne harf ve ses, ne de araz, cisim ve cevher cinsindendir. Kelam-ı şeriflerinin ayrıntılı açıklaması inşallâh Kur'ân bahsinde gelecektir.

[10b] Fiilî sıfatlar ise bunlardır: Yaratma (tahlîk), rızıklandırma (terzîk), vücuda getirme (inşâ), meydana getirme (ibdâ), yapma (sun), yoktan var etme (icâd) ve sonradan olanlara benzememe (ihtirâ). Bu ezelî sıfatların tamamı, Allah'ın zâtının aynısı da değildir, gayrısı da. Bu sıfatlar sonradan yaratılmış, yoktan var edilmiş değildir. Eğer bir kimse bu sıfatlara sonradan yaratılmıştır veya varlığı başka bir şeye bağlıdır dese Allah korusun kâfir olur. Allah renklerden bir renkle muttasıftır, başka mahlûkâtın vasıflarından bir sıfatla nitelenmiştir veya bir mekanda mukîmdir denilmez. Kısacası bir vasıfla vasıflandırılmayarak var olandır, birdir, kadimdir denilir.

[11a] Mükellef bir kulun yaratıcısını bu miktar bilip ispat ve tevhit etmesi vâciptir. Çünkü Allah, kadim kelamı Kur'ân-ı Kerîm'de “Ben cinleri ve insanları,

başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.” buyurmuştur. Bu âyette geçen “Bana kulluk etsinler” kelimesini ehlullâh “beni tanısınlar” kelimesiyle tefsir etmişlerdir. Bu âyette zikredilen marifetten maksat bir miktar marifettir, bundan ziyadesi bir kimsenin gücünde değildir ve bundan ziyadesiyle bir kimse mükellef değildir. Nitekim âyette şöyle geçmektedir: “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz.” Allah’ın künh ve hakikatine düşünceler ulaşamaz ve O’nu idrak edemez, akıllar şaşıdır.

Nazım

Nüktedân akıllar Allah’ın zâtını kıyas edemez, aciz olur

[11b] Yollar O’nun pak zâtının özüne varamaz, akıl ve duyu O’ndan haberdâr olamaz

Mûsâ O’nun zâtını görmek isteyince “Sen beni asla göremezsın” nidâsını işitti

Hayal kuşunun noksansız mizacının idrakı bile yüksekliğin son noktasına kanat açamaz

“O’ndan başka Hak yoktur” kemâliyle mutlaktır, O’nun zâtını bilen yine ancak kendi zâtıdır

İnsan kendini idrâk etmede bile hayran kalırken Hakk’ın zâtını nasıl bilebilir?

Yaratılmış olan kadim olanı anlayamaz, aklın habercisi bile O’nun vilayetine gidemez

İnsan bedeni o ilme dayanamaz, akan deniz testiye sığmaz

Cümle iki cihan O’nun iki harfli kün emriyle derhal meydana geldi

[12a] Şu dönen feleğe bir bak yerin, toprağın noktasına daire olmuş

Dairenin içinde âlem ve kâinat, âlemin için insanlar ve hayvanlar

Kimse dairenin dönüşünden çıkamayacağından o daire mahluka mesken oldu

Bu daireden başka, bu dairenin ötesinde ne vardır?

Kimse dış görünüşünü bilemez, kimse O'nun benzersizliğini anlayamaz

İbret gözüyle bakan O'nun hikmetini kudretinden bilir

Bir kimsenin yaratıcısını ispat ve tevhit bahsinde **[12b]** Allah birdir, ortağı, benzeri yoktur, başlangıcı yoktur kadimdir; sonu yoktur daimdir, hiçbir şeye ihtiyaç duymayan yaratıcıdır, zorluk çekmeden rızık verendir sözleri yeterli olmalıdır. “Diridir ölmez, zâtıyla kâim uyumaz, zevâl bulmaz, kendisinden başka İlâh yoktur.” Kısacası kelime-i tevhidi dilden ayırmamak gerekir. Çünkü kelime-i tevhid şöyle izah edilir: “Dile kolay, mizana konduğunda ağır gelen iki cümle vardır (bu; Sübhânallahi ve bihamdihî sübhânallahi'l-azîmdir)”

Şiir

Her an diri ve ebedî, âlim ve her şeyi bilendir; hikmet, azâmet ve kerem sahibidir

Kâdir ve kemâl sahibi, Rabb ve yardım eden, imdâda yetişen, ebedî ve diridir

O'nun kudretinin nümûnesi âlem, hikmetinin örneği ise levh ve kalemdir

“Geceyi gündüze katarsın” âyetiyle sana Allah'ın kudretinin izhârı yeter

[13a] Kur'ân Bahsi. Kur'ân-ı Kerîm'in ilmi, ilimlerin toplandığı yerdir, o zâhir ehlinin maksadı, cevher madeni, inci denizi, manalar ağacı, Rabbânî bir sermaye, habl-ı metîn³⁴¹, aşikâr bir nur, fayda veren şifa, parlak bir ışık, urve-i vüskâ³⁴² ve

³⁴¹ Hâbl-ı metîn, “sağlam ip” anlamına gelen ifadede “hâbl” Kur'ân-ı Kerîm'de 7 yerde geçmektedir. Âl-i İmrân 3/103'te geçen “hablullah” ifadesi müfessirlerce Kur'ân-ı Kerîm ve İslâm dini olarak yorumlanmıştır: “Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın; bölünüp parçalanmayın. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani siz birbirine düşman idiniz de Allah gönüllerinizi birleştirdi ve O'nun nimeti sayesinde kardeş oldunuz. Siz bir ateş çukurunun tam kenarında iken oradan da sizi Allah kurtarmıştı. İşte Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki doğru yolu bulasınız.” Ayrıntılı bilgi için bkz.: M. Zeki Duman, “Hablullah”, **DİA**, C. 14, İstanbul, TDV, 1996, s. 380.

³⁴² Urve-i vüskâ, “en sağlam kulp” manasına gelmekle birlikte “Dinde zorlama yoktur. Doğru eğriden açıkça ayrılmıştır. Artık kim sahte tanrıları reddeder de Allah'a inanırsa kopmayan sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah her şeyi iştir ve bilir.” (Bakara 2/256) ve “Her kim kendini iyiliğe adanarak özünü Allah'a teslim ederse sağlam kulpa yapışmış demektir. İşlerin sonu Allah'a varır.” (Lokmân 31/22) âyetlerinden iktibastır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gıyaseddin Arslan, “el-Urvetü'l-Vüskâ”, C. 42, **DİA**, İstanbul, 2012, TDV, s. 185.

kötülüklerden arınmışlıktır. İlk sahabelerde olan mana nurları Kur’ân-ı Kerîm’in ışıktomarında bükülmüş ve mütekaddimînin üstünde yazılan Rabbânî sırlar Kur’ân’ın işaretlerinin perdesinde gizlidir. Âyette şöyle buyurulmuştur: “Yaş ve kuru ne varsa hepsi apaçık bir kitaptadır.” Abdullâh b. Mesûd (Allah ondan razı olsun) “Kim ilim isterse, Kur’ân-ı Kerîm’i incelesin. Çünkü öncekilerin ve sonrakilerin ilmi ondadır.” buyurmuştur. Ashâb-ı tefsir, Ali b. Talib, Abdullâh b. Mesûd, Abdullâh b. Abbâs, Zeyd b. Sabit ve Übeyy b. Ka’b (Allah onlardan razı olsun) sahabelerinden oluşan beş kişidir.

[13b] Kur’ân-ı Kerîm, Allah’ın kelimidir ve kitapların en yücesidir. Kur’ân-ı Kerîm yaratılmamıştır ve kelim-ı beşer değildir; insan sözüdür diyenlere Allah “Ben onu sekara (cehenneme) sokacağım. Sen bilir misin sekar nedir?” sözünü vaat etmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm’in harfleri, bizim onu okumamız ve yazmamız sonradan yaratılmıştır (mahlûktur). Ancak kelimullah olan Kur’ân ne harf ve söz cinsinden ne de araz, cisim ve cevher cinsinden değildir; Allah’ın zâtıyla kaim bir kelimdir. Buna ‘akâ’id ilminin âlimleri lisanlarında “kelam-ı nefsi”³⁴³ demiştir.

[14a] Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinin tamamı derece ve üstünlük bakımından birbirine eşittir. Fakat bazısında zikir fazileti, bazısında zikredilen şeyin (mezkûr) fazileti, bazısında ise hem zikir hem de mezkûrun fazileti bir arada toplanmıştır. Mesela Âyete’l-Kürsi’de zikredilen Allah’ın yüceliği, azameti ve sıfatları olduğu için iki fazileti de kendinde toplar. Ama kâfir kıssalarının anlatıldığı âyetlerde yalnız zikir fazileti mevcuttur, mezkûrun fazileti burada yoktur çünkü mezkûr olan kâfirlerdir. Allah’ın bütün isim ve sıfatları azamet ve fazilet bakımından eşittir.

Şimdi bilinmelidir ki, Hz. Cibril, Allah’ın kelimini harf ve sesle dinlemiştir. O dinlediğini değiştirmeden Hz. Muhammed’e (salat ve selam onun üzerine olsun) okumuştur. **[14b]** Hz. Muhammed de (Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) ashâb-ı kirâm (Allah onların hepsinden razı olsun) hazretlerine değiştirmeden okumuş ve ashâb-ı kirâm da değiştirmeden mushafa yazmışlardır. Şimdi, Hz. Cebrâil’in (selam onun üzerine olsun) Allah’tan dinlediği yüce kelimla Kur’ân-ı Kerîm’e yazılmış olan

³⁴³ Kelam-ı nefsi, Allahü teâlânın kelim sıfatının harf ve ses içerisine sokulmadan yâni kelim-ı lafzî hâlini almadan önceki hâlidir. Kelam-ı nefsi, irâde ve kudret sıfatları gibi ezelde Allah teâlâ ile kâimdir. Onda ses ve harf yoktur. Allahü teâlâ kelim-ı nefsi ile ezelde mütekellimdir.

kelam arasında fark yoktur fakat sıfatullâh olan yüce kelamın kelam-ı nefsî olduğu yukarıda ifade edilmiştir. Mükellef bir kulun bu miktarca Allah'ın kelamını bilmesi gereklidir.

Şimdi bilinmelidir ki, Allah'ın takdirinin yerine gelmesi gerektiği zaman insan vücudunun “Belirli bir vâdeye kadar” var olması âyetiyle bağlantılı olarak insanın sadece geçinme konusunda değil, diğer insanlarla alışveriş hususunda ve davranışlarında bile adalet terazisine muhtaç olur. **[15a]** Adalet terazisi ise, şariat terazisi ve siyasete muhtaçtır. Şariat ve siyaset ise şeriatı gönderen kanun koyucuya muhtaç olduğundan noksan sıfatlardan münezze Allah'ın yedi bin yıldır, her bin yıl arasına zayıf ibadetlerin merhameti, açık mucizelerin ve tahir âyetlerin sahibi, ibadete layık halifeliğine birini göndermesi O'nun hikmetinin gereğidir ki böylece kendi zâtının yüce sıfatlarına mazhar olup emir ve yasakları bildirsın ve anlatsın.

Hicretten sonra geçen ilk bin yılda Hz. Âdem (salat ve selam onun üzerine olsun) gönderildi. Sonra Şît nebi, Âdem peygamberin canında peygamberlikle muhterem kılındı.

Hicreti takip eden ikinci bin yılda İdrîs peygamber gönderildi.

Üçüncü bin yılda, Hz. Nûh (selam onun üzerine olsun) gönderildi. Hûd peygamber, Âd kavmini irşat için bu devirde geldi. Hanzale b. Safvân da bu devirde yaşamıştır.

[15b] Dördüncü bin yılda, Eb râhim yani Hz. İbrâhîm gönderilmiştir. Süryani dilinde İbrâhîm, “merhametli baba” demektir. Peygamber olduğuna ihtilaf olan Zülkarneyn de bu devirde yaşamıştır. Hz. Alî (kerremallâhu teâlâ vecheh), Zülkarneyn hakkında “Salih bir kuldur”, İkrime ise onun hakkında “Nebi olması muteberdir” buyurmuştur. Hz. Lût, Hz. İsmâîl, Hz. İshâk, Hz. Yakûb, Hz. Yûsuf, Hz. Eyyûb ve Hz. Şuayb bu devirde gönderilmiş peygamberlerdir.

Beşinci bin yılda, Hz. Mûsâ (salat ve selam onun üzerine olsun) gönderilmiştir. Bu fânî dünyada yüz yirmi yıl yaşamıştır. Hz. Hızır (selam onun üzerine olsun) da bu çağda gelmiştir. Bazıları onun peygamberlik hilatiyle, bazılarıysa velilik süsüyle bezendiğini söyler. **[16a]** Hz. Yûşa, Hz. İlyâs, Hz. Dâvûd, Hz. İsmâîl (Allah'ın selamı

onların üzerine olsun) ve kimilerinin peygamber kabul ettiği Lokmân Hekim gönderilmiştir. Hz. Yûnus sonra Hz. Azîz, Hz. Dânyâl ve Hz. Zekerıyyâ (Allah'ın selâmı onların üzerine olsun) bu devrin peygamberleridir. Yahyâ b. Zekerıyyâ bu devirde nefsiyle cihat ederek ve bütün gücünü sarfederek binlerce övgüyle üç yaşında Tevrat'ı okurdu. Ve Hz. İsâ'nın dini gönderilmeden önce hidayete ermiştir. Katili Ermil (?) adında bir kadındır. Yetmiş peygamberden uzakta, Şam'da yaşar. Hz. Mûsâ'nın (selam onun üzerine olsun) ortaya çıkışıyla Hz. İsâ'nın peygamber olarak gönderilmesi arasında bin peygamberin gönderildiği söylenir.

Altıncı bin yılda, Hz. İsâ (aleyhisselam ve efdal-i tehâyâ) peygamberlik sahasına adım atmıştır. **[16b]** Tarihçiler der ki: Hz. Âdem'in yeryüzüne inmesinden Hz. İsâ'nın göğe yükselmesine varıncaya kadar beş bin beş yüz elli yıl geçmiştir. Hz. İsâ ile Hz. Muhammed arasındaki iki yıl fetret dört yüz otuz dört yıl fetret devridir. Habîb-i Neccâr ve Cercîs, Hz. İsâ (selam onun üzerine olsun) devrinde gelmişlerdir.

Yedinci bin yılda, dünya ve âhiretin efendisi, insan ve cinlerin peygamberi rebîülevvelin on ikinci gecesi, ikinci Pazartesi gecesi fânî dünyaya ayak basıp kırk yaşında peygamberlik tacını giymiştir. Tarihçiler der ki: Hz. Muhammed (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) fil senesinde (m. 571) güneş gibi doğup Sa'd kabilesinden Halîme adlı bir süt anneye verildi. Ehl-i hikmet katında Sa'd kabilesinden olması saâdetlerine, isminin Halîme olması ise yüce ahlaklı olmasına güzel bir vesiledir. **[17a]** Sonra Hz. Âmîne, durumunu kontrol için ziyarete Medine'ye gidince Hz. Muhammed'i de alarak kendisiyle birlikte götürdü. Beş yaşında annesi Hz. Âmîne vefat etti. Altı yaşında Ebû Tâlib'e emanet edildi. On iki yaşındayken Ebû Tâlib'le birlikte Şam'a gitti. Sonra Hz. Hatîce ile evlendi. Peygamberlik halkasıyla görevlendirildiğinde kırk yaşındaydı.

Şimdi bilinmelidir ki, Hz. Muhammed'in (salat ve selam onun üzerine olsun) künyesi şöyledir: Muhammed b. Abdullâh b. Abdülmuttalib b. Hâşim b. Abdümenâf. Hz. Muhammed. O, Allah'ın resulüdür ve peygamberliğini pek çok açık âyet ve mucizeler doğrulamaktadır. Özellikle bu âyetlerden biri Allah'ın, Hz. Muhammed'e (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) "De ki: "Ey insanlar! Gerçekten ben göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın hepinize gönderdiği elçisiyim. O'ndan başka

Tanrı yoktur. O hayat verir ve öldürür. Öyleyse Allah’a ve ümmî peygamber olan resûlüne -ki o Allah’a ve O’nun sözlerine inanır- iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.” sözüdür.

[17b] Âlemlerin en yücesi Hz. Muhammed’in (Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) âlemlere rahmet, yaratılmışların en faziletlisi, peygamberlerin en şereflişi, rahmet peygamberi, imâm-ı yakîn, livâü’l-hamdin taşıyıcısı, şefâat sahibi, makâmü’l-Mahmûd ve havzü’l-mevdûd olduğu nice açık âyetlerle bildirilmektedir. O’nun milleti milletlerin en şereflişidir, ümmeti ümmetlerin en hayırlısıdır, halkı büyük bir halktır ve aklı akl-ı kâmindir. O, muhteremdir, soyu temiz ve şerefli. Kendisine eşsiz güzellikler, cömertlik ve yiğitlik sıfatları, yumuşak huy, faydalı ilimler, yüce ameller ve takva bahşedilmiştir. **[18a]** O, daima tesirli ifadelerini bu sözlerle süsleyip değerli kılar: “Marifet sermayem, akıl dinimin aslı, sevgi temelim, iştîyak merkebim, zikrullah yoldaşım, Allah’a güven bitmeyen hazinem, hüznün arkadaşım, ilim silâhım, sabır elbisem, Allah’ın rızası ganimetim, acz iftiharım, zühd sanatım, yakîn gücüm, sadakat şefi’im, Allah’a itaat hasbim (yetindiğim şey), cihat ahlâkımdır. Göz aydınlığıma gelince (o da) şüphe yok ki namazdır.” Yetenekli şair, mihter-i âlem Hz. Muhammed (Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) hakkında bu beyiti söylemiştir.

Rahmân, Muhammed’in benzerini yaratmadı; asla, bildiğim yaratmadı da

Peygamberliğin kaynağı ve mevcûdâtın övücü Hz. Muhammed’in (Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) güzel niteliklerini kalemle yazmak ya da sözle ifâde etmek mümkün değildir. **[18b]** Vâni Efendi’nin, (Allah’ın rahmeti onun üzerine olsun) Hz. Muhammed’in (Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) vasıflarını güzelce bir araya getirdiği bir Hilye-i Şerîf’i vardır ve varakamızı süslemek için burada yazılması uygun görülmüştür.

Hilye-i Şerîf

Hayrı açmaya başlangıç olan Cenâb-ı Hakk’ın Fettâh ismi ile başladık. Yardım sahibi Allah’ın nimetlerine şükrettik, kula gereken de O’nun nimetlerine şükretmektir.

Saygı ile Cenâb-ı Hakk’a hamdettik ve Hz. Muhammed (Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) olmasaydı, zaman ve kâinât olmayacaktı. Hz. Peygamber üzerine bizden salât ve selâm olsun.

Adı Ahmed olan Resûl, değerli, şerefli bir peygamberdir. Allah’ın yarattığı mahlukatının ahlak bakımından en üstünü, dost ve burhânıdır.

(O) Kureyşli , müjdecî, Hâşimî ve Mekkelidir. Ayrıca şan ve şeref sahibi, insanların en iyisi ve resûller topluluğunun sonuncusudur.

[19a] Hz. Peygamber en yüce özelliklerle donatılmış, derecesi yüksek önderdir. O, hiçbir insanın seviyesine ulaşamayacağı yüce bir dolunaydır.

O’nun yüzünün nuru güneş gibi parlar. O güzel, parlak yüzlü, dünyanın en yakışıklısıdır.

Kaşları yay gibi uzun, gözleri iri ve siyah ve göz beyazlığında kırmızılık bulunan ve gözleri doğuştan sürmeli; ağzı muntazam ve biraz büyük, burnu mütenâsib, göz kapaklarındaki kirpikleri ince ve uzun idi.

Güler yüzlü, seyrek dişli, tebessüm ettiğinde ve konuştuğunda ön dişleri parlar, sanki dişleri bir nur gibi görülür.

Yüz hatları pürüzsüz, endâmı düzgün, cevâb yumuşak, eli geniş, el ayası yumuşak, dolayısıyla bu durumdan teninin ipek gibi yumuşak ve düzgünlüğü anlaşılmaz mı?

Yüce ve güzel ahlâklıydı. Yüce şanına uygun O’nu kimse övemedi. Şayet O’nu medheden Hassân b. Sabit olsa bile.

Allah’ın O’nun sayesinde hayırlarla mükafatlandırmasını ve ashabından ve âilesinden merhamet sahibi Allah’ın rızasına kavuşturmasını ümit ederiz.

Ey insanların Rabbi! Biz kullarız bize iyilik, ihsan ve merhamet et ve acı. Çünkü sayı ve hesaba gelmeyen günahlarımız pek çoktur.

[19b] Bu kul aşırı günahlarından dolayı çok perişandır. Cismi küçük ve suçu pek çoktur. Senden beklediği iyilik ve ihsandır.

Bu şiiri nazmeden Vâni'nin günahı için ve kendisinde iman bulunan geçmiş ve gelecek nesiller için, senden isteği bağıştır.

Mihter-i âlem Hz. Muhammed (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) bâtinen evvel, zahiren ise sonradan gelir. Zira kutsal hadiste şu şekilde söylenmiştir: “Sen olmasaydın, sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım.” Bu âlemin var olma sebebinin mihter-i âlem Hz. Muhammed (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) olduğuna dâir pek çok delil vardır.

Şiir

Eğer Habibini yaratmayı dilemeseydi cümle mevcûdât da yaratılmazdı

Hz. Muhammed (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) peygamberliğini insanlara tebliğ etti ve emanetini yerine getirdi. Hidayete erişemeyenlerse O'nun hakkında yalan söylediler. Allah, Habîb-i Ekrem'in davasının sadık olması için nice apaçık mucizeler ihsan eylemiştir. **[20a]** Mesela ayın ikiye bölünmesi, taşların selam vermesi, mübarek parmaklarının arasından su akıtması, zehirlenmiş koyunun şehadet getirmesi, az miktarda yiyecekten çok sayıda insanı doyurması, duyularımızla bilemeyeceğimiz sırları açığa vurması ve bundan başka apaçık mucizeler gibi. En aşikâr mucizesi ise Kur'ân-ı Kerîm'dir. Çünkü bedevîler ve medenîlerin, cinler ve insanların tamamı bir araya gelse onun benzerini ispattan aciz olurlar. Nitekim şöyle buyrulmuştur: “De ki: Yemin ederim, bu Kur'an'ın bir benzerini ortaya koymak için ins ve cin bir araya gelip birbirine destek olsa dahi onun benzerini ortaya koyamazlar.”

Hz. Muhammed'in (salat ve selam onun üzerine olsun) nübüvveti ve risaleti açık âyetler ve mucizelerle ispatlandığına göre fahr-i âlemin bildirmesiyle tüm enbiya ve resullerin (Allah'ın selâmı onların üzerine olsun) nübüvvetleri ve risaletleri sabit olmuştur. Fahr-i âlemin verdiği haberlerde yalan yoktur zira bu açık âyetlerle kuvvetlendirilmiştir.

[20b] Şimdi bilinmelidir ki, bütün enbiya ve rûsul derecelerinin yüksekliklerine göre bazıları diğerlerine üstün kılınmıştır. Nitekim âyetle şöyle

buyrulur: “O peygamberlerin kimini kiminden üstün kıldık.” Resul, nebidir ve daha faziletlidir çünkü resul şariat sahibidir, nebi ise halife gibidir. Fakat bazı enbiyayı diğerlerinin üzerine daha üstün tayin edilmesi câiz değildir. Mesela Hz. Muhammed (selam onun üzerine olsun) enbiyanın tamamından üstündür denilir, fakat Hz. Yûnus (selam onun üzerine olsun) veya Hz. Nûh’tan (selam onun üzerine olsun) üstündür denilmez zira bu şekilde faziletli peygamberlerin eksiklikleri gizlenmiş olur.

Enbiya ve resullerin (selam onun üzerine olsun) tamamının sayısı belirli değildir ve sayıları konusunda farklı söylentiler vardır. Fakat ilk peygamberin Hz. Âdem (selam onun üzerine olsun), sonuncusunun Hz. Muhammed (selam onun üzerine olsun) olduğu açıktır.

[21a] Şimdi bilinmelidir ki, mucize ve keramet arasında fark vardır. Mucize enbiyaya, keramet ise evliyaya mahsustur. Peygamberlik davasının akabinde ortaya çıkan harikulade hallere mucize denir. Resul, mucize göstermekle mecburdur ve onu gizlenmesi câiz değildir. Velinin durumu ise bunun tersidir çünkü veli keramet göstermekle mecbur değildir; ancak gizlemesiyle mecburdur. Velinin, irşat edilmek isteyen kimseyi irşat etmede ve mücahedenin zorluğuna tahammül etmede yardımcı olması için bazen keramet göstermesi câizdir; ancak gururdan veya meraktan keramet göstermesi câiz değildir. **[21b]** Eğer bir veli gösterdiği kerametle övünürse veya onun için bu mucizedir derse Allah korusun kâfir olur ve velilik derecesinden düşüp mâlik olduğu şehirden gider denir. Firavun ve Deccal gibi bazı kâfirlerde olağanüstü bir şekilde ortaya çıkan olaylar mucize veya keramet cinsinden değildir. Ancak azaplarını artırmak için Allah tarafından yerine getirilen isteklerdir.

İstidrâcdır bir şeye bağlı değildir ancak azgınlıklarını artırmak içindir

Malum olduğu üzere, Hz. Muhammed’e (salat ve selam onun üzerine olsun) iman, bütün nebi ve resullere (Allah’ın selâmı onların üzerine olsun) imandır ve Kur’ân-ı Kerîm’e iman, bütün ilahî kitaplara, kıyamet gününe ve ahirete imandır. **[22a]** Hz. Muhammed (salat ve selam onun üzerine olsun) “Rabbine dön” davetine icabet ettiğinde altmış üç yaşındaydı. Hâk Teâlâ, dini ve müslümanların imanını ihyâ etmek için her yüzyılda şariatle amel eden, sözü geçen, hükümdarların bile kendini desteklediği, adalet, siyaset, fazilet ve diyanet ehli bir kimseyi gönderdi. Her yüzyılda

gelen âlimleri bir bir saymaya bu eserin tahammülü yoktur; fakat mezhep kurucusu Ebû Hanîfe (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) ilk yüzyılda yokluk köşesi olan bu dünyaya ayak basıp ikinci yüzyılda İslam dinini ihyâ etmiştir. Bu beyit Ebû Hanîfe'nin doğum ve vefat tarihidir:

Beyit

Nu'mân bin Sâbit Kûfe'de 80 (M. 699) yılında doğdu, 150 (M. 767) yılında yetmiş yıldan fazla olarak yaşadı

(Derkenâr: Ebû Hanîfe'nin (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) ecdadı Ebû Hanîfe b. Sâbit b. Tâvûs, b. Hürmüz, b. Nûşirevân-ı Âdil'dir. İmam Şâfiî'nin (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) ecdadı Ebû Abdullâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs, b. Şâfi' b. Sâib Abdullâh b. Yezîd b. Hâşim b. Abdülmuttalib b. Abdülmenâf'tır.)

[22b] İmam Şâfiî, ikinci yüzyılda fani dünyaya ayak basıp üçüncü yüzyılın son çeyreğine kadar dini ihyâ etmiştir. Aşağıdaki beyit, adı geçen İmam Şâfiî'nin (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) doğum ve ölüm tarihini vermektedir.

Hicaz ve Hameyn ehlinin şeref sahibi İmamı Şâfiî'nin doğumu 150 (M. 767) yılında, vefatı 204 (M. 820) yılındadır

Şimdi bu tertip üzere her yüzyıl içinde ilim sahibi birinin ortaya çıkıp dini ihyâ etmesi Allah'ın hikmetinin gereğidir. Gerçi içtihat kapısı hala kapalıdır ama bu meselede içtihat bitmiş değildir.

İman Bahsi. Ey sâlik! İman bahsinde çok fazla söylenmiş söz vardır fakat biz bu kitabın değineceği miktarı ve konuların özünü nakledip açıklayalım. **[23a]** İman, dille ikrar, kalple tasdiktir. Kalple tasdik olmayınca, yalnız dille ikrar etmek yeterli değildir. Bunun için münafıklara kâfir denir. Fakat İmam Ebû Mansûr el Mâturîdî'nin (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) sözüne göre iman sadece tasdikten ibarettir ve ikrar insanın dünya hayatında mümin olarak bilinmesi ve ona göre kendisine muamele edilmesi (ahkâmın icrası) içindir. İmam Şâfiî'ye (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) göre iman, dille ikrar, kalple tasdik ve rükunla amel etmektir. İmanın, hakikati bakımından eksilip çoğalması mümkün değildir. Fakat imanın sıfatları ve imandan ortaya çıkan nurların azalıp çoğalması mümkündür.

İman bahsinde meşhur bir soru vardır: Bir insanın ölüm vakti gelip ruhu bedeninden ayrıldığı zaman imanın hakikati ruh tarafında mı kalır yoksa beden tarafında mı? **[23b]** Eğer ruh tarafındadır denilirse, bedenın imansız kaldığını söylemek câiz değildir. Eğer iki tarafın da payıdır denirse, bu mümkün olmaz. Çünkü imanın eksik veya fazla olması mümkün değildir, hakikati paylaşmak mümkün değildir. “Ben sizin Rabbiniz değil miyim ?” hitabıyla ruhların bedenden tecerrüdü halinde iman hakikatleri ruh tarafında olur; fakat bedene girdikten sonra imanın nuru ve ziyası bedende bâkî kalır. Tıpkı miskin pamuğun üzerindeki etkisi gibi. Yukarıda zikredilen hitap eğer Hz. Âdem’in (salat ve selam onun üzerine olsun) sırtının yarılp belinden zürriyeti çıkarılıp her ruhun bedenine kavuşmasından sonra vâki olmuşsa **[24a]** imanın hakikati, Allah’ın kudretiyle her bir ruhun bedeninden ayrılıp Allah ruhları nerede muhafaza ediyorsa oradan yeryüzündeki ölülerin kabirlerine bir direk misali inip bir tarafı ruhta, diğer tarafı bedende olacak şekilde her iki taraf da iman nurundan faydalanır. Tefsir ve hakâyık kitaplarında bundan başka cevaplar da vardır. Şimdilik sana bu miktar cevap yeterlidir. Doğrusunu en iyi bilen Allah’tır.

Mukallidin imanının sahih olup olmadığı bilinmesi gereken diğer bir konudur. Mukallit diye Allah’ın vahdaniyetini açıklamada bir delile dayanmadan taklit eden kimselere denir. Mukallidin imanı, İmam Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve İmam Ahmed b. Hanbel’in (Allah Teala rahmet etsin) katında sahihtir çünkü mukallit olan kimsede hakikati tasdik mevcuttur. **[24b]** Fakat istidlali terk ettikleri için başka fasıklar gibi asi olup cezalandırıldıktan sonra mağfiret edilmesi câiz olur. Nihayetinde mukallidin cennete girmesi muhakkaktır.

Mutezile mezhebine göre bir kimsenin yaratıcıyı tevhit etme hususunda istidlale iktidarı yoksa o kimseye mümin denilmez. Bu meseleye ehl-i İtizâl ehemmiyet vermektedir. Fakat Allah’a şükürler olsun mezhebimizde bu meselede müsaâde (ruhsat) vardır. Günümüzde insanların çoğu mukallit olduğundan, eğer Mutezile ehlinin dediği gibi olsaydı işimiz çok zor olurdu.

[25a] Bilinmelidir ki, islam ve iman tek bir şeydir ve eş anlamlı isim türündendir. İmanın bulunduğu yerde islam bulunur ve islamın bulunduğu yerde iman bulunur. İkisi, kuûd ve cülûs (oturmak) gibi bir şeyin başka isimleridir. Âyet: “Kim

İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse (bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek ve o âhirette ziyan edenlerden olacaktır)." Ama bazılarına göre iman ile islamın arasında umûmî ve husûsî olmak üzere mutlak surette fark vardır. İmanın husûsiyeti, islamın ise umûmiyeti vardır çünkü iman, gizli itikatlardan; islam ise salih amellerden ibarettir. İmanın bulunduğu yerde islam bulunur; fakat islamın bulunduğu yerde her zaman iman bulunmaz. Zira bazı insanlar islam dini üzere görünse de itikadı bâtil olabilir.

[25b] İmam Ebû Mansûr el-Mâturîdî (Allah Teala ona rahmet etsin) hazretlerinin sözüne göre "İslam, Allah'ı keyfiyeti bilinmeyecek bir şekilde vahdâniyet sıfatıyla tanıyıp yükümlülüklerini bilmektir ve islamın yeri sadrdır (göğüs)." Bunun delili şu âyettir: "Allah kimin gönlünü İslam'a açmışsa o, Rabbinden gelen bir aydınlık içinde olmaz mı?" İman, Allah'ın ulûhiyetini âyetlerle bilmektir ve imanın yeri kalptir. Kalp, sadrın içinde yer alır. Bunun delili "Fakat Allah size imanı sevdirdi ve onu gönlünüze sindirdi" âyetidir. Marifet, Allah'ı ezeli sıfatlarıyla bilmektir. Marifetin yeri fuattır ve fuat kalbin içinde bulunur. Tevhit, Allah'ı vahdaniyetle bilmektir. Tevhidin yeri sırdır, sır fuatın içinde olmakla birlikte sırrın mevzisi gizlidir ve gizli yer hidayet nurunun mekanıdır. [26a] Âyet: "Onun nûrunun misali, içinde kandil bulunan bir kandilliktir. Kandil bir cam içindedir, cam inciye andıran bir yıldızdır; (bu kandil) doğuya da batıya da ait olmayan, yağı neredeyse ateş dokunmasa bile ışık veren mübarek bir zeytin ağacından yakılır. Nur üstüne nur. Allah nûruna dilediğini kavuşturur. Allah insanlar için misaller veriyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir." Hidayet nuru önce gizli bir mevzide, sonrada sırda parlar ve kul için tevhit fiili zâhir olup Allah'ı tevhit eder ve kendini putlardan uzaklaştırır. Sonra o nur fuatın içinde parlar ve kul için marifet fiili ortaya çıkar ve ârif-i billâh olur. Sonra o nur kalpte parlar ve [26b] kul için iman fiili meydana çıkar, bu "âmentü billâh"tır. Sonra o nur sadırda parlar ve kul için islam fiili ortaya çıkar ve salih ameller işlemeye başlar. Sonra o nur bütün azalara sirayet eder ve kul tüm günahlarından kaçınır, Allah'ın emirleriyle meşgul olur. Ehl-i takvâ olup "Allah katında en değerli olanınız O'na itaatsizlikten en fazla sakınanınızdır." âyetine uygun yaşar. Bu dört hususun yani tevhit, marifet, iman ve islamın tamamına din denilir. Âyet: "Allah katında din kesinlikle İslâm'dır." Şimdi yukarıda zikredilen İmam'ın sözü tamamlanmış oldu.

Şimdi mükâşefe ehli sufilerin insan nefesine ait uygun gördüğü bazı ibareleri bir miktar açıklamak uygun görülmüştür. **[27a]** Tefsîr-i Kebîr'in yazarına göre insan nefsi, nurlu cismin parçalarıdır ve insanın duyusal maddî varlığına (heykel-i maşûs), gül suyunun güle, ateşin kömüre nüfûz etmesi gibi kendine (maşûs) sirayet etmiştir. Herkesin “ben şöyle yaptım” dediği zaman, ben zamiriyle işaret ettiği hakikat o hakikattir. İnsanın duyusal suretinde, vücudu kendine tahsis (maşûs) edilmemiştir. İnsanın duyusal ve kendine özgü bünyesi tek bir kişide bâkî kalmaz, bedeninin parçaları çocukluk çağından ihtiyarlık zamanına kadar artıp azalır. İnsan, insan olması hasebiyle insandır, ziyade ve noksandan uzaktır ve ömrünün sonuna kadar bir arada var olur.

[27b] Yukarıda zikredilen görüş Mevlânâ Kemâl Paşazâde'nin de kabul ettiği bir görüştür; fakat filozofların benimsediği bir görüş değildir. Filozoflara göre insanın nefs-i nâtıkası, maddeden mücerrettir, cisim değildir ve his yolunu kabul etmez. Bu sözlerin kelam âlimlerinden İmam Gazâlî ve bazı sufilerce benimsendiği muvafık şerhlerde yazılmaktadır.

Şimdi bilinmelidir ki, nefs-i nâtıkada olan kuvve-i âkilenin fitratın başlangıcında akılla bilinebilir (makûlât) suretlerden tamamen yoksun olduğu mertebeden makûlâta ulaşmaya istidadı olduğu mertebeye “akl-ı heyûlânî (güç halindeki/maddî akıl)” denir. Suretten arınmış ilk heyulaya benzetilir, tıpkı çocukların akli gibi.

Sonra alet kullanmaya kadir olup içteki beş duyu (hayal, düşünce, vehm, hâfıza, hiss-i müsterek) ve dıştaki beş duyusunu (görme, işitme, koklama, dokunma, tatma) tasarruf ettikten sonra, onun için evvelî bilgiler hasıl olur ve nazarî bilgileri evvelî bilgiler temelinde elde etme melekesi kazandığı o mertebeye “akl-ı bi'l-meleke (meleke halindeki/mümkün akıl)” denir. **[28a]** “Kuvve-i kudsiyye” ise meleke halindeki aklın en son mertebesine verilen isimdir.

Sonra kuvve-i âkilede nazarî bilgileri idrak edip ne zaman isterse bu bilgiyi yeniden elde etmeksizin tekrar çağırabilecek bir kudrete kâdir olur. Bu mertebeye “akl-ı bi'l-fiil (fiil halindeki akıl)” denir.

Kuvve-i âkilede nazarî bilgiler hazır olduktan sonra devamlı olarak hazırda bekler, asla hatırlanması gecikmez ve onları daima müşâhede eder. Bu mertebeye “akl-ı müstefâd (kazanılmış akıl)” denir; çünkü bu mertebede faal akıldan istifade edilmiştir.

Şerh-i İşârât’da denir ki Nûr âyetinde kandillikten (mişkât) murat ilk mertebe olan akl-ı heyûlânîdir, camdan (zücâc) murat ikinci mertebe akl-ı bi’l-meleke, sabahtan (misbah) murat üçüncü mertebe akl-ı bi’l-fiil, ‘nur üstüne nur’dan murat dördüncü mertebe akl-ı müstefâddır. **[28b]** Muhakkak ki insanın hakikati esasen tek bir şeydir; ama onun içinde çeşitli mertebeler ve özellikler vardır. Bedeni yönettiği için ona “nefs-i nâtika” denir. İki tarafa sahip olup bir tarafı her şeyin başlangıcı olan Allah’a, diğer tarafı hayvanî nefse bakar. Allah yönüne teveccüh ettiği itibariyle buna “akıl” denir ve kendi canlılığı olup bedeninin canlılığına sebep olduğu ve bedeninin gücü ondan kazanıldığı için “ruh” denir. Ve her iki yönden gelen Allah’ın sıfatlarının nurları bizzat kendi zâtında bulunduğu için “sır” derler ve benzeri.

[29a] Yukarıda zikredilen usul, âlimlerin çoğuna göre makbuldür. Faraziyelerden birine “ruh” denilmesi soyut olması anlamındadır. Ruh, Allah’ın emri (Allah’ın “Ol” emriyle yaratıldığı) olduğu için mahiyeti malum değildir. Nitekim âyette şöyle buyrulmuştur: “Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: “Ruhun ne olduğunu ancak Rabbim bilir.” Ruhun mahiyetinin belli ve hangi türden olduğunu bildiklerini iddia edenlerin davası delilsiz bir iddiadır, işitmeye değer bir söz değildir. Ruhun mahiyetine dair bilgiye ulaşmak mümkünse de bu bilgiyi haber vermeye Allah tarafından izin ve ruhsat yoktur. **[29b]** İnsan nefsi bahsinde bu kadar tasarruf yeterlidir, bundan fazlası makbul değildir, ziyadesi ehline malum bir bilgidir.

Malum olduğu üzere, havf (korku) ve recâ (ümit) imanın gerekli unsurlarındandır. Mümin bir kimsenin “korku ile ümit arasında” olması gereklidir. Havf ile recâ, bir kuşun iki kanadına benzetilmiştir. Mesela bir kuşun kanatlarıyla uçmaya niyetlenip gitmek istediği yeri birden katetmesi gibi müminin de havf ve recâ ile meşakkatsiz bir şekilde matlûbuna ulaşması şüphesizdir.

Emn (umursamazlık) ile ye’isten (ümitsizlik) sakınmak gerekir; çünkü emn ve ye’is küfrü gerektirir. Nitekim âyette şöyle buyurulmuştur: “Allah’ın azabından emin olamaz”, “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin.”

Malum olduğu üzere melekler, Allah’ın kulu ve kulların da en cömerti olduğu için onlara iman etmek farzdır. **[30a]** İnsanoğlunun havası yani nebiler ve resuller (Allah’ın selamı onların üzerine olsun) meleklerin tümünden daha faziletlidir ve insanların avamı meleklerin avamından daha üstündür ve meleklerin havası insanların avamından üstündür. Eşârî mezhebi, meleklerin enbiyadan daha üstün olduğunu söyler ve delil olarak “O’nu, Ruh’ül Emin (Cebrail) indirdi.” âyet-i kerîmesini gösterirler. Melekler muallimdir (talim eden) ve enbiya müteallimdir (ilim tahsil eden). Öğretenin öğrenenden daha üstün olmasında şüphe yoktur demelerine cevap şudur: Muallim, vâcibü’l-vücûttur, ancak melekler ikisi arasında elçi ve vasıta, muallim değildir. Mûtezile mezhebi, melekler enbiyadan efdaldır demelerine delil olarak Kur’ân-ı Kerîm’de meleklerin zikrinin, enbiyanın zikrinden önce gelmesini göstermişlerdir. **[30b]** Bu tekaddümün şerefde ve rütbede tekaddümü bildirdiğini söylerler. Kitâb-ı Kerîm’de olan tekaddüm varlığı itibariyledir, şerefi bakımından değildir. Zira meleklerin varlığı, insanların varlığından önceye dayanmaktadır. Diğer cevap da meleklerin gizli, görünmez varlıklar olup insanların böyle olmamasıdır. Mahfî olan şeylere iman etmek daha kuvvetlidir ve iman ile emirde dikkat etmek lazımdır. Bu yüzden Kitâb-ı Kerîm’de ihtimam göstermek için melekler tekaddüm olunmuştur.

Şimdi bilinmelidir ki, insan, melek ve cin arasında fark vardır. İnsanoğlu “ecsâm-ı sakîle” (ağır cisimler) dendir. Vücudu zamanla gelişme, büyüme gösterir. Cismine münasip olan açıklıktan girer; cismine münasip olmayan açıklıktan girmesi mümkün değildir. **[31a]** Melekler ise “ecsâm-ı latîfe” (latîf cisimler) dendir. Ziyadesi ve noksanı var olabilir. Bazen bir iğnenin ucundan çıkacak kadar küçük, bazense Kâf Dağı misali büyük bir cisim olarak ortaya çıkar. Melekler, şehvet, nefis ve gazaptan uzaktır, Allah’ın emirleriyle görevlendirilmişlerdir. Allah’ın koyduğu kurallardan iğnenin ucu kadar bile sapmaları mümkün değildir, daima memur oldukları ibadetle meşgul olurlar. Nitekim âyette şöyle buyrulur: “Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredilene yerine getiren melekler vardır.”

Cinler de “ecsâm-ı latîfe”dendir. Ziyade ve noksanı var olabilir ve insanlar gibi şehvet, nefis ve gazap duygularına sahip olup muameleleri insanlarınkine benzerdir. **[31b]** Kitab-ı Kerîm’de olan emir, yasak ve akâid mevzularında insanlarla eşit düzeydedir. Bazı âyet-i kerîmelerle kullara, insanlara ve cinlere hitap edilmiştir: “Sizin için de (hesap sorma) vaktimiz olacak, ey sorumluluk yüklenmiş iki varlık!” Bu âyette geçen “sakalân”dan (iki varlık) murat insanlar ve cinlerdir. Bu bahis üzerine söylenen çok şey vardır, ihtilaflı sözleri birbir yazmaya bu eserin tahammülü yoktur, bu kadar ifade etmek yeterlidir. Allah doğruyu en iyi bilendir.

Yukarıda bahsedilen mevzularda iman etmek farzdır ve iman lafızları malumdur, bunları tekrar etmeye gerek yoktur. İman lafzı, içinde yedi unsuru barındırır ve bunlardan her birini yakîn ilmiyle kavrayıp asla şüphe ve tereddüte düşmemek farzdır. Zira imanın bereketiyle Hz. Muhammed’e (Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) yakın olup bu vasıtaıyla Allah’ın manevî yakınlığına erişmek muhakkaktır. “Allahım! (Bizi) iman edip imanda sebât edenlerden eyle ta ki manevi yakınlık kazanalım. Allahım! Bizim, ana babamızın ve hocalarımızın günahlarını bağışla ey merhametlilerin en merhametlisi.”

[32a] İkinci bölüm: Tarikatte sâliklerin âdâbı ve Matlûblarına vâsıl olmaları hakkındadır.

Yani bu bölümde tarikat ehlinin âdâbı ve matlûblarına hangi yollarla ulaştıkları beyan edilmiştir. Sözü edilen âdâbı açıklamadan önce bir miktar söze giriş yapmak ve halimizi anlatmak uygun ve münasiptir. Malum olduğu üzere matlûb, kulluk bilincinin olgunluğuyla manevî sultanlığın yakınlığına kavuşma ve görüşme istidadını edinip sultanlar pazarında seçkin olmaktır. Ancak ilâhî vahiyler kesilip Hz. Muhammed Mustafa’nın nübüvveti yeryüzünden silindiğinde bazı ashâb-ı kemâl kulluk derecelerine göre bir miktar âyin ve erkânı izah edip mihter-i âlem Hz. Muhammed’e (Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) düşkünlüklerini kesmemişlerdir. **[32b]** Ve bu vasıtaıyla sultanlar pazarına ulaşmaları kesilmemiştir.

Matlûb birdir, ama O’na ulaşma yolundaki âyin ve erkânın dereceleri ve virdleri çeşitlidir. Günümüzde her bir âyin “tarikât” diye adlandırılır, tarikât-ı Nakşibendî, tarikât-ı Halvetî gibi. İçinde bulunduğumuz zamanda mûteber tarikatlerin

âyin ve erkânına göre ubudiyet farz mıdır yoksa vacip midir diye sorulursa bunun cevabı farz da vacip de değildir olur. Belki daha uygun ve faziletli amel kabilinden olur. Lakin bir rüknün mihter-i âlem Hz. Muhammed (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) tarafından yapıldığı biliniyorsa, ona “sünnet” denilir. **[33a]** Maksat, Allah'ın rızasını kazanmaktır, hangi tarikatle olursa olsun Allah'ın rızası kulluk yapmakla elde edilir.

Malum olduğu üzere, mükellef bir kulun her işini ve sözünü şeriate uygun yapıp şeriat hükümlerine göre yaşayan bir kul olması farzdır. Şeriatın iki hükmü vardır; biri hükm-i cevâz ve ruhsat (izin hükmü), diğeri ise hükm-i efdal ve ahvattır (faziletli hüküm). Hükm-i cevâza şeriat hükmü denir ve hükm-i efdal tarafına hükm-i vera ve takvâ denir. Vera ve takvâ kavramları arasında fark vardır. Vera (helâl olduğu) şüpheli olan şeylerden kaçınmaya denir.

Şimdi bilinmelidir ki, Allah'a yakın olan kullar (ibâd-ı mukarreb) üç kısma ayrılır: Bunlara ehl-i hakikat, ehl-i tarikat ve ehl-i şeriat denir. **[33b]** Şeriatın ilk hükmüne cevaz ve ruhsat tarafı ve ikinci hükmüne efdal ve ahvat tarafı denir. Bir kimse bazen birinci hükümle, bazense ikinci hükümle âmil olursa o kişiye “ehl-i şeriat” denir. Bir kişi şeriatın ikinci hükmü olan vera ile devamlı âmil olup ruhsat tarafına hiç itibar etmezse, o kişiye “ehl-i tarikat” derler ve şartlarına bağlılık gösterdikçe tarikatın alametleri zahir olup kendinde nefsi yok etme hali (mahviyet-i nefis) ortaya çıkar ve hakikat kapısının anahtarı sanki eline geçmiş olur. **[34a]** Şeriatın ikinci hükmü vera ile âmil olup kalbinde Allah'tan başka her şeyi terk ederse ve kalbini O'na sağlam bir şekilde bağlayıp mûkaşefe mertebesindeki sufilerin “ibnü'l-vakt” ismiyle anılırsa, o kişiye “ehl-i hakikat” denir. Hakikat, tarikatın neticesi; tarikat ise şeriatın neticesidir.

Matlûba ulaşmak üç kapıdan geçmekle olur: İlk kapı şeriattır, şeriat kapısından girmeyen kişiye ikinci ve üçüncü kapının (tarikat ve hakikat) açılması mümkün değildir. Bir kimse eğer şeriat kapısından girerse o kişiye tarikat kapısının alametleri, tarikat kapısından girerse hakikat sırları zâhir olur. Şeriat kapısından giriş mihter-i âlem Hz. Muhammed'e (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) tâbi olmakla

olur. Nitekim âyette şöyle buyrulur: “De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin.”

[34b] Şeyh Harezmî Tâhir b. İslâm (kuddise sırruhû) hazretlerinin hizmeti zamanında mürşidi olan şeyh (Allah’ın rahmeti onun üzerine olsun) hazretleriyle konuştukları sırada şeriat, tarikat ve hakikat nedir diye sorunca şeyhi (kuddise sırruhu) mesela oruçlu bir kimse kasten yemek yese şeriatte bu orucun hükmü bâtil olur ve o kişi oruçluyken başkası hakkında gıybet ederse, hakikatte orucu batıl olur, şeriatte ise olmaz. Hakikat sırlarını anlamak mümkün değildir; ancak şeriat sahiplerinin beyan ettiği salih amelleri işleyerek Allah’ın koyduğu sınırları aşmadan hakikat sırlarına vâkıf olmak mümkündür. Tarikat ve şeriat birbirinin aynısıdır, ikisinin arasında aykırılık yoktur muhalefetine inananlar ise küfürle hüküm olanlardır diyerek cevabını sonlandırmıştır. **[35a]** Hakikat ve tarikatin şeriatin neticesi olduğu şeyhin kalamından da anlaşılmaktadır.

Malum olduğu üzere, ilim iki kısma ayrılmıştır: İlm-i zâhir ve ilm-i bâtın. Meşâyih-i izâm (kuddise sırruhum) ilm-i bâtını, “ilm-i kalp” olarak tanımlar. İlm-i kalp, ruhî bir ilimdir, “Tatmayan bilmez, ulaşmayan idrak edemez” sözü gereğince lezzeti sadece ehline malumdur ve ehlinden başkasına tarif edilmesi mümkün değildir. Meşâyih-i izâm (kuddise sırruhum) ilm-i zâhir ile ilm-i bâtını meyveli bir ağaca benzetmişlerdir. Lezzet almak ve o ağaçtan faydalanmak ağacın meyvesiyle olur. İlm-i bâtın meyve hükmündedir, ağacın kendisinde bir fayda veya tat yoktur. Her ne kadar ağacın gölgesinde oturmak ve yapraklarına bakmak lezzet, ağaçtan odun elde etmek ise fayda cinsinden olsa da meyvede olan fayda ve lezzet gibi değildir. **[35b]** İlm-i zâhir ise ağaç hükmündedir. Meyvenin var olması ağaca bağlı olduğu gibi ilm-i bâtın, ilm-i zâhir olmadan mevcut olamaz, ona muhtaçtır. Ama ilm-i zâhir, ilm-i bâtını mevcut olur. Zira ağacın var olması meyvesine bağlı değildir, bu şahadet-i vicdanla müspettir. Halk dilinde zâhir ilminin, bâtın ilmine mâni olduğunun söylenmesi ehemmiyetsiz, asılsız bir sözdür. Zâhir ilmine mâlik olanlarda bir cesaret ve gurur ortaya çıkar; ilmin kendisi zahir değildir. Zira bâtın ilmine sahip olanlarda nefis ayaklar altına alınır. **[36a]** Mahviyet-i nefis ile gurur zıt kavramlardır. Avam bu nükteyi idrak etmeyip dikkatsiz bir şekilde zâhir ilminin bâtın ilmine engel olduğunu söyler.

Şimdi bu iki ilimden asıl maksat bâtın ilmidir çünkü zâhir ilmi, bâtın ilmi olmaksızın mükemmel olmaz. Ve ilm-i rûsûm(zâhir), ilm-i hakikatsiz, güvenilir olmaz. İlm-i zâhirden murat, geçimini idare etme ve insan davranışlarının olgunlaşmasıdır. İlm-i bâtından murat, kalbi dünya kirlerinden arındırma ve bulanık, kirli sıfatlardan nefsi tezkiye etmektir. Kötü ahlaktan kaçınmak sözünün manası “Allah’ın ahlakı ile ahlaklanınız” hilyesiyle süslenmiş olmaktır. Makam kaygısına aldanmamış ve şehvetin esiri olmayan her âlimin nihayetinde Allah’ın yardım silsilesinin cezbesiyle o taifeye yoldaş olacağı muhakkaktır.

Malum olduğu üzere, mükellef bir kulun tevhit ve ibadet ilimlerini öğrendikten sonra Allah yoluna sâlik ve tarikat ehlinin matlûbuna mâlik olmak isterse, ilk önce gûnahtan uzak durması ve tövbe etmesi şarttır. [36b] İkinci olarak, Allah’a yönelip günahları terk etmesi gereklidir. Aksi halde ağır suçlar işler ve günahkar olur, vücudu günahlarının pisliğine bulanır ve bulaştığı surette ibadeti salahiyet bulmaz, ibadetin lezzetlerine ve ferahlatıcı haline hasıl olamaz ve kalp kederi ve karanlığı kaçınılmaz olur. Günah bir bağ gibidir, kişinin ibadet etme arzusunu engeller ve kişiyi matlûbuna ulaşmaktan mahrum eder. İnsanın kendini temizleyip paklayıp ibadete salahiyeti tövbeyle olur.

Nazım

Eksikliğini daima bilen kişiye sonunda noksansız lütuflar bahşedilir

Allah’ın yardımı kullarına erişince bütün günahlar tövbeyle temizlenir

[37a] O’nun rahmeti yönünde set yoktur, eşiğine geleni reddetmez

O, fazlıyla insanı değerli kıldığından İrem bağı ona tecelli mevkisi olmuştur

Malum olduğu üzere, mükellef bir kulun işlediği masiyet ikiye ayrılır. Bir kısmı, Allah korusun, şirktir. Şirk için tövbe yeterli gelmez, ilaç ise ona mukayyet olmaz. Kişi ancak imanını güçlendirerek bu gûnahtan kurtulur. Allah esirgesin eğer kişi dinden çıkarsa ve aklını kaybetme durumu ortada yoksa onun katli vacip olur. Masiyetin ikinci kısmı, tövbeyle hükümsüz hale gelip kişinin affedilmesi muhakkaktır. İkinci kısım da iki bölüme ayrılmıştır. [37b] Biri iradedir (meşîyyet) ki kulun Allah ile

kendi arasında ve kulun kendisiyle diğer insanlar arasında olur. Allah’la kendi arasındaki masiyet için tövbenin üç şartı vardır. İlki asi kulun işlediği günahtan kendisini uzaklaştırmasıdır. (İkincisi işlediği günahtan dolayı pişmanlık duymasıdır.) Ve üçüncü şartı, gelecekte bir daha aynı günahı işlememeye azimli ve kararlı olmasıdır. Bu şekilde yapılan tövbeye, “nasûh tövbesi” denir. Kur’ân-ı Kerîm’de yükümlü olduğumuz tövbe bu cinsten tövbedir. Allahu Teâlâ şöyle buyuruyor: “Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tövbe edin” Kulun kendi ve başka insanlar arasındaki masiyetinden doğan tövbenin şartı dörttür. Üç şartı yukarıda zikredilen şartlardır, diğeri ise o kişiyle gerek mal gerek sözle karşılıklı birbirlerini razı edip aralarındaki hakları yerine getirmesi ve bu konuyu defetmesidir. **[38a]** Bu şartlardan biri eksik olursa kulun tövbesi makbul olmaz ve tövbe bir şeye yaramaz, kişi isyan üzerine bâkî olur.

Şimdi bilinmelidir ki, tövbenin âdâb ve erkânı vardır. Bütün günahlardan tövbe etmeye ve Vâcibü’l-Vücûd’a inabe etmeye yönelen asi bir kul, önce tüm günahlarından uzaklaşıp onlardan vazgeçmeli, ardından mümkün olduğu kadar hasımlarını hoşnut edip kılamadığı namazları kazâ etmesi gerekir. Sonra yalvarıp yakararak Vâcibü’l-Vücûd’a yönelip Kur’ân-ı Kerîm’deki “Kim bir kötülük yapar veya nefesine zulmeder de sonra Allah’tan mağfiret dilerse, Allah’ı çok yarğılایıcı ve esirgeyici bulacaktır.” âyetini okumalıdır. **[38b]** Bu âyeti etraflıca düşünüp işlediği günaha pişman olarak istiğfar etmesi gerekir. Sonra kıyafetlerini yıkayıp kimseye görünmeyeceği ıssız bir yere gitmelidir. O ıssız yerde dört rekat hâcet namazı kılmalıdır. Sonra en kıymetli uzvun olan yüzünü toprakla bulayıp kirlettikten sonra, üzgün bir şekilde ağlayarak ve mümkün olduğu kadar günahlarını teker teker seslice sayarak kendi nefsinı aşağılaması gerekir. Sonra ellerini kaldırıp bu duayı okuması lazımdır: **[39a]** “Allahım, kaçak kulun kapına döndü. Asi kulun barışa döndü. Günahkâr kulun özürle sana yöneldi. Cömertliğınle beni affet ve beni fazlınla kabul buyur. Bana rahmetinle bak ey merhametlilerin en merhametlisi.” Bazı şeyhler de (kuddise sırruhum) bu duayı okumuşlardır: “Allahım, tevbe çocuklarını sabır kapısında sağlamlaştıır, bela yağın hevâ hastalığını iyileştir, faydalıyı kabul etmeleri için insanların kulaklarını aç, fikirlerin sevincini, yol kesen vesvese veren şeytandan selâmetli kıl, mücadele talihlilerini sinsi şeytanın pususundan gizle, bizi bu karanlıktan

yakîn aydınlığına çıkar, bizi sabahı görüp uyuyanlardan eyleme, kusurlarımızla bizi rüsva eyleme, rahmetinle canımızı günâhlarımızdan sonra alma ey merhametlilerin en merhametlisi.” Tövbenin âdâbı bu suretle olur. Eğer bir kişi bu şekilde tövbe edip bu şekilde yaşarsa, ibadete salahiyet ve tarikat ehlinin yoluna girmeye hak kazanır.

[39b] Malum olduğu üzere bundan sonra sâlik, mürşid-i kamile ve tarikat silsilesi Hz. Peygamber’e (selam onun üzerine olsun) dayanan bir şeyhin teftişine ve talimine muhtaç olur. Sâlikin mürşidi olmadan din yolunda seyretmesi ve âlem-i yakîne erişmesi mümkün değildir ancak kamil bir şeyhin vasıtasıyla olur. Şeyh, bu yolda kâmil ve veli mertebesine erişmiş bir rehber olmalıdır. Hz. Mûsâ (selam onun üzerine olsun) nübüvvet hilatiyle muazzez ve peygamberlikle vasıflandırılmışken her şeyden evvel Hz. Şuayb’a (selam onun üzerine olsun) on yıl hizmet etmeseydi vâcibü’l-vücûd ile konuşma şerefine layık olamazdı, “kelîmullâh” makamına ve “Ve onun için (Hz. Mûsâ) levhalarda yazdık” saadetine erişemezdi. **[40a]** Bundan sonra Hz. Mûsâ, ilm-i ledünni öğrenmek için Hz. Hızır’a (selam onun üzerine olsun) tâbi olmuştur. Âyet: “(Mûsâ ona) Senin öğrendiğin doğruya ulaştıran bilgidен bana da öğretmen için sana tâbi olayım mı? (dedi).” Bundan anlaşıldığı üzere bu yolda bir rehber lazımdır. Zira nefs, hevâ ve şeytanlar bu yolun haramileridir, müridi yoluna ulaştırmazlar. Mesela bir kimse tarikat yolunun başlangıcına şeyhin talimi olmadan girerse şüphesiz ki şehvanî yollara sapar, ahlakı zararlı hayvanların ahlakı derecesine düşer ve kalbinin karanlığından kurtulup ondan uzaklaşamaz. Nefs-i emmâresi, garip bir cisimde ortaya çıkar, o da beş duyu organına mahsus olduğu için kişide cünuniyet halinin görülmesi muhakkaktır. Bu yüzden tehlikeli yerlerden kurtulmayı sağlayacak ve oralardan geçmeye yardım edecek bir refik lazımdır. **[40b]** Âyet: “Ey iman edenler! Allah’tan korkun, O’na yaklaşmaya vesile arayın ve O’nun yolunda çaba harcayın ki kurtuluşa eresiniz.” Tahkik ehli, âyette geçen vesileden anlatılmak istenenin mürşid-i kamil olduğunu ve Allah’ın rızasını almak için mücahede etmenin ve mürşid-i kâmile tâbi olmanın ise, selamete erme sebebi olduğunu söylemişlerdir. Meşayih-i izam (kuddise sırruhum), kendi görüşleriyle sülûk edenleri, yırtıcı hayvanların çokça bulunduğu bir dağdan geçmesi gereken kişiye benzetir. Eğer kişinin bilgisi dağın yoluna vâkıf değilse, kendi düşüncesiyle geçtiği o dağda mutlaka vahşi hayvanların

saldırısına uğrar. Ama o dağın ahalisinden bir kişiye denk gelirse onun tarifiyle veya refakatiyle dağı şüphesiz sağ salim geçer.

[41a] Bu yüzden sâlikin kendi isteğiyle girdiği yolda şehvet düşkünü hırsızların ve zararlı hayvanların saldırısına uğrayıp helak olması dahi muhtemeldir. Nitekim Resulullah buyurmuştur ki: “Kendi görüşüyle yürüyen helâk olur.”

Bu yolda türlü türlü afetler ve şüpheler vardır. Nice ilim adamları rehbersiz bir şekilde bu yola ayak basıp helak olmuşlardır. Nice materyalist kimselerle teşbih, hevâ ve bidat ehli kendi istekleriyle bu yola girmişlerdir. Nihayetinde sarp geçitlerden geçemeyip her biri bir musibete ve şüpheye yakalanmıştır. **[41b]** Doğru yoldan çıkıp helak olmuş ve Allah korusun imansız ölmüşlerdir.

Bu yolda seyreden kişilerin başına türlü türlü olaylar gelir. Eğer kâmil bir mürşit tasarruf sahibi olursa müridde kabz (sıkıntı), melâlet (usanç) ve mizacında gevşeklik gibi bir zayıflık hasıl olduğunda latif hilelerle o fitratı yok eder ve ibadeti teşvik edip bu yoldaki alametleri artırarak onun iç yüzündeki şevk ve arzusunu ortaya çıkarır.

Bu yolda seyredenlerde pek çok hastalık ve illet ortaya çıkar. Fesat maddelerin galip geldiği durumlar olur, bu sebeple müridin talebinde ve seyrinde bozulmalar meydana gelir ve seyr ü sülûkundan geri kalır. Ancak mahir ve kalplerin tabibi bir tabip uygun ilaçlarla o illeti yok eder.

[42a] Sonra mürid bu yolda bir makama erişir ve onun ruhu beşeriyet kisvesinden soyunur ve İlahî nurdan bir nur parlayıp ona erişir. Ve beşeriyetin bâtil izleri ortadan kalkar. Nitekim âyette şöyle buyrulmuştur: “De ki: ‘Hak geldi, batıl gitti; zâten bâtil yok olup gitmeye mahkumdur.’ ” Bu makamda müridin gönül aynası huzur bulur ve onda ruhun tecellisi ortaya çıkıp kişide “ene’l-Hak” zevki zâhir olur. Sonra sâlik gururlanıp zanneder ki olgunluğa erişip hakikatin maksadına ulaşmıştır. Onun akıllı, anlayışlı ve vehmi bu makamdan yüce makamların olduğunu idrak edemez. O, Allah korusun “ene’l-Hak” makamına ne enbiya ne de evliyanın nâil olmadığına inanabilir. **[42b]** Bu halin, imanın gitmesine sebep olacağından korkulur. Bu halde onu gururundan kurtarıp o makamdan öteye, yüce derecelerin nazarına götüren ve o yüce mertebeleri isteme duygusunu teşvik eden kamil bir mürşit gereklidir.

Meşayih-i izâmın (kuddise sırruhum) bu konuda türlü türlü yazılı ve sözlü beyanı vardır. Eğer sâlik kendi isteğiyle matlûbuna nâil olamazsa, hak ederek az bir talimle, kısa bir zamanda matlûbuna erişmesi muhakkaktır. Güç bir durumdayken, hayret içindeyken (tahayyür) mürşid-i kâmilin erişmesi de ümit edilir. **[43a]** Sâlikin hemen yola koyulması lazımdır. Sâlik, mürşidi bilmeseyse de mürşid-i kâmil, sâliki derinlemesine bilir.

Mürşid-i kâmil talep etmekle mürşit tarafından bulunmak kesin midir değil midir? Meşâyih-i izâmın (kuddise sırruhum) kelimelerinden anlaşılan şudur ki insanların yaşama konusunda ihtiyaçları üç kısımdır: Bazıları malı, Arap atı, Acem esir, güzel kıyafetler, fazla yiyecek içecek gibi fuzûlî ihtiyaçları için ister. Bazıları giyecek hırka, yeterli yiyecek ve kalacak yer gibi yaşamın gerekli unsurları için mal talep eder. Ve bazıları ızdırıp halini defetmek ve setr-i avret kılmak için ister. **[43b]** Bu istekler herkesin içinde kendine nispetle gizli bir şekilde bulunurken, kişinin mürşid-i kâmil talep etmesiyle onu bulması mümkün değildir. Bin yıl ömrü olsa sonunda matlûblarına erişemeyip zayıf vücutlarının karınca ve yılanın yiyeceği haline gelmesi muhakkaktır. Fakat bu istekleri içlerinde gizli olmazsa dünya hayatına, ağacın aslından ayrılan dalları misali tabiatıyla var olan hayata, kanaat göstererek gece gündüz, sefil olmadan, kendinden geçmeyerek yukarıda anlatıldığı surette tövbe edip asıl mürşid-i kâmil olan mihter-i âlem Hz. Muhammed'in (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) sünnetlerini yerine getirir, beş vakit namaza devam eder ve Allah'ın koyduğu sınırları yarım adım bile aşmazsa bu samimi kulların bulundukları yerlere mürşid-i kâmilin erişmesi ümit edilir. Zira mürşit, tam olan insana kendini ilan eder.

[44a] İnsan, insan olması hasebiyle insandır ve insanın iki tarafı vardır: Bir tarafına zâhir denir, yani görünen bedenidir, diğer tarafına bâtın derler, yani kalbidir. İnsanın bütünlüğü bedenini bezemekle olmaz, ancak kalbini ilahî nurla bezemekle olur. Vâcibü'l-vücûd kalbe nazar buyurur. Bu yüzden insan kalbiyle insan olur, bedeniyle insan olmaz. Bir kimsenin kalbinde ilahî nurlar mevcutsa o kimseye mürşid-i kâmil kendini ilan eder. Eğer o kişinin kusurları varsa bu defa mürşit onu talim ve irşat eder.

Şiir

Hüsn-i hulku nefse ikbalinle istikmale bak

Çünkü insan nefsini ıslah ile insan olur

[44b] Malum olduğu üzere, sâlik zâhirini yani görünen kalıbını riyazet taşıyla kesip nefsine kahr etmesi ve onun isteklerine daima muhalefet etmesi lazım bir emirdir. Nitekim Hz. Muhammed (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) “Ölmeden önce ölünüz” buyurmuştur. İnsanın görünen bedenine “vücut-ı mecazî” denir ve o Allah ile kulun arasındaki engeldir. Nefsle mücadele edip o engeli uzaklaştırmak gerekir. Âyet: “Allah yolunda, gerektiği gibi cihad edin.” Cihatın hakikati, mecazî vücudu ortadan kaldırmaktır.

Nefsin zâtî sıfatları ikidir. [45a] Birine “hevâ”, diğerine “gazap” derler. Nefsin her ne kadar yerilmiş vasfı varsa bu iki sıfattan meydana gelir. Nefse kahretme ve mücâhede, bu iki sıfatın dengeli bir sınırdaki tutulmasıyla olup ifrat ve tefrite câiz değildir. Çünkü hevâ sıfatı bir kez elden giderse himayetsizlik ve gevşeklik ortaya çıkar. Bu zararların meydana gelmemesi için bu iki sıfatın makul bir sınırdaki tutulması lazımdır ve bunların denge ölçüsü ise şariat kanunudur.

Malum olduğu üzere, insanın nefsine kahretmesi umûr-ı erbaayla meşgul olmayla olur. Bunlardan biri açlıktır (cu'). Çünkü açlık kalbin kanını azaltır ve yağlarını eritip kalbe bir beyazlık verir. Ve kalp beyaz olduğu müddetçe hidayet nuru çokça parlar ve sırların keşfine yetki kazanır. [45b] Kalbin katılığıyla karanlık içindeyken nurun parlaması yine kalpte olur; ama bu defa sırların keşfine yetki kazanmaz. Bir kişi aç kalırsa, onun cismi ruh gibi hafif olur, aç olmazsa ruhu cismi gibi yoğun olur. Nitekim filozoflar “Karınlara acıktığı zaman bedenler ruhlaşır. Karın doyduğu zaman ruhlar bedenleşir.” demiştir. Riyazet ehli de şöyle demiştir: “Tokluk sâlik için keşif kapısını kapatır, açlık ve susuzluk ise keşfi açar.” Ve meşâyih-i izâmdan (kuddise sırruhum) şöyle nakledilir: “Tasavvuf ilmi söylentilerden öğrenilmez; ancak aç kalmakla, dünya nimetlerinden vazgeçmekle öğrenilir.”

Açlıkla nefsi terbiye etmede (riyazet) çok fayda vardır. [46a] Küfür halindeki bir kâfir açlıkla riyazet edip nefsini tezkiye ve kalbini tasfiye ederse öyle bir dereceye

ulaşır ki avamın göremediği gizli nesnelere vâkıf olur. İnsanların bazı hallerinden haberdar olur ve dünyevî işlerin olacağından haber verir. Mesela ruhbanlar ve filozoflar çok riyazet çektikleri için kendilerindeki hayvanî sıfatların çoğunu mahveder, ruhları hayal perdesinden bir parça kurtulup tecelliye hasıl olur. Ruhun nurları onların nazarında âşikâr hale gelir. Ama onlar için bu kurtuluş vesilesi olmaz; kurtuluşa yaklaştıkları halde makbul olmaz. Aksine onların küfürlerine, dalalet içindeki abartılarına ve istidracaya sebep olur ve her an gururları sebebiyle aşağı bir dereceye layık olurlar. [46b] Nitekim vâcibü'l-vücûd buyurmuştur ki: “(Âyetlerimizi yalanlayanları) hiç bilmedikleri yerden adım adım yıkıma götürürüz.”

Umûr-ı erbaanın diğer unsuru uykusuzluktur (seher). Uykusuzluk, kalbe cila verir, onu saflaştırır ve nurlandırır. Açlıktan elde edilen kalp saflığına, başka saflıklar düşülür. İnsan kalbi parlak bir yıldız, dönen bir ayna gibidir, ona kendinden bir hal hâsıl olur ve dünyanın alçaklığı ve ahiretteki yüksek dereceler görünür olur. Uykusuzluk, aç kalmanın neticesidir. Zira uykunun çokluğu, çok su içmekten dolaydır ve çok su içmek, çok yemek yemekten kaynaklanır. Dolayısıyla uykusuzluk, toklukla mümkün değildir.

Umûr-ı erbaanın bir diğer unsuru samt, yani sükûttur. Zira insanın selâmeti dilini tutmasıdır. [47a] Sükût, tarikatin şartlarındandır çünkü olgunluk kazanmak sükûtle olur.

Kelamın gümüş ise sükûtun altın olsun, zira olgun insanlar olgunluğu hep susmakla buldular.

Meşâiyih-i izâm (kuddise sırruhum) ihtiyaç duydukça bu şiiri söylemiştir. Zira dervişlerin vasıflarını anlatanlar derviş “Dervişlerin hepsi yoksuldur, uykuları ise zarûridir” kelamıyla nitelendirmişlerdir. Söz, altına benzetilmiştir, onu israf etmeyerek yerinde harcamak gereklidir.

Beyit

Bu söz altındır gönlün içinde topla, hayal terazisinde tarttıktan sonra harca

Umûr-ı erbaanın son unsuru halvettir. Zira halvet halindeyken nefis, şekâvet (yoldan çıkma) sıfatıyla nitelendirilmiş olmayıp hevâ ve şehvet tarafından kendine

yardımda bulunulmaz. **[47b]** Halvetle kalpte bütünlük sağlanır ve huzur hasıl olur, huzurun ise kulluk sebebi olduğu muhakkaktır. Bu yüzden de halvet, Halvetiye tarikatının en büyük şartıdır. Onlar nefislerini hapsedip dünya bağlarından zâhir ve bâtın duyularını keserler. Nefis tezkiyesi ve gönül tasfiyesinde halvetin en büyük vesile olduğu şüphesizdir.

Malum olduğu üzere, din yoluna sâlik olmanın temeli ve gaybî makamlara erişmenin esası, halvet ve uzlete girip halktan bağlarını koparmaktır. Enbiya ve evliyanın cümlesi tarikat yolunun başında halvet ve uzlet etmedikçe maksatlarına erişememişlerdir. **[48a]** Örneğin mihter-i âlem Hz. Muhammed'in (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) Hirâ Dağı'nda halvet ve uzlet etmesi meşhurdur. Ayrıca Vâcibü'l-vücûdun kelim-i şerifini işitmeye layık olduğu için Hz. Mûsâ'ya (selam onun üzerine olsun) halvet sebebi vasıtasızca kolay kılınmıştır. Âyet: "Mûsâ'ya kırk gece için söz vermiştik."

Eğer bir sâlik kırk sabah samimiyetle halvet ederse hikmet çeşmeleri gönlünden diline cereyan eder ve kalbi hikmetle dolar. Nitekim Hz Muhammed (resulullah s.a.v) şöyle buyurur: "Kim ki Allah'a kırk sabah ihlas üzere dua ederse o kişinin kalbinden diline hikmet pınarları akar." Bu halvet "çile ve erbain" olarak da adlandırılır. Erbainin sekiz şartı vardır. Bu sekiz şarttan biri bile eksik olursa maksadın tamamen elde edilmesi çok zor olur.

[48b] Erbainin ilk şartı kişinin kendini ölü gusl eder gibi yıkadıktan sonra evinde oturmasıdır. Halvethanesini mezarı farz etmeli ve abdest, namaz ve ihtiyacını karşılamak haricinde dışarıya çıkmamalıdır. Halvethanesi karanlık ve küçük olmalıdır. Beş duyusunun dikkatini dağıtmaması için önüne perde asmalıdır ki içeri hiç aydınlık olmasın ve ses girmesin. Ruh, iç duyularla meşgul olup dış dünyaya gözü kaymamalıdır ki âlem-i gayba vâkıf olsun. Sonra ruh, gayb âlemiyle ünsiyet kurar ve halktan soyutlanıp yüzünü tamamen Hakk'a çevirir.

Halvetin ikinci şartı daima abdestli olmaktır. **[49a]** Zira abdest şeytanın yolunu bağlar. Abdest alınırken kullanılan organlar münevver olur ve bu nur şeytana mızrak gibi dokunur. Bu yüzden "Abdest müminin silahıdır." buyrulmuştur.

Halvetin üçüncü şartı “Lâ ilâhe illallâh” zikrini devamlı çekmektir. Nitekim şöyle buyrulmuştur: “Onlar ayakta dururken, otururken, yatarken hep Allah’ı anarlar” Bu âyet-i kerîme zikrin devamlılığına işaretir.

Dördüncü şartı nefy-i havâtırla³⁴⁴ meşgul olmaktır. Âyet: “İçinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker.” Bu âyet-i kerime nefy-i havâtıra işaretir. Çünkü kalp, maddî âleminin nakışlarından uzak olmazsa gaybî müşâhedelere ve ledünnî ilimlerin nakışlarına uygun hale gelip ruhanî keşiflere ve Allah’ın tecellisinin nurlarına layık ve kâbil olamaz.

[49b] Beşinci şartı oruçtur (savm). Oruç beşerî alakaları keser ve kişideki hayvanî sıfatları yok eder. Nitekim kudî hadiste şöyle buyrulmuştur: “Oruç benim içindir, onun mükafatını ben vereceğim”

Altıncı şartı sükûtu devam ettirmektir. Sâlik sadece şeyhiyle gerektiği miktarda konuşmalı, başka kimseyle kelam etmemelidir. Sâlik, vâkiasını³⁴⁵ keşfedip ahvâlini anlatmak için daima “Kim diline sahip olursa kurtulur.” hükmüyle amel etmelidir.

Yedinci şartı sâlikin kalbini, şeyhinin kalbine murakabe etmesidir. Daima gönlünü şeyhin gönlüne karşı tutup medet istemelidir ki gaybî fetihlerin ve Rabbanî lütufların esintileri şeyhin gönlünün penceresinden müridin gönlüne erişsin. Zira denilmiştir ki “kalpten kalbe yol vardır.” Müridin gönlü şehadet âlemine alışık olup gayb âlemine aşinalığı yoktur. **[50a]** Şeyhi vasıtasıyla derece derece âlem-i gayba aşına olur.

Sekizinci şartı Hakk’a ve şeyhe itiraz etmemektir. Hakk’a karşı gelmemek gaybdan kendine gelen kabz ve bast (sıkıntı-gevşeme), renc ve maraz (sıkıntı-hastalık) gibi hallere razı olup teslim olmaktır. Şeyhe itiraz etmemesi ise kulun şeyhinden duyduğu söze, gördüğü fiile ve sıfata her ne olursa olsun itiraz etmeyip kendisini

³⁴⁴ Havâtır tasavvuf terminolojisinde “sâlikin kalbine Hak’tan, melekten, nefisten veya şeytandan gelen hitaplar, sesler anlamına gelmektedir. Hak hâtırı insanı uyarır, yapması gerekli olan şeyi ona emreder. Melekten gelen hâtır bir teşviktir; insanı hayırlı işlere yöneltir. Nefisten gelen hâtır ya bedeninin tabii ve zorunlu ihtiyaçlarıyla veya bunun üstündeki aşırılıkla ilgilidir. Şeytandan olan hâtır ise bir kışkırtmadır; günah ve haram olan işleri çekici gösterir, insanı bunlara yöneltir. Bkz.: Süleyman Uludağ, “Havâtır”, **DİA**, C. 16, İstanbul, TDV, 1997, s. 526.

³⁴⁵ Vâkıa uyku ile uyanıklık arası bir haldeyken meydana gelir ve rüyaya benzemekle birlikte esasen ondan farklıdır. Zikir sırasında sâlikin kendinden geçip gaybet halinde kalbine birtakım remizler doğmasıdır. Bkz.: Hür Mahmut Yücer, “Vâkıa”, **DİA**, C. 42, İstanbul, TDV, 2012, s. 470.

şeyhinin tasarrufuna teslim etmesidir. Zikredilen bu şartlardan en önemlisi şeyhe teslim olmaktır.

İnsanlarla kaynaşmada tehlike vardır. Zira insanların çoğu dünyayla meşguldür. **[50b]** Dünyayı talep eden kimselerle su içinde yürüyen kişilerin adımları değişir. Dünya ile meşgul olanlara dünya hususunda zarar gelmesi muhakkaktır. Hz. Muhammed (salat ve selam onun üzerine olsun) buyurmuştur ki “Dünyaya meyleden, suda yürüyen insan gibidir. Suda yürüyen kimse ayaklarını ıslatmadan suda yürüyebilir mi?” Ayrıca “insanlarla içli dışlı olmak iflas alametidir” de denilmiştir. İflas kelimesinden murat, kıyamette eli boş olmaktan kinayedir. Yoksa iflas gözle görülen bir şey değildir.

Bir kimse yukarıda bahsedilen surette nefsinin tezkiye ettikten sonra, tarikat yoluna girmek için kendinde bir yetki hâsıl olduğu zaman çevresiyle bu konuyu mülâhaza eder. Hz. Muhammed’e (selam onun üzerine olsun) kadar irşat zinciriyle bağlı olduğu hüsn-i zan olunan bir şeyhe bağlanır ve sâlikin kendi şeyhi hangi tarikatten ise, o tarikatın âyin ve erkânını iyice öğrenip vaktini boşa harcamadan muteber zikirlerine devam etmesi gerekir. **[51a]** Fakat şeyhlik makamında oturan şeyhlerin, iyice araştırıp denedikten sonra, sâlikin fiil ve sözlerini şeriate uygulaması lazımdır. Hemen bağlanmamalıdır.

Şeyhlik makâmının şartları vardır. O şartları teftiş ve tecrübe edip fiil ve sözlerini şeriate tatbîk ettikten sonra, sâlikin şeyhe bağlanması gerekir. Şeyhlik makamının şartlarının haddi hesabı yoktur. Lakin görünüşte şeyhin yirmi sıfatla nitelenmiş olması lazımdır ve bunlardan biri bile eksik olursa, o eksiklik miktarınca şeyhlik makamına hâlel gelir.

[51b] İlk sıfat itikattır. Şeyh, müridi bidate bırakmamak için ehl-i sünnet ve cemaat itikadıyla bezenmiş ve bidatla kirlenmemiş olmalıdır. Zira bidat ehlinin tutumu selamete erme sebebi değildir.

İkinci sıfat ilimdir. Mürid, zarurî bir meseleye ihtiyaç duyarsa şeyh, ona haber verip onu bilgilendirebilmek için zarureti miktarınca şeriat ilmine vâkıf olmalıdır.

Üçüncü sıfat akıldır. Şeyhin müridi tertip etmede şeyhlik şartlarına bütünüyle iltizam ve ihtimam gösterebilmek için aklı ve firasetiyle dünya yaşamı kâmil olmalıdır.

Dördüncü sıfat cömertliktir (sehâvet). Şeyh cömert olmalıdır, çünkü mürid ihtiyaç duyduğu zaman çaba gösterip müridin zarurî ihtiyaçlarını gidermeli ve zihnini başka şeylerle karıştırmamalıdır.

[52a] Beşinci sıfat cesarettir (şecâat). Şeyh, bahadır ve yürekli olmalıdır. Böylece halkın kınamasından ve fitnesinden korkup zihnini bulandırmamalıdır.

Altıncı sıfat iffettir. Şeyh namuslu olmalıdır ve şehvet duygusu, nefsine galip gelmeyip dengede olması gerekir. Ayrıca latife yoluyla kadınlara ve delikanlı gençlere iltifat etmemelidir ki mürid töhmet edip şüpheye düşmesin. Zira müridin karşı koyma gücü azdır, kolayca kazancına halel gelir.

Yedinci sıfat ulvî himmettir. Yani himmeti yüce olmalıdır, dünyaya ve ehl-i dünyaya iltifat etmeyip sadece zarureti miktarınca râğbet etmelidir.

Sekizinci sıfat şefkattir. Şeyh, müride karşı şefkatli olmalı ve onu nezaket ve hoşgörüyü işe ısıdırmalıdır. Müridin kapasitesi olmayan bir işi teklif etmemeli, daima müridin dinî ve dünyevî ahvaline mukayyet olmalıdır.

[52b] Dokuzuncu sıfat yumuşak huylu olmaktır (hilm). Yani güçlülere göğüs germeli, her şeye çabucak öfkelenmemelidir.

Onuncu sıfat bağışlamaktır. Yani müridin suçunu affedici olmalı ve nasihatle ona ilaç olmalıdır. Eğer ilaç yeterli değilse uygun bir şekilde cezalandırmaya riâyet etmelidir.

On birinci sıfat güzel ahlaktır (hüsn-i hulk). Şeyh, müridin kendinden iyi huylar öğrenebilmesi için iyi huylu olmalıdır.

On ikinci sıfat fedâkarlıktır (îsâr). Şeyh, müridin işlerini kendi işlerine tercih edebilmek için ikramkâr ve fedakâr olmalıdır.

On üçüncü sıfat keremdir. Şeyhte, müridine velayet bağışlayabilmek için velilik mertebesi cömertliği olmalıdır.

On dördüncü sıfat tevekküldür. **[53a]** Şeyhte tevekkül kuvveti tam olmalıdır ki müridlerin rızık sebebine kalbi daralmasın ve geçim derdi korkusundan onları reddetmesin. Herkes rızıkıyla ve bereketiyle geldiğinden mürid ister bir tane ister bin tane mürid olsun diyebilmelidir.

On beşinci sıfat teslimdir. Şeyh kendisini gayba teslim etmelidir. Müridlerin ne gelişine hırslanmalı ne de gidişine üzülmelidir.

On altıncı sıfat rızadır. Hakk'ın kazâsına razı olmalı ve müridleri terbiye etmede en uygun yolu tercih etmelidir.

On yedinci sıfat vakardır. Şeyh ağırbaşlılıkla ve hürmetle müridi zinde tutmalıdır. Böylece müridin gönlü şeyhin vakarıyla dolup zâhirde ve gâipte terbiyeli olur.

On sekizinci sıfat sükûnettir. Yani şeyh sakin ve dingin olmalı, başladığı hiçbir işte acele etmemelidir.

[53b] On dokuzuncu sıfat sebattır. İşlerinde kararlı ve azimli olmalıdır. Müridine karşı vefâlı ve güzel sözlü olmalı, sebatsızlık ve bidatla müridin dostluğunu yitirmemelidir. Hiçbir davranışıyla müridden yardımını eksik etmeyip onun emeklerini boşa götürmemelidir.

Yirminci sıfat heybettir. Müridin gönlü şeyhin heybetinden daima şikest olmalıdır.

Şeyh bu olgunlukla, ahlakla ve vasıflarla nitelenmiş ve bunları huy edinmiş olsa şüphesiz ki sadık mürid en kısa zamanda onun devleti penâhında ve himmeti cenâhında isteğine erişir. Bununla birlikte müridin de irade sıfatıyla bezenmiş ve müridlik âdâbı ve şartlarıyla terbiye almış olması gereklidir. **[54a]** Zira müridlik sıfatı, insaniyet sıfatlarından değildir. Belki Hak teâlâyâ mürid olma sıfatının nurlarından bir parıltıdır. Yani müridlik Hak teâlânın zâtının sıfatıdır. Allah, bu sıfatla kulunun ruhuna tecelli etmedikçe irâde nurunun aksi kulun kalbinde ortaya çıkmaz; o kul mürid olamaz. Mürid iradesine sâdık kalıp zorluklara sabretmeli ve nefsiyle daima mücâhede etmelidir.

Malum olduğu üzere, sâliklerin bu sıfatlarla muttasıf olan bir şeyh-i kâmiliden inâbe alması ve onun nasihatini yerine getirip samimiyetle ve usûlüyle zikirlerine devam etmesi gereklidir. Şeyhte, Allah'ın yardım silsilesinin cezbeleri ve irşat etme kabiliyeti yoksa bile müridin şüpheye düşmemesi ve virdlerinden usanmaması gereklidir. **[54b]** Zira tekkelerde önceki şeyhlerin güzel kokuları mevcuttur, bunu anlamak için ise samimiyet gerekir. Eğer sâlik samimi olursa matlûba erişmede başka yollardan yardım alması umut edilir.

Sâlikin nefsini tezkiye edip öğrendiği zikirlerle devam etmede “ibnü'l-vakt” olması gerekir. Sufilerin ibnü'l-vakt demelerinden murat şudur: Zaman mâzî, müstakbel ve hal olmak üzere üç kısma ayrılır. Geçmiş için geri dönüş yoktur, gelecek için hüküm yoktur ve şimdiki zaman için beklemek yoktur. Ayrıca “Geçmiş anılmaz, gelecek görünmez, şimdiki zamanda da yaşanır” demişlerdir.

[55a] Şimdi bilinmelidir ki, vakit, zamanın arasında dar bir geçittir. Bir tarafı geçmişe, bir tarafı geleceğe dönük, hızla sona eren faydalı bir şeydir. Sadık bir sâlik yalnız bir vaktinde öyle bir makama ulaşır ki ömrü boyunca o yüceliğin himayesinde olur. Nitekim Resulullah (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) buyurmuştur ki: “Benim, Allah ile öyle anlarım olur ki, ne bir mukarreb melek, ne de mürsel bir nebi öyle bir yakınlığı elde edebilir.” Sufinin ibnü'l-vakt olması doğuştan gelen bir vasıf değil; onun işine olan bağlılığı sebebiyledir.

Malum olduğu üzere, şeyhin özünde irşat kabiliyeti yoksa yukarıda anlatılan tehlikeli merhalelerden yani şehvete düşkün hırsızlardan ve hayvan mertebesindeki ahlaktan korkulmaz mı diye sorulursa bunun cevabı şudur: **[55b]** Tehlike, sâlikin şerî hükümlere riayet etmeyen birine sâlik olmasıyla olur; sâlik şeyhin taliminde olursa tehlikeden korkulmaz. Mürşid-i kâmilin yardımını başka yollarla da mümkündür. Fakat sâlikin bağlandığı şeyhin olgun olmadığı durumlarda o makamdan bir miktar ileriye geçemez. Bu durumda başka yoldan yardım gelinceye kadar durup bir miktar zorluğa katlanır. Mesela o makama inabe etmeden ulaşmış olsa delilik hali kesindir. Fakat tövbe-kâr olması vesilesiyle delilikten korkulmaz.

Şimdi bilinmelidir ki günümüzde, tekkelerde şeyhlik yapan şeyhlerin çoğunda yukarıda zikredilen vasıflar mevcut değildir. **[56a]** Bu sebepten ben de kimseden

tövbekâr değilim ve genç yaşımdan ötürü nefis ve arzularıyla mücâhede edip kendimi hazırlamak üzereyim. Zira her şey için bir hazırlık süreci vardır. İnsanın hazırlığı ise gurbetle seferdir. Bu fakirin seferi ise kendi hikmetinden olmayıp ancak Allah'ın hikmetinin gereğidir.

Seferde üç çeşit haslet vardır. İlki evliyaları ziyaret edip onlardan nasihat dinlemektir. Diğeri, mürşid-i kâmilî talep etmektir. Sonuncusu ise, kıymetli yerleri ziyaret etmektir. Bunun için derviş zümrelerinin çoğunu seyyâhlar oluşturur. Fakat seyyahların çoğunun muradı bu üç haslete ulaşmak değildir; ancak bir miktar dünya kazancı elde etmek içindir. Bu fakiri ayıplamayın, zira bu tamamında değil, genelinde böyledir.

[56b] Nefis, seferin meşakkatiyle asi tabiatından iman tabiatına dönüp haşinliğini ve kuruluğunu giderir. Ben de bu şekilde gurbet belasıyla nefsimle mücadele ve mücâhede etmek üzereyim. Hatta bir gün medrese öğrencileriyle müzakere ederken dersimizde bu âyet-i kerîme karşımıza çıktı: “Ey Âdemoğulları! Size ‘Şeytana kulluk etmeyin, o sizin için apaçık bir düşmandır demedim mi?’ ” Görünüşe göre bu âyet, medrese öğrencilerine beyan ve mana açısından nefsimize imanı telkin etmekteydi. O anda aciz zihnime külfetsiz ifadelerle bir miktar beyit zuhur edince yazıya dökmüştüm. Bu varakamızı terkip ettiğimiz vakit bu sebeple yazılması münasip görülmüştür.

Aciz zihnime doğan beyitler

Allah’a şükürler olsun ki insana şekil verdi, sana layık olan da Rahman’ın sözüne uyarak ibadet etmektir

[57a] Allah'ın o tek bir sözle cümle varlığı yaratma iradesinden onun kudretini anladım

Allah'ın tüm ruhları ezelden yaratması ve “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” diye onlara hitap etmesi Kur’ân-ı Kerîm’de yazılmıştır

O ruhlar iki tür oldu; “evet yâ Rab” diyenler Allah'ın sultanlığının yakınlığına erişerek Allah'ın kulu oldular

Onlar Hak'tan gayrısını terk edip evsiz bir şekilde gezdikleri için bekâ ehli oldu ve sonsuz bekâyı buldular

Diğer tür ruhlar bu çağrıya “hayır” dedi çünkü onlar tevhidi bilmezler ve bu irfâna ulaşamazlar

Yüce Allah bizi “evet yâ Rab” diyenlerden etsin, mîzân terazisine ihtiyaç duymadan cehennemden uzak tutsun

Gel ey gâfil insan aslın hangi maddedendir anla, senin menîden olan aslın var olmana yetmiştir

O yüce Allah, babanın zürriyetinde sana önce vücut verdi, sonra da bir incinin sedefte yetişmesi gibi annenin rahmine düştün

[57b] Orada vücudunun tamamlanması için nice zaman durdun, sonra Rabbânî lütuf erişip seni bu dünyaya ulaştırdı

Bir an aslını unuttun ve devamlı nefsine uyduñ, bu yüzden seni ihsana sevk etmeyecek perişan bir haldesin

Neden bu iblise uyup ona kulluk ediyorsun? Meğer şeytana uyduğun için senin özün cinmiş

Bu dünyada gururlanıp gezmek, türlü türlü ahkâm edip gezintiye çıkmak sana yaraşır mı?

Aczini bilerek sen de Allah'a kul ol, zira bu mal mülk elden gider kabire çıplak girersin

Ey gafil insan! Bu dünya mülkünden vazgeç, onunla gururlanma zira ecel geldiğinde kurtuluş yolu bulunmaz

Şeriatte söz ediyorsun ama hakikatte değilsin sen. Nefs-i emmâre olan nefsinin ortadan kaldır ve imana eriş!

[58a] Beş vakit namazı layıkıyla tamamlamazsan başkalarının ayıplarını görürsün ve büsbütün isyana girersin

Bütün nimetler senin içindir, buna daima şükret. Nefis ve arzularından geçip Allah’a tövbe et

Ayın ve güneşin döndüğü bu felekler senin içindir. Sen de Allah’ın lütfunu anlayıp dünyada kendinden geçmiş bir halde gezme

Allah’tan feyiz iste, bir gün sana ilham olsun. Marifet ilmine vâkıf ol, ledün ilmi ruhun gıdasıdır

Damağında ufukları güzel kokulandıran Rabbanî feyizlerin kokusu olursa misk ve reyhana ne hacet!

Vahdet denizine ulaşip şeriat mülkünü tut, oradan emsali görülmemiş bir inci çıkar

Seni de muhtaç etmemesi için Hakk’a daima niyaz et çünkü yoksulluk insanı yakıcı bir ateşe atar

[58b] Can kulağıyla dinleyerek sözümü tamamen anla, eğer nasihatimi dinlemezsen sonra girersin zindana

Allah’tan ümidini kesme, O’nun merhamet kapısına git ve seni, günahlarının bağışlanmasına eriştirmesini iste

Kapına gelip el bağlayan âciz, günahkâr bir kulum. Yâ Rab! Kapında ağlayarak duran kuluna inayet et.

Bu Sıdkî kulunu suçundan, günahından geçerek affet ve onu cennetde hurî ve gılmana sohbet arkadaşı eyle

İnsan daima kendi nefsine nasihat edip onu tezkiye ve terbiye etmelidir. Zira bir gün kâmil bir şeyhe rast gelirse mürşit onun kabiliyetini anlayıp ona bir miktar zikir öğretsin ve kendini ona bildirsin. Eğer bir kimse nefsine nasihat vermez ve terbiye etmezse o kişi hayvanlara benzetilir. **[59a]** Bu mahalde taneler saçan ağzını toplar ve vücudu karınca ve yılanın yemeği haline gelir.

Sâlik, hakkında iyi kanaat beslenen bir şeyhe başvurup tarikate girmek isterse o şeyhle görüşmesinde bir takım izân ve erkân vardır. Fakat bu kurallara Anadolu

vilayetlerinde rastlanmadığından ve onlar edâ edilmediğinden beyan etmedik; ancak o âdâb Hicaz ve Irak'ta yaşayan şeyhlere mahsustur.

Şimdi bilinmelidir ki zikir iki bölüme ayrılır: Biri taklîdî, diğeri ise tahkîkîdir. “Taklîdî zikir” avamın yaptığı zikirdir. Mesela bir kimsenin eşek üstüneyken veya dükkanında hürmet göstermeden, gönlü başka yerlerde dolaşırken çektiği zikre taklîdî zikir adı verilir. Bu zikrin sonucunda herhangi bir alamet gözlenmez ve zikir fayda vermez.

[59b] “Tahkîkî zikir” ise abdestli bir şekilde temiz bir yerde kibleye karşı oturup zikri dille tekrar ettikçe kalple de manasını iyice düşünmektir. Mürid, şeyhin öğrettiği zikrin tamamını kalben tekrar etmeli, taklit yoluyla yapmamalıdır. O tahkîkî şekilde zikreder ve zikrin kurallarına riayet ederse ruhun nazarı kademe kademe hicaptan kurtulup çeşitli nurları müşâhede eder. Ve abdest aldığı anda abdestin nurunu da müşâhede ettiği zamanlar olur. Nitekim Şeyh Ebu Said'in (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) müridlerinden biri abdest alıp halvete girmiş ve sonrasında bir nur zâhir olmuştur. Bunun üzerine mürid nâra atıp dışarı çıkmış ve koşup “Ben Hak Teâlâ'yı müşâhede kıldım.” demiştir. **[60a]** Sonra şeyhi onun durumunu anlayıp yanına çağırarak ve “O nur, senin abdestinin nurudur, sen henüz Cenâb-ı İzzet'in makamına yaklaşmaya çok uzaksın” demiştir. Hakiki mürid ise bu şekilde muhtelif nurları müşâhede eder.

Nur bazen bir berk (şimşek) gibi bazen de levâyih (sûflilere ilk zuhur eden parlak tecelliler) gibi açıktır. Şimşek misali olan nur zikir ya da abdestin nurundandır. Yıldırım gibi parlayıp çabuk söner. Levâyih misâli olan nur ise namaz, kurban, iman veya islamın nurundandır. Bu nur güneş ışığı gibidir. Mesela güneş ışığının su veya aynadan aksedip bir yere dokunup bir süre orada kalması gibidir. Bazense meşale gibi zâhir olan bu nur şeyhin velâyetinden veya peygamberin nübüvvetinden kaynaklanır.

[60b] Malum olduğu üzere, ilk ortaya çıkan nur her makamın gereğine göre bir çeşit renkle ortaya çıkar. Mesela “nefs-i levvâme” mertebesindeki birine nur mavi renkte gözükür. Bunun sebebi ruhun veya zikrin nurunun nefsin karanlığıyla karışıp mavi renginde ortaya çıkmasıdır. Tasavvuf yoluna yeni girenler bu makama eriştiklerinde, o makamda olduklarını bildirmek için mavi tonlarında kıyafet giyerler.

Zamanla nefsin karanlığı azaldıkça bazen kırmızı renkte nur zâhir olur. Bu mertebede nefs, mutmainne mertebesinde olup gönül aynası parlaklığının kemâline ulaştığında güneş gibi bir nur ortaya çıkar. Nur bütün ışınlarıyla temiz bir kalbin aynasında görülür ve onun parlaklığının kuvvetinden bakışlar ona erişemez.

[61a] Nazım

Bu öyle bir nur ki gözler asla ona bakamaz, seni olduğun gibi görmek gözün hüneri değildir

Acaba Allah'ın lütfundan gönlüne nasıl bir haber geldi de gömleğinin yakası senden haber alamıyor

Bu, gönül menziline yerleştiği açıkça görülen bir nurdur

Bu, âhir zaman ehlinin gördüğünde Allah'ın birliğine tevhit edeceği bir güneştir

Fakat gönülleri duman kapladığı için bu halk karanlığa razıdır

Ben bu sırrı nasıl beyan edeyim? Ben bu sözü nasıl karşılıksız söyleyeyim?

Beni işitip sözümü dinleyen kimse yok. Ey Allah'ım! Yetiş, yetiş, yetiş!

[61b] Şimdi biraz erbâb-ı keşfın hallerini beyan edelim. Zevahir ulemasına göre âlemin on sekiz bin âlemden oluştuğu fikri din kitaplarında meşhurdur. Mükâşif sufilerin bir rivayetinde yetmiş bin âlem, başka bir rivayetinde üç yüz altmış bin âlem vardır denir; ama münasip olanın yetmiş bin âlem olduğu söylenir. Bu yetmiş bin âlem, her insanın tabiatında mevcuttur ve her âlem miktarınca insanın bir gözü vardır. Erbâb-ı keşfın hangi gözü hangi âlemi temâşâ ederse, o âlemi mütâla edip bazen orasının ahvalini haber verir. Bu yetmiş bin âlem, iki âlemin içinde yer alır. [62a] Sufiler bu iki âlem için pek çok tabir kullanmışlardır. Bunlardan biri “nur ve zulmet” âlemdir. Nur, dünya; zulmetse ahiret demektir. Diğer bir tabire göre iki âleme “mülk ve melekût” âlemi denir. Mülk, dünya; melekût ise ahiret demektir. Başka bir tabire göre “şehadet ve gayb” âlemi denir. Şehâdet, dünya; gayb ise ahiret için kullanılmıştır. Ve bir tabire göre “cismanî ve ruhanî” âlem denir. Cismanî, dünya; ruhanî ise ahiret demektir. Diğer bir tabir ashâb-ı zevâhirin tabiri gibi “dünya ve âhirettir”. Bu iki âlem yetmiş bin âlemi

içinde barındırmaktadır. Nitekim Hz. Muhammed (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) şöyle buyurmuştur: “Allah'ın nurdan ve zulmetten yetmiş bin hicabı vardır.”

İnsanda beş zâhirî duyu (görme, işitme, koklama, dokunma, tatma) vardır ve insan maddi dünyaya ait olan cismanî âlemi bu beş hisle idrak eder. **[62b]** Bir de beş bâtinî duyu (hayal, akıl, vehim, hafıza, mutasarrıfa) vardır ve ruhanî âlemle ilgili olup onu bu beş hisle idrak eder. Sadık bir sâlik, irade cezbesiyle yüzünü tabiatın en aşağı tabakasından şeriatin en yüce makamına çevirip doğru adımlarla tarikat caddesinde mücahede ve riyâzet kanunu üzere, tâbi olma kılavuzluğunda sülûk etmeye başlamalıdır. O yetmiş bin hicabın hepsinden geçtikçe, bulunduğu makama uygun bir göz açılır ve içinde bulunduğu o makamın ahvâlini onunla temaşa eder.

Sâlikin önce akıl gözü açılır ve hicap ortadan kalktığı miktarca akli huzur ve parlaklık bulup makûlâtın (akılla bilinebilirler) manaları ona görünür hale gelir ve onun sırlarından haberdar olur. **[63a]** Bu keşfe, “keşf-i nazârî” denir. Bu keşif türüne itimat olunmaz; çünkü görünen ama ulaşılamayan bu tür şeylere güvenmek uygun değildir. Pek çok ilim adamı ve filozof bu makamdan ileriye gidememiş ve aklın tecrübesiyle makûlatı idrak etmeye çaba sarf edip bu makamı asıl maksatları zannetmişlerdir. Nihayetinde dalâlete düşüp yüce maksattan mahrum kalmışlardır.

Sadık sâlik, makûlatın keşfini geride bırakınca kalbî mükâşefe zâhir olur. Bu keşfe “keşf-i şühûdî” denir ve yukarıda bahsedilen çeşitli nurlar burada keşfedilir.

Sonra mükâşefe sırları ortaya çıkar. Bu keşfe ise “keşf-i İlâhî” denir ve mahlukâtın sırları ve her şeyin var olma hikmeti açığa çıkar.

Sonra ruhî mükâşefeler zâhir olur ve bu keşfe “keşf-i ruhî” denir. **[63b]** Bu makamda cennet ve cehennemden haberdar olunur, melekleri görmek ve onlarla konuşmak mümkün olur. Sâlik, bu makamda önünden nasıl görüyorsa arkasından da o şekilde görür. Nitekim Hz. Muhammed (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) şöyle buyurmuştur: “Ey İnsanlar! Ben sizin imamınızım. Öyleyse rüku, secde, kıyam ve namazdan ayrılırken erken davranıp beni geçmeyin. Çünkü ben sizi önümden de arkamdan da görmekteyim.”

Sâlik sonra Allah'ın sıfatlarının mükâşefesine kabil ve layık olur. Sâlik, o sıfat ve ahlakın yansımasını ruhaniyet âlemine eriştirmelidir ki “Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanınız” sözüyle şereflensin. Bu keşfe “keşf-i sıfâtî” denir. Bu makamda eğer âlimlik sıfatıyla keşif olursa ledünnî ilimler ortaya çıkar, [64a] işitme sıfatıyla keşif olursa Hakk'ın kelamını duyar, görme sıfatıyla keşif olursa temaşa ve müşâhede hali, celâl sıfatıyla keşif olursa sâlikte fenâ hali, kayyumluk sıfatıyla keşif olursa bekâ hali, vahdâniyet sıfatıyla keşif olursa vahdet hali ortaya çıkar.

Sâlik bir makama daha ulaşır ki bu makamda olan keşfe “keşf-i zâtî” denir. Bu makam oldukça eşsiz ve yücedir. Bu makamı beyan etmek için önceki şeyhlerin ibare ve işaretleri yeterli değildir. Bazı meşâyih-i izâm (kuddise sırruhum) bu şiiri söylemiştir

Nazım

[64b] Ey şeh! Canımız aşkının makamının menzili olduğundan beri iki cihan sırlarının hepsi gönlümüze ulaşır

Bu talihli kalbimiz arşı makamı tuttuğundan beri tüm âlemin arzusu bize hâsıl olur

Vâcibü'l-vücûd ne şekilde tecelli ederse etsin o keşfe sadık bir sâlik mâlik olur. Tecelli hakkında bahsedilecek çok konu vardır. Tecelli bahsini açıklamak gerekirse bu konuda çeşit çeşit hazırlanmış kitaplar vardır.

Şimdi bir miktar Nakşibendî tarikatının âyin ve erkânını açıklayalım. Nakşibendî kelimesinin manası Şeyh Bahaddin Muhammed el-Nakşibendî (kuddise sırruhû) hazretlerine mensup olan tarikat demektir. **[65a]** Bu şekilde isimlendirilme sebebi ise zikr-i şerifin kalplerine nakşedilmiş ve bağlanmış olmasıdır. Hatta o derece bağlıdır ki başka bir şey hatırlanmak istense hatırlamak dahi mümkün olmaz. Çünkü zikr-i şerif kalplerinde büyük bir itibarla nakşolmuştur. Bu yüzden bu tarikate Nakşibendî denir.

Nakşibendî tarikatının önde gelenleri için iki çeşit zikir vardır. Bunlar “ism-i zât” ve “nefy-i isbât”tır. İsm-i zât zikri, matlûba nail olma ve istenen şeyin gerçekleşmesi konusunda daha kolay ve olasıdır. Fakat mihter-i âlem Hz.

Muhammed'e (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) bağlı ve ona hüsn-i zan olunan kamil bir şeyhin telkini de şarttır. Zira irşadın hakikati, Hz. Muhammed'den (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) olduğu için zikirde kuvvet ve bereket ortaya çıkar.

[65b] İsm-i zâtı yani Allah lafzını zikretmede bazı kurallar vardır. Sâlik, gizli ve temiz bir yerde kibleye karşı oturur, dilini damağına bitiştirir, dişlerini birbiri üzerine koyar, dudağını dudağının üstüne birleştirip nefesini kendi halinde olduğu gibi verir. Allah lafzının manasını yani o ism-i şerîfle müsemma olan Allah'ın zâtını sorgulamadan ve O'na benzersiz bir şekilde iman ettiği için O'nu kalbinde yani göğsünün sol tarafının altında tahayyül ederek tüm kalbiyle hayalinde tutması gerekir. O derece ki başka işleri hatta başka zikirleri bile aklına getirmemesi lazımdır. Mesela başka konular aklına gelirse, hemen istiğfar edip onlardan kurtulmak için Allah'a yalvarması gerekir. **[66a]** Bu şekilde devam edip Allah lafzı çekmeyi köklü bir alışkanlık haline getirmelidir, hatta başka mevzuları hatırlaması teklif edilse, hatırlamak dahi mümkün olmamalıdır. Meşâyih-i izâm (kuddise sırruhum) şöyle demektedir: “Halvet görünmekte, uzlet de halka karışmaktadır.” Böylece her şey fânî olur; ancak vâcibü'l-vücûd bâkî olur. Bu şekilde zikre devam ederken ayrılık, vesvese veya keder (inkıbaz) hali ortaya çıkarsa soğuk veya sıcak suyla gusül almalı ya da abdest alıp halvetteyken hâcet namazı kılmalı, sonra istiğfar ve dua edip zikirle meşgul olmalıdır. Bu şekilde dahi vesvese gitmezse mihter-i âlem Hz. Muhammed'in (Allah'ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) suretini veya bağlandığı şeyhin suretini tahayyül etmelidir. **[66b]** Yine geçmezse, defalarca “yâ faâl” demelidir. Yine geçmezse ve vesvese dünya işlerinden kaynaklıysa, alışveriş ve yeme içme gibi işlerini aceleyle yapıp hemen zikriyle meşgul olmalı, vaktini zâyî etmemelidir. Zira vakit keskin bir kılıçtır, elden giderse tedarik edilmesi mümkün değildir. Vesveseyi yine defedemezse, namaz kılma, Kuran okuma veya lisânî zikir çekme gibi başka bir tür ibadetle meşgul olmalıdır. Ancak bunları çok uzatmayıp derhal zikir vazifesine geri dönmelidir. Bu vazifede dili hareket ettirmeye gerek yoktur, yalnız kalple olmak gereklidir. Sohbet ederken, ticaret yaparken, ihtiyaç giderirken, ibadet ederken veya tuvaletten geçerken bâtinî zikri terk etmemelidir. Sonunda bu övülmüş zikir kendinde alışkanlık oluncaya kadar devam etmelidir. Elbette netice zuhur edip arzusu yerine

gelir. **[67a]** Bu meseledeki kararlılık dünyayı terk ve uzlet miktarınca mümkün olur. Ancak cemiyet ve cemâata bağlı (olmayıp) ibadetini vaciplere, sünnetlere ve rivayetlere göre sınırlandırmadan başka faziletlerin üzerine vazifesini takdim etmesi gerekir. Ayrıca kuşluk, işrâk, evvâbin ve teheccüt gibi namazları da bırakmaması gerekir. Bu şekilde vazifesiyle meşgul olmaya “azimetle amel etmek” denir ve bu yolla kısa zamanda talebinin hâsıl olması muhakkaktır.

Şimdi bilinmelidir ki, azimetle amelin mümkün olmadığı koşullarda mesela ticaret erbâbından olmak, güç bir durumda kalmak ya da çocuk sahibi olmak gibi durumdaki kimselere “ruhsatla amel” etmeye izin verilmiştir. **[67b]** Mevlânâ Tâceddîn en-Nakşibendî hazretlerinin (kuddise sırruhû) naklettiği ruhsatla amelin sureti şu şekildedir: Mesela ticaret erbâbından bir kişinin Nakşibendî tarikatine ruhsatla amel ve hizmet etmesi gerekirse o kişi sabah namazından sonra Yâsîn sûresini okur, ardından zikir vazifesiyle, yani ism-i celâlle yukarıda anlatıldığı şekilde güneş bir ya da iki mızrak boyu³⁴⁶ yükselinceye kadar kalben meşgul olur. Sonra iki rekat işrâk namazı kılmalıdır. İlk rekatta Kâfirûn, ikinci rekatta İhlâs sûresini okumalıdır. **[68a]** Sonra istihâre namazı kılıp istihâre duasını okumalıdır. Ardından geçimini sağladığı işlere girişip onlarla ilgilenmeli; fakat kalbinde bâtinî zikir ve teveccüh eksik olmamalıdır. Nitekim vâcibü'l-vücûd şöyle buyurmuştur: “Ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan alıkoyamadığı adamlar.” Kişi, işinden uzaklaştıkça zikir vazifesiyle meşgul olmalıdır. Kuşluk namazını terk etmemeli, beş vakit namazı cemaâtle birlikte kılmalı, mümkün oldukça ikindiyle akşam ve akşamla yatsı arasındaki vakitleri ibadet için koruyup gözetmelidir. Akşamdan sonra evvâbîn namazı bitince vazifesiyle meşgul olmalı, yatsı namazından sonra Mülk sûresini okumalı, sonra bir yaygı üzerinde **[68b]** Kâfirûn, İhlas, Felâk, Nâs ve Haşr sûrelerini tilavet edip üç kez “Kendisinden başka İlâh bulunmayan, her an daima diri olan her şeyin varlığı kendisine bağlı olup kainatı yöneten Allah'tan beni bağışlamasını diler ve günahlarıma tövbe ederim.” demelidir. Uyuyup uyandıktan sonra teheccüt namazını kılmalıdır. Uykudan önce teheccüt namazı edâ olunmaz, olunursa bu kıyamu'l-leylden (gece namazı) kabul edilir ve buna teheccüt namazı denilmez. Zira fakihler “Teheccüt ehli,

³⁴⁶ Güneşin doğmasından bir mızrak boyu yükselmesine kadar geçen süre olarak kabul edilen ve yaklaşık 40–50 dakika arasında değişen zaman dilimini anlatmak için kullanılır.

uyuyanlar (uyuyup sonra uyananlardır)’dır” demişlerdir. Bundan dolayı teheccüt namazı uyuduktan sonra kılınır. Teheccüt namazından sonra ise hafif bir uyku makbûldür. Fakat uykudan uyanmayı aceleye getirmek gerektir. Çünkü gecenin başı âbidlerin, gece yarısı geceyi ibadetle geçirecek olanların, seher vaktin istiğfar edenlerin, tan vakti ise gafillerin kıyamıdır. Teheccüt namazı bir fırsattır, o fırsatı kaçırmayıp onun için emek harcamak gereklidir. **[69a]** Zira teheccüt namazını kılan kişi bu namaz sayesinde hakikatin mâliki ve daimî saltanatın sahibi olur. Tahkîk ehli, “Mülkü dilediğine verirsın, dilediğinden çekip alırsın.” âyet-i kerîmesindeki mülk kelimesinden kastın teheccüt namazı olduğunu söylemiştir.

Teheccüt namazı kılmak için gayret göstermek gereklidir. Teheccüt namazı en az iki rekat kılınır, bazıları ise dört rekat ve on iki rekata ulaştığını söyler. Fatihadan sonra her rekatta Yâsîn sûresini okumak makbûldür. Eğer on iki rekat kılmak gerekirse, her rekatta Yâsîn sûresini okumak gerekir. İlk rekatta “ve ecrin kerîm” âyetine dek, ikinci rekatta “vehum muhtedûn” a kadar, üçüncü rekatta “cemî’un ledeynâ muhdamûn” a kadar, dördüncü rekatta “ve küllün fî felekin yesbehûn” a kadar, beşinci rekatta “velâ ilâ ehlihîm yercî’ûn” a kadar, altıncı rekatta “Hâzâ sırâtun mustekîm” e kadar, yedinci rekatta “fehûm lehâ mâlikûn” a kadar, sekizinci rekatta sûreyi sonuna kadar okuyup kalan dört rekatta İhlâs-ı şerifi okumalıdır. **[69b]** Bazıları İhlâs sûresinin üç kere okunmasını söylemişlerdir. Namazdan sonra ise, zikir vazifesiyle meşgul olmalıdır. Eğer uyku bastırırsa biraz uyumalıdır. Sonra sabah namazını cemâatle birlikte kılıp vazifesine anlatıldığı üzere meşgul olmalıdır. Mevlânâ Tâceddîn en-Nakşibendî bu şekilde yapılan amelin ruhsatla yapılan amel olduğunu nakletmiştir. Bir işte çalışmak bu duruma engel değildir çünkü kişinin ailesinin geçimini gidermeye çalışması farzdır.

[70a] Malum olduğu üzere, zikirde ikinci yol, “nefy ü isbât” diye adlandırılan kelime-i tevhidi zikretmektir. Bu zikrin niteliği, birinci zikirde olduğu gibidir. Dil damağa bitıştırılır, dişler birbiri üzerine konur, dudak dudağın üstüne birleştirip içtenlikle göbeğin altı diyaframdan başlayıp damakta bitirecek şekilde “lâ” kelimesi çekilir. Sonra “İlâhe” kelimesini damağından başlatıp sağ omzuna doğru sonlandırır. Ve “illallâh” derken sağ omzundan başlayıp sadra uzatıp çam kozalağı şeklindeki kalpte bitirir. Sol taraftaki kaburga kemiğinin altındaki kalbine Allah lafzını sağlam ve

şiddetlice vurdurmalıdır ki bu darbeden doğan hararet tüm bedenini çevrelesin. “Lâ maksûde illâ zâtullâh-ı Teâlâ” (Allah teâlâ’nın zâtından başka maksut yoktur) sözünün manasını kalben mülâhaza edip nefy kelimesiyle (lâ ilâhe) bütün mahlûkatın varlığını yok sayıp fenâ nazarıyla bakmalı, ispat kelimesiyle (illâllâh) Hak Teâlâ’nın ta kendisini ispat edip bekâ nazarıyla bakmalıdır. Ve tüm kalbiyle “Muhammedun Resûlullah” deyip nefesini sağ tarafında sonlandırır. **[70b]** “Muhammedun Resûlullah” kelamıyla Hz. Muhammed’e (Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) tam tâbi olma halini ve ona duyulan muhabbeti istemelidir. Gerek ilk gerek ikinci yolda sâlik, zikir anında hareket etmemelidir ki yakınındaki birinin davranışlarının farkına varmasın.

Bu tertibe göre yirmi bir kez zikir çektikten sonra netice ortaya çıkar. Mesela zühûl yani kendi nefsinden ve başkalarından habersiz olmak ve insanın varlığının nefyi gibi hallerde kendinde tevîk silsilesinin cezvelerinin tesirleri meydana çıkar. Fakat neticeler farklılık gösterir, kişinin istidadına göre gerçekleşir ve bazı kişiler kabiliyetlerine göre sekr (manevi sarhoşluk) elde ederler. **[71a]** Yani güçlü ilahî feyizlerin gelişyle gaybet hasıl olur ve halkın hallerinden habersiz hale gelir. Eğer yirmi bir adet zikir çektikten sonra netice zâhir olmazsa şartlarını yerine getirmede hata yapmıştır, tekrar mücâhedeye dikkat edip eylemlerini ve sözlerini şerîata uygulaması gerekir. Zikrin asıl anlamına tam bir itikatla bağlanıp başka şeyleri niyet etmemelidir. Eğer tam bir itikattan ruhu uzaklaşıp başka şeyleri amaçlarsa, zikirde yalan söylemiş olur ve bir netice ortaya çıkmaz.

Sâlikin mutasavvıflardan ayrılmadan kalp huzuruyla zikrine devam etmesi halinde, elbette Allah’ın tevîk silsilesinin cezveleri ortaya çıkıp İlahî nurla garkolması muhakkaktır. Bu halde ruhu daima cezvelerle meşgul olacağından dünya mülkünü gözetmez ve onun için dünya mülkünün zerre miktarınca kıymeti kalmaz.

[71b] Şiir

Bir nefes Hak ile olmak talihi

Hz. Süleyman’a verilen mülkden alâdır

En büyük maksat ve en yüce makam budur: “Allahım! Habîbinin hürmetine bizi cemal nurlarının istiğrâkında varlıkları fânî olanlardan kıl.”

Üçüncü Bölüm: Matlûba ulaşmada karşılaşılan engeller hakkındadır.

Yani bu bölümde matlûba nâil olmayı engelleyen şeyler beyan olunmuştur. Bâtıl itikat bir engeldir. Her ne kadar mücâhede ve riyâzetle gizli sırlara vâkîf olup kendinde harikulade haller zuhûr etse de en büyük gayesine erişemez. Zira olağanüstü haller nice dinsizlerde ortaya çıkmıştır.

[72a] Kul hakkı diğer bir engeldir. Zira kişinin üstünde zerre kadar kul hakkı bile olsa çektiği meşakkat boşa gider, manevî sultanlığın yakınlığında seçkin olamaz.

Haram lokma yemek diğer engeldir. Bu hususta insanın zâhiri zâhir olduğu gibi bâtınının da zâhir olması şarttır. Zira tarikat ehlinin takvâ sahibi olması ve şeriat hükümlerine göre hareket etmesi lazımdır.

Kin ve haset de engeldir. Zira kin ve haset şeytanın işlerindendir.

Yalan söylemek de engeldir, şaka yapma yoluyla yalan söylemekten bile kaçınmak gerekir. Doğruluk, dinin başıdır, yalan ise dinin başını kesmektir. Yalanla zıkr-i celîden semere alınmaz ve yalan kelimesini zikretmek bile uygun değildir. Nitekim Hz. Muhammed (Allah’ın salât ve selâmı onun üzerine olsun) buyurmuştur ki: “Kim yalan söylerse, ağzı casusluk eder.” **[72b]** Bu halde neces hükmüyle kirlenmiş bir ağız kelime-i tevhîdi söylemeye nasıl layık olabilir?

Zorunluluğu olmadığı halde dilenmek de bir engeldir. Zarureti olmadığı halde dilencilik yapmak dünya sevgisini gösterir. Tarikat ehlinin dünyaya bakışı ise uzlettir. Fakat zaruret bulunan ve gerekeni yapmaya kuvvet olmadığı zamanlarda dilenmek farz olur. Zira vâcibü’l-vücûd, müsebbibi sebebine bağlı kıldığından, insanların geçimi çeşitli işlere bağlıdır. Bir işte çalışmak sebep cinsindendir. Hakikatte geçinmek ise, Allah tarafındandır. Geçinmeyi sebep olarak isnat etmek, bir tür mecazdır. Eğer bir kimse geçinmeyi kendi kazancı olarak görür ve itikadını da bu yolda oluşturursa Allah korusun kâfir olur. **[73a]** Çalışılan işin alçak derecesinde nefsin helak olması kesin olduğu halde bu dilenciliktir. Eğer o halde dilenmeden nefsin helakı vâki olursa kişi asi olur.

Para kazanmak için bir yere araç koymak da engeldir. Zira o koyma işi de manası itibariyle dilenciliktir ve özellikle gezici derviş zümrelerinin ellerinde tuttukları “keşköl” diye adlandırılan alet günümüzde büyük bir engel teşkil etmektedir. Keşkölü dolaştırıp elden ele uzatmakla insanlara eza ve cefa vermesi muhakkaktır. Fakat önceden bu aletin ortaya çıkışı yiyecekleri içine koyup ondan yemek veya içmek içindi, dilenme aleti olarak kullanılmazdı. Nitekim şöyle aktarılır: Hz. Nûh (selam onun üzerine olsun), Allah’ın emriyle gemi inşa etmeye başlayıp gemiyi bitirdikten sonra bir parça odun fazla kalmıştı. **[73b]** O artakalan odunu Hz. Nûh (selam onun üzerine olsun) yeme içme için kap kakak olacak şekilde ustaca şekillendirmişti. Günümüzde keşköl diye adlandırılan nesne onun benzeridir tıpkı gemi ve kayığın onun gemisine benzediği gibi. Âyet: “Biz, onlar için o gemi gibi binecekleri nice şeyler yarattık.” Başka bir rivayete göre bazı meşâyih-i izâm (kuddise sırruhû) müridlerinin nefsinin konuşmadan terbiye ettiklerinden, müridlerin zaruret halinde bir vasıtaya başvurma gücü olmadığı için, dilenmenin icap ettiğini ve böyle bir aletin tedarik edilip zarureti giderecek miktarını, konuşmadan hüsn-i zan olunan varlıklı insanların huzuruna tutmalarına izin verilmiştir. **[74a]** Nitekim vâcibü’l-vücûd bu âyette: “(İnkârcılar müminlere derler ki) Dilese Allah’ın doyuracağı kimseleri biz mi besleyeceğiz! Doğrusu siz açık bir yanılgı içindesiniz.” demiştir.

Zorunluluk anında dilenmek şeriata uygun değildir diyenler için cehennem azabı vardır. Günümüzde keşkölün, âciz dervişlerin elinde kazanç aleti olduğu, para kazanmak için bir saatte seksen kişinin önüne tutulup sıkıntıya sebep olduğu muhakkaktır. Tarikatte şer’î olarak bir fiil mübâh olup insanların nezdinde mûcip olursa, o fiili terk etmek evlâdır ve sıkıntıya sebep olan fiili terk etmenin vâcib olduğu açıktır.

[74b] İtâb (kınamak) ve gıybet etmek de engeldir. Bunlar için açık Kuran âyetlerinde gösterildiği üzere cehennem azabı vardır. Âyet: “İnsanları arkadan çekiştiren, kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay haline! ”

Doğruluğu sınanmadan benimsenmiş fikirlerle, hadis-i şerîflerle ve ortak bir hükme varılmamış düşüncelerle açıklanmayan işler üzerinde dünyevî ve uhrevî âdetler tertip etmemelidir. Mesela oyun ve eğlence, tütün içmek içmek ve başka keyif verici

maddeler de engeldir. Zira oyun ve eğlence vakit kaybıdır, tarikat ehlinin ise ibnü'l-vakt olması gereklidir. Keyif verici maddelere dair eşyalarda şüphesiz pis bir koku mevcuttur. Pis kokuyla zikr-i celîl çekmek münasip ve layık değildir. Bu çeşit şeylerden kaçınmak gerekir. Yasaklanan diğer hususlar aşağıda sıralanmamıştır. **[75a]** Fakat bir miktar ikinci bölümde şiir olarak söylendiğinden, varakamıza sıkıntı getirmemesi için muhtasar kılınmıştır.

Allahım! Bizleri şariat ve vera ehli olanlardan eyle. Bu eseri tamamlayabildiğim için Allah'a hamdolsun. Salat ve selam insanların efendisi Hz. Muhammed'in, ve onun ihsan ve ikram sahibi âli ve ashabının üzerine olsun. Bitti.

SONUÇ

Halîl Sıdkî Efendi, XIX. yüzyılda yaşamış âlim bir şeyhtir. Sıdkî'nin *Mir'âtü's-Sâlikîn* adlı, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Düğümlü Baba 359 numarada kayıtlı olan bu risalesinin transkribe edilip incelendiği bu çalışmayla akâid ve âdâb kitaplarının bir yenisi daha tanıtılmıştır.

Akâid kitapları, dinî bilgilerin öğretilmesinde ilk sırada yer alan ve ilk devirlerden beri öğretilen ehl-i sünnetin geleneksel itikâd metinleridir. Âdâb kitapları ise tarikata girenlerin uymaları gereken âdâb ve erkândan ve seyr ü sülûk sırasında göz önünde bulundurulması gereken kurallardan bahseden yol gösterici eserlerdir. Sıdkî Efendi, *Mir'âtü's-Sâlikîn* 'de her iki silsilenin devamı olarak tarikate yeni girmiş bir sâlikin bilmesi gereken temel akâid konularını, müridin bu yolda uyması gereken âdâb ve usûller ile kaçınması gereken vaziyetleri bir arada ele almıştır.

Sıdkî Efendi, yaklaşık olarak 1788-89 yıllarında Romanya, İsmail'de doğmuş, 1827'de Navarin Baskını sonucu vatanından ayrılıp önce İstanbul'a, ardından da bir şeyh arayışıyla Çankırı'ya gelmiş ve burada 1848-49 senesinde vefat etmiştir. Künyesinde şeyh olarak anılmasına rağmen hangi tarikate mensup olduğuna dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Tahsil hayatı hakkında detaylı bilgiye ulaşılmasa da kendisi bir miktar naklî ve aklî ilimleri öğrendiğini bildirir. Ayrıca eserlerine bakıldığında, İslamî ilimlere ve tasavvufun esaslarına hâkim olması onun iyi bir eğitim aldığı düşünündürmektedir. Müellifin incelediğimiz risalesi dışındaki dört eserinden günümüze ulaşabilen tek eseri *Muhtâriyye Şerhü Kasîdeti'l-Mudariyye*'dir. Burada el-Busîrî'nin Hz. Muhammed'e salât ve selâm okumanın faziletini anlattığı kasideyi mensur bir şekilde şerh etmiştir. Arapça bilgisine rağmen müellif, eserlerinde Türkçeyi tercih etmiştir.

Müellif, risalenin mukaddimesinde Allah dostlarının kendinden önce yazdıkları eserlerden faydalandığını ve risalesini nakiller yaparak oluşturduğunu söyler; fakat kullandığı kaynakları eserinde belirtmez, sadece birkaç yerde bunları ismen zikreder. Yaptığımız araştırmalar sonucunda müellifin, İmam Şâfiî, el-Ferezdâk, Taşlıcalı Yahyâ, El-Mütenebbî, Vânî Mehmed Efendi ve Ebu'l-Feth el-Büstî'den Arapça ve Türkçe manzume alıntıları yaptığını; Ebû Hanîfe, İmam Mâturîdî,

Nev'î Efendi, Kasım b. Mahmud Karahisarî, Mevlânâ Halîd Bağdadî, Şeyh Sâdık Üsküdârî Efendi'den ise konu alıntıları yaptığı tespit edilmiştir. Bu eserler dışında muhtasar bir şekilde anlatılan, genel kabul görmüş dinî-tasavvufî konuların hangi kaynaklardan alındığını her zaman tespit edemediğimiz için bu kaynakların sayısı artırılabilir.

Eser, Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Bununla birlikte, konusu gereği, pek çok Arapça âyet, hadis, kelime ve kavram içerir. Yazar, yer yer öğretmeyi ve nasihat etmeyi ön planda tutarken, yer yer edebî kaygılar güder. Nesirde ahengi sağlayan seci kullanımları ve eserin şiirlerle süslenmesi, bu risalenin sadece didaktik kaygılarla değil, aynı zamanda edebî kaygılarla kaleme alındığının göstergesidir. Risalede en çok mütevâzin seci türünün kullanıldığı tespit edilmiştir. Eserde ayrıca, deyimler, Türkçe ve Arapça atasözleri ile çeşitli sufilere ait veciz sözlere de yer verilmiştir. Risalenin bölüm başlıklarında ve konuya giriş cümlelerinde, sistematik bir düzen takip edildiği görülür. Eserde farklı konular hakkında muhtasar sayılabilecek bir anlatıma başvurulmuştur. Kullandığımız nüshanın imla özelliklerine baktığımızda ise, kelime kök ve gövdelerinin yazımında standartlaşmış bir imla düzeninin görülmediği, zaman zaman ikili kullanımlara, hatta yanlış yazımlara yer verildiği tespit edilmiştir. Risalede zaman zaman eski Anadolu Türkçesini yansıtan kelimelere, fiil yapıları ve eklere de rastlanır.

Mir'âtü's-Sâlikîn'de çeşitli Türkçe manzumeler de yer almaktadır. Bunların bir kısmı müstakil şiirler, bir kısmı ise beyitler şeklinde karşımıza çıkar. Müstakil şiirlerde mesnevi, kaside, gazel; alıntı beyitlerde ise, dübeyt ve müfred nazım şekillerinin kullanıldığı görülür. Bu manzumelerde toplamda beş aruz kalıbı kullanılmıştır. Kafiye yapısına bakıldığında ise, en çok mürdef kafiye'nin kullanıldığı görülmüştür. Sıdkî, kendi yazdığı kasidesinde sık sık imaleye başvurmuştur.

Eser, muhteva yönünden incelendiğinde, yazarın özellikle dinî ve tasavvufî kavramlar üzerinde durduğu ve bunların tanımlarına yer verdiği görülmüştür.

Tezin son bölümü ise, *Mir'âtü's-Sâlikîn*'in transkripsiyonlu ve günümüz Türkçesine aktarılmış metinlerine ayrılmıştır.

Sonuç olarak, bu çalışma ile Halîl Sıdkî'nin *Mir'âtü's-Sâlikîn* adlı risalesi Latin harflerine aktarılmış ve şekil ve muhteva açısından incelenmiştir. Yapılacak yeni araştırmalarla Halîl Sıdkî'nin tespit edilemeyen eserlerine ve hayatı hakkında daha fazla bilgiye ulaşılabileceği kanaatindeyiz. Çalışmamızın eksiklikleri olmakla beraber, bu tezin konuyla ilgili çalışmalara fayda sağlamasını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

- Aliyyü'l-Kârî: **İmam Âzam Fıkıh-ı Ekber Aliyyü'l-Kârî Şerhi**, çev. Yunus Vehbi Yavuz, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1979.
- Arı, Osman Sacı: “Halil Sıdkî el-Halvetî’nin Abdurrahman Câmî’ye Ait Bir Beyit Üzerine Yazdığı Şerh: Şerh-i Beyt-i Heme Sârî Heme Ârî”, **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, S. 32, 2013, s. 245-255.
- Aşkar, Mustafa: **Tasavvuf Tarihi Literatürü**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- Atalay, Mehmet: “Ebu’l-Feth el-Bustî’nin Kasîde-i Nûniyye’sinin, Diyarbakırlı Saîd Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi”, **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 27, Erzurum, 2005, s. 145-154.
- Ateş, Süleyman: “Habîb en-Neccâr”, **DİA**, C. 14, İstanbul, TDV, 1996, s. 373-4.
- Aydın, Mahmut: “Zekeriyyâ”, **DİA**, C. 44, İstanbul, TDV, 2013, s. 210-211.

Bedir, Murteza: “Osmanlı Öncesi Türk Hukuk Tarihi Yazıcılığı”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 3, S. 5, 2005, s. 27-84.

Belenkuyu, Bekir: “Vecîhîzâde İsmâ’il Sâdık Kemâl (ö. 1892) Ve Rûh-ı Kemâl’de Yer Alan Manzum Esmâ-i Nebî Metni”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, S. 49, 2017, s. 389-417.

Benli, Ali: “Osmanlı’dan Cumhuriyete Çankırlı Bir İlim Ailesi Kayyımzâdeler”, **Çankırı’nın Manevî Mimarları**, Çankırı, Çankırı Karatekin Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, 2017, s. 409-420.

Bolay, Süleyman Hayri: “Âdem”, **DİA**, C. 1, İstanbul, TDV, 1988, s. 358-363.

Cansız, Demet: **Halk Yolu Mecmuası (1923-1927)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

Cerrahoğlu, İsmail: “Abdullâh b. Mes‘ûd”, **DİA**, C. 1, İstanbul, TDV, 1988, s. 114-115.

Coşan, Mahmud Esad: **Tabakâtü's-Sûfiyye Sohbetleri 4**, Haz. Metin Erkaya, y.y., 1996.

Çağrı, Mustafa: “Edeb”, **DİA**, C. 10, İstanbul, TDV, 1994, s. 412-414.

“Gazzâlî”, **DİA**, C. 13, İstanbul, TDV, 1996, s. 489-505.

“Hanzale b. Safvân”, **DİA**, C. 16, İstanbul, TDV, 1997, s. 53.

Çakan, İsmail L.; Eroğlu, Muhammed: “Abdullah b. Abbas”, **DİA**, C. 1, İstanbul, TDV, 1988, s. 76-79.

Çal, Ahmet:

Kasım b. Mahmud Karahisari’nin İrşâdü’l-Mürîd İle’l-Murâd Fi Tercemeti Mirsâdi’l-İbâd, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 2008.

Çelebi, İlyas:

“Hızır”, **DİA**, C. 17, İstanbul, TDV, 1998, s. 406-407.

Demirtaş, Hasan:

“Nakşibendîlik’in Anadolu’da Ortaya Çıkışının Belgesi: Şeyh Hâce İshak er-Rumî Vakfıyesi”, **Vakıflar Dergisi**, S. 50, 2018, s. 23-45.

Deniz, Sebahat:

“Dübeyt (Dübeytî) Hakkında”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, S. 14, 2006, s. 77-100.

Durmuş, İsmail:

“Mütenebbî”, **DİA**, C. 32, İstanbul, TDV, 2006, s. 195-200.

Elmalî, Hüseyin:

“Büstî, Ebü’l-Feth”, **DİA**, C. 1, İstanbul, TDV, 2016, s. 228-229.

Ergin, Ali Şakir: “Ferezdak”, **DİA**, C. 12, İstanbul, TDV, 1995, s. 373-75.

Erul, Bünyamin: “Übey b. Kâ'b”, **DİA**, C. 42, İstanbul, TDV, 2012, s. 272-274.

“Zeyd b. Sâbit”, **DİA**, C. 44, İstanbul, TDV, 2013, s. 321-322.

Erzurumlu İbrahim Hakkı: **Marifetnâme**, Haz. Cengiz Zengin, Oğuzhan Cengiz İstanbul, Bilgeoğuz Yayınları, 2016.

Fığlalı, Ethem Ruhi: “Ali”, **DİA**, C. 2, İstanbul, TDV, 1989, s. 371-374.

Gazzâlî: **Abidler Yolu**, trc. Yaman Arıkan, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1968.

Ey Oğul (Eyyühe'l-Veled), Haz. Lütfü Doğan, İstanbul, Bedir Yayınları, 1969.

İhyâu Ulûmi'd-Dîn, C. III, terc. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1963.

Gündüz, Şinasi: “Şît”, **DİA**, C. 39, İstanbul, TDV, 2010, s. 214-215.

Harman, Ömer Faruk: “Dânyâl”, **DİA**, C. 8, İstanbul, TDV, 1993, s. 480-481.

“Dâvûd”, **DİA**, C. 9, İstanbul, TDV, 1994, s. 21-24.

“Hûd”, **DİA**, C. 18, İstanbul, TDV, 1998, s. 279-281.

“İbrâhim”, **DİA**, C. 21, İstanbul, TDV, 2000, s. 266-272.

- “İsâ”, **DİA**, C. 22, İstanbul, TDV, 2000, s. 465-472.
- “İshak”, **DİA**, C. 22, İstanbul, TDV, 2000, s. 519-521.
- “İsmâil”, **DİA**, C. 23, İstanbul, TDV, 2001, s. 76-80.
- “İdrîs”, **DİA**, C. 21, İstanbul, TDV, 2000, s. 478-480.
- “İlyâs”, **DİA**, C. 22, İstanbul, TDV, 2000, s. 160-162.
- “Lût”, **DİA**, C. 27, İstanbul, TDV, 2003, s. 227-229.
- “Mûsâ”, **DİA**, C. 31, İstanbul, TDV, 2006, s. 207-213.
- “Nûh”, **DİA**, C. 33, İstanbul, TDV, 2007, s. 224-227.
- “Süleyman”, **DİA**, C. 38, İstanbul, TDV, 2010, s. 56-60.
- “Ya‘kûb”, **DİA**, C. 43, İstanbul, TDV, 2013, s. 274-276.
- “Yûnus”, **DİA**, C. 43, İstanbul, TDV, 2013, s. 597-599.
- “Yûsuf”, **DİA**, C. 44, İstanbul, TDV, 2013, s. 1-5.
- “Yûşa”, **DİA**, C. 44, İstanbul, TDV, 2013, s. 43-45.

İbn-i Şerîf:

Yadigar: 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Kitabı Yadigâr-ı İbn-i Şerîf, Haz. Orhan Sakin, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.

Kara, İhsan:

Tasavvuf İstılâhları Literatürü ve Seyyid Mustafa Râsim Efendi'nin İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil'i I-II, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2003.

Kılavuz, Ahmet Saim:

“Akaid”, **DİA**, C. 2, İstanbul, TDV, 1989, s. 212-216.

Köprülü, Orhan F.: “Galib Paşa, Mehmed Said”, **DİA**, C. 13, İstanbul, TDV, 1996, s. 329-331.

Kurnaz, Cemal - Tatcı, Mustafa - Çeltik, Halil: “Türk Edebiyatında Mi’yar Geleneği İçinde Yiğitbaşı Ahmed Şemseddin Marmaravî’nin Hurde-i Tarikat’ı”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 2000, s. 43-64.

Kut, Günay ve Bayraktar, Nimet: **Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1984.

Mevlânâ Halid Bağdadî: **Mektûbât-ı Mevlâna Halid**, mlf., Esad Sahib, Haz. Dilaver Selvi, Kemal Yıldız, İstanbul, Sey-Tac Yayınları, 2000.

Mütenebbî: **Divânü’l-Mütenebbî**, Beyrut, Dârü’l-Beyrut, 1403.

Nevevî: **Riyâzu’s-Sâlihîn**, trc. M. Emin Özaşar, Bünyamin Erul, C. I, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

Okudan, Rıfat: “Bir Hadisin Işığında “Edeb” Kavramının Tasavvufta Kazandığı Anlam”, **SDÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 9, 2002, s. 88-89.

Onay, Ahmet Talat: **Çankırı Şairleri**, Çankırı, Çankırı Matbaası, 1930.

- Özköse, Kadir: “Ahilikte Ahlak ve Meslek Eğitimi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XV, S. 2, 2011, s. 5-19.
- Öztürk, Mustafa: “Zülkarneyn”, **DİA**, C. 44, İstanbul, TDV, 2013, s. 564-567.
- Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî: **el-Lüma’ (İslâm Tasavvufu)**, İstanbul, Altınoluk Yayınları, 1996.
- Saraç, Halil İbrahim: **Halil Sıdkı Bin Mehmed Rıfkı’nın Risâle-i Usûl-i Târih’i ve Değerlendirilmesi**, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992.
- Sühreverdî, Ebu’n-Necîb: **Âdâbü’l-Mürîdîn (Yol Ahlâkı)**, çev. Süleyman Gökbulut, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014.
- Şeker, Fatma Aslı: “Âşık Paşa’nın Garibnâmesi’nde Kutadgu Bilig İle Yunus Emre, Ahî Evren ve Hac-ı Bektaşî Velî İzleri”, C. 3, **38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, Ankara, 2008, s. 1463-1482.
Âşık Paşa’nın Garib-nâme’sinde Devrin Toplum Hayatı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, 2006.
- Uludağ, Süleyman: **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2005.
- “Âdâbü’l-Mürîd”, **DİA**, C. I, İstanbul, TDV, 1988, s. 336-337.

“Edeb”, **DİA**, C. 10, İstanbul, TDV, 1994, s. 414-415.

Ümit, Mehmet: “Şuayb”, **DİA**, C. 39, İstanbul, TDV, 2010, s. 222-223.

Yazar, Sadık: **Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2011.

Yazıcı, Tahsin: “Ebû Saîd-i Ebü'l-Hayr”, **DİA**, C. 10, İstanbul, TDV, 1994, s. 220-222.

Yoldaş, Kazım: **Taşlıcalı Yahyâ Bey Şâh u Gedâ (İnceleme-Metin)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya, 1993.

— **Defter-i Kütüphâne-i Dügümlü Baba**, Dersaadet (İstanbul), 1310, 63 numaralı matbaa.

İNDEKS

A

Abdullâh b. Abbâs, 134

Abdullâh b. Mesûd, 134

Abdülmuttalib b. Hâşim, 204

Âd Kavmi, 136

Âdem (as), 136, 137, 143, 146

Alî (as) / Alî b. Tâlib, 134, 136

Âmîne (ra), 137

Ankara, 122

Antakya, 126

Azîz (as), 136

B

Bahâeddin Muhammed Nakşibendî,
184

C-Ç

Cebrâîl, Cibrîl, 135

Cercîs (as), 137

Çankırı (Kangırı), 121, 122

D

Dâvûd (as), 125, 136

Dânyâl (as), 136

Deccâl, 144

Dımaşk, 137

E

Ebû Hanîfe, 145, 147

Ebû Mansûr el-Mâturîdî, 146, 147

Ebû Saîd Ebu'l-Hayr, 179

Ebû Tâlib, 137

Eşâ'ire Mezhebi, 152

Eyyûb (as), 136

F

Firavn, 125

G

Gazzâlî, 149

H

Habîb-i Neccâr, 137

Halîme (ra), 137

Halvetiye Tarikati, 154, 167

Hanzale b. Safvân, 136

Harezmî Tâhir b. İslâm, 155

Hatice (ra), 137

Hızır (as) 136, 139

Hicâz, 145, 178

Hirâ Dağı, 167

Hûd (as), 136

I-İ

Irak, 178

İbrâhim (as), 136

İdrîs (as), 136

İkrime el-Berberî, 136

İlyâs (as), 136

İmam Ahmed b. Hanbel, 147

İmam Mâlik, 147

İmam Mansûr el-Mâturîdî, 146, 147

İmam Şâfiî, 145, 146, 147,

İsâ (as) 126, 137

İshâk (as), 136

İsmâil (as), 136

İsmâil Sâdık Kemâl Paşa, 119

İ'tizâl (Mu'tezile), 147, 152

K

Kayyımzâde Abdullah, 124

Kemâlpaşazâde, 149

Kur'ân-ı Kerîm (Kitâb-ı Kerîm), 125, 126, 134, 152

Kudûs, 126

L

Lût (as), 136

Lokmân Hekîm, 136

M

Medîne, 137

Mevlânâ Taceddin en-Nakşibendî, 188

Muhammed (as) 135, 137, 124, 142, 143, 144

Mûsâ (as), 136, 137, 160, 167

N

Nakşbendiyye, 154, 184

Nûh (as), 136, 143, 191

P-R

Rum, 178

S-Ş

Sa'd kavmi, 137

Seyyid Mehmed Saîd Gâlib Paşa, 122

Süleymân (as), 190

Şam, 137

Şerh-i İşârât, 150

Şemûn (as), 126

Şît (as), 136

Şuayb (as), 136, 160

T

Tefsîr-i Kebîr, 149

Tevrât, 136

Tuna Nehri, 121

U-Ü

Übeyy b. Ka'b, 134

V

Vânî Efendi, 139

Y

Yahyâ b. Zekerîyyâ (as), 136

Yakûb (as), 136

Yûnus (as), 136, 143

Yûsuf (as), 136

Yûşa (as), 136

Z

Zekerîyyâ (as), 136

Zeyd b. Sâbit, 134

Zülkarneyn, 136